

8/2135

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

KÉTSZÁZHARMINCNYOLCADIK KÖTET.

(692., 693., 694. SZÁM)

BUDAPEST
FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1935

TARTALOM.

DCXCII.

	Lap
VICTOR HUGO. — Radó Antaltól	1
APPONYI VILÁGNÉZETE. (IV.) — Kornis Gyulától	11
A KARAKTEROLOGIA ALAPKÉRDÉSEI. (I.) — Báró Brandenstein	
Bélától	37
VICTOR HUGO ÉS A DRÁMA. — Sebestyén Károlytól	51
A MAGYARSÁG JELLEMRAJZA. — Bognár Ceciltől	62
A BENNET-CSALÁD. (XVII.) — Regény. — Austen Jane után, angol- ból — Hevesi Sándortól	89
KÖLTEMÉNYEK. — <i>Victor Hugo költeményeiből: Második Napoleon.</i>	
Ford. Szász Bélától. — <i>Levél egy hölgyhöz.</i> — Ford. Kosztolányi Dezsőtől	102
SZEMLE. — 1. <i>Victor Hugo emlék-ünnepén.</i> — Voinovich Gézától.	
2. <i>Csók István.</i> — Farkas Zoltántól	110
IRODALOM. — 1. <i>Magyar sors, magyar írás.</i> — (Németh Gyula: <i>A magyar rovásírás.</i>) — Papp Istvántól.	
2. <i>A megzenésített Horatius.</i> — (Wagner, J.: <i>Carmina Horatii</i> <i>ad modos aptata.</i>) — Csengery Jánostól.	
3. <i>Két «sorsos» könyv.</i> — (Székely Mózes: <i>Csütörtök.</i> — Móra Ferenc: <i>Parasztjaim.</i>) — Haraszthy Gyulától	118

DCXCIII.

AZ 1889-I VÉDERŐ-VITA ÉS TISZA KÁLMÁN ALKONYA. — Berzeviczy	
Alberttől	129
APPONYI VILÁGNÉZETE. (V.) — Kornis Gyulától	136
A «CSÍKMEGYEI MAGÁNJAVAK» ROMAN URALOM ALATT. —	
Olay Ferenctől	153
A KARAKTEROLOGIA ALAPKÉRDÉSEI. (II.) — Báró Brandenstein	
Bélától	187

	Lap
A BENNET-CSALÁD. (XIX.) — Regény. — Austen Jane után, angolból — Hevesi Sándortól	218
SZEMLE. — Székely Bertalan történeti festészete. — Balás-Piri Lászlótól	234
IRODALOM. — 1. Irodalmunk kezdetei. — (Horváth János: <i>A magyar irodalmi műveltség kezdetei. — Az irodalmi műveltség megszólása.</i>) — Kéky Lajostól.	
2. Egyházi irodalom. — (Dr. Schütz Antal: <i>Szentelek élete.</i> — Lendvai István: <i>Róma tornyai alatt.</i> — Gáspár Jenő: <i>A világ orvosa.</i>) — Révay Józseftől	243

DCXCIV.

NÉMET KÖZÍRÓ A LEGNAGYOBB MAGYARRÓL. — Balogh Jenőtől	257
SZENT MARGIT SKÓCIAI KIRÁLYNÉ MAGYAR SZARMAZASA. — Fest Sándortól	276
A KARAKTEROLOGIA ALAPKÉRDÉSEI. (III.) — Báró Brandenstein Bélától	306
A BENNET-CSALÁD. (XX.) — Regény. — Austen Jane után, angolból, — Hevesi Sándortól	331
KÖLTEMÉNYEK. — Asztal. — Kis penzió. — Falu Tamástól	340
SZEMLE. — <i>A területi elvek és a magyar nyelvjárások.</i> — Papp Istvántól	342
IRODALOM. — 1. <i>Károlyi-emlékkönyv. — (Emlékkönyv Károlyi Árpád születése nyolcvanadik fordulójának ünnepére.)</i> — Nagy Miklóstól.	
2. <i>A teljes magyar Tranoscius. — (Cithara sanctorum. Tranovszky György: Régi és új egyházi énekek. — Ford. Vietórisz József; Phiala Sanctorum, vagyis Szentelek kincseshányája. — Ford. D. Geduly Henrik.)</i> — k-s-tól.	
3. <i>Károly király tragédiája. — (A. Polzer-Hoditz: L'empereur Charles et la mission historique de l'Autriche. — Vivian Herbert: Kreuzweg eines Kaisers. Karl I. von Oesterreich. — H. J.-től</i>	365

VICTOR HUGO.

Halála 50. évfordulója alkalmából.

A mult század közepe tájának világtörténeti jelentőségű évében, 1848-ban, nálunk is, Franciaországban is egy nagy költő jutott be a törvényhozó testületbe: itten Vörösmarty Mihály, Párizsban Victor Hugo. Körülbelül egyidősek voltak. Amaz 1800-ban, emez 1802-ben született; irodalmi pályájuk is körülbelül ugyanazon időtájt kezdődött, a huszas évek legelején; mindkettő gyorsan emelkedett a hírnév útján, úgyhogy mikor 40-dik évüket elérték, nemzetük mindkettőt mint a költői irodalom legnagyobb mesterét ünnepelte. Mindkettő megújítója volt a nyelvnek és a verselésnek, mindkettő mint lírai és epikus költő aratta legjelentékenyebb babérait és a mellett a dráma terén is ragyogó alkotásaik voltak, — a francia mint regényíró is európai dicsőséghez jutott — s végül mindkettő kivette részét nemzete politikai küzdelmeiből, a francia nagyobb heveséssel, szenvedélyesebben, a magyar csöndesebben. De ezzel aztán meg is szakad a párhuzam; legfeljebb még abban egyezett költői pályájuk, hogy nemzetük fejedelmi temetést rendezett számukra. A magyar költőt a végső tisztesség gyászpompája igen korán érte, a nemzetünket 49-ben sújtott katasztrófa testileg-lelkileg is annyira megtörte, hogy rövid ideig tartó bujdosás után már csak nagynéha használta író tollát, mely aztán 1855-ben végképpen kihullott kezéből. Ellenben Victor Hugo hazáját nem tiporta le az abszolutizmus; bujdosóvá, száműzötté lett ő is, de csak 1851 végén, akkor, amikor a köztársasági alkotmányt III. Napoleon államcsínyje eltörölte. Otthagytá ugyan szülőföldjét, de 20 évig tartó száműzetése alatt is munkát munkára halmozott, sőt midőn a porosz-francia háború elsöpörte a császárságot és ő 69 éves korában visszatérhetett

hazájába, még azon túl is, 14 esztendeig, élvezhette a francia nép hódolatát. Mikor pedig meghalt, kedvéért egy templomot fosztottak meg egyházi jellegétől és tettek meg Pantheonná, hogy mint a haza nagyjainak temetkező helyére ő vonulhasson be oda legelsőnek. Nemcsak a francia nép gyászolta, hanem az egész művelt világ, Magyarország is, mely egy Jókaitól fogalmazott táviratban fejezte ki részvétét, siratva a gyászlevélben «a század legnagyobb költőjét, a haladás és béke halhatatlan apostolát és hőst». A magyar sajtó melegsavú nekrologokban adózott emlékének, és Szász Károly, munkáinak legbuzgóbb és legavatottabb tolmácsa, legszebb cikkei egyikében méltatta nagyságát. És most, mikor halála félszázados évfordulója alkalmából a francia nép ismét leborul emléke előtt, mi ismét elküldjük koszorúnkat a párizsi Pantheon ama szarkofágjára, mely magába zárja tetemeit.

A franciák között is sokan voltak és vannak ma is, akik azt a szinte bálványozásig menő tiszteletet, mely Victor Hugót élete utolsó 14 évében körülvette, jórészen politikai pályájának tulajdonítják. És ebben bizonyára van is némi igazság; hiszen mi magyarok legjobban tudjuk, mily kegyelettel ápoljuk emlékét annak a két nagy száműzöttnek, akiknek egyike Rodostóban, másika Turinban végezte be életét, megtagadván tőlük a végzet azt a boldogságot, hogy elveik győzelmét látták és emelt fővel visszatérhettek volna hazájukba. Az a 20 esztendő, melyet Victor Hugo az Atlanti-óceán két kis szigetén, Jersey-n és Guernesey-n töltött, bizonyára növelte nimbuszát: rendületlen elvhűsége, mellyel, épp úgy mint Rákóczi és Kossuth, visszautasította a neki felkínált amnesztiát, bármennyire égette lelkét a honvágy, imponált még ellenségeinek is, imponált még azoknak is, akik térdet hajtottak az esküszegés útján trónra került császárnak, kit ő «Napoleon le petit»-nek, «kis Napoleon»-nak nevezett és akire a szidalmak rettenetes fürgetegét zúdította. De természetes, hogy Victor Hugo, a politikus, nem lett volna naggyá, ha politikai meggyőződését is nem tudta volna olyan hatalmas hangon világgá hirdetni, aminő páratlan minden idők politikai költészetében. Vannak, akik általában elítélik a politikai lírát és szeretik idézgetni Goethe szavait: «Ein politisch

Lied, ein garstig Lied». Pedig Goethe is megcáfolta saját magát, és éppen Victor Hugóval való vonatkozásban, midőn már a francia költő első kötetének megjelenésekor felfigyelt annak politikai verseire és elolvastatta hű titkárával, Ecker-mann-nal is a *Két sziget* c. költeményt, mely Napoleon szülő-helyéről, Korzikáról, és halála helyéről, Szent Ilona szigetéről énekel. Különös is volna, ha a lírikusnak megengednők, hogy bármiféle érzelmeinek hangot adjon, de eltiltanók attól, hogy dalba öntse legerősebb, legszentebb érzéseit, azokat, melyeket hazája jó vagy rossz sorsa, dicsősége vagy szégyene ébreszt lelkében.

Victor Hugónak sok olyan politikai verse van, melyet az idők változása fakóvá tett, sok olyan is, mely már kelet-kezése pillanatában a párt-ember szilaj elfogultságának bélyegét viselte magán, de mint egy mélyenérző költő-temperamentumnak olykor vulkanikus kitörései, e versek jórésze bánulatot kelthet ma is. Victor Hugo költészetét egyébként nemcsak politikai ellenfelei támadták, hanem azok is, akik pályája első szakában mint az általa detronizált klasszikai iskola hívei fordultak ellene, és nemcsak azok, akik az 50-es évek vége felé az általa diadalra juttatott romantikus irány helyébe új költői irányokat segítettek érvényesülni. Még ma is folyik felőle a vita a francia kritikusok között, de erről a vitáról jól írta a minap egy francia poéta: «Nem egyhamar akad megint költő, kiről 50 évvel a halála után is ilyen vita áradozhat».

Természetes, hogy olyan írói termelésben, mely majdnem 70 éven át folyt szakadatlanul, nem nehéz dolog kivetni valót is találni. És különben is, hol van az az alkotó művész, akár poéta, akár festő, szobrász vagy zeneszerző, akinek mindig egyforma az ihlete? Victor Hugo lírai versei között is akad nem egy, ahol pátosza dagállá, olykor bombaszttá is lesz. De hát régi bölcsesség, hogy néha még Homér is szundi-kál, és nincs nagyobb igazságtalanság, mint ha egy íróat éppen gyengébb munkái után akarunk osztályozni. A valóban elfogulatlan kritika ma már nem vonhatja kétségbe, hogy Victor Hugo az egész francia irodalomnak eddigelé legnagyobb lírikusa. Az ő lírája a legszélesebb körű az egész francia

irodalomban, olyan széles körű, aminőt csak a legnagyobbaknál találunk : a németek közt Goethénél, nálunk Vörösmarty-nál és Petőfinél. A játszi kellemtől a legfelségesebb tragikumig, a nyájas idilltől a legborzalmasabb fergetegig — mindegy volt hangja ennek a szellemóriásnak, kinek kobzáról valóban csak egy húr hiányzott : a humoré.

S amit zengett, a nyelv és a verselés olyan nagyfokú művészetével zengte, aminőre sem előtte, sem máig utána nem akad példa. Említettem, hogy, mint Vörösmarty, e téren ő is a legszerencsésebb újító volt, úgy hogy el lehet mondani : a mai francia költői nyelv az ő alkotása. Itt valóságos forradalmat támasztott. Egy híres versében maga mondja el, hogy mikor elhagyta az iskolát, a nyelv a királyság képmása volt, ahol a köznép állt szemben a nemességgel. A költészet monarchia volt : valamelyik szó herceg- vagy főnemes-számba ment, vagy semmiházinak tekintették : a szók a szerint, amint előkelő vagy paraszt származásúak, voltak csoportosítva ; némelyek csak a gályákon, a tájnyelveken, az alacsony műfajokban bírtak jogosultsággal. S akkor jöttem én — így szól Victor Hugo — és a felsorakozott alexandrinusok zászlóaljaira forradalmi szelet fűttam, vörös sapkát tettem az öreg szótár fejére. Nincsenek többé proszkribált szók, kiáltott fel. Utóbb aztán ugyanebben a költeményében elmondja azt is, mit tett a verselés terén, hogy' öntötte új formákba az alexandrint, szabaddá téve annak merev közép-metszet-rendszerét, és hogyan rombolta le «a rímek Bastille-ját», ide is új levegőt vivén. Így lett Victor Hugo formai tekintetben is új korszak előhírnöke, aki száz meg száz, addig tilos szót vonultatott be a francia lírába, a régi nyelvből, a dialektusokból egész kincs-özönt illesztve be versszakaiba s egyúttal zengzetesebbé, hajlékonyabbá, simulékonyabbá téve a dal formáit.

Ha osztályozni akarjuk Victor Hugo lírai költeményeit, az első helyre kétségtávol azokat az alkotásait kell tennünk, melyeket élete legnagyobb fájdalma, leányának tragikus halála sugallt. Ez a leány alig hathónapi házasság után csónakkirándulásra ment férjével, a csónak felborult, a férj hiába igyekezett nejét kimenteni a habok közül, és mindketten

odavesztek. Ez a szörnyű csapás fakasztotta Victor Hugóban a keserv legmegrázóbb versszakait, igazolva egy másik francia költőnek, Musset-nek azt a mélyértelmű mondását, hogy «nagyobb mi se tesz, mint egy nagy fájdalom». A másik nagy gyász, melynek szívbemarkoló versszakokkal tudott kifejezést adni, száműzetése, melynek színhelye, épp úgy mint a mi nagy Rákóczi Ferencünké, egy tengerparti kis fészek, ahol ő is «egyedül hallgatta tenger mormolását».

Victor Hugo elbeszélő versei közül természetesen a *Századok Legendája* áll első helyen, amelynek tulajdonképpen *Századok legendái* volna a helyes címe, mert hiszen csak a történetnek egy-egy kikapott részletéből vannak formálva versei, távol attól, hogy az egész világtörténet folyásából valamely egységes képet kívánnának adni, olyanféle egységes alapgondolattal, aminő van Madách tragédiájában. Victor Hugo gyűjteménye előszavában hiába igyekezett ennek ellenkezőjét bizonyítani, erősködvén, hogy e munkája az emberi nemnek századról századra haladó fejlődését, a sötétségből az ideál felé való haladását mutatja fel. De e bírálata a gyűjtemény meg nem felelő címének — bírálata, mely inkább a gyűjtemény sokatígérő előszavára vonatkozhatik — talán csak kicsinyes pedantéria. A *Századok legendája* egyszerűen olyan, minden korból vett elbeszélések gyűjteménye, melyekben Victor Hugo művészete a legmagasabb csúcsokra érkezett. Képzetele itt egyaránt varázsolta az olvasó elé a bibliai történeteket és az ó-kor, a középkor és újkor eseményeit; sehol sem volt előadásmódja plasztikusabb, nyelve sehol sem erőteljesebb, sehol sem gazdagabb meglepő képekben és metaforákban. Az a fogyatékosága, hogy néha túlságos áradattal zuhognak verssorai, hogy néha szinte a tautológiáig menő bőbeszédűséggel variálja ugyanazt a gondolatot, ezekben a költeményeiben jelentkezik legritkábban. A szerkezet tömörsége dolgában, mely ellen máshol nem ritkán vét, itt érte el a tökélyt oly darabokban, mint aminő a híres *Lelkiismeret*, a testvérgyilkos Kain bolyongásának és kínlódásának ez a csodálatos erővel megrajzolt képe, vagy az Ó-szövetség egyik epizódjából a legszebb idillt alkotó *A szunnyadó Booz*, vagy a keresztény ciklus gyöngye, az

Aymerillot. A francia elbeszélő költészet ezeknél szebbeket nem mutathat fel, a világirodalom is csak nagyon keveset. Kevésbé ismert Victor Hugo nagy epikus versei közül a *Sátán vége* c. befejezetlenül maradt munkája, melynek Jézus Krisztusról szóló része az Új-testamentumot önti új alakba, itt-ott kibővítve a legmerészebb fantázia látomásaival. Ilyen látomás a Jézus Krisztus ellenében kegyelmet nyert Barrabás vándorlása és a keresztfá alá jutása, egyike a költő legmegkapóbb remekléseinek.

Háromnak kivételével verses formában írta Victor Hugo színdarabjait is, melyek ennél fogva éppen annyira kiválnak nyelv és verselés dolgában, mint lírai és epikus költeményei. Ám a színi hatás dolgában az ily erények nem sokat számítanak, valamint a mai közönség nem veszi vívmánynak azt sem, ami annak idején merész újításnak tetszett: a hármas egység sutbadobását, a tragikus cselekménybe vígjátéki vagy szatirikus elemek bevonását stb. A mai néző annál kényesebben figyel a cselekmény valószínűségére és a jellem élesvonalú festésére. És e részben Victor Hugo darabjai ellen méltán lehet kifogást tenni. Meséi többnyire nagyon is regényesek, talán vadregényesek, olykor nagyon is közel járnak az akkor divatos melodrámaéhoz. *Ruy-Blas*-ban, egyik legnagyobb sikerű drámájában, ma már bajosan hisszük el, hogy egy spanyol nemes, bosszút akarván állni a királynén, főnemesnek öltözteti a lakáját, hozzájuttatja a királyné kegyeihez, a kormány élére állíttatja, hogy azután, mikor már majdnem sikerült az inast a királyné kedvesévé tenni, azt ujjongva leplezze le. És nehezen fogadjuk el ma már a *Hernani* meséjét is, melyben a banditavezér mint a szótartás mártirja végzi életét, vagy *A király mulat* bonyodalmat, ahol az uralkodó az udvari bohóc leányát csábítja el, a bohóc bérgyilkossal meg akarja öletni, de helyette a gyilkos magát a leányt szúrja le és gyömöszöli abba a zsákba, melyet a bohóc a Szajnába készül dobni. Az ilyenféle, gyilokkal és mérgekkel, rejtekajtókkal és álarcokkal tele históriákat ma már csak az operai szövegekönnyben fogadja el a közönség, aminthogy tényleg mind a *Hernani*, mind *A király mulat* (az utóbbi *Rigoletto* címmel), az *Angelo* és a *Lucrezia Borgia* is

kitűnő dalművek szövegíróinak szolgáltak hálás anyagul. Magukat az eredeti színműveket ma már Franciaországban sem játsszák, noha annak idején némelyik igen nagy sikert ért el ; hiszen a romantikusok legviharosabb győzelme éppen a *Hernani* első előadásán zajlott le, amikor a maradiak és az ifjúság vezérei szinte csatát vívtak a Théâtre Français nézőterén. Külföldön is szeltében játszották ezeket a műveket, nálunk például Eötvös Józsefnek első megjelent munkája volt az *Angelo* c., prózában írt dráma fordítása. A király mulat antimonarchikus irányzata pedig 1848-ban arra bírta a Nemzeti Színházat is, hogy ezzel a darabbal adjon kifejezést a közhangulatnak.

Victor Hugo általában igen nagy súlyt vetett arra, hogy mindenik színdarabjával valamely társadalmi vagy politikai ügynek szolgáljon. Az volt az elve, hogy a költő mintegy a szószékre lép és onnan hirdeti azt, amit igaznak tart. Erre a törekvésére igen gyakran rámutat verseiben, elméleti fejtegetéseiben is ; de hát az ő módszerével élve, alig van a világirodalomnak olyan remeke, melyre ki ne lehetne mutatni, hogy valamely erkölcsi igazságot vagy valamely politikai célt akar szolgálni. Ez természetesen jogosult is, csak hogy az irányzatosságnak nem szabad kirívónak lenni, ami Victor Hugo drámái munkáiban nagyon is gyakori.

Míg Victor Hugo, a drámaíró már-már feledésbe merült, addig az elbeszélő, a regényíró még ma is százezernyi olvasót talál minden nyelven. Csak két főművére utalok, a 28 éves korában megjelent *A párizsi Notre-Dame*-ra és az 1862-ből való *Nyomorultakra*, mely talán Manzoni *Jegyesi* mellett a mult századnak legnépszerűbb, legtöbb kiadásban megjelent és legtöbb nyelvre átültetett olvasmánya. A franciák büszkén mutatnak rá mindkét mű nyelvi szépségeire, mert Victor Hugo épp oly gondos, épp oly szabatos, épp oly erővel teljes volt prózájában, mint verseiben ; az idegen olvasót pedig, aki talán nem oly fogékony a stílus ez erényei iránt, megbűvöli a képzeletnek az a varázsereje, az előadásnak az a színpompája, a korrajznak az a legaprólékosabbra is kiterjedő hűsége, mely mindkét munkáját jellemzi. És feledhetetlenek maradnak minden olvasó lelkében e regények némely

alakjai is : amabban Quasimodo, a púpos és siket toronyőr, és Esmeralda, a szép cigányleány, emebben Jean Valjean, a társadalom és a törvény kegyetlenségének áldozata, a krisztusi lelkületű Myriel püspök, a bájos kis Cosette, meg a párizsi utcai suhanc, a hős Gavroche. Victor Hugo elbeszélő művészetének nagy értékei megbocsáttatják velünk e két regénynek azokat a fogyatkozásait is, melyekhez hasonlókra a verses munkáknál is ráutaltam : a borzalmak halmozását, a helyenként mutatkozó túlsúfoltságot, a tárgytól való túlságos bőbeszédű kitéréseket, melyek főképp az első regényben gyakoriak ; hiszen Victor Hugo az egész közép-kori Párizs tükörképét akarta adni, egész magán- és közéletével, politikai, vallási küzdelmeivel, utcáival és tereivel és azok legsűrűbben látható embertípusaival. Lamartine jól mondta e munkáról, hogy az valósággal eposza a közép-kornak.

Egy későbbi regénye, mely ama kettőnél kisebb sikert aratott, a 72 éves korában megjelent, pár hó alatt befejezett *1793*, szintén gazdag a hatalmas lendülettel papírra vetett képekben, de fokozottan mutatja Victor Hugónak említett gyengéjét is. Itt már például a konvent üléstermének leírása és a szereplő képviselők szinte katalógus-számba menő felsorolása és a La Tourgue várkastély minden részletre kiterjedő, lapokon átnyúló magyarázata valóban fárasztóvá lesz. Egy másik regényének, *A nevető embernek* ma már kevesebb az olvasója, bár ebben is hosszú sorát kapjuk a megrázó, izgalmas epizódoknak, míg *A tenger munkásai* című regényének óceáni képei és főleg az a részlete, melyben Gilliat harca az óriás polippal van elmondva, Victor Hugónak is legszebb lapjai közé tartoznak. A legnagyobb magyar regényíró, Jókai Mór, Victor Hugo műveiben éppen ezt a leírást bámulta leginkább. Ő már csak azért is szerette a nagy franciát, mert neki is, épp úgy, mint amannak, szemére vetették, hogy kivételes, vagy éppenséggel valószínűtlen jellemeket szeret festeni. Ezek a vádak mindkét íróra nézve bizonyára nem voltak egészen jogosulatlanok, de itt hadd idézzem éppen Gyulai Pált, aki ezt a hibát mindkettejünkkel szemben hangoztatta, és aki éppen egy Victor Hugo-darab magyar fordí-

tásáról szólva azt írja: «Ahol genialitas van, hamar megbékülünk a hibákkal».

S ezzel még távolról sem merítettük ki e gigászi szellem irodalmi hagyatékát. Hol van még egyik legkorábbi munkája, a halálbüntetés ellen írt *Egy elítélt utolsó napja*, ifjúkori regényei: a *Bug Jargal* és a *Han d'Islande*, hol vannak festői útleírásai, Shakespeare-ről írt könyve, hol a *Choses vues* cím alatt egybefoglalt emlékiratai, hol a drámái és egyes verskötetei elé írt nagyértékű bevezetései, hol a Napoleon ellen kiadott filippikái, hol politikai és irodalmi szónoklatai, hol óriási levelezése, hol a csak halála után megjelent töredékei, melyek közt annyi az igazgyöngy!

Ez a hatalmas írói termelés nagy befolyással volt az egész világirodalomra, természetesen a magyarra is. E hatás tüzetes megvizsgálása, kinyomozása méltó feladata lehetne irodalomtörténetíróink ifjú nemzedékének. De minket nemcsak ez a hatás indít a Victor Hugóról való megemlékezésre, nemesak az a magas polc, melyet ő nemzete irodalmában épp úgy, mint világirodalmi viszonylatban elfoglal, hanem az is, hogy igaz barátja volt nemzetünknek: barátja azokban az időkben, mikor ilyenekkel nem igen dicsekedhettünk. A szabadságharc utáni elnyomatásnak idején igen sokszor hangoztatta a magyarság iránti meleg rokonszenvét. Száműzetése éveiben sokszor nyílt alkalma szavát felemelni a népek elnyomása és mindennemű reakció ellen, s olyankor a lengyel nemzettel együtt legtöbbször a magyar nemzetről szólt, melynek szenvedéseiről híven informálta őt társa a száműzetésben, gróf Teleki Sándor. Egy tiltakozó manifesztumon az aláírók között első helyen ennek a neve szerepel, és bizonyára ez inspirálta Victor Hugónak olyan magyarbarát kijelentéseit is, melyeket nem szabad elfelednünk. «Qu'est ce la Hongrie? C'est l'héroïsme.» (Mit képvisel Magyarország? A hőslelkedés.) Jól ismeri minden szenvedésünket. Tudott Maderspach Franciska és Teleki Blanka sorsáról és elsőnek említette őket a hazaszeretet női mártírjainak egy sorozatában. Másutt hatalmas igékkal szórt átkot azokra, akik Magyarországon megsértették az emberi jogokat és az isteni törvényt. 1854-ben is arra lelkesítette Magyarországot,

ismételje meg felkelését: «Debout, Hongrie!», megtorolni az aradi és pesti vértanúk halálát. Keserű szemrehányást tesz hazájának, Franciaországnak is, miért nem sietett annak idején Magyarország segítségére, ami kötelessége lett volna. Az *Actes et paroles* című gyűjteménynek a száműzetés idejéből való e nyilatkozatain kívül több ízben megemlékezik Magyarországról a Napoleon ellen intézett *Châtiments* című verskötetében is. 1851-ben arra biztatja Franciaországot, gondoljon a végvonaglásban lévő Magyarországra (la Hongrie agonisante), egy évvel később nyilván Magyarországra céloz, midőn megemlíti, hogy katonák a nyílt utcán korbácsoltak asszonyokat. Egy másik versében említi a szünet nélkül megkínzott Pestet, «Pesth torturé sans répit», az *Európa térképe* című versében pedig a velencei szabadsághős Poërióval együtt felidézi Batthyány és Petőfi emlékét is, az utóbbit mint testvér-dalnokot csak keresztnévén említve: «Batthyány, Sándor, Poërio, victimes!» (Oh Battyány, oh Sándor, oh Poerio, ti áldozatok!). Még jóval később, 1863-ban is hangot ad prózáiban annak, hogy bízik Magyarország feltámasztásában, mert «l'assassinat d'un peuple est impossible», meggyilkolni egy nemzetet lehetetlenség. «Le droit — írja — c'est l'astre, il s'éclipse, mais il reparait», (a jog csillag, homály fedheti, de aztán újra feltűnik), és hozzáteszi: «La Hongrie le prouve!», Magyarország bebizonyítja.

Ezzel a fenkölt idézettel zárom megemlékezésemet, ez idézettel küldöm a Kisfaludy-Társaság hódolatát a Victor Hugót ünneplő francia népnek.

RADÓ ANTAL.

APPONYI VILÁGNÉZETE.¹

— Negyedik közlemény.¹ —

XI.

Apponyi világnézetének értékelő oldalát egész életén át tudatosan munkálta ki, azaz igazolt elvi, filozófiai magaslatra iparkodott emelni. Így a vallási, erkölcsi és jogi-társadalmi értékek területén. Egységessé és teljessé kidolgozott világnézetének azonban egyik fő pillére a szépség alapkategóriája is. Államférfi volt — és művészlélek. A művészet szépségét és szellemét nemcsak a fórum művészetébe, a retorikába lehelte bele, hanem rajta keresztül a politikai életbe, amelynek finomságot és esztétikai méltóságot, klasszicitást és modernséget kölcsönzött. Már remek fizikumának és kiegyensúlyozott személyiségének pusztá megjelenése merő esztétikum volt: megnyugtató és elbájolt, lelkesített és fölemelt. Mint szónok valóban alkotó művészként hatott: beszédei világszerte elismert műrekek.

De nem állott meg a műalkotásnál: a művészet elméleti alapjai is érdekelték. Párhuzamot keres a maga hivatása, vagyis a politika és az esztétika, az államférfi és a művész között: miben hasonlít egymáshoz a politikai és a művészi alkotás? Az első pillanatra az államférfi és a művész a legkülönneműbb lelki alkatúnak tűnik fel: az előbbi az ész csupa hideg számítása, az utóbbi merőben szív és képzelet. Az államférfi a valóban létezőből alkot állami szervezetet, intézményeket, szerződéseket: a művész képzeletből teremt új világot a valóság világa felett. Az államférfi célja a nemzet létének és bodogulásának biztosítása; a művész

¹ Az előbbi közleményeket lásd a *Budapesti Szemle* 1935. évi 689., 690. és 691. számában.

feladata a szépség megvalósítása. Az előbbi hasznosat akar alkotni, az utóbbi gyönyörködtetni. Mi köti hát össze a politikát és az esztétikát, az államférfit és a művészt?

E kérdés megoldására Apponyi keresi az esztétikai felekezeteknek azt a közös hitcikkelyét, amelyről elmondhatja : quod semper, quod ubique, quod ab omnibus. Ezt a művészi alkotás igazságában, az alkotásnak önnönmagával és tárgya valóságával való összhangjában, azaz jellemzőerejében találja meg. Apponyi az esztétikában is, akárcsak az erkölcsstanban, az idealizmusnak, sőt egyenest a platonizmusnak híve : «A szép lényegében az egyes jelenségeknek megegyezése azokkal az örök típusokkal, amelyeket Platon a világ eszméinek nevezett, de ez egyszersmind a dolgoknak magasabb igazsága. A rút az eltérés ezektől a típusoktól : tehát magasabb értelemben nem is igaz» (*Aesthetika és politika*, 1895. 9.). A rút tehát nem is lehet igazi tárgya a művészetnek.

A művész képzeleti s mégis igaz lényeket teremt. Közömbös, vajjon valóban léteznek-e ezek vagy sem. Ha a művész létező konkrét tárgyak «utánzását» veszi célba, mint pl. az arcképfestésnél, még akkor is a bennük rejlő magasabb igazságot, a jellemzőt iparkodik ábrázolni és éreztetni s nem a fotográfiai hűséget. «A fényképész más arcképét adta volna V. Károlynak, mint Tizián ; a Times harctéri tudósítója valószínűleg másképp írta volna le a Trója körüli küzdelmeket, mint Homeros ; a parlamenti reporter is alkalmasint másképp ír vala arról az ülésről, amelyben Bolingbroke II. Richárdnak trónvesztését kimondotta, mint Shakespeare. Azok talán hívebben közölték volna azt, ami tényleg történt, szorosabban ragaszkodtak volna a létezőhöz ; de az igazat, a jellemzőt eltemették volna a részletek sokaságába. Az igazat Tiziántól, Homerostól, Shakespeare-től tudjuk meg.» A tudomány is a típust keresi, de az absztrakció, a fogalmak útján, azaz az egyesből az egyetemest szívja ki, az egyedi tulajdonságokat mellőzi. A művész ellenben az egyedi vonásokban látja és érzi az örök, tipikus tulajdonságokat : a tőle rajzolt képben a szemléletes egyedi vonás és a típus igazsága együtt van jelen. A művészi fantázia igazat lát, sőt a dolog magasabb igazságát látja : az egyediben a típust, az egyetemest.

Az államférfinak elsősorban az ész biztos és józan ítéletére van szüksége, a létező állapotok felismerésére s akarat-erőre eszméi megvalósítása végett, amiért is a köztudat az országra veszedelmes csapásnak érzi azt a politikust, aki fantáziájának ábrándjait és szíve érzelmeit követi a tények útmutatása és a rideg ész parancsa helyett. Azonban jobban szemügyre véve az államférfi szellemi munkáját, Apponyi mély, saját élményein alapuló pszichológiai vizsgálata kimutatja, hogy az államférfi is csak akkor végezhet sikeres munkát, ha a fantázia és a szív is segíti. Neki is, mint a művésznek, az egyedi társadalmi jelenségekben képzeletével azonnal meg kell látnia a tipikus, az egyetemes, a jellemző vonásokat, különben helytelenül állapítja meg a meglévő állapotokat. De ezek fölé is kell emelkednie, amikor célt, programot, eszményeket tűz ki, amelyek nem léteznek, de amelyeknek meg kell hite szerint valósulniok a társadalom javára. Az eszmények és teendők kitűzésében pedig a képzeletnek tipizáló és kombináló erejére van szüksége.

De másrészt az államférfinak is, mint a művésznek, erős érzelmi beleélőképességgel is kell rendelkeznie, finoman bele kell lelkének helyezkednie azokba az érzelmekbe, melyek a nemzet szívéen uralkodnak, mert ezek az érzelmek «éppen oly reális alkotó részei a létező állapotoknak, mint az elfogyasztott lisztmennyiség vagy az üveghutáknak száma.» A tömeg-érzelmek átélése és megértése nem az észnek, hanem a szívnek ügye. Hogyan tudná az államférfi a fantázia és a szív segítségével nélkül tervbe vett intézkedéseinek várható irracionális lelki hatását megítélni? A politikai tevékenység tehát nem a pusztá észnek evidens munkája, valami exakt tudománya. A politika nem a merő logikának ügye, hanem az ösztöné, intuicióé, fantáziáé, érzelmi beleélőképességé is. Ezek ugyanazok a tulajdonságok, amelyek a művész tevékenységét jellemzik. Az államférfinak is, mint a művésznek, előbb *idea*-jának kell lennie arról, ami még nincs, de aminek a jövőben lennie, megvalósulnia kell: a társadalom jobb állapotának. «A fantázia segítségével *látjuk* ezt az új állapotot, amely kívánatos, a szívtől nyerjük az impulzust, hogy ezt minden nehézséggel dacolva, *meg is valósítsuk*.»

Az államférfi fantáziája kiegészíti a megfigyelést és a tapasztalást : az élettelen absztrakciókat egyéni vonásokkal ruhazza fel, másrészt a hiányos ténybeli adatokból típusokat alkot, amelyek segítségével nagy áttekintést és messzi előrelátást nyer. Természetesen szükséges, hogy ezek a típusok valóban a létező dolgoknak, embereknek, néposztályoknak, koroknak stb. jellemző és lényeges vonásait tartalmazzák. Mi egyéb ez a követelmény, mint a *művészi igazság*? Az államférfi fantáziája, amely igazat, jellemzőt alkot, vajjon mi egyéb, mint a *művész fantáziája*?

Most már világosan látjuk a művészi és az államférfiúi alkotás titkának párhuzamát : «A művész, — mondja Apponyi diadalmasan hosszú fejtegetésének eredményét rugószerűen összeszorítva — midőn szárnyait kifeszítve az igaznak végtelen régióiban mindmagasabbra emelkedik, kénytelen néha lebocsátkozni a létezőnek szilárd talajára és innen irányt venni lelke újabb röpülésének, nehogy a szédítő mindenségben eltévedjen. Az államférfiú, midőn a létező milliányi megnyilvánulásainak tönkelegében vándorol és kutat, kénytelen olykor művészi szárnyakon a magasba szállani, hogy többet fogadjon be a szeme és hogy edzőbb levegővel teljék be a tüdeje, különben útját veszti vagy útközben ellankad. *A művész a létezőn át jut az igazhoz : az államférfiú az igazon át a létezőhöz.*»

E klasszikus pszichológiai elemzés háttérében magának a kettősarcú Apponyinak, a művésznak és az államférfinak élményei húzódnak meg : ezekből meríti önmegfigyelése alapján az esztétikai és a politikai alkotás lelki indítékainak és lefolyásának rajzát. Mint szónokművész fájdalommal érzi azt az űrt, mely eszméi és kifejezései között tátong ; mint politikus ugyancsak eleget gyötrődhetik azon a szakadékon, amelyet annyi eszményi terve nem tud átlépni a megvalósulás partja felé. A művészi és politikai ihlet tragikuma a kifejezésnek, illetőleg megvalósításnak az eszme mögött való kullogása. Mihelyt az eszme első alaktalan fölsejtése gondolattá sűrűsödik, akkor már küzd a fogalom elégtelenségével, s amint kifejezést keres, durvának találja a legfinomabb eszközt is. Az őseredeti ihlet az akadályok egész során megy keresztül,

míg valamely műben testet ölthet. Apponyi lelke előtt egy Goethe-i gondolat : Das Unzulängliche, hier wird's Ereigniss (íme, eseményé vált a fogyatékoság) fejezi ki legjellemzőbben azt a tragikumot, amely a lánghész alkotó gyönyörézésébe vegyül, amikor látja, hogy alkotása messze mögötte marad annak az ideálnak, amelyet megvalósítani akart. (Emlékirat I. 46.)

Csak azt tartja műalkotásnak, ami közvetlen ihletből, benső élményből fakad s nem mesterkéltn törekvésnek, nem külön a szép «akarásának» eredménye. Így fogja fel a szónoki művészetet és a publicisztikai munkásságot is. Csak egy cél lebeghet a szónok előtt : «Mentül világosabban és meggyőzőbben juttassa kifejezésre azt az igazságot, amelyet hallgatóinak lelkébe akar belevinni. Ez az igazi szépsége úgy az írott, mint a mondott szónak». Ha valaki «szép» beszédet akar tartani, azonnal bezárkózik előtte szívünk s bizalmatlanokká válunk iránta. Apponyit egyenest visszataszítja a szándékolt retorika. Stendhal gondolatához csatlakozik, amely szerint a szépnek fogalma tulajdonképp összeesik a célszerűséggel. «Az a tárgy szép, amely természetes rendeltetésének megfelelni leginkább alkalmas ; ez áll épületről, lóról, mindenféle szerszámról és a művészetéről is, mely utóbbinál, a gyönyörködtetés lévén a cél, a 'szép' elvontan jön tekintetbe. De a politikai irodalom és szónoklat is csak a politikai célhoz való símulás által válik széppé.» (*Ifj. gr. Andrássy Gyula emlékezete*, 1930. 12. 1.) A szónoki meggyőzés célját nem lehet tökéletesebben szolgálni, mint úgy, ha a szónoklat hamisítatlanul tükrözi vissza a szónok egyéniségét : gondolkozásmódját, érzelmeit, értékélményeit, törekvéseit, céljait, egész világnézetét, azaz ha leglelke tör elő szavaiból.

Apponyi szónoki művészetének titka is ebben rejlett. Egész szellemi mivolta : ragyogó intelligenciája, gazdag műveltsége, gyorsan cikázó fantáziája, az érveket fokozó sorrendbe állító gondolatjárása, csodás önuralma és mérséklete, az ellenfél nobilis tisztelete, nyugodt fölénye, mindig meggyőzésre s nem legyőzésre irányuló taktikája, erkölcsi idealizmusa és önzetlensége volt szónoklatainak lelki háttere, melyet hallgatósága akár itthon, akár külföldön, önkényte-

lenül azonnal kiérzett. Ezt a közvetlen élményt csak fokozta szuggesztív külső megjelenése, arcának, főképp tekintetének jóságos és meggyőződéses kifejezése, sokszínű hangjának megkapó és természetes varázsa.

A retorikának született művésze volt. Már Kalksburgban mint gyermekben és ifjúban kifejlődött benne a nagyszerű logikai észtorna szellemi készsége, a dialektika formáinak könnyed kezelése, a gondolatok megfelelő kifejezésének gyors és fölényes eltalálása. Ő volt a jezsuita kollégium «házi és udvari szónoka», még pedig latin, görög és német nyelven. Itt bontakozott már ki csodálatos képessége arra, hogy áttetsző, világos érveléssel premisszát premisszára halmozva, ellenállhatatlanul ragadja magával hallgatóságát a konklúzió felé.

A szónokló magyar ember eszményképe századok on át Cicero volt : egyes fordulataitól s a belőle merített idézetektől visszhangzott a megye- és országgyűlések terme. A magyar retorikai művelődési eszmény főképp Ciceróból táplálkozott. Fényes stílusa, fordulatossága, finom nyelve, beszédeinek kerek szerkezete és hatásos pátosza lebegett minta gyanánt a magyar szónokok előtt. A régi magyar gimnázium azért is olvastatja Cicerót, mert művei hazafiságra nevelnek, a nemzeti érzést ápolják. A németeknél a neohumanizmus a XVIII. század végén a római írókat háttérbe szorítja : így Cicero szónoki emelvényére a német iskolákban Demosthenes kezd lépni. Noha a görögségnek lelkes kultusza főképp Kazinczyn és Kölcseyen keresztül hozzánk is átsugárzik, a magyar neohumanisták továbbra is hívek maradnak a római klasszikusokhoz. Ennek egyik oka : a latin nyelvnek a magyarországi irodalomban és közéletben sokkal jelentősebb volt a hagyományos szerepe ; másik oka : a római és a magyar jellem s világnézet között erős szellemi rokonság állapítható meg. Mindkét nép állandóan kardforgató, erősen politikus és jogász nemzet. Mindkettő lelkében folyton élénk érdeklődés feszül a közügyek iránt. Mindkét nép szelleme erősen reális, gyakorlati természetű. Elméleti érdeklődésük iránya inkább etikai, semmint metafizikai. Gyakorlati-politikai szellemi hajlamaiknak megfelelően mind a két nép kultúrája különösen retorikai színezetű. Mind a római, mind a magyar irodalmi lélek egyik

fővonása a szónokiasság. Ez a szellemi rokonság, az évszázados hagyománytól támogatva, érthetővé teszi a művelt magyarság különös vonzódását és szívós ragaszkodását a rómaikhoz. Nemzeti-erkölcsi eszményeinek egy-egy vonását a rómaiktól szereti kölcsönözni: a harci készséget, a bátorságot, a joghoz való feltétlen ragaszkodást, az államhűséget, a közügyekben való kötelességszerű részvételt, a puritán egyszerűséget, a mezei élet szeretetét.

Apponyi is mint kalksburgi gimnázista, a kollégium házi deklamátora, először, ahogyan minden magyar ember, Ciceróért lelkesedik, a római szónok négytagú körmondataiért és hatásos peroratióiért rajong. Demosthenest igen száraznak találja s nem tudja megérteni, hogy miért is olyan nagy szónok. Az egyik kiváló jezsuita hitszónokkal a kertben sétálva, az ifjú Apponyi Cicerót és Demosthenest ilyen szellemenben hasonlítgatja össze. A híres hitszónok azonban azt ajánlja Apponyinak, hogy ha szónoki pályára készül, ne Cicerót vegye mintául, hanem Demosthenest, mert a mi korunk hallgatósága már nem tudja igazán élvezni a Cicero-féle virágos, mesterkéltné ékesszólást. A mai ember inkább csak a demosthenesi egyszerű logikával és világos okfejtéssel közelíthető meg.

Ez a kis epizód, mint Apponyi késő öregségében megemlegeti (Emlékirat, I. 12. l.), döntő befolyással volt szónoki egyéniségének kifejlődésére. Ettől kezdve kevés gondot fordított a szóvirágokra és hatásos részletekre, hanem annál többet a gondolatláncolat átlátszó elrendezésére és az érveknek bizonyos fokozatossággal való csoportosítására. Ha voltak szónoki sikerei, akkor hite szerint ezeket csak annak köszönhette, hogy beszédei megkapó részletekben és stílusvirágokban szegények. Apponyiban a logika győzött a szónoki ornamentika fölött: Demosthenes Cicero fölött, a neohumanizmus görög szelleme a nálunk hagyományos római retorika szelleme fölött. De amikor így Apponyi elhagyja a sokszázados magyar szónoki tradíció latin talaját, voltaképp a nagy angol parlamenti szónokok útjára tér, akiknek régóta Demosthenes volt az eszményük.

Apponyi szónoki művészetének kibontakozására nagy

hatással volt kiváló ellenfelével, Tisza Kálmánnal való állandó retorikai, még inkább dialektikai viaskodása. «Aki naponta assaut-t vív egy kiváló vívómesterrel, hacsak félig-meddig van hozzá tehetsége, okvetlenül maga is jó vívó lesz. A naponkint visszatérő parlamenti bajvívás olyan elsőrendű debattal, amilyen Tisza Kálmán volt, nálam is kifejlesztette a bennem szunnyadó egész erőt és megtisztította ezt kinövésaitól.» Tisza ugyanis folyton ellenfele érveléseinek gyenge oldalát leste, ahol a legkisebb résbe azonnal beleszúrta törét. Nem azt bizonyította, hogy neki igaza van, hanem inkább azt, hogy az ellenfélnek nincs igaza. Így azt a látszatot keltette, hogy az igazságot ő képviseli, minthogy az ellenfél nem képviseli; sokszor meg tudott evvel a módszerrel védeni valóban tarthatatlan állásokat. Apponyi Tiszával vitatkozva csakhamar megtanulta, hogy érvei közül a legszigorúbb kritikával irgalmatlanul ki kell selejteznie mindazt, ami megtámadható, akármilyen szépen hangozzék is. Második természetévé vált, vallja Apponyi, hogy amikor beszédeire készült, minden tervbe vett érvelésnél fölvetette maga előtt a kérdést: mit fog erre felelni Tisza Kálmán? De azt is megtanulta, hogy soha érzelmi felhevülés vagy a hallgatóság kedvező hangulata közepett sem szabad többet mondania, mint amit hidegvérrel mondani akart.

Ilyen szónoki iskolába járva, Apponyi csakhamar a legnagyobb rögtönző szónokok közé emelkedett. Hatásos rögtönzésének titkát abban látja, hogy voltaképp nem is rögtönzés. Tárgya ugyanis rendszerint olyan, amiről már máskor sokat gondolkodott, világos kategóriák szerint tehát minden érv és ellenérv fejében már készen áll. Hozzá olyan ellenfelekkel áll szemben, akiknek eszejárását már jól ismeri, s így érveik nem lepik meg. «Egy kis formai routine mellett tehát nem boszorkányság — mondja — ezt az előre felhalmozott gondolatkészletet akármely pillanatban alakba önteni.» (Beszédei, I. 1896. VIII. l.)

A legtöbb beszédére azonban, mint maga írja (u. o. IX. l.), igen gondosan és nagy munkával készült. Vigyázott arra, hogy csak olyat mondjon, ami a figyelmet megérdemli, mégpedig a legjobb és a legjobb formában, amely tőle ki-

telik. Ezt a mûgondot nem fejlesztette azonban odáig, hogy beszédeit előre leírta volna, mert amikor a közönséggel szemben állott, valami magnetikus kölcsönhatás befolyása alatt, sokkal biztosabban találta meg az előadásnak legvilágosabb, legközvetlenebb és leghatásosabb formáját. Politikai szónoklatnál pedig ezt fontosabbnak tartotta, mint az esztétikai tökéletességet.

Szónoki mûalkotását az anyag gyűjtésével és kirostálásával kezdte. Az így kiszemelt tartalmat logikailag rendezte: nagy gonddal vigyázott arra, hogy érvei a kívánt világosság és folytonosság rendjébe sorakozzanak, a szárazabb és érdekfeszítőbb részek váltakozzanak, bizonyítékai kellő fokozatosságba és perspektívába legyenek állítva, azaz erősebben domborodjanak ki oly gondolatai, amelyeket hallgatói lelkébe maradandó módon óhajt bevésni. Beszédeinek így csak a vázlatát készítette el s nem dolgozta ki a részleteket, mert ezek tüzetesebb kifejtését vagy éppen összehúzását beszéd közben azoktól a benyomásoktól tette függővé, amelyeket gondolatai hallgatóságára gyakoroltak.

Apponyi a szónoklat mûvészi szépségét célszerűségében pillantotta meg: az a szónoklat szép, amely célját eléri. Politikai szónoklatai rendszerint a parlamenti küzdelem eszközei voltak, azzal a főcéllal, hogy a fegyver védjen és találjon. Esztétikai formájuk szépsége is csak e célhoz mért jellegükből fakad s nem külön törekvés eredménye.

*

Apponyi világnézetében a három alapérték: igazság, jószág és szépség egymásba olvad. A szépséget, mint láttuk, azonosítja a mûvészi igazsággal; viszont a mûvészi igaz körének határát csak odáig terjeszti ki, ameddig az erkölcsi jóval nem ellenkezik: nem lehet szép, tehát igaz sem, ami nem jó.

De a negyedik alapértéknek, a vallásos értéknek metafizikai erejét is viszonyba hozza a mûvészettel. Erre akkor nyílik alkalma, amikor 1930 tavaszán Rómából, ahol vallása hatalmát érezte, Assisibe rándul, ahol a vallásos költészet

varázsereje kapja meg Szent Ferenc alakjában, majd amikor Firenzét élvezi, a művészeteknek ezt az egységes stílusú hajlékát, ahol minden tiszta renaissance-szellemet lehel Rómával szemben, ahol sokszor a barokk elnyomja a renaissance-ot. Meglátogatja a San Marco-kolostorban Savonarola celláját, aki az erkölcsi visszahatást képviselte a renaissance korában az erkölcstelen szépség féktelen kibontakozásával szemben. A felsőbb szellemi rétegek a pápákkal együtt teljesen belemerültek a szépség rájuktörő mámorába. Apponyi azonban azt a hitet vallja, hogy a «Szépnek legfelsőbb fokában tisztító erő rejlik». S ez az erő emelte ki végül mégis a renaissance korát az általános erkölcsi romlottságból: az igazi tiszta szépség mindig egyben erkölcsöt is jelentett. «Hol van meg — kérdi Apponyi — ezeknek az időknek gigászi alkotásaiban, Michel Angelóban, Raffaelben, Leonardo de Vinciben a nyoma is annak az erkölcsi romlottságnak, amely alkotásuk közben tombolt körülöttük? Sőt: ez a romlottság nemcsak nem ért fel hozzájuk, hanem sikerült nekik az, ami Savonarolának nem: megőrizni a legmagasztosabb ideálok kultúráját, bármint gondolkodtak is az emberekről, akiket hivatalosan kellett képviselniök. És igazuk volt: a morális megújulás csakhamar bekövetkezett — s a szépség, megmaradt.» (*Assisi, Perugia, Firenze* c. cikke.)

Sőt Apponyi még tovább megy: egyenest azt hiszi, hogy ebben a korban valósággal a szépbe menekült a vallásos élet, s csak a művészetben maradt meg valóságában és igazságában. Volt ugyan az átlagos műveltségű renaissance-emberben bizonyos fokú hit és vallásosság; nem szakított, már csak a másvilágtól való félelemből sem, elődeinek vallásos cselekvényeivel, nem volt hitetlen oly értelemben, mint a felvilágosult XVIII. század fia. Azonban «egyesegyedül a művészetben élt tovább a keresztény ideál a maga elmélyült igazságában; szépsége erejével hatott az igazi művészlélekre, ami ugyan egyoldalú jelenség volt, de abban a környezetben, ameddig ért, igaznak kellett lennie, hogy hathasson». Apponyi helytelennek minősíti azt a felfogást, hogy a renaissance nagy mestereinek vallásos tárgyú alkotásait nem igazi jámborság inspirálta, s hogy vallásos termékeik előadásmódja

merőben világias, sőt a pogány szépségkultusz szelleme ömlik el rajtuk. Mert Apponyi szerint az, hogy a rajz anatómiailag ne legyen szabatos s a perspektíva helytelen legyen, egyáltalában nem követelménye az igaz hitnek: a test tökéletes szépsége nemcsak nem ellentétes a legmagasabbrendű lelki ideállal, hanem ennek úgyszólván tükörképe. «A keresztény vallás legnagyobb misztériumait — írja Apponyi — nem tudom orthodoxabb módon elképzelni, mint ahogy Leonardo Utolsó Vacsorája, Raffael Disputája s részben a sixtusi kápolna Michel Angelo-i falfestménye ábrázolják. Ezeket a remekeket a mesterek egyenest teológiailag gondolták el és érezték át.» Agg esztétikusunkra különös erővel hatott Boticellinek az Uffizi-képtárban függő képe: a gyermek Jézus és Szűz Mária. A gyermek szabadon hever a földön és leírhatatlanul szelíden és komolyan pillant fel előtte térdelő anyjára, aki ezt a pillantást nemcsak szeretettel, hanem a kutató fürkészés kifejezésével fogja fel. E csodálatos kép renaissance-festőjét a keresztény vallás mélységes áhítatának teljesen át kellett hatnia. Ilyen művész a pogányság egyoldalú szépségkultuszával nem vádolható. Apponyinak az a meggyőződése, hogy a renaissance korában a művészet szinte a vallásos érzésnek egyik fenntartó ereje volt, amely sok embert megóvott a babonától s megkönnyítette az erkölcsei újjászületést is.

XII.

Apponyi világnézetével a művészeteknek egyik ága sem forrott annyira össze, mint a zene. Fiatalkorától kezdve a zene klasszikus alkotásaiból a világ és az élet nagy kozmikus erőit érzi ki. «Bölcsészet és zene, — mondja — e két rokonerő a szellemek világából, alakítólag hatott politikai egyéniségekre is». Ahol véget ért neki a filozófiának fogalmi-logikai útja, ott kezdődött számára a zene irracionális, fogalmakba nem merevíthető, csak mély élményekből kibontakozó világa. A század fordulóján még nagyon fájlalja, hogy a zene világnézetformáló jelentőségének tudata nem hatolt oly mélyen az emberiség lelkébe, mint a képzőművészetek

fontossága. Ahogy a tudás terén az emberek javarésze inkább vonzódik a pozitív tudományok, mint az elvont filozófia felé, akkép a művészetek terén is inkább hódol a tárgyakat feldolgozó szemléletes képzőművészetekhez, mint a saját tárggyal nem bíró, mintegy öncélú zeneművészethez, legföljebb a dal- és tánc-zenének éppen tárgyi vonatkozásai s az ezekből fakadó hangulatai miatt. (*A filharmonikusok* c. cikke. Ország-Világ. 1903. 363. l.).

Mi a képzőművészet és zeneművészet között a mélyebb különbség? Mi igazolja a zenének egészen külön tartományát a művészetek birodalmában?

A képzőművészetek mindig egyedi tárgyakat tárnak elénk, amelyeken azonban az általános ragyog át. Ezért kiérezzük egyetemes jelentőségüket, az örök típusokkal való összefüggésüket. Ez a «kiézés», ez a közeledés a világegyetem tervének valamely részletéhez, amelynek tipikus lényegét, magasabb igazságát érezzük, teszi érthetővé az esztétikai élményt: azt a sajátságos meghatottságot, melyet a tárgyias művészetek remekei bennünk előidéznek. A zenének ellenben nincsen objektíválható tárgya: a zene voltakép Schopenhauer találó gondolata szerint a világ magában való lényegének (a *Ding an sich*-nek) eszméjét érzi. Ezért a romantikus bölcselő a zenében «az igazi filozófiát» látja, mely megéreztetni a világ valódi mivoltát. Innen van a közvetlen, egészen saját-szerű megrendülés, amelyet a zeneművészet nagy alkotásai bennünk előidéznek. Közvetlenül megéljük az összefüggést a nagy mindenséggel: az ember és a mindenség titka közt való érintkezésnek a zene a legfőbb földi eszköze. Beethoven instrumentális zenéjének akárhány tétele olyan hangulatot idéz elő, amely alig jellemezhető, legfeljebb úgy, hogy valamiképp ki vagyunk békülve sorsunkkal, «mert föléje emelkedtünk mindennek, ami egyéni, a végtelenség sejtelve tölti be lelkünket, és törpének, figyelemre sem méltónak látjuk mindazt, ami csak kicsi személyünket érdekli.» Apponyi a zenét a művészetek körében arra a helyre állítja, amelyet a metafizika foglal el a tudományok között. Mindkettőt sok pozitívista elme üres játéknak nézi, holott valójában az emberi léleknek legmagasabb szárnyalása. (*Aesth. és politika*. 11. l.).

A zene semmiféle konkrét tárgyat nem állít elénk: sem embert, sem tájképet, sem épületet, hanem csak hangokat s ezek rejtélyes összefüggését, fogalmakkal és szavakkal ki sem fejezhető misztikus jelentőségét. A zene egybekapcsolódhatik a lírai és a drámai költészettel s ekkor kifejező képességéből azt alkalmazza, ami a költemény tartalmát mintegy a maga egyetemességébe mártja s ezzel hatását felfokozza. De bármily szép is a költemény, melyhez Schubert dallamot szerzett, bármilyen hatalmas a dráma, melyet Wagner, aki egyúttal költő, megzenésített, az uralkodó benyomás mégis a zenéé. Azonban a zenének éppen a legnagyobb, legigazibb remekei távol állnak minden költői tárgytól: a halhatatlan szimfóniáknak, quartetteknek és szonátaiknak nincsen szavakban kifejezhető tartalma. (Zeneműv. Főisk. Évk. 1925. 10. 1.)

Hasonló misztikus magaslatra akar emelkedni a metafizika is, csakhogy diszkurzív fogalmak útján, nem közvetlen átéléssel, mint a zene. A filozófia állít és tagad, ítél és kételkedik; ellenben a zene közvetlen misztikus élménye nem állít, nem tagad, nem elemez, nem kételkedik, hanem tapasztal és átél. Ez a zenei és a vallási élet csúcspontjainak kiváltsága, a csúcspontoké, mert nem mindenkinek adatott oda eljutni. A zene és vallás kiapadhatatlan értékforrásából mindenki saját korsójának nagysága, saját lelki szükséglete szerint tud meríteni.

A zene tehát legmagasabb misztikus nyilvánulásaiban több, mint a filozófia: «A zene az a valami, ami túl van minden metafizikán: talán *meta-metafizikának* nevezhetném» — írja Apponyi élete utolsó esztendejében. (*Élmények.* 89. 1.). Az, aki az alkotómunkában eléri a zene legmagasabb csúcsát, messze felülemelkedett az *ignoramus et ignorabimus* szegényes bölcsességén: a világmindenség nagy kozmikus titkát megfejtve érzi. «Vagy talán véletlen-e az, hogy éppen a zene legnagyobb hőroszai alkotómunkájukban *azonos* végeredményhez jutnak? Így jutott el a vidám, minden teorétikus töprengéstől ment, túláradó könnyedséggel alkotó Mozart a Requiemhez, Beethoven a Missa Solemnishez és Wagner a Parsifalhoz! Ez nem lehet csupán a véletlen játéka; itt magában a zenében rejlő logika működik, amely átterjed a

zenétől átítatott lángelmére és csodálatos eredményeket produkál.»

Apponyiban bár nem volt sem alkotó, sem előadó zene-művész, akkora fogékonyság volt a zene szépségei iránt, hogy mint hallgató fel tudta kísérni csodálatos beleélőképességével a klasszikus mestereket a legmagasabb csúcokra. A zene számára nem a füldegeket kellemesen csiklandozó hanghullámlás, nem egyszerű szórakozás volt, hanem az élet fokozása, az élet megértésének eszköze, a végtelenséggel való érintkezés médiuma. Azért tudta a zene metafizikai jelentőségét oly szárnyaló módon kifejteni, mert maga is egészen beleolvadt a zene kozmikus élményeibe. S ez a fogékonysága élte fogytán egyre fokozódott benne. A szellemnek ez a magasabb rétegekbe való menekülése — írja nem sokkal halála előtt — sohasem ment számára könnyebben, sohasem bizonyult termékenyebbnek, mint öregkorában. Ennek okát az embernek abban a saját énjétől való, fokozatosan végbenemő felszabadulásában keresi, ami a testi életerő csökkenésének következménye. Öregkorban közelebb érezzük magunkat az egész mindenséghez s a lelki szálak, amelyek hozzáfűznek, mind erősebbé válnak.

«A zene — így pillant vissza Apponyi hosszú pályájára — egészen életemet befolyásolta. A zene óvott meg az ellaposodástól és bátorított magas célokért való törekvéseimben: hálát adok Istennek, hogy megajándékozott a zenével és a művészekkel, mert nekik köszönhetem, hogy annak szépségeit megérteni és élvezni tudom». (*Élmények* 91. l.) A zene Apponyi lelki életének, egyben világnézetének egyik leglényegesebb eleme volt, amely nagy szerepet játszott egyéniségének kialakításában. Sőt azt vallja önmegfigyelése alapján, hogy a zene politikai tevékenységét is jelentékenyen befolyásolta. Nem azt akarja ezzel mondani, hogy Bach, Mozart, Beethoven, avagy Wagner műveiben keresett volna felvilágosítást valamely vámpolitikai vagy nemzetjogi kérdést illetőleg, vagy hogy egy quartett-tételből le tudott volna vezetni közjogi elméletet vagy közigazgatási reformgondolatot. Ellenben egészen világosan érezte, hogy a magasabbrendű zene még politikai téren is mennyire fokozza felfogóképességét, mennyire

megkönnyíti számára a szétforgácsoltnak látszó jelenségeknek egybefoglalását és áttekintését, abba a szellemi egységbe való beállítást, amelynek folytonos szemmeltartása nélkül nincs magasabbrendű nemzeti vagy világpolitikai gondolatmenet. Ugyanezt az egyetemes szellemi látást szolgálta lelkében a filozófia is a maga elvont gondolkodásával; a zene azonban tantételek közvetítése nélkül egyszerre vitte bele az egységet és összhangot fogékony lelkébe. Éppen ezért, ha nagyobb szellemi torna előtt állott, például heves parlamenti vita előestéjén, akkor erre legjobban úgy készült, ha meghallgatott egy Beethoven-szimfóniát. Ez — mondja — többet ért, mintha napokon keresztül dolgozott volna. A zene tehát Apponyi számára nemcsak a gyönyörűség pillanatnyi élménye volt, hanem állandó lelki megtermékenyítés, amely mindennapi életére, sőt politikai gondolkodására is kihatott, amikor már a zeneélmény közvetlen élvezete régen elhangzott. Beethoven alpesi magaslatairól magával hozta az életbe a dolgok egyetemes felfogására való fokozott képességet, tágasabb környezetfelfogással végezte napi feladatait, hatékonyabban érezte, hogy egy nagy közösség törvényeibe és követelményeibe beilleszkedve dolgozhatunk csak eredményesen. Különösen érvényesnek érezte ezt mint politikus arra a feladatra nézve, amely a nemzet sorsának irányítása. Az egyetemességnek érzése, minden nagy probléma minden más problémával való összefüggésének meglátása, terek és idők, nemzetek és világrészek áttekintése a magasabb államférfiúi minőségnek egyenesen feltétele. Erre pedig a lelket a filozófia mellett a legmagasabb zenei alkotásoknak, köztük elsősorban a Beethoven-i zenének megértő élvezése képesíti.

De nemcsak az egyetemes látásnak logikai készségét fokozza a zene, hanem az ember etikumát is emeli. A szépség, igazság és jószág értékei a zenében is azonosulnak. Abban az ádáz harcban, — mondotta Apponyi a Beethoven-centenárium alkalmával — amely minden egyes ember belső életének drámája s onnan szükségszerűleg kihat az egész emberi társadalom egészséges vagy egészségtelen voltára, a bennünk lakó magasztos és alacsony hajlamok küzdelmében, a

beethoveni szellem a magasságnak szövetséges társa ; nem tart semlegességet, amint ezt bizonyos esztétikai elméletek a művészettől kívánják, hanem színt vall a mellett, ami magas-tos, az ellen, ami aljas, koronatanúja az Isten képmásának az emberben.» (*Beethoven halálának századik évfordulója.* 1927. 17. l.)

Apponyi saját élményei alapján mélyen meg volt győződve a zeneművészetnek nagy világnézetalakító szerepéről. Valamint a vallás — mondotta — nem csupán a papokért való, a tudomány nemcsak a tudósokért, a művészetek egyeteme nem a művészekért, hanem mindez az egész emberiségért, minden ember erkölcsi, értelmi és érzelmi fölemeléseért: akkép a zene sem a zenészek kiváltságos tulajdona, hanem minden léleké, amely fölemelkedni vágyik és tud a konkrét dolgok legfinomabb kifejezésén túl, annak az egyetemességnek sejtésére, amelynek földi kifejezője a zene. A megszólaltatás a zeneművészek kiváltsága, akik meg tudják találni a hangoknak a maguk törvényei szerint artikulált legmegfelelőbb beszédét. De mindnyájunknak szabad olykor ezekbe a magasabb régiókba fölemelkedni, majd onnan bensőleg elmélyítve a földre visszatérni. (Az Orsz. Magy. Kir. Zeneműv. Főiskola Jubileumi Emlékkönyve. 1925. 9. l.)

Még csak tizennégy éves volt, amikor először adatott meg neki, hogy a zene titokzatos magasságába emelkedjék : kalksburgi zenetanára Beethoven Pathetique-szonátájának adagióját játszotta el előtte, amikor döbbenetes csodálkozás fogta el a kis Apponyit. Ekkor eszmélt rá először arra a megkapó új világra, amelybe a nagy zeneművek belső tartalma a fogékony lelket lendíti.

Érthető, hogy ilyen mély zenei élmények birtokában mint fiatal képviselő első beszédét az országgyűlésen a zeneakadémiáról mondotta, amelynek felállítását erélyesen sürgette. Miért? Mert mélyen át volt hatva a zeneművészetnek a nemzeti kultúra fejlesztésében játszott jelentős szerepéről és hivatásáról. A zene a nemzeti világnézet és kultúra egyik lényeges eleme. A nemzeti zeneművészet fejlesztése főiskola útján különösen jelentős oly népnél, mint a magyar, mely erős zenei képességgel van megáldva. Ezt a benne szunnyadó

zenei képességet saját nemzeti egyéniségének kibontakoztatására nagy gonddal foglalkoztatni kell. Dalos nép vagyunk, teli melódiával, harmóniával és ritmussal. De éppúgy, mint minden egyéb nemzeti sajátosságunk, ez is szigorú fegyelmezést kíván, hogy erejét igazi alkotó munkára koncentrálja. Komoly magyar zeneművész-nemzedéket csak itthon lehet nevelni: ezért szükséges a zeneművészeti főiskola. Ha zeneművészeink kizárólag külföldön nevelkednek, akkor előbb-utóbb önkénytelenül is elszakad művészetük idegen befolyás alatt a magyar nemzeti szellemtől. Ha magyar emberek maradnak is, szellemük idegenné válik s így a nemzet szellemi tőkájének jelentékeny része nem-nemzetivé, nem-magyarrá változik át.

Minduntalan hallszik a szó: magyar zenét kell teremteni! Apponyi az egyetlen utat, amely idevezet, abban látja, ha *magyar* zeneművészt nevelünk, vagyis: ha a legkiválóbb zenei tudást adjuk erőteljes magyar tehetségeknek a magyar nemzeti szellem légkörében. A művészi nevelésben Apponyi a teljes liberálizmus elvét vallja: a művészt fel kell szerelnünk a művészetéhez tartozó technikai tudással, amely szárnyainak használatára képesíti, de aztán engedjük repülni s ne adjunk neki más utasítást, mint ezt: Alkosd lelked sugallata szerint a legjobbat, amire képes vagy. Az alkotó szellem csak így fejtheti ki egész erejét, bontakoztathatja ki szabadon valódi egyéniségét. Az a forrás, amelyből a magyar zene fakadhat és fakad, egyes-egyedül a művész erőteljes magyar egyénisége, amely magától nyomja rá a magyar bélyeget alkotásaira. Nem bizonyos külsőségeknek, a magyar népdal és csárdás ritmikáinak mesterkéltné alkalmazásában rejlik a magyar zenei géniusz, hanem a magyar egyéniség szabad kibontakozásában. Amazok nem nélkülözhetetlen kellékei a magyar zenének, hisz felhasználták őket idegen zeneszerzők is, a nélkül, hogy alkotásaik ezzel mindjárt tősgyökeresen magyarrá váltak volna. Brahmsnak magyar táncai szépek ugyan, de hamisítatlan német jellegűek, amilyen német katona a porosz huszár, bár atilla feszül rajta.

Nem külsőszerű motívumok, hanem a *lélek* sajátosságai

kölcsönöznek nemzeti típust a zenének. «A németnek töprengő mélysége és széles gondolatvilága, a franciának könnyed eleganciája és szellemessége, az olasznak izzó szenvedélye és játszi vidámsága : ezek a tulajdonságok nyilatkoztak meg önkénytelenül zenei alkotásaikban. Ezek adták meg ez alkotásoknak a nemzeti típust, nem pedig holmi mesterkélt sallangok . . . Beethoven nem akart tudatosan német zenét írni, sem Verdi olaszt, de mivel hatalmas egyéniségük erőteljesen német, illetve olasz volt, ezért zenéjük, mely ennek az egyéniségnek teljességéből fakadt, németté és olasszá lett, s mássá nem is lehetett.» A magyar művészet nemzeti szellemének megőrzése miatt tehát rendkívül fontos, hogy a tanulás és érlelődés döntő időszakában a magyar tehetség ne idegen szellemi éghajlat alatt nőjjön fel, hanem a magyar érzés- és gondolatvilág folytonosan és közvetlenül éltető hatása alatt.

Apponyi amint a világnézetnek, akkép a nemzeti életnek és szellemnek kialakulásában is rendkívüli jelentőséget tulajdonít a zenének. Ennek igazolására még Deák Ferenc tekintélyét is megidézi. A haza bölcse, amikor Apponyi 1873-ban a képviselőházban a zeneakadémia felállításáról szóló szűzbeszédét elmondotta, melegen üdvözölte őt, de hiányolta, hogy még egy érvet nem hozott fel, t. i. azt, «hogy ebben az országban, ahol annyi a széthúzás, versenygés, pártoskodás, valóban szükség van egy intézményre, amelyben harmóniát tanítanak». Apponyi egy félszázad multán is nagyon komoly értelmet tulajdonított e tréfásan mondott szavaknak : «Legyen igenis nemzeti életünk hasonló a zeneihez ; legyen benne a *melosz* képmására, mely az egymást követő hangoknak titokzatos egymásra vonatkozásában és egységében áll, céltudatos következetesség és egységesség elhatározásainkban ; legyen a *harmónia* útmutatása szerint, amely az egyidejűleg megszólaló hangok összhanggá való egybeolvadása a melosz szolgálatában, a nemzetben élő gondolatok, irányzatok, erők összhangba tömörítése a nagy nemzeti elhatározások támogatására ; legyen ebben a munkában erőteljes, férfias *ritmusa* a törhetetlen akarásnak ; legyen ekkép a zene szentháromsága : *melódia*, *harmónia* és *ritmus* életteljes szimbóluma.» Ebben a remek gondolat-

párhuzamban forrasztotta össze Apponyi a zenének és a nemzeti életnek látszólag különmemű eszméit.

Apponyi nagyrabecsülte Bachot, aki egy hatalmas architektúra ritmusán emelte fel a melódiát az érzékiség fölötti régióba; élvezte Mozartot, akiből ömlött a melódia kiapadhatatlan forrása, a zene érzéki szépségének átlátszó-sága a játszi vidámságtól a leghatalmasabb patoszig. De a zene igazi transzcendens elemi hatalmát, legmélyebb misztikus mélységét csak Beethoven és Wagner remekműveiben érezte.

Beethovenre mint a heglánc legmagasabb titokzatos csúcsára tekintett föl áhítatos félelemmel és remegő meghatottsággal, mert «ő általa nyílt meg az emberiségnek a zene legbensőbb szentélye, ő általa vált az elvont zene nyelve legérthetőbbé, legáthatóbbá, legmegrendítőbbé, de egyszersmind a mi nyelvünk szavaira legkevésbé lefordíthatóvá». Beethoven tudott a külső világ jelenségeitől legjobban elfordulni és a saját bensejébe nézni, magát a nagy mindenséggel lényegileg egynek érezni. Az alkotó zeneművésznek ez a titokzatos belső izgalma, mely hangokban megszólalva, a hallgatóban rokon élményt indít meg, senkiben sem ment végbe oly tisztán és mélységesen, mint Beethovenben. Annyira megélte a zene misztikus lényegét, hogy ez még akkor is a legszedítőbb szellemi magasságba ihlette, amikor a testi hallás számára már megszűnt s mintegy önbefalazott állapotban alkotott. Apponyi a zenei élménynek ebbe a csodálatos magaslatába követni tudta a Mestert: átváltott inspirációja költői himnuszt zeng róla: «Akit a Beethoven-i gondolat ihletettsége érintett, az látja a csúcok egész rendszerét, a hegláncot, a vallási, az erkölcsi, a bölcsészeti, a művészeti magaslatok összetartozását, átérzi atmoszférájuk egységét s ebben az atmoszférában éri el az emberi élet legmagasabb összhangját s méltóságát». Apponyi szelleme hasonló volt Beethovenéhez, mert megértette; s azért értette meg, mert hasonló volt hozzá.

De ugyanilyen odaadással vonzódik a zene másik nagy óriásához: Wagnerhez is. Mélyen átéli Wagner egyéniségében a művész és a filozófus benső egységét: egyetemesen látó lelke egész életén keresztül utolsó percéig iparkodik a wagneri

zenedramákba elmélyedni, amelyek nagy világnézeti kérdéseket, a világ mivoltára s az élet értékére vonatkozó elveket plasztikus képek mozgalmasságában, csodálatos drámai erővel, újszerű és megkapó zenei kifejező eszközökkel szemléltetnek. Megfogta Apponyi bölcselkedő lelkét Tannhäuser, akinek kínjaiban ott viaskodik az ember két természete egymással: az ösztönös érzéki vágy s a magasabbra hivatott szellemiség, a Vénusz után való sóvárgás és az eszményért való lemondás, a pusztá kéjvágy s Erzsébet tiszta szerelme. A *Lohengrin*-ben újra felsötétlik Évának paradicsomi szerelme: Elza szeret, de tudásra vágyik s a tudás akarata megöli Lohengrin szerelmét. Apponyi szellemét erősen megragadta a germán gigantomachia, a Wagner egyéniségéből elemi erővel kitörő titanizmus, a Nibelung gyűrűjének hatalmas drámai freszkója.

De Apponyinak legmélyebb Wagner-élménye a *Parsifal*-hoz fűződik. «Hört ihr den Ruf? Nun danket Gott, dass ihr berufen, ihn zu hören» — mondja Gurnemanz a Gral-apródnak. Ezek a szavak fejezik ki azt az érzelmet, amelynek Apponyi mindig részese volt, valahányszor a *Parsifal* hangjai ütötték meg fülét. Szinte földöntúli áhítat fogta el, mikor Bayreuthben 1881-ben először hallotta ezeket. A mű szövegekönyvét maga Wagner küldte meg baráti ajánlással nagy magyar hívének. A könyvecske Apponyi könyvtárában Dante és Platon szomszédságában foglalt helyet, tehát a filozófiai polcon. A *Parsifal* már első olvasás, majd hallás után a legmélyebben ragadta meg lelkét, de — mint az 1930. évi bayreuthi előadás alkalmából írja — csak sokkal később tudott igazi lényegébe behatolni. Apponyi a *Parsifal*-nak világnézeti és esztétikai magyarázatával a legkiválóbb Wagner-kutatók sorába lépett.

A *Parsifal*-ban a *Nibelung Gyűrűjének* természetes filozófiai továbbfejlődését pillantja meg, amely a *Gyűrűben* rejlt megoldatlan problémát megnyugtatóan oldja fel. A *Gyűrű* a féktelen és kíméletlen hatalomvágy drámája, a korlátlan hatalomért vívott vad küzdelem színtere, amelyben Wotan, a hatalmasok leghatalmasabbja is megsemmisül. Wagner az indus Nirvana-gondolatot, az eredeti tudat-

talanság éjébe való visszatérést, mint végső célt, vetíti bele a germán hőmondák alakjaiba, úgy, ahogy előbb Schopenhauer sugallta bele a Nirvana-szellemet a német filozófiába. Schopenhauernek Wagnerre való mély hatását legjobban a *Nibelung Gyűrűje* tükrözi. Schopenhauer a létre törő akaratot, mint a világ lényegét, velejében rossznak tartja: csakis az akarat megszüntetése, az élet tagadása szerinte a helyes erkölcsi eszmény. A wagneri triológiában az akarat legnagyobb arányú alakjában mint féktelen hatalomsóvárgás jelenik meg s legnagyobb képviselőjének önmegsemmisítésével végződik. Egy elvont elmejárású filozófus számára ez megoldásszámba mehet, de Apponyi szerint egy költő véglegesen nem elégedhetik meg vele, mert az *életet* kell kifejezésre juttatnia s nem a puszta gondolatból szőtt elméletet. Ezért tör elő a *Gyűrű* végén Brunhilda megható búcsúpanaszában a költői igazság, az ember valóságos lelki szükséglete oly megoldás után, melyben egy nagy érzelem bontakozik ki. A dráma maga nem tárja fel ezt a megoldást, de már utal arra, hol kell keresnünk: «Selig in Lust und Leid lasst die Liebe nur sein». Ezek a zárószavak nem tartalmaznak rendszeres filozófiai tanítást, de mély szimbolikus jelentőségük van. A *szeretet* Brunhilda utolsó szava — s ez nem jelenthet megsemmisülést, hanem állandó életerőt: másokért élni és szenvedni tudni. A hatalom nagy Gyűrű-trilógiáját követnie kellett tehát a szeretet hasonló erejű drámájának: a *Parsifal*nak. E nélkül Wagner életműve torzó maradt volna: a *Parsifal* a *Gyűrű*nek filozófiai kiegészítése. Itt kapjuk meg a *Gyűrű*ben felvetett kérdésekre a harmonikus feleletet. A szeretetre szórt átokkal most Wagner a szeretet erejét állítja szembe legtisztább megjelenési formájában: a részvétben. A féktelen életigenlés bűnét nem az életttagadás, hanem a megtisztulás szünteti meg. Ez a megtisztulás nem követi a hatalomra törekvésnek, mint ilyennek teljes kiirtását: «Denn ich verwalte nun dein Amt» — mondja Parsifal Amfortasnak, mikor küldetését beteljesíti; a hatalom hivattallá válik, azaz szolgálattá a szeretet szellemében.

Amíg Apponyi a *Gyűrű*nek és a *Parsifal*nak ezt a benső szellemi folytonosságát és összefüggését meg nem pillantotta,

addig, mint maga vallja, érthetetlenül állott a *Gyűrű* előtt: költői és zenei szempontból bámulta részleteiben, de egységre törekvő lelke nem tudta magát az egészbe beleélni. Így azonban egyszerre megvilágosodott előtte Wagner nagy életműve s azóta mindig azzal a hangulattal fogta fel, amely szükséges ahhoz, hogy értékét megélje és hatását lelkének minden zugában érezze. Ezért a *Parsifal*t csak Bayreuthban szerette igazán hallgatni, mert itt biztosítva volt számára az az ünnepélyes hangulati légkör, amelyet maga Wagner követelt meg műve számára, amikor nem engedte, hogy másutt, mint Bayreuthban adassék elő. A mester a *Parsifal*t nem pusztán kíváncsiskodó füleknek, hanem a legmagasabb művészi benyomásokat kereső s kellőképpen előkészült lelkeknek szánta. Apponyi lelke is sokáig készült rá, míg lényegét megragadta, mert Wagnernek ez az alkotása mint maga a Gral, nehezen megközelíthető magaslaton ragyog: In fernem Land, unnahbar euren Tritten Liegt eine Burg, die Montsalvat genannt — ezt mondja róla Lohengrin, mikor a brabantiaiktól búcsúzik. De ha eljutottunk hozzá, mint Apponyi a legbensőbb bensejébe, akkor a legmagasztosabb műélvezet.

Mélyen fájtt Apponyi lelkének, hogy a keresztény világnézet néhány túlbuzgó védője a *Parsifal*t a keresztény dogmatika és világfelfogás szempontjából támadta. Apponyi a *Parsifal*t igaz keresztény szellemtől áthatott, remek költői műnek tartotta s ezért a meggyőződéseért tekintélyének teljes súlyával szállott síkra (Magyar Kultúra. II. évf. 1914.). A *Parsifal*nak vallásos szempontból porondra lépő ellenfeleit Apponyi elfogultsággal vádolja, mely abból támad, hogy Wagnernek csak korábbi, Schopenhauer befolyása alatt álló buddhista bölcselkedését veszik egyoldalúan figyelembe, de későbbi keresztény irányú lelki fejlődését nem ismerik. Pedig Wagner még Schopenhauer-i korszakában is a *Tannhäuser*ben, a *Lohengrin*ben és a *Mesterdalnokok*ban egész sereg igazi keresztény lelkületű alakot teremtett meg. Wagner támadói a *Parsifal*ban is csak a buddhista erkölcsi eszménynek megfelelő alakokat és gondolatokat keresik. De Apponyi kijelenti, hogy ő meg vállalkozik arra, hogy ezt az ideált meg

tudja találni, illetőleg bele tudja magyarázni az evangéliumnak számtalan részletébe is.

A *Parsifal* szelleme egészen összhangban van a keresztény ideológiával. Amfortas sebe nem gyógyul be, noha bűnbánó. Azonban a bűn földi következményeit a bűnbánat a kereszténység szellemében sem enyésztteti el minden esetben. Ezt a kegyelmet az isteni irgalmasság Parsifal diadalmas tisztaszívűsége és könyörülete útján akarja Amfortasnak megadni. Parsifal nem a Megváltó; a Megváltó a költeményben is Krisztus. Parsifal csak a Megváltó malasztjának kiválasztott eszköze arra a küldetésre, hogy Amfortasnak gyógyulást, a Gral-lovagság intézményének megmentést és megifjodást hozzon. De Parsifalnak sok tűzpróbán, nagy lelki előkészítésen kell keresztülmennie, míg megérik arra, hogy a Gondviselés alkalmas eszköze legyen. Ez mind csupa keresztény gondolat. Kundrynak is Parsifal szívtisztasága közvetíti a kegyelmet. Amikor már ezt elnyerte, nem sóhajtozik a megsemmisülés, a Nirvana felé, hanem «szolgálni, szolgálni» az egyetlen szó, amelyet tőle hallunk, tehát nem a semmibe süllyedni, hanem cselekedni, jót tenni s ezzel gyakorolni a bűnbánatot. Amfortas óhajtja a halált, de nem a végső buddhista megsemmisülésnek, hanem az Istennel való egyesülésnek vágya hajtja. A nagy és magasztos Gral-jelenetben is csak a rosszakarat vagy elfogultság láthatja az oltáriszentség profanizálását. A Gral áldásától megszentelt kenyér és bor nem az oltáriszentség, hanem csak emlékeztet reá. Apponyi, hogy ezt igazolja, az egész Gral-jelenet szövegét szeretné bemutatni. Ha a költészet szabadságát is figyelembe vesszük, semmikép sem állítható, hogy a Parsifal gondolatmenete nem keresztény s hogy ellenkezik az egyház tanításával. «Wagner teljes öntudatossággal — írja Apponyi — keresztény misztériumot akart alkotni a *Parsifal*ban és ezzel akarta művészi pályafutását befejezni. Életének ebben az utolsó időszakában nem Schopenhauer uralkodott már lelkén, hanem Krisztus». Jellemző, hogy azok hidegedtek el tőle a Wagner-tanítványok közül, akik a kereszténység irányába emelkedő fejlődését nem tudták vagy nem akarták követni, akik számára tehát éppen a *Parsifal* keresztény

eszmeköre idegen volt. Nietzsche, a brutális emberfölötti ember eszményének prófétája, egyenest a *Parsifal* miatt szakított Wagnerrel, akinek előbb bámulója volt.

A forradalmár és ateista Wagner fokozatosan visszatér a kereszténység alap gondolatához : a megváltáshoz, a lemondáshoz, az önmegtágadáshoz. Lázadó titáni lelke kénytelen önmagát megtagadni. Fiatalabb korában lobogó temperamentuma az emberiség újjászületésének praeludiumát a forradalomban hallja, amelyért száműzetést szenved. A republikánus Wagner a bajor király belső udvari emberévé finomodik ; a szocialista Wagner, Bakunin svájci barátja, a kapitalizmusnak nagy ellensége, a vagyonos polgárságnak tömjénezett muzikusává lesz. S végül a kereszténységet gyűlölő, ateista Wagner, Feuerbach tanítványa, a *Parsifal*-nak, a kereszt diadaldramájának szerzője. Ez a műremek, mint az ellentétekben gazdag, viharos-küzdelmes művészpályának gyönyörű befejezése, a keresztény világnézet számára csak öröm és elégtétel lehet. Miért törjük magunkat — kérdi Apponyi — annak erőltetett bizonyításával, hogy nem az? miért erőszakoljuk azt a magyarázatot, amely ellentétbe hoz avval, ami nekünk szolgálni akar? «A mesternek ez az alkotása áll legközelebb saját világnézetemhez».

Beethoven és Wagner mellett Liszthez vonzódott Apponyi legnagyobb melegséggel, nemcsak mint előadó művészhez, hanem mint zeneszerzőhöz is. Különösen mélyen élte meg Lisztnak Dante- és Faust-szimfóniáit, zongorahangversenyeit és szonátáit, de legmélyebben Krisztus-oratóriumát. Miért? Mert a filozófus Apponyi ebben érezte át az érzéki hangok hullámain keresztül a legbensőbbben a kereszténység etikai rendszerét, a hegyi beszédből a nyolc boldogságot. Bámulta Liszt lángelméjét, hogy milyen egyszerűen tudta megoldani a legnehezebb feladatot : Máté evangéliumához zenei kommentárt alkotni! Apponyi a Krisztus-oratórium hallatára átélte azt a folyamatot, amely Jézus új tanainak hallatára a megdöbbsent tömeg lelkében végbement. S ennek a lelki beleélésnek megindításához elégségesek voltak Liszt egyszerű módszerei : a baritonszólo, a vegyes kar, az orgona- és harmóniumkíséret, amelyekkel tökéletes lelki egységet

tudott kifejezni. Apponyinak ehhez az oratóriumhoz írt élményszerű magyarázata valóban elsőrendű esztétikai munka (Élmények. 66. sk. 1.).

Liszt vezette be nagy magyar hívét Beethoven és Wagner titokzatos világába. Amikor 1875-ben Wagner Budapesten zenekari hangversenyt vezényelt a bayreuthi színházépítés javára, Liszt a főpróbán eljátszotta Beethoven Es-dur zongorahangversenyét négy-öt főnyi hallgatóság előtt, akik között ott volt Wagner és Apponyi. Liszt lángelméje a szokottnál is magasabbra csapongott: Apponyi lelkét fölemelte Beethoven szellemének olyan megsejtéséhez, aminőt később hosszú élte folyamán sem tudott soha meg sem közelíteni: «Felejthetetlen óra; egy félszázadnál több idő múlt el azóta, hogy ezt átéltem és e félszázad alatt mi minden ment el fejem fölött, mi minden markolt bele lelkembe; de ez az óra úgy él tovább lelkemben, mintha csak most múlt volna el, sőt mintha sohasem akarna elmúlni. Ha elmondhatnám, ha szavakba foglalhatnám akkori lelki élményemet, akkor legalább gyenge visszatükrözésben tudnám bemutatni Beethoven misztikus hatását. De ezt nem tudom».

*

Apponyi minden művésszel és műalkotással: költeménnyel, képpel, zeneművel, énekkel szemben eleve a jó-akarattal álláspontjára helyezkedett. Élvezni akart s nem gáncsolni, kedély útján megérteni s nem mindenáron bírálni. Csak egy esetben volt gyanakvó, sőt elutasító a művésszel szemben: ha látta, hogy nincs benne igaz meggyőződés és őszinte törekvés, hanem csak a tapsra, egyedül a hatásra vadászik, önmagát és nem művészi eszményét szereti, saját énjét célnak és nem pusztán eszköznek érzi, nem a szépnek igazságát akarja önmagáért kifejezésre juttatni, hanem csak a közönség bámulatát felkelteni.

Valóban klasszikusok azok a zenekritikai tanulmányai, amelyeket agg korában (1930) a Toscaninitől vezényelt bayreuthi Wagner-előadásokról írt. Egyetemes humanizmusra hajló lelke boldog volt annak láttára, hogyan egyesült a germán és a latin szellem, amikor a nagy olasz karmester

közvetlenül és maradék nélkül beleélte magát Wagner szellemébe s a bayreuthi hagyományokba. Toscanini érdemét abban ismerte föl, hogy amióta ő az olaszokat behatóbban foglalkoztatja a zenekar-technikával, náluk a hangszerek hangzásának szépsége erősen megnövekedett. Az olasz zenei felfogás mindig az éneket állította a középpontba : az olaszoknál zene és ének egyet jelentett, ami zenekari technikájukban is érvényesült. «Az olasz karmester lehetőleg énekeltet minden hangszert, mint ahogyan az énekelőadásban mindig a magánhangzókra veti a hangsúlyt». Apponyi azonban úgy érezte, hogy Toscanininál érvényre jut a wagneri zenetechika szelleme is : Észak és Dél zenei lelkét nagyszerű összhangban tudja egyesíteni.

Apponyi egész személyisége a lelki egyensúlyra és harmóniára való törekvés szimboluma. Érthető tehát mély vonzalma a zenéhez, mely lelki életének egyik leglényegesebb eleme. Szinte Pythagoras lelke élt benne. Számára a zene a jelenségek harmonikus viszonyait érzékeltette : a világrendet, a lelki, a társadalmi és politikai egyensúlyt jelképezte. A zene magasabb fokon való átélése neki kozmikus élmény volt : a klasszikus zenei alkotásokból a «szférák zenéjét» hallotta ki, mintha csak a nagy világegyetem és a csillagok egyensúlyát is olyan arányok biztosítanák, mint amelyek a hangok viszonyaiban találhatók.

KORNIS GYULA.

A KARAKTEROLOGIA ALAPKÉRDÉSEI.

— Első közlemény. —

A tudományos irodalomban és ennek nyomán a tudományos színű szépirodalomban előkelő helyet foglal el egy igen divatosá vált tudomány: a karakterologia. Karakterológiának vagy jellemtanak azt a tudományágot nevezzük, amely az emberi egyéniség testi-lelki felépülését, jellemalkatát vizsgálja. Jellemen vagy bizonyos esetekben jellegesen valamely valóság legfontosabb egyedi és legjelentősebb egyetemes vonásainak összeszövődését, vagyis alkatszerű, strukturált lényegét értjük, amely az illető valóság külső-belső «arculatát» megadja. Ilyen módon beszélhetünk nemcsak az emberi egyéniség, hanem egy nép, kor, társadalmi rend vagy osztály, család vagy klub, sőt egy állati vagy növényi egyed vagy faj, táj, avagy műalkotás, gazdasági rendszer stb. jelleméről; és valóban beszélünk társadalom-, nemzet-, állat-, növény-, táj- stb. karakterológiáról is. Ámde mindezeknek a karakterológiáknak közelebbi mivoltát a címben külön is ki kell fejezni, mert az egyszerű karakterologia névvel nevezett tudomány közkeletű értelme nem mindenféle jellemtant, illetőleg ezeknek közös alaptudományát, a jellemtant általában jelenti, hanem különlegesen az emberi egyéniség jellemtanát. Még az egyénfeletti voltukban is individuális és nemcsak egyetemes vonásokkal rendelkező, különféle emberi közösségek jellemтана sem nevezhető egyszerűen, megkülönböztetés nélkül karakterológiának, ha e névvel egységes és nem sokféle széthulló tárgykört akarunk megjelölni. Az emberi egyéniséget vizsgáló közönséges értelemben kívánunk ezúttal mi is a karakterológiával foglalkozni.

A karakterologia tárgya folytán igen bonyolult és sok más tudománnyal szoros vonatkozásban álló tudomány.

Nyilvánvaló a lélektannal fennálló szoros kapcsolata, hiszen az egyéniség és jelleme részben, sőt fontosabb részében lelki. Hasonlóképpen az ember-biológiával is szorosan kapcsolatos az emberi egyéniség és jellem testi oldala alapján. Egyáltalában az embertannal, az anthropológiával kapcsolódik a legszorosabban össze a karakterologia, még pedig az embertannal ennek tág, biológiai, kultúrbölcseleti és kultúrtörténeti, valamint lélektani anthropológiát egyaránt átfogó értelmében; voltaképpen nem más, mint az ilyen átfogó jelentésű embertan egyik ága, amely az emberi egyéniség jellemalkatát vizsgálja. Az embertanon, lélektanon és biológián keresztül végül bölcseleti tudományokkal, főleg a metafizikával is kapcsolatos a karakterologia: hiszen a metafizika vizsgálja és állapítja meg a valóságnak általában, továbbá mind a testi, mind a lelki valóságnak alapvonásait, amelyek természetesen az emberi egyéniség jellemalkatának is alapjait alkotják. Metafizikai alapok nélkül szűkölködő karakterologia kizárólag a többé-kevésbé esetleges tapasztalásra van utalva és ennek alig leküzdhető hézagossága, valamint tárgyának rendkívüli bonyolultsága és sokszínűsége folytán égyoldalú tapasztalati voltában bizonytalanul ingadozó kísérletezés és tapogatózás marad; a hibás, igazolatlanul spekulatív metafizikára építő karakterologia viszont igen veszedelmesen eltorzulhat.

A csaknem tisztán tapasztalati karakterologia bizonytalanságára és egységhiányára jó példa Utitz Emilnek különben nagy szorgalommal összehordott, de egységes egyéniségalkatot nem mutató, metafizikai alap és mélyebb rendszeresség nélküli, bár némi tapasztalati rendszerre alakuló karakterologiai vonás- és adatgyűjteménye.¹ A szertelenül és igazolatlanul spekulatív és igen mély, de több tekintetben torz metafizikára építő karakterologia példája Klages Lajos jellemтана:² nagy szerencsére azonban a jeles karakterologiai belátásokkal megáldott Klages jellemtani munkáit nem

¹ Emil Utitz: *Charakterologie*, 1925.

² Ludwig Klages: *Grundlegung der Charakterkunde*, 5—6. k. 1928; *Zur Ausdruckslehre und Charakterkunde*, 1926; *Vom Wesen des Bewusstseins*, 2. k. 1926; *Ausdrucksbewegung und Gestaltungskraft*,

mindenben járják át fantasztikusan spekulatív metafizikai tanai és így jellemtanában a nagyon gyakran mélyen és jól meglátott karakterologiai valóság egészséges képe áll előtérben és ezt csak helyenként és időnként színezi diszharmonikus vonásokkal a mögötte álló szertelen és ferde metafizika.

Már ebből is látszik a jellemtan nagy nehézsége; mert tudományunk művelése egyrészt sokoldalú, éles és mélyreható tapasztaláson, megfigyelésen alapuló emberismeretet, másrészt óvatos vizsgálódással és igazolással nyert, helyes és mindenoldalú metafizikai alapokat igényel.

A karakterologia fő problémái a következőképp alakulnak. Logikai rendben első a karakterologia metafizikai-bölcseleti embertani alapjainak a kérdése, amelynek megoldása az emberi egyéniség testi-lelki alpmivoltát tisztázza, azt, hogy mi egyáltalában testileg-lelkileg az ember. A karakterologia további rendszeres és nem a levegőben lógó kiépítése csakis ezeken az alapokon mehet végbe; ezért a vizsgálati rendben is a legcélszerűbb az első, megalapozó vizsgálódást előrebocsátani, ha erre a metafizikai-embertani-lélektani ismeretek előfeltételei megvannak. A karakterológiának ezt az első problémacsoportját, még pedig a karakterológiának az aristotelesi metafizikára való alapozását vizsgálja és kísérli meg Schütz Antal mélyenjáró filozófikus szellemű tanulmánya. (*Charakterologia és aristotelesi metafizika*. M. Tud. Akadémia, 1927.)

A karakterologia második problémacsoportja a jellem-tani kategóriákra vonatkozik. Ezek azok a fő osztályfogalmak, amelyek az egyéniség alkatának egyes alapvető vonásait határozzák meg e vonások általános lényege szerint. Ilyenek röviden a fő lelki és testi tulajdonságok, valamint az életsorsnak és az erre vonatkozó lelki visszahatásoknak általános osztályfogalmai.

A karakterologia harmadik problémacsoportja a jellem-tani alapalkatokat tartalmazza: ezek az egyéniség fel-

---

3—4. k. 1923; *Handschrift und Charakter*, 11—13. k. 1929; *Einführung in die Psychologie der Handschrift*, 2. k. 1928; Klages metafizikáját *Der Geist als Widersacher der Seele* című hatalmas, négy kötetes munkájában fejti ki.

épülésének azok a legfontosabb, immár bonyolultan megalkotott alapjai, «alapszövődményei», amelyekben éppen a jellemteni kategóriák vagy alapvonások összeszövődnek; ez az összeszövődésük azonban még teljesen általános, az alapstrukturák sokféle vagy egyenesen mindenféle egyéni és különlegesen tipikus jellemalkatban egyaránt meglehetnek. A legáltalánosabb ilyen alapalkatok minden egyéni jellemalkatban megvannak és alapvonásaikkal együtt éppen az ember alapvető testi-lelki mivoltával adódnak: ezért ezeket mindjárt az első problémacsoporttal kapcsolatban tárgyaljuk; ez a sorrend teszi legkönnyebben lehetővé az előrehaladást, így éppen a jellemteni kategóriákhoz való átmenetelt is.

A karakterologia negyedik problémacsoportja a jellemteni tulajdonságkutatás kérdéseit öleli fel: ez a karakterologiai alapvonások és alapstrukturák egyes egyéni, valamint különféle speciálisan tipikus fajtáit, nyilvánulásait a legszélesebb körű tapasztalati kutatás útján keresi meg.

Az ötödik problémacsoport a jellemteni tipológiára vonatkozik: ez az összes előbbi vizsgálódások alapján különleges jellemteni típusokat, emberi jellemalkat-típusokat törekszik tapasztalatilag mindjobban megalapozva és lehetőleg rendszeres kapcsolatban és egységben megállapítani.

Végül a hatodik problémacsoport a karakterologiai diagnosztikáé: ez vizsgálja és megállapítja az utakat és módokat, eszközöket, amelyek által az egyes jellemtulajdonságok és típusok konkrét esetekben felismerhetők. Ide tartoznak a különféle jellemkifejezési, például fiziognomikai, grafologiai, járástani stb. vizsgálatok és megállapítások. Ezek azután a megfelelő tehetséggel és hozzáértéssel rendelkező egyénnek lehetővé teszik az egyes konkrét adódó emberek jellemalkatának tudományos megállapítását, az alkalmazott jellemten, a tudományos karakterognózis gyakorlását.

I.

Az első, legősibb jellemteni kérdés a karakterologiai alapok problémája. Ezeket az alapokat mindennek előtt a bölcséleti embertan szolgáltatja. A bölcséleti embertan az

embert két vonáspár csomópontjában állónak határozhatja meg. Az egyik vonáspár szerint az ember törvények, elvek, szabályok alatt áll, de egyúttal alkotó és alkotásainak maga is törvényhozó, szabályadó tényezője. A második vonáspár szerint az ember egyrészt szoros testi-lelki életegység, de másrészt alapvető testi-lelki életkettősség összeszövődése. Már ezek a látszólag paradox, mert, úgy tetszik, egymásnak ellenmondó vonások is megmutatják az emberi egyéniség igen bonyolult alkatát. Lássuk, miképpen fejthető meg.

Az emberi egyéniség magva tudatos és aktív, ható, alkotó erő, amely e mellett folyton változik, alakul, bontakozik: az én. A kétségtelen tapasztalati adottságokból kiinduló és szigorú, exakt módon visszakövetkeztető metafizikai vizsgálódás szükségszerű érvénnyel kimutatja, hogy minden változó valóság mind létében, mind változásában kezdődött, továbbá, hogy aktív, ható valóság, erő csakis szabad, azaz működésében nem egyértelműen, egyféleképpen megkötött, és tudatos, valamint legalább kimeríthetetlen és elmulthatatlan, azaz léttartalmában és léttartamában egyaránt potenciálisan végtelen szellemi valóság lehet: minden változó, azaz kezdődött aktív lény valóban ilyen. Az ilyen aktív erőlény egyúttal szigorúan individuális és önmagában létező, vagyis szubsztanciális valóság, éppen önálló és egyéni szellemi erő. Ennek mutatkozik az emberi egyéniség magva, énje a szigorú metafizikai vizsgálat fényében; magát ezt a vizsgálatot ezúttal nem végezhetjük el, hanem csak rámutathatunk arra, hogy a szerző *Bölcséleti alapvetés* című munkájának metafizikai részében, valamint *Az ember a mindenségben* című műve negyedik részének harmadik fejezetében (*Az ember a természetben*) teljesen megtalálható; fő vonásaiban megvan a Budapesti Szemle 1929. évi 620—21. számaiban megjelent *A szerves élet metafizikája* című tanulmány XVI. fejezetében is. Az embertani és abban a lélektani alapvetést *Az ember a mindenségben* részletesen megadja; ezért itt, az első fejezetben, csupán az embertani munkában elvégzett részletes induktív vizsgálatok szükséges eredményeinek rövid és deduktív jellegű, az elvekből kiinduló összefoglalását adjuk.

Az emberi egyéniség magva, az én, az ember lelki életének központja és forrása, tehát szabad és tudatos, kimeríthetetlen és elmúlhatatlan, egyéni és önálló szellemi erő. Az ember élő testi szervezete viszont — szintén módszeresen megalapozott és igazolt metafizikai vizsgálódás eredményeképpen — önállóan létező, de passzív, térbeli, végnélkül osztható anyagi valóságon létrejött «funkcionális» egységnek mutatkozik. Ez a funkcionális egység sokféle természeti erő és az emberi én — nevezzük léleknek — anyagi hatásainak bonyolult felépülésű egysége, vagyis az anyag egy darabján létesült erőhatásegység, amelyben a szó szűkebb értelmében vett fizikai, továbbá kémiai, biológiai, animális és emberi lelki erőhatások épülnek egymásra és szövődnek össze az egységes élő emberi szervezetté. Ez az élő emberi szervezet önmagában passzív, a benne nyilvánuló aktivitás a hatásaikon kívül, túl levő természeti erők és az emberi lélek aktivitásának a nyilvánulása.

Ezekből a metafizikai belátásokból a bölceleti ember-tantól megállapított emberi alapvonások nagyobb része már megérthető. Az emberi én aktív szellemi valóság: ez éppen ható, alkotó erőmivolta. Másrészt mint változó valóság az emberi én kezdődött; és bár önálló, azaz önmagában megálló, szubsztanciális valóság, mégsem független, hanem létének okától, az örök-végtelen-változatlan ősválóságtól és ennek értékrendjétől függ. Ezért elvek, szabályok, törvények alatt áll; az emberi testet és általa a vele kapcsolatban álló ént, az emberi lelket is azon kívül természeti, fizikai-kémiai-biológiai-animális törvények is meghatározzák.

Érthető az ember alapvető testi-lelki életkettőssége is: az emberi lélek aktív, szabad és tudatos, önálló, kimeríthetetlen és elmúlhatatlan szellemi erővolta lényegileg elkülönül a passzív, anyagi, térbeli, a reá ható erőktől teljesen megkötött, önmagában tudattalan, véges léttartalmú és mulandó emberi testszervezettől. Ámde e mellett a lényeges kettősségük mellett mégis szoros egységet is alkotnak: mert az emberi lélek, az én, az élő testben egy szigorúan ehhez kötött, minden funkciójában fiziologiailag is megalapozott pszichofizikai tudatot és lelki életet, éppen legközvetle-

nebbül átélt emberi tudatéletünket és tudatvilágunkat is létesíti és ezzel az ember legszorosabb testi-lelki életegységét valósítja meg. Ennek a közvetlenül átélt, minden funkciójában fiziologiailag megalapozott, pszichofizikai emberi tudatnak az alapján azonban, mint életéhez és működéséhez szükséges és folyamatai megmagyarázásához is nélkülözhetetlen lelki forrás és alap megvan, él és működik az emberi én, az egyén tiszta lelki tudata, amely az egyén minden, valamikor átélt élményét, tudattartalmát egyszerre tudatosan átfogja, az egyén egész élménykincsét ebben a «teljes» tudatban egyszerre tartalmazza. Ennek a lélektani, embertani és karakterologiai tekintetben egyaránt alapvető jelentőségű ténynek a részletes vizsgálatát és kimutatását megadja *Az ember a mindenségben* harmadik része (*Az emberi lélek*), valamint az Athenaeum 1930. I—II. füzetében megjelent *A teljes tudat, tudatvilágunk lelki alapja* című tanulmány. Így, a pszichofizikai emberi tudatot önmagában bíró testi szervezet megismerésével, most már az emberben lévő testi-lelki életegység is megérthető.

Az emberi egyéniség ezen végső metafizikai alapjainak összefoglaló megállapítása után most már a karakterologia további fontos embertani, mind lélektani, mind biológiai alapjait röviden jellemezhetjük.

Az emberi lélek az előző meghatározások értelmében aktív, szabad és tudatos, egyéni és szubsztanciális, változó, kezdődött, de léttartalmában kimeríthetetlen és léttartamában elmúlhatatlan, szellemi valóságú erő. Ez az erő az én, amelynek jellegzetes vonásai éppen aktív, hatóképes és ható erőjellege, valamint aktív tudatossága, tudatforrás-volta. Ez az én, a tulajdonképpeni lélek, szellemi erőlény, az egész lelki élet magva, forrása, létadója és hordozója, aktív központja: ez a lelki hatóerő, az agens. Ennek az énnel a tevékenysége aktív irányulásai, aktusai útján megy végbe. Az aktusok, mint magának az énnel aktív irányulásai, aktív meghatározásai mindig az énből maradnak, abból sohasem lépnek ki, és élükön mindig maga az aktíve irányuló, meghatározó én, az agens áll. Ezek az aktusok azonban irányulásuk szerint kétfélék: vannak az énből kifelé irányuló, az

énen túl mutató, úgynevezett tárgyias aktusok ; és vannak magára az éne visszairányuló, rá visszamutató, benne mintegy körbenforgó, úgynevezett reflexív aktusok. Az én «szélég» menő tárgyias aktusok végén, immár az énen túl, az énen kívül lehetnek a tárgyias aktusok tárgyi eredményei, az én tárgyi hatásai, akár csupán az én tudatkörében reális tudattárgyak, tárgyi tudattartalmak, akár az ének a fizikai világban realizált tárgyi hatásai ; de vannak nem létesítő, nem közvetlenül ható, tárgyakat nem realizáló tárgyias aktusok is, amelyeknek a végén, rajtuk «túl», a tőlük mutatott irányban, tőlük megcélzott, intendált tárgyak, az én e tárgyias aktusainak céljai lehetnek : ilyen tárgyias aktus-cél nagyon sokféle realitás lehet, sőt vannak a tiszta semmire avagy bizonyos értelemben vett semmire, realitáshiányra mutató, irányuló tárgyias aktusok is. Az én reflexív aktusainak a végén megint maga az én van, ennek a reflexív aktus útján létrejött önmeghatározottsága, alanyi állapota, amely mint én-állapot szintén mindig aktív, megint az én további aktív meghatározásainak, aktusainak aktív alapja és forrása lehet. Ez a lelki élet és világ alapvető, mindenféle tevékenységében meglévő alkata.

A lényegében egységes én azonban többféle alaperőből, aktív oldalból áll, kapcsolódik össze és mindegyiknek megvannak saját aktusai, állapotai és tárgyai. A beható lélektani vizsgálat eredményeképpen megállapítható, hogy alapjában három ilyen oldala, összetevő ereje van az ének : az akarat, az értelmi és az érzelmi tényező. Ámde ez a három alaptényező, amely a lelki tevékenységben mindig összeszőődik, különféleképpen szövőődik össze és így a lényegében igen egyszerű, háromféle alaptényezőből álló én igen bonyolult és változatos alkatot és tevékenységet mutat. Ez az alkat és többféle tevékenysége a következőképpen épül fel. Az akarat mindig egyszerűen állító, létesítő, adó erő ; az értelem megragadó, felfogó, recipiáló, belátó erő ; az érzelem pedig alakító, húzó-hajtó, fejlesztő, visszafejlesztő, szervező tényező ; de mind a három egyaránt aktív és egyaránt alapvető ; van akarat, vagyis az ének akarat, akaró oldala, van értelmi én, vagyis az ének értelmi, meg-

értő oldala, és van érzelmi én, vagyis az ének érzelmi, érző oldala. Ez a három erő pedig úgy szövődik össze, hogy háromféle összeszövődést, struktúrát alkot, amelyek mindegyikében az egyik alaperő dominál a másik kettő fölött és azokat is sajátos módon maga szerint színezi. Ez a háromféle alapvető én-alkat az élet három ős-ágának felel meg és azokat éppen tevékenysége útján létrehozza, később gazdagítja.

Így első sorban a cselekvő, a gyakorlati életágnak megfelel a gyakorlati én-alkat. Ebben az akarat az uralkodó: ez a gyakorlati, cselekvő, tettállító akarat. Ennek van alárendelve a közvetlen gyakorlati belátó és útmutató erő, a gyakorlati értelem: ez belát, felfog ugyan és ennyiben tipikus értelem, de tevékenysége nem öncélú, hanem teljesen beleolvad az akarattól vezetett cselekvésbe, ennek közvetlen lefolyását nézi, látja és így utat mutat. E mellett szerepel a cselekvésben az azt alakító, gördítő gyakorlati ügyesség: ez aktivitásának jellegében tipikus érzelmi forrásra és természetre vall, de másrészt teljesen beleszövődött a cselekvésbe, ezt szolgálja és mintegy a cselekvő akarat színét ölti fel, amelynek alá van rendelve. Ebből a három tényezőtől épül fel a szorosán vett cselekvő én-alkat. Ehhez még csatlakozik és mellérendelve, reá és tevékenységére vonatkozva támogatja a saját jellegében megmaradó értelem a cselekvés céljainak, lehetőségeinek, távolabbi eszközeinek és körülményeinek tervszerű, átfogó feltárásával és ennek alapján a cselekvő akarat számára adott tanácsokkal, tanácsoló irányítással; ámde ezt a tanácsát a cselekvő akaratnak, amely egyedül dönti el a cselekvést, nem kell követnie. És ezen kívül szintén mellérendelve, reá és tevékenységére vonatkozva, de saját érzelmi jellegében megmaradva támogatja a cselekvő akaratot az érzelem a cselekvéssel kapcsolatos húzó, hajtó, indító, visszatartó, vágyó tevékenységével: ez a cselekvésre vonatkozó érzelmi motiváló tevékenység is befolyásolja a cselekvő akaratot és cselekvését, de nem dönti el. Ezzel immár a szó tágabb és legteljesebb jelentésében vett cselekvő én-alkat áll előttünk.

Egészen eltérő jellegű a második alapvető életágnak, az elméletnek megfelelő elméleti én-alkat és tevékenysége. Ebben

ugyanis az értelem uralkodik és tőle az egész elméleti én-alkat lényegileg felfogó, megragadó, nem olyan eredetileg létesítő jelleget nyer, mint a cselekvő én-alkat. Az elméleti akarat itt is adó, állító, de utánaadó, utánaállító, azaz inkább felvevő erő; ez az elméleti tevékenység egyik főágában, az érzékelésben az érzetadó, az érzetfelvevő tényező, az elméleti tevékenység másik fő ágában, a gondolkodásban, pedig a gondolatadó, gondolatállító erő; mindenütt teljesen alá van rendelve az elméleti tevékenység megragadó céljának és jellegének, ennek a szolgálatában áll. Az elméleti értelem mind az érzékelésben, mind a gondolkodásban az öncélúan belátó, megértő tényező, mind az érzékelés, mind a gondolkodás magva, főaktusának forrása. Végül találunk az érzékelésben egy alakító, egységesítő és tagoló, alakmegragadó, a szemlélet matematikai vonásait utánszerkesztő erőt, amely a gondolkodás körében főleg a matematikai gondolkodásban, mint a matematikai tárgyakat alakítva, származtatva megragadó tényező tűnik fel: alakító, származtató, szervező jellege világosan elárulja érzelmi forrását, viszont száraz, hideg, szürke felfogó, megragadó mivolta éppen elméleti, az értelem színét felöltő érzelmi természetét bizonyítja. Ez a három tényező adja a szorosan vett elméleti én-alkatot. Ehhez járul azután az elméleti tevékenység mellé rendelt, arra vonatkozó, de azt saját akarati jellegében támogató, kutató, vizsgálódó, érzéki adottságot és gondolatot kereső akarat, valamint a szintén az elméleti tevékenység mellé rendelt, arra vonatkozó, azt saját érzelmi jellegében támogató, az elméleti tevékenységet hajtó és kísérő érzelem: közönségesen éppen ezt szokták elméleti érzelemnek nevezni és a kíváncsiságot, tudásvágyat, csodálkozást, izgató probléma-érzést, megnyugtató-feloldó belátásérzést értik — igen helyesen — rajta. Ezekkel immár előttünk áll a szó tágabb, legteljesebb jelentésében vett elméleti én-alkat és tevékenysége.

Végül mindkét előbbi én-alkattól különbözik a harmadik életágnak, a művészet vagy alkotás világának megfelelő alkotó én-alkat és tevékenysége. Ebben az érzelem uralkodik és ennek természete határozza meg a többi alkotó

tényezőt is. Az alkotó akarati erő itt a szintén adó, állító, de éppen művet adó, alkotó és az érzelemtől átjárt, áthatott képzelet; ez teljesen az érzelemtől éltetett alkotás szolgálataiban áll és az azt átjáró érzelemnek van alárendelve. Az alkotó értelem az alkotó élettevékenységben mint felfogó, megragadó, de egyúttal érzelmi színű és racionalitású tényező működik: ez az ízlés vagy alkotó tapintat, amely teljesen az alkotás szolgálataiban áll és az azt átható érzelemnek van alárendelve. Végül az alkotó értelem az öncélúan alkotó-alakító, színes, meleg értelem, amely mint vágy, indulat és érzület a lélek önalakító és műalkotó tevékenységét egyaránt átjárja, áthatja és lényegében hajtva, szervezve meghatározza. Ezek az erők eredményezik a szó szűkebb értelmében vett alkotó én-alkatot; ehhez járul azután még melléje rendelve, reá és tevékenységére vonatkozva, a saját színében megmaradó és az alkotásnak főleg anyagi megvalósítását lehetővé tevő akarati kivívó erő és a szintén saját színében megmaradó, az alkotás és a kivitel lehetőségeire, útjaira-módjaira fényt derítő, tanácsadó értelem; mindkettő azonban csak támogatja az alkotó tevékenységet, de nem határozza meg. Ezekkel együtt a szó tágabb, legteljesebb jelentésében vett alkotó én-alkat is előttünk áll.

Ez a három én-alkat egyesül, kapcsolódik össze és járja egymást át az én élettevékenységében, amely így alaperőinek egyszerűsége és nem sokfélesége mellett is igen változatos, bonyolult és sokoldalú. Hogy ez a bonyolult és mégis rendkívül összhangos alapvető én-alkat valóban megvan és működik, azt a lélektani megfigyelés teljesen igazolja; hiszen éppen ennek alapján is állítottuk össze. Ez az önmagunkban közvetlen tapasztalással és másokban kifejező hatásaikból következtetve megragadható én-alkat egyúttal az alapvető bölcséleti határozmányoknak és viszonyoknak is tökéletesen megfelel és ezekből általános elvi igazolást is nyer.

További alapvető én-erők és produktív én-alkatok nincsenek; de ezek intenzitásában, működésében, különleges «súlyarányaiban» rengeteg kategoriális és strukturális és főleg típus-lehetőség és különbség adódik a karakterologia számára. Igen fontos még valamennyi jellemzett lélekerő irányulási

erejének sajátása, amely a figyelmi tulajdonságokat és típusokat eredményezi, valamint megtartó képességeik sajátása, amely az emlékezeti tulajdonságokat és típusokat adja: ezekből szövődik össze a rögzítő, a megtartó én-alkat.

Mindezek mellett a lelki alaptulajdonságok és alapalkatok mellett a test felépülésének sajátásai és alkata határozzák meg döntő módon az emberi egyéniség lelki-testi jellem-alkatát. Ezek azonban már az egész emberi test specifikus — nem az alapvető és mindenféle szellemre kiterjedő lélek-alkathoz hasonlóan teljesen egyetemes — természetének megfelelően a későbbi vizsgálódások tárgyát alkotó speciális tulajdonságok és alkatok. Végül a lélek és a test szoros kapcsolata, viszonya is éppen főleg az egyéniségben nyilvánuló különféle karakterologiai tulajdonságokat és alkatokat eredményez, amelyek között különösen fontosak a biológikum világából a pszichébe emelkedő ösztöndinamizmusok; de a test specifikus volta folytán ez a viszony és tulajdonságai is a későbbi vizsgálatra tartozó speciális karakterologiai vonásokat és alkatokat adnak. Itt csak magát az embert általában mint lélek-test-kapcsolatot és a benne megvalósuló pszichofizikai emberi tudatot jellemezhetjük.

Testileg az ember speciális állati élőlény, amely a gerincesek emlős osztályának úgynevezett primás törzsébe tartozik, főleg a majmokkal és még a félmajmokkal együtt. Ennek a törzsnek az emberfaj az időrendben csaknem bizonyosan utoljára kialakult ága; mindamellett és sok legerősebben és legjellegzetesebben fejlett testi vonása — pl. hatalmas koponyája és agyveleje, különleges támasztólába — mellett nem egy ősi vonással rendelkezik, amely ugyan már nem kezdetleges, de nem is egyoldalúan differenciálódott; ilyen például a kéz ősi alapalakja. Ez csak úgy magyarázható, hogy az ember éppen a primás törzs vezérágának közvetlen folytatása, amely legtovább fejlődött és nőtt egyoldalú kialakulás nélkül és legutóljára, valamennyi többi primás fajnak mint oldalágaknak az egyoldalú kialakulása, elágazása után lett emberré. Ennek megfelelően az élő emberi test állati alkatú és életműködésű: kétféle nemű elődök csirasejtjeinek egyesülése után fejlődésnek induló, eredetileg egysejtű csirá-

ből származik és sorozatos sejtoszlás és bonyolult sejtszerveződés útján bontakozik ki mind alakja, mind életműködése; ez is, az is rendkívül differenciált, sokféle részből felépülő és mégis erősen egységesített egész. Ennek az élő testnek kifejlődése után élete, hanyatlása, pathológiája, elpusztulása is sokban az állati egyedéhez hasonlít.

Jellegzetesen emberi tulajdonság azonban, hogy *egy* élő emberi test egy egyéni szellemi lélekerővel van szoros kapcsolatban, egy az emberi test kifejlődésével együtt fokozatosan kibontakozó tudatéletet alakít ki magában a testben, azaz ennek alkatahoz és életműködéseire hozzákötve, tőlük függésben: ez éppen a pszichofizikai emberi tudat. Az emberi tudat teljesen időbeli, változó, aktusai, állapotai, tárgyi tartalmai egymást felváltják és mind mulandók, az emberi tudat folyton tovahaladó folyamában felmerülnek és elmerülnek, de az emlékezet segítségével többé-kevésbé felújíthatók. Magának az énnel megmaradó és tudatos egysége, mintegy az idő és az emberi élet változásán felülemelkedve, egységesen átfogja és hordozza az emberi tudatéletet, de azért ez az emberi én-tudat is nemcsak változó, kifejlődő és hanyatló, hanem az egész emberi tudatélettel együtt időnkint egészen szünetel: ezzel testhezköttöttségét és pszichofizikai, emberi tudatváltásban mulandóságát is világosan mutatja. Ebben az emberi tudatban az ember egyes biológiai, egyedi és faji szükségleteivel kapcsolatos tevékenységi törekvések is felmerülnek, amelyek sokszor nem jellegzetesen énszerűek és tudatosulásuk nélkül is közvetlen hatóképességgel rendelkeznek és gyakran tudatosulás nélkül is működnek: ezek az élő testtel bíró embernek mint animális, állati lénynek az ösztöndinamizmusai.

A test egyes tulajdonságai, sőt komplex alkatai is az utódokban az elődök tulajdonságaihoz sokban hasonlóan visszatérnek: ez a visszatérés a kérdéses tulajdonságok fizikai alapjainak a csírában az elődből az utódba való közvetlen átszármazása, vagyis az átöröklés útján megy végbe. A lelki életnek az emberi tudatban meglévő legszorosabb testi kapcsolatai, testi függése folytán a testi átöröklés lelki tulajdonságok testi alapjait és ezzel «potenciális» lelki tulaj-

donságokat is átvisz : így közvetett, azaz testileg közvetített lelki átöröklésről is beszélhetünk az embernél. E mellett még tisztán szellemi tulajdonságoknak az átöröklődő és hasonlóan fellépő testi tulajdonságokkal összhangzó, bár tőlük függetlenül hasonló fellépése is metafizikailag indokolható ; legalább átvitt értelemben itt is beszélhetünk lelki átöröklésről. A karakterologia mindenesetre valamennyi ilyen esetben egyszerűen lelki átöröklésről beszélhet ; ha ezt az imént felsorolt két értelem valamelyikében érti, teljesen joggal is használja ezt a tapasztalati tényeknek kétségtelenül megfelelő jelentésű kifejezést.

Már az öröklött egyéniségvonások jelenléte is mindjárt létének első pillanatában sorsként terheli meg az egyént. *Sajátmaga* elkerülhetetlen sorsként veleszületik mindenki-vel, és bár kezdettől meglévő és mindig megmaradó szabadsága folytán senkit sem határoz meg döntő módon veleszületett egyénisége, a velünk született testi-lelki hajlamok és alkatok mégis nagy mértékben befolyásolják magunktartását. Ez a magunktartása tehát már egyúttal visszahatás is születési sorsunkra ; de másrészt szabad magunktartása is, egyszer eldöntve, sorsszerűen hat további életünkre. Az egyén sorsát azután a külvilágból érő hatások, élmények teszik teljessé, és az egyén egész sorsára egész egyéniségével válaszol és minden válaszával megint tovább építi sorsát. Az egyéni sors és az arra válaszoló és azt egyúttal tovább alakító egyéni tevékenység vonásai a karakterologiai egyéniségalkat utolsó alapvető jelentőségű meghatározói. Ezeknek a megállapításával a karakterologia metafizikai és bölcséleti embertani megalapozását lényegében elvégzettnek tekinthetjük ; több bizonyítatlan állítás tekintetében természetesen ismételten utalnunk kell idézett, idevágó könyveinkre és tanulmányainkra.

BÁRÓ BRANDENSTEIN BÉLA.

VICTOR HUGO ÉS A DRÁMA.

Az 1851. decemberi államcsiny Victor Hugo-t számkivetésbe küldte. A normann Jersey szigeten élt a költő, magányosan, kitaszítva, átengedve gonosz emlékek és kicsapongó képzelete játékainak. Kerülte a sziget gyér és ismeretlen, idegen lakosságát, a bizalmatlan angolokat és a gyanakodó franciákat egyaránt. Kerülte a sziget üde zöldjét és hullámzó rozstábláit s legszívesebben a tenger partján tartózkodott. És valamennyi szellem közül, amelyekkel a sokat olvasott, sokat tanult költő ötven éves koráig megismerkedett és társalkodott, egyet idézett fel legsűrűbben, a legnagyobbat, a legtüzesebbet, a legcsodálatosabbat : Shakespeare-t. A tenger zúgásának zenéjéhez a *Vihar* adta a szöveget. Ha zengő égiháború sepert végig a szigeten, akkor *Leart* vélte hallani a fenyéren, amint iszonyú szavakkal aposztrofálja a szelet és záport, a villámlást és dörgést. Tulajdon vallomása szerint ellenállhatatlan kényszernek engedve könyvet írt Shakespeare-ről. Ő ez a Shakespeare-könyv! A határtalanná duzzadt Shakespeare-irodalomnak nincs ehhez fogható darabja. Ez nem irodalomtörténet és nem esztétika, nem adatok halmaza és nem értékítélet. A nagynak hódolása a legnagyobb előtt. A lángelme tanúságtétele a lángelme mellett. Fennszárnyaló himnusz, amely a tiszta líra szépségeivel ékes. Dícsérő beszéd, *éloge*, amelyet Victor Hugo utólérhetetlen retorikai művészete tett csillogóvá.

Amikor Victor Hugo ezt a könyvet megírta, már túl volt drámai periodusán, amelyet 1843-ban a *Les Burgraves*-val befejezett. Sok hangos diadalon és zajos bukáson keresztül elérkezett a kontempláció csendesebb korához : a magános szigeten, az ő külön költői magánosságában nem gondolhatott

színházra, intrikáló igazgatókra, szeszélyes színészekre, ellenséges indulatú vagy értelmetlen kritikusokra, ingatag, kiszámíthatatlan közönségre. Magábaszállt a száműzött és mialatt Shakespeare oltárán égette a tömjént, visszagondolt arra, amit ő maga alkotott és akaratlanul is hasonlóságokat keresett a mester és a tanítvány között. Nem mérte össze a maga drámáit Shakespeare színműveivel; ahhoz nagyon is mélységes volt az alázat szívében. De szeretete volna megtalálni Shakespeare-ben saját művének, művészi elveinek, dramaturgiai tételeinek igazolását.

Valamikor nagyon régen ezeket az elveket a *Cromwell*hez írott előszavában fejtette ki. Az alapvető dogma, amelyet az érveknek bámulatos sokaságával és az ékesszólásnak ellentmondást nem tűrő erejével támogatott alá: *a rút egyenjogúsága a széppel*. Szerinte a klasszikai világfelfogás egyoldalú volt és egyhangúvá tette a művészetet, mert csak a szépet ismerte el a művészi ábrázolás jogosult anyagának. A Victor Hugo-féle romanticizmus a szép mellé trónra ülteti a rútat, a bájos mellé az idomtalan, a fenséges mellé a groteszket, a jó mellé a rosszat, a fény mellé az árnyélat.

És most a költő visszagondolván arra a harcos programhirdetésre, amely annyi vitának, ellenmondásnak, gáncsnak és magasztalásnak lett elindítója; és viszont elvonultatván maga előtt azt a nyüzsgő, eleven embersokadalmat, amelyet Shakespeare képzelete teremtett a semmiből: úgy érezte, hogy neki volt igaza. Az ő hite és romantikus meggyőződése mellett emelt szót a leghatalmasabb, legékesebb beszédű és legigazságosabb ügyvéd: Shakespeare. Shakespeare, aki egészen a romantikus esztétika alaptörvénye értelmében egymás mellé állította Hamletet és Claudiust, Edgart és Edmundot, Lady Annát és Glostert, Juliát és a Dajkát, Odysseust és Thersitest, Titániát és a számárfejes Zubolyt, Arielt és Calibant.

Programmatikus előszavában Victor Hugo hadat üzent a dogmává merevedett ál-arisztoteleszi hármas egységnek is. Amennyire elismerte a cselekmény egységes voltának szükségyszerűségét, épp annyira tagadta, sőt káros hatásúnak bélyegezte és nevetségessé tette a hely és idő egységének tan-

tételét. Az ál-arisztotelikusok, úgymond, arra hivatkoznak, hogy a hely és idő egysége a drámai valóságosság és valószínűség követelménye. Valójában mind a kettő megölje a valószínűségnek. Mert mi lehet olyan képtelenség, mint az az előszoba vagy oszlopcsarnok, amelyben ki és bejárnak, senki sem tudja honnan és miért, ahol az összeesküvők deklamálnak a zsarnok ellen és viszont a zsarnok az összeesküvők ellen? Látott-e valaha valaki ilyen előcsarnokot vagy oszlopcsarnokot? Amilyen képtelenség a helyegység, éppen olyan lehetetlen az időegység is. A cselekményt épp oly kevésbé lehet belepréselni huszonnégy órába, mint egy közömbös színhelyre, amelynek a drámai cselekménnyel nincs semmi vonatkozása.

A romantikus újítónak, aki vakmerőn szembeszállott évszázadok szentnek tartott hagyományaival, igaza volt. Igazolta újítását a siker, amely nyomába szegődött. De igazolta megint Shakespeare, akire Victor Hugo több helyen hivatkozott. Shakespeare, aki minden drámájában gúnyt űzött a hely és idő egységéből; aki térben és időben a legnagyobb szabadsággal, sőt szabadossággal élt; aki *Antonius és Kleopatrát* három világrészben és harminchét színen játszatta és a *Téli rege* két felvonása közé húsz esztendő ékelt be.

*

A Shakespeare-könyv az ötvenes években keletkezett. Victor Hugo-nak Shakespeare-rel való állandó és igen beható foglalkozása azonban sokkal korábbi eredetű. Az összehasonlító kritikának nem volna túlságosan nehéz feladat kimutatnia, hogy a romantikus dráma nemcsak az imént említett elveket találta készen Shakespeare-ben, hanem azokat a motívumokat is, amelyek Victor Hugo drámai művein kivétel nélkül mint vezérszólamok vonulnak végig. E motívumok közül a legfontosabb szerep a titokzatosságnak jut. Ezt a titokzatosságot megtaláljuk Shakespeare legfőbb műveiben, a legerősebben *Hamlet*-ben, ahol az idősb Hamlet halálának körülményeit a titok sűrű köde takarja el mindaddig, amíg a szellem éjszakai órán meg nem nyilatkozik fiának. Victor Hugo hőse, Hernani, rablóvezér, de születésénél fogva a

spanyol arisztokráciához tartozik. Társadalmi köréből az száműzte, hogy V. Károly Hernani atyját, a spanyol grandot, kivégeztette. Ezzel a titkok sora csak megkezdődött, de nem zárult le. Maga a király titokban jár el Donna Sol de Silva hálószobájába. A másik romantikus motívum a szélsőséges ellentétek találkozása, amelyre Shakespeare-ben szintén talált a költő számos példát. Elég, ha a Montecchiekre és Capuletekre, a fekete Othellóra és a hófehér Desdemónára utalunk. Az *Hernani* első felvonásában a szép Donna Sol kegyéért két férfi vetekszik, készen arra, hogy kardot rántsanak és párban döntsek el, ki legyen a győztes: az egyik a király, a másik egy bandita. A harmadik romantikus motívum a borzalom. *Titus Andronicus* a borzalmak drámája. Az agg Gloster két szemének kitolása nyílt színpadon a borzalmasnál is borzalmasabb. A borzalmak mérgezett levegője fekszi meg a színpadot *Hernani*ban is és ebbe a mérlegbe pusztulnak bele a hősök, sőt gyakran még a mellékszereplők is. Hernani és Donna Sol a tragédia végén megmérgezik magukat és a halálban ülik meg nászéjszakájukat. Az összeesküvés *Hernani*ban sem hiányozhatik, mint *Cromwell*ben. Nincs szebb és romantikusabb dolog a világon, mint egy összeesküvés. Viszont a tragédia természetéből folyik, hogy az összeesküvés kudarcot vall. Az igaz ügy nem győzhet. A hatalom lebirja a jogot és öntelten lábbal tapossa az erkölcsöt. Az *Hernani*ban valósággal kitombolja magát a *monológ kultusza*. Itt van ama nagy jelenet az aix-la-chapelle-i fejedelmi sírboltban, ahol Nagy Károly van eltemetve. A színpadi retorika, amely nem a dráma céljait szolgálja, hanem önmagáért van, a maga törvényeit követi és souverain módra kilép a dráma keretéből, itt éri el tetőpontját. Viszont igaz, hogy Don Carlos monológját csak egy Istentől megáldott páratlan lángelme írhatta meg. Egy nyelv-lángész, egy lírai lángész. Átengedjük magunkat annak a gyönyörűségnek, amellyel a nyelv zenéje elandalít. Meg tudjuk érteni, hogy Nietzsche Victor Hugo-t, a nyelv zeneművésztét, egyenesen Richard Wagnerrel hasonlította össze. De van valami ebben a monológban, ami messze meghaladja a tiszta esztétikum értékeit: V. Károlynak ez a magánbeszéde a német-római birodalom császárává való

megválasztása küszöbén a világtörténelmi erők dinamikáját érezteti velünk. Minden történelmi könyvnél meggyőzőbben és nyomatékosabban tudja megértetni velünk a világon uralkodó két hatalomnak, a császárságnak és a pápaságnak, versengését és egyensúlyát.

Szinte fájdalmas kiábrándulást érzünk, ahogy a monológ véget ért, Don Carlos leszáll pegazusáról és cinikusan mosolyogva mondja :

Ah! j'oubliais! ce sont mes assassins!

Íme a groteszk a fenséges tőszomszédságában. A Nagy Károly szellemével való világtörténelmi társalkodás után ezek a komikus összeesküvők, akiket rég lelepleztek, mielőtt szegényes tervök megvalósításához foghattak volna, s akikkel a király oly fölényesen bánik el, mint éretlen, csínytevő gyermekekkel.

*

Marion de Lorme a nagy courtesane drámája, aki egy tiszta ifjúba szeret bele. A szerelmében megtisztuló bűnös nő motívuma már akkor sem volt új. Victor Hugo a szerelmes pár tragédiáját összebonyolította XIII. Lajos mindenható bíboros miniszterének, Richelieunek zord uralmával. Mint egy véres árnyék borul rá a színpadra alakja, mikor az ifjú Didier-t vesztőhelyre viszik. Itt sem hiányzik a romantikus kelléktár fontos tartozéka: a titok. Didier-nek sohasem volna szabad megtudnia, ki az a nő, akinek tiszta szerelmét áldozta, akire rajongással tekintett fel, aki miatt a halálba megy. És íme a romantikus ellentét: a bűnös nő és az ártatlan fiú. Mihelyt Didier megtudta a rettenetes titkot, most már képesnek tartja kedvesét minden gyalázatosságra. Marion eljött, hogy a vesztőhelyen mentse meg szeretőjét, de az nem hajlandó az életet elfogadni egy bemocskolt nő kezétől. Azzal gyanúsítja, hogy még a börtönudvarra való bejutást is testével vásárolta meg. Marion esküvel erősíti ártatlanságát, de Didier hajthatatlan és kérlelhetetlen. Csak az utolsó pillanatban tudja magát rászáni, hogy átölelje és búcsúzóul megcsókolja azt, akit úgy imádott és akit még a bitófa tövében is szeret.

Victor Hugo drámai művei közül leggyakrabban ma a *Le Roi s'amuse*-zel találkozunk. Sűrűbben, mint valamennyivel együttvéve. És mindig a legnagyobb gyönyörűséggel, mert a *Le Roi s'amuse*-ből lett *Rigoletto* szépségei kimeríthetetlenek, zenéje gazdag, színes, izgató, sokrétű; és az opera drámai alépítésében a nagy lángésznek, Victor Hugonak, erős kezét érezzük. A dráma az egész világirodalomban legtökéletesebb képviselője a tiszta tragikomédiának.

Ebben a tragikomédiában élte ki magát legteljesebben Victor Hugo romantikus szenvedélyessége. A bohócban, akit tragikus hőssé emelt, uralkodó szerephez jut a groteszk. És a dráma izgalmas, roppant feszültségű titka az, hogy Triboulet leányát és nem szeretőjét óvta és rejtegette a világi csábítások elől.

*

A romantikus borzalmak halmozása szempontjából a prózában írott *Lucrèce Borgia* áll első helyen. A szertelenségek, a hidegvérrel végrehajtott mérgezések, a rejtekajtóból előcsapó meglepetések tömege zúdul le a nézőre. Victor Hugonak a torzat kedvelő képzelete és a Borgia-korszak nyomasztó légköre szerencsésen találkozik ebben a drámában. A mellett gazdagon virulnak benne a régi és már többször említett motívumok is, a titok és az ellentét, a fenségesnek és a grotesknek diszharmonikus harmoniája. A vérfertőző, sokszorosan gyilkos, elvetemült Lucrèce szívének van egy tiszta zuga, amelyben a leggyengédebb, legnemesebb és legönzetenőbb érzésnek áldoz: az anyai szeretetnek. De senkinek sem szabad megtudnia, hogy a daliás, tisztalelkű ifjú Gennaro az ő fia. Legkevésbé magának Gennarónak. És Gennaro a hírheft gonosztevőnek, a méregkeverőnek, neme és faja szégyenének arcába vágja megvetését és gyűlöletét; meggyalázza a nyilvánosság előtt; válságos helyzetbe sodorja a nevéhez méltó férjjel, a ferrarai herecggel szemben. És végül is Gennaro, hogy megbosszulja kebelbarátja, Maffio, megöletését, törével leszúrja Lucrèce-t. A tragédia utolsó mondata: «Megöltél, Gennaro — anyád vagyok.» A nagy titok zára tehát felpattan, de, mint mindig, most is akkor, amikor a jóvátehetetlen már megtörtént.

Victor Hugo valamennyi drámája közül a *Lucrèce Borgia*-nak volt legnagyobb színpadi és irodalmi hatása. Hogy mily nagy volt a dráma színpadi hatása, azt tanúságtételükkel igazolhatják azok, akik ezt a szerepet még látták Jászai Maritól. Feneketlen ősforrásból törtek elő ennek a *Lucrèce*-nek izzó szenvedélyei, oly forrásból, amelyben iszap, láva, sár és édes tiszta víz buzogtak rettentő kavarodásban. Pokoli erők mozgatták ezt a nőt, aki egyben gyilkos *Medea* és fájdalmas Anya tudott lenni. *Lucrèce Borgia* nagyszabású drámai fantazmagoria. De a képzelet, amelynek izzó kohójából kikerült, nem méltatlan ahhoz a fantáziához, amely a félszemű *Polyphém*ost és *Thersit*est, *Ajast* és *Philoktet*est, *Regant* és *Gonerilt*, *lady Macbeth*et és *Phèdre*-t létrehozta.

*

Marie Tudor, szintén prózában, spanyol hagyományok szerint nem felvonásokra, hanem «journée»-kra van felosztva. A költő előszavában itt is *Shakespeare*-re hivatkozik mint példaképére. Ő is a nagyságot szeretné párosítani ebben a drámában az igazsággal, amit máskor úgy fejezett ki: a fenségeset a közönséggel, a szépséget a groteszkkal. Magában a hősnőben, *Marie Tudor*ban, is együtt élnek ezek az ellentétek. Anglia trónján ül és szívét odaadta egy hitvány kalandornak. Ez a nyomorult torz alak egyáltalán nem alkalmas arra, hogy egy nagyszabású tragédia központjában álljon.

A németek az ilyenfajta színpadi műveket, amelyekben szerelmi és politikai cselszövés szálai bogozódnak össze, *Haupt- und Staatsaktion*-nak nevezték. Ennek a műfajnak eléggé hosszúra nyúlt, de sikeresnek éppen nem mondható élete volt a színpadon. *Marie Tudor* sem tartozott a kivételek közé.

Prózában írott dráma az *Angelo* is. Ennek a színműnek van egy esztétikai és irodalomtörténeti nevezetessége. A romantizmus — és itt első sorban *Victor Hugo*-ra kell gondolnunk és hivatkoznunk — feltétlenül a *l'art pour l'art* elvét követte. Művelte a maga felfogása szerinti szépet, tiszteletben tartotta a maga alkotta normákat, de erkölcsi, szociális vagy politikai tendenciák szolgálatában nem állott. Az iránydráma

későbbi eredetű, a félromantikus, félrealisztikus Dumas fils, Augier, Sardou területe. Az *Angelo*-ban Victor Hugo saját vallomása szerint tendenciózus drámát akart írni. Előszavában kijelenti, hogy két női típust állít egymással szembe, a társaságbeli és a társaságonkívüli nő típusát. Meg akarja védeni egyiket a zsarnokság, a másikat a megvetés ellen. Fel-tüntetni, minő kísértéseknek állt ellen az egyiknek erénye, minő könnyekben tisztul meg a másiknak szennyje.

*

Victor Hugo legtisztultabb, legemelkedettebb drámája a *Ruy Blas*. Benne van a legtöbb drámai és a legkevesebb szónoki elem.

A tragédia alaprajza háromszög: a királyné, Ruy Blas és Don Salluste egymáshoz való vonatkozása. A mozgató erő Don Salluste, a kiszámított, hidegszívű gonoszságnak, a pokoli celszövésnek, a bosszú és káröröm egymásba fonódott, egymást tápláló, egymást emésztő szenvedélyének szinte klasszikus képviselője. Victor Hugo szerint Don Salluste a dráma, Ruy Blas a tragédia. És hogy a romanticizmus elengedhetetlen kelléke se hiányozzék, Don César, Salluste el-züllött unokaöccse testesíti meg a groteszk elemet. A *Ruy Blas* hőse voltaképpen a nép, amely alacsony sorsból magasba törekszik: a lakáj, aki a miniszterelnöki székbe emelkedik. A dráma emberi tárgya férfi, aki szeret egy asszonyt és drámai tárgya a lakáj, aki szerelmes egy királynéba.

A lakáj felemeli szemét a királynéhoz és a felséges asszonynál, a leggőgösebb uralkodó hitvesénél viszontszerelemre talál. A drámát Don Salluste indítja el. Az expositio a hatalmas, gazdag, előkelő grandot bukott embernek mutatja be, akit legfölgőbb reményeitől ütöttek el. De ezt az urat nem olyan fából faragták, hogy megadja magát a sorsának. Rettenetes bosszút esküszik. Kilesi lakája szívének titkát. Rábírja, hogy színre-szemre fogadja el őt, a nagy urat patronusának és rokonának, hogy ezzel a lakáj a grandok sorába emelkedjék. Házát is átengedi neki, amíg ő elvonul Madridból, hogy csöndben, észrevétlenül bogozhassa az intrika szálait. A lakáj megkérdezi tőle, hogy a grand nagy-

lelküségé fejében mi lesz az ő kötelessége. És a válasz rá: «Hogy megnyerd az asszony tetszését és a szeretőjévé légy.» A királyné elábrándozik egy hűséges szolgáról, aki a minap egy magas falat hágott át élete veszélyeztetésével, csak hogy egy ritka virágot nyujthasson át Spanyolország első asszonyának. Naponta eljár a pad előtt, ahol ez a megható hódolás érte és naponta megismétlődik a játék a daliás ifjúval. Most már három napja nem látta és valósággal vágyakozik utána. Az ismeretlen ifjú képe melegséget gyújt szívében.

Az udvarban egy új főnemes mutatkozik be, akit Don Salluste emelt a grand méltóságára, Ruy Blas. Már szemben is áll a királynéval, akinek levelet hozott férjétől. Az új grand szolgálattévő nemes apródja a királynénak. Erzsébet rögtön felismeri benne a lovagot, aki virággal hódolt neki. Ruy Blas beleszédül a boldogságba, hogy egy levegőt szívhat az imádozott nővel. A nemes apródból romantikus hamarsággal miniszterelnök lesz, aki ugyancsak komolyan fogja fel hivatását. A legkíméletlenebb igazságokat vágja minisztertársai arcába. A minisztertanácsban felsorolja a veszteségeket, megalázásokat, kudarcokat, amelyek az államférfiak hanyagsága, tudatlansága és romlottsága következtében hazáját érték. A miniszterek halálsápadtan hallgatják kifakadásait és benyujtják lemondásukat. A királyné, aki e jelenetet kihallgatja, előlép rejtekéből és elragadtatva nyujtja neki kezét. Hat hónap telt el az udvarban történt első találkozás óta. E félév alatt emelkedett Ruy Blas a miniszterelnöki székbe és hercegi rangra. A hosszú hónapok folyamán mindketten némák maradtak. De most Erzsébet nem tud tovább hallgatni, megvallja Ruy Blasnak, hogy szereti: «Neked adom lelkemet. Mindenki számára királyné vagyok, neked csak asszony. Szívem, szerelmem a tied, herceg. Ahányszor hívsz, én jövök. Fenséges szellem lakozik benned, légy büszke, mert a lángelme a Te koronád.» Homlokon csókolja Ruy Blast. Az első csók! Azután visszavonul. A magára maradt Ruy Blas gyönyörű monológban önti ki boldogságtól túlradó szívét. Most már semmitől sem tart. Mindenhatónak érzi magát. Kimondja hangosan, hogy királynéja bízhatik benne, karjában mint királyné, szívében mint asszony. Ebben a pillanatban belép

az ördögi Don Salluste. Ruy Blas eleinte megkísérli megóvni újonnan szerzett méltóságát. Politikáról, államügyekről beszél egykori gazdjával. De ez hidegen és gőgösen rászól a miniszterelnökre és hercegre: «Itt egy kicsit hideg van, csukd be az ablakot.» Ruy Blas a szégyentől és kétségbeeséstől felkorbácsolva egy pillanatig haboz, de azután mégis megindul az ablak felé és teljesíti a parancsot. Don Salluste közömbös tekintettel figyel. Szándékosan leejti a zsebkendőjét és ráparancsol egykori lakájára, hogy vegye fel. Meggyötri, megalázza és figyelmezteti, ne feledkezzék meg arról, hogy ki volt és kinek köszönheti, amivé lett. Végre felágaskodik az önérzet a megtaposott emberben: «Ez már sok. Én most Olmedo herceg vagyok és mindenható miniszter, és Önt el fogom csukatni.» Don Salluste fölényesen mosolyog. Próbáld meg, akkor én eljuttatok a királynéhoz egy írást, amelyen ez áll: «Én, Ruy Blas, de Finlas Marquis ő kegyelmességének inasa, kötelezem magamat, hogy jó cselédként szolgálom őt.» Ruy Blas megsemmisül. Megtesz mindent, amit gazdája követel tőle.

A pokoli terv pedig az, hogy a királynét Don Salluste csapdába ejti. Erzsébet megjelenik abban a házban, amelyet Don Salluste átadott Ruy Blasnak. A találkozáson a királynét rajta éri Don Salluste és arcába vágja, hogy mennyire megfélemedezett asszonyi és királynéi méltóságáról. És hogy teljessé tegye bosszúját, Ruy Blas vallomásra kényszeríti: «Én, Olmedo hercege, Spanyolország grandja, Ruy Blas vagyok, a lakáj. (Don Salluste felkacag.) Ön engem száműzött, én Önt letaszítom trónjáról.» Végre Ruy Blasban fellázad a vérig-sértett férfi. E nyomban meg kell halnia a gaz árulónak. Nem párbajban, mert hisz egy libériás inas nem vívhat meg lovagi mérkőzésben Spanyolország grandjával. Nem. Egyszerűen meg fogja gyilkolni. Don Salluste rémülten segítségért kiált, de hiába. Ruy Blas betuszkolja a mellékszobába, hogy a királyné ne legyen tanúja a véritéletnek. Egy perc mulva visszatér sápadtan, kard nélkül és egyszerű szavakkal előadja mentségeit. Csak egyet kér, imádott úrnője bocsánatát. Ruy Blas a királyné szemeláttára megmérgezi magát. Erzsébet megbocsát neki és karjába zárja, most, amikor már késő, ön-

magát vádolja, hogy Ruy Blas halálának oka. A királyné a földre hanyatlóra veti magát és a haldokló még egy pillanatra boldogan feleszmél, amint a királyné ajkáról hallja nevét.

Senki sem vitathatja el ettől a színműtől a drámai lendületet, a szenvedélyek hevét és ékesszólását, az egymásfelé vonzó és az egymással szembenálló indulatok explozív erejét.

Ruy Blas után Victor Hugo még egyszer megpróbálkozott a nagy drámával. A *Les Burgraves* azonban kevésbé bizonyult életképesnek a színpadon, mint előzői.

Victor Hugo első fellépésétől kezdve szerelmese volt a színpadnak. Szentül hitte, hogy drámáin keresztül fogja meghódítani a közönséget és diadalra juttatni azt a forradalmat, amelyet ő szított a francia költészetben és amelyet romantizmus néven könyvelt el az irodalomtörténet. Feltevésében nem is csalatkozott. Igaz ugyan, hogy drámai művei megközelítőleg sem érték el azt a sikert, amely elbeszélő és lírai műveinek osztályrészül jutott, ami tehetségének eredendő természetével magyarázható: lírikusnak született s képzelete és ékesszólása az epikusé volt és nem a drámaíróé. Mindazonáltal Victor Hugo drámai oeuvre-jének hatása messze kisugárzott az európai irodalmakra. Hatását érezte Angliában és Franciaországban éppen úgy, mint Olaszországban és Magyarországon. Ennek a hatásnak pedig csak egy magyarázata van: ily széles körben és ilyen mélyen csak a lángelme hat. Victor Hugo a XIX. század költészetének egyik legragyogóbb lángelméje. Termékeny és megtermékenyítő. Tévedhetett a formában, sőt a lényegben is. Nem választotta meg mindig egyazon szerencsével a művészi céljának megfelelő kifejező eszközöket. De tévedéseiben is megérzik a lángelme ihletettsége. Azok közé az egészen nagyok közé tartozik, akikre mindig bámulattal fogunk föltekinteni, és sohasem teljes megértéssel. Mert a lángelmét, az igazi géniuszt csak érezzük, csak sejtjük, de tisztán felfogni épp oly kevésbé vagyunk képesek, mint a kozmikus erőket, amelyeknek a lángelme egyik legmegkapóbb, mert egészen földi, egészen emberi nyilatkozása.

SEBESTYÉN KÁROLY.

A MAGYARSÁG JELLEMRAJZA.

Az ember lelki alkata nem ismerhető meg közvetlenül, hanem csak külső nyilvánulásaiban. Ezeknek a nyilvánulásoknak a jellem csak egyik összetevője. A másik összetevőt a külső hatások, a környezet, az életviszonyok adják. Egyforma jellemű egyének cselekvése, viselkedésmódja merőben különböző lehet, mert különböző hatások, körülmények indították őket cselekvésre. Viszont megegyező viselkedésmódok mögött egészen eltérő jellemek rejtőzhetnek.

A lelki alkat megállapítása céljából a külső megnyilvánulást fel kell bontani az előbb említett két összetevőre és az egyik összetevőt: az egyén jellemének szerkezetét vizsgálat alá venni. A felbontás igen nagy nehézségeket okoz, mert a kívülről ható körülmények és a jellem bonyodalmas összeszövődésben vannak egymással.

Még nehezebb feladat valamely nép, nemzet jellemének megrajzolása. Itt főképpen két nehézség merül fel. Az egyik annak megállapítása, kiket sorolunk a nép vagy nemzet gyűjtőfogalma alá, a másik pedig az idetartozó nagyon különböző egyének közös jellemvonásainak felismerése, az eltérő tulajdonságoknak közös nevezőre hozása.

Vegyük először az első kérdést vizsgálat alá. Vajjon a faji leszármazás, vagy a műveltségbeli és érzelmi közösség döntő-e abban, hogy kik tartoznak egy nemzethez? Erre a kérdésre már csak azért sem lehet határozott feleletet adni, mert a nemzet fogalmának megállapítása többféle szempontból történhetik. Mi most csak a jellemteni szempontot vesszük figyelembe.

Ismeretes, hogy a faji leszármazás döntő hatással van az egyén testi alkatára. Evvel pedig együtt járnak a lelki

alkatnak bizonyos alapsajátságai. Egészen más a mongol, a dinári, az északi fajú ember testi alkata és lelki jellege. Ezen az alapjellegben nem változtat az a körülmény, hogy az illető beolvad valamely másfajú nemzetbe, vagyis lelki közösségbe lép vele.

A beolvadástól, vagyis a nemzet műveltségbeli és érzelmi közösségébe való jutástól élesen meg kell különböztetni a fajkeveredést. Ez utóbbinál már a testi alkat és a jellem alapsajátságai is változáson mennek át, a leszármazott a szülők faji vonásaiból örököl egyeseket.

A magyar nép a honfoglaláskor főképpen a keletbalti és a turáni népfajok keverékéből állott. Később, midőn a tatár és a török pusztításai a magyar nép számát alaposan megfogyasztották, más fajhoz tartozó népek vándoroltak be hazánkba, amelyek közül sokan beolvadtak a nemzetbe, vagyis megmagyarosodtak, de fajkeveredés a régi magyar lakosság és a bevándoroltak között nem jött létre olyan nagy mértékben, mint általában gondolni szokták, ez is inkább csak az utóbbi században és a városi lakoságnál. Nagyobb mértékben történt az idegen fajú népeknek megmagyarosodása, ami nemcsak a magyar nyelv elsajátítását jelenti, hanem történelmi és műveltségbeli közösséget a magyar nemzettel.

A jellem alapvonásai tekintetében a származás a döntő. Vannak azonban jellemvonások, amelyek nemzedékeken keresztül, vagy az egyén élettartamán belül módosulnak. Ahol többféle fajú nép él együtt nemzeti közösségben, bizonyos egyező jellemvonások fejlődnek ki bennük. A közös sors, a közös eszmények közelebb hozzák őket egymáshoz, az együttélés következtében hatással vannak egymásra, bizonyos szokásokat, lelki tulajdonságokat kölcsönösen átvesznek egymástól. A közös vonások mellett azonban találunk eltéréket is. Midőn a magyarság jellemzéséről olvasunk, sok egymással ellentétes vonást találunk felsorolva. Ez részben onnan származik, hogy nem tesznek különbséget a faji származással szoros kapcsolatban levő alapvonások és az életkörülmények, a kultúra hatása következtében kialakult másodlagos jellemsajátságok között. Nem különböztetik meg

a faji származás tekintetében egymástól különböző egyéneket, a megmagyarosodást a fajkeveredéstől.

Ami a másik nehézséget illeti, arra vonatkozólag meg kell jegyeznünk, hogy még a fajilag azonos típushoz tartozó egyéneknél is a megegyezők mellett nagyon különböző jellemvonásokat is találunk. Még inkább vannak eltérések egy nemzet tagjainál, mert itt fajilag is különböző típusokat találunk. Vannak azonban minden nemzetnek bizonyos sajátos jellemvonásai, amelyek inkább feltalálhatók nála, mint más nemzeteknél. Ezeknek a tipikus sajátságoknak megállapításában a megfigyelő nagyon könnyen tévedhet. Bármennyire igyekezzék is elfogulatlan lenni, sokkal inkább szemébe tűnnek azok a tulajdonságok, amelyek saját népénél kevésbé vannak meg, míg azokat, amelyek tekintetében a megfigyelt nép saját nemzetéhez hasonló, nem tartja megemlítenédknek.

Másrészt a nemzet egyedei sem hatnak egyformán az általános kép kialakításában. Néhány jellegzetes, a többségtől elütő egyéniség erősebben megrajzolt vonalakkal, szembe-tűnőbb színfoltokkal járul hozzá a képhez, mint a sokkal nagyobb számban levő, de kirívóbb tulajdonságok nélküli szürke tömeg.

Mindez érthetővé teszi, hogy a típusrajz legtöbbször hasonlít a karikatúrához: erősen túlozza a jellegzetes vonásokat. E mellett hajlandó a hibás általánosításra, néhány esetben tapasztalt szembe-tűnő tulajdonságot az egész nemzetre jellemzőnek tüntet fel. Külföldieknek valamely népről írt soraiban rendszeren ilyen eltorzított képpel találkozunk, a bizarrnak, az exotikumnak túlzott kiélezését látjuk.

Egy nemzet jellemének megrajzolásánál nemcsak azt kell figyelembe vennünk, milyenek a nemzetet alkotó egyének jellemvonásai, hanem magának a nemzetnek, mint politikai, szociális és kulturális egységnek szerkezetét is. Ha a statisztika módszerével dolgoznánk és megállapítanók, hogy bizonyos jellemvonások milyen arányban fordulnak elő, ha meghatározónók a középátlagot, az átlagot, még evvel nem nyernők meg a nemzetről a helyes képet. Az is hozzátartozik ehhez a képhez, hogy a különböző jellemű egyének, rétegek milyen szerepet játszanak a nemzet életében, hogyan

helyezkednek el. Előfordulhat, hogy azok, akiknek vezető szerep jut, akik irányítják a többieket, törpe kisebbségben vannak, viszont a nagy tömegnek jellemvonásai csak nagyon kevésbé nyilvánulnak meg a közéletben.

A következőkben két egymástól élesen különböző típus megrajzolását kíséreljük meg. Mindkettő nagy szerepet játszik a magyar nemzet jellemképének kialakulásában.

A magyar nép zömét még ma is a két mongoloid faj: a keletbalti és a turáni alkotja. Jellemük sok rokonvonást mutat, de vannak lényeges eltérések is. Bizonyos passzivitás jellemzi őket, amit Lenz úgy fejez ki, hogy «a mongoloid ember a megpróbáltatásokban nagyobbak mutatkozik, mint a helyzeteket teremtő cselekedetekben. Hajlandó a tétlen, a cselekvést megbénító szemlélődésre. Konzervativizmusa inkább próbálgatásoktól való óvakodás, mint tudatos ragaszkodás a jónak átgondolt dolgokhoz.» (Gáspár János: *Fajismeret.*)

Hajlandó a fatalista megnyugvásra. Hihetetlenül könnyen beletörődik a legkedvezőtlenebb helyzetekbe, küzdelem helyett fásult tétlenségben a sorstól várja a kedvező változást. Ezt a sajátságát többen felemlítik. «Ha okokkal harcolsz ellene, dacolni fog, de megnyugszik, ha leszavazod.» «Különös faj vagyunk mi magyarok, a lelkesedés első hevében kívánataink határt nem ismernek, s ha szívünk tüze lelohad, a neveltségig kevéssel beérjük» — mondja Rónay Jácint. (*Jellemisme*, 1847.) Kemény Zsigmond is említi (*Forradalom után*, 1850.) ezt a gyors megnyugvást és például hozza fel a szabadságharc alatti nagy felbuzdulás után az elnyomatás korszaka alatt tanúsított nyugodt magaviseletét. Herman Ottó a gyors megnyugvás okát abban látja, hogy a magyar ember tudatában van számbeli kicsinységének. Kornis¹ helyesen jegyzi meg, hogy a beletörődésnek, megnyugvásnak mélyebb okai vannak: a magyarságnak ősi, keleti passzív természete, quietizmusa.

Ezt a gyors beletörődést a változhatatlannak elfogadott helyzetbe a történelem folyamán többször látjuk. Valahány-

¹ *Az államférfi*. II. 254. 1.

szor a nemzetet valami nagy katasztrófa érte, utána mindig valami ájuláshoz hasonló elernyedés, fásult fatalizmus mutatkozott. Egyesek talán még tettek kétségbeesett erőfeszítéseket, de a nemzet maga dermedt fásultsággal fogadta és viselte a csapást. Nemcsak a szabadságharc leverése után látjuk ezt, hanem a mohácsi tragédia és Rákóczi szabadságharcának elbukása után is. Legutóbb is szembetűnően megmutatkozott a világháború utáni forradalomban és az utána következő szörnyű békében. Megdöbentő és szinte érthetetlen, hogy a magyar a háború hősie erőfeszítései után milyen letargiával tűrte a kisszámú és még kisebb fajsúlyú «forradalmárok» rémuralmát és az ország nagy részének elrablását.

Herman Ottó¹ egy másik jellemző vonást a következőképpen rajzol: «A magyar a folytonos iparkodó munkának nem embere. Nekifoházkodik ugyan és ekkor nagyot végez; de ezután nagyokat pihen és álmodozik. Ezért a magyar nem is hajlik a folytonos munkával szerző, alkotó iparra és kereskedésre; ha rákényszerült: menekülni iparkodik az anyaföldhöz, a halas vízhez, ahol szemlélődő, sokszor a restségig erő hajlamát kielégítheti.»

A tevékenységnek, az erőkifejtésnek bizonyos periodicitása többé-kevésbé mindenkiben megvan, de nem olyan nagy mértékben, mint a magyar emberben. Másoknál a nekilendülés és az elernyedés, a hullámhegy és a hullámvölgy kisebb eltéréseket mutat, a magyarnál ellenben ezek a különbségek igen nagyok. A teljesítőképességnek hirtelen, lökészerű emelkedése, egy ideig bámulatos kitartás, majd hirtelen teljes elernyedés jellemzik. A magyar parasztság munkája ilyen természetű. Az aratás-cséplés majdnem pihenés nélküli, szinte emberfeletti testi megerőltetéssel jár, utána következik a nagy pihenés, a majdnem teljes tétlenség.

De nemcsak a munkára jellemző ez a periodicitás, hanem bármilyen tevékenységre is. A politikai, társadalmi működésben, a produktív szellemi munkában is megtaláljuk. Sőt nemcsak az egyes egyének, hanem a magyar nemzet életére is jellemző ez a nagy nekilendülésekben való haladás, erő-

¹ *A magyar nép arca és jelleme.* 1902. 187. l.

kifejtés. Természetesen itt a periodusok időtartama sokkal nagyobb, mint az egyéneknél. A magyarság történelme tanúsítja, hogy a nemzet többször elmaradt a többi európai nemzetek mögött, többször voltak tespedési korszakok, de azután a mulasztottakat hirtelen nagy nekiiramodással pótolta. Rövid időn belül utól tudta érni a többieket, haladása sokkal gyorsabb ütemű volt, mint az egyenletesen menetelő más nemzeteké. Az első nagyszabású nekilendülés a honfoglalás utáni időkből a kereszténység felvételekor mutatkozott. Az Ázsiából bevándorolt nomád nép rövid időn belül a nyugati kultúrközösség tagja lett.¹ A magával hozott szellemi energiakészlet hirtelen fejtette ki hatását.

A hirtelen fellépő nagy lendületnek szembetűnő példája még irodalmunknak és nemzeti művelődésünknek újjászületése a XVIII. század utolsó negyedében, továbbá a politikai és szociális reformokra való törekvések a múlt század első felében.

A tespedés, az elernyedés időszakában semmi jel sem mutat arra, hogy újabb fejlődési korszak következik. Egyszer csak megindul a dermedt nemzetben a vérkeringés, mint tavasz kezdetén a fákból a nedvek keringése. Nagyszerűen rajzolja a magyarnak ezt a sajátságát Herczeg Ferenc *A foggyó hold* című regényében.

A magyar ember szellemi képességei elég magas fokon állanak. Nemcsak befogadóképessége, tanulékonysága, hanem produktív tehetsége is nagy, amint ezt a tudomány és művészet legkülönbözőbb ágaiban kiváló alkotásai bizonyítják. Az egyszerű nép művészete és költészete is erről tanuskodik. A magyar paraszt értelmes, világos eszű, józan ítélőképességű. A maga mesterségében ügyes, megbízható. Elmaradottságának oka részben a már fentebb említett konzervativizmusa, másrészt pedig magárahagyottsága: a magasabb műveltségű társadalmi osztályok nem sokat törődtek vele, a nép nevelése és képzése nálunk nagyon elhanyagolt volt.

¹ Egy nemzet sincs Európában, amely a nyersség és durvaság legelső fokáról a műveltség magasabb fokára oly rövid idő alatt emelkedett fel, mint a magyar nemzet. Sacy: *Histoire générale de Hongrie*.

Kulturális emelkedésre való képességét bizonyítja, hogy elég szép számmal adott kiváló embereket az országnak. A középosztály állandó értékes utánpótlást és felfrissülést nyert a magyar parasztságból.

Ha a magyart a ma annyira elterjedt képességvizsgálatoknak vetnők alá, valószínűleg kedvező eredményt kapnánk. Az élet, a valóságos verseny azonban nem mutat ilyen kedvező eredményt. A magyar nemzet történelmében sokszor találkoztunk tragikus, hanyatló korszakokkal. Annak a földnek, amelyet a honfoglalással megszerzett magának, nem tudott egészen urává lenni. Ez a föld a legkülönfélébb természeti kincseket rejtette magában. A magyarság azonban nem tudta ezeket kihasználni és az országot a jólétnek arra a fokára emelni, amely a természetadta lehetőségnek megfelelt volna. A gazdasági fellendülés, a jólét időszakai között találkoztunk a teljes elszegényedés korszakaival.

A betelepített és beszivárgó más nemzetiségű lakossággal szemben a magyarság háttérbe szorult. Volt idő, midőn Magyarország területén az idegenek különféle kiváltságokat élveztek, viszont a magyar lakosság egyes városokban még háztulajdonos sem lehetett. A jogi egyenlőség mellett is állandóan tért vesztett, különösen gazdasági tekintetben. Az idegenek vagyonosodtak, a magyar elszegényedett. Az ipart és a kereskedelmet majdnem teljesen másoknak engedte át.

Tagadhatatlan, hogy a magyar nemzet sorsára nagyon sok kedvezőtlen külső körülmény is hatással volt. A tatár és a török pusztításai megfosztották a békés fejlődés lehetőségétől, számát megdöbentő mértékben leapasztották. Mindez azonban nem elegendő a fentebbiek indokolására. Magában a magyarság lelki alkatában is kell okokat keresnünk.

A fentebb mondottak már némi magyarázatul szolgálnak. A passzivitás, a konzervativizmus, az erőfeszítéseket követő ellanyhulás, a vállalkozási kedv és élelmesség hiánya mind olyan tulajdonságok, amelyek nem teszik alkalmassá az élelmesebbekkel, vállalkozóbbakkal való versenyre. E mellett a magyarban nincsenek meg azok a tulajdonságok, amelyek a számbeli kicsinységük, kedvezőtlen helyzetük, vagy

bizonyos képességek hiánya miatt háttérbe szoruló népekben szoktak kifejlődni: a ravaszság, alattomoság. Széchenyi István annak okát, «hogy a nemesség nagyobb részének oly szívreható szegénysége, hiányos vagy semmi nevelése s ekkép égbekiáltó tudatlansága s járatlansága közt, oly törvények alatt, melyek a rendbontóknak kedveznek inkább, mint a rendszeretőknek — nincs a hazában több baj», abban látja, hogy «milyen nemes vérű, jóindulatú és becsületes ember a magyar nemes. Mert ha ez nem volna, már rég magára ruházza más szegénysorsúak hibáit, az álnokságot, csúszás-mászást, hízelkedést, fortélyoskodást».¹

A magyar sokkal alkalmasabb egyszeri hatalmas erő-kifejtésre, mint lassú, szívós tevékenységre, jobban megállja helyét nyílt küzdelemben, mint a mindenféle furfangot, a változó helyzetekhez való gyors alkalmazkodást kívánó versenyben.

Ahhoz, hogy erejét kifejtse, hogy tömör egységgé kovácsolódjék össze, vezérre van szüksége. A magyar nép rokonnainál is azt látjuk, hogy sorsuk egy hatalmas vezető egyéniség kezébe van letéve. A hunok Attila uralkodása alatt hatalmas birodalmat alkottak, amely halála után szétporladt. A tatárok egy-egy nagy khán vezetése alatt félelmes, mindent elsöprő hatalommá váltak, utána azonban megszűnt az összetartó erő. A hódító seregből, a szervezett nemzetből amorph tömeg lett, nem csak expansivitása szűnt meg, hanem cohaesiója is.

Az ilyen nép sokkal alkalmasabb külső erő-kifejtésre, például hadviselésre, mint lassú építőmunkára. Könnyebben tud egy erőskezű vezér alatt egységbe tömörülni, mint alkotmányos kormányzat alatt. Éppen ezért jobban megfelelt életfeltételeinek a középkor, mint a mai viszonyok. Az állam szerkezete ma sokkal bonyolultabb, mint a régibb időkben. Nemcsak egy vezérre, hanem a vezető egyéniségek egész hierarchiájára van szükség. A politika szoros kapcsolatban van a szakismeretek hatalmas complexumával, amelyekben egy ember nem lehet eléggé jártas. Szükség van

¹ Társalkodó. 1839. jún. 5.

tehát egy vezető társadalmi rétegre, amelyet a mai kor többé-kevésbé demokratikus berendezése mellett a nemzet termel ki magából. Sorsdöntő tehát reá nézve, milyen lesz az a réteg, amely legfelül helyezkedik el, amely irányítólag hat a nagy tömegekre.

Azok a jellemvonások, amelyeket a fentebbiekben kíséreltünk meg vázolni, nem teszik hivatottá tulajdonosaikat arra, hogy a politikai és szociális életben vezetők legyenek. A konzervativizmus a fatalista megnyugvással és passzivitással kapcsolatban senkit sem tesz alkalmassá arra, hogy valamely mozgalomban kezdeményező legyen. A kelet-balti hallgatag, nincsenek szónoki hajlamai és képességei. A turáni több tekintetben hasonlít a kelet-baltihoz, de nagyobb agilitás, a vezetésre, uralkodásra való hajlam és képesség, a nyilvános szereplésre való rátermettség különbözteti meg tőle. A honfoglalás utáni időkből származó sírokban talált koponyákon végzett vizsgálatok valószínűvé teszik, hogy már akkor is a turáni faj volt a vezető, uralkodó társadalmi réteg. A temetkezés módjából lehet erre következtetni. A turáni harciasabb, mint a kelet-balti, tehát akkor, amidőn a magyarságnál a hadakozásnak nagy szerepe volt, a honfoglaláskor és utána, a vezérek alatt, a turáni alkotta a legfelsőbb társadalmi osztályt. Szent István királytól egészen Széchenyi koráig a politikai életben is inkább a turániak jutnak szerephez. Az újabb korban, a közélet demokratizálódásával mind kevesebb szerep jut az eddig rajzolt típusnak. Az addig vezető szerepet játszó turáni elem is lassankint háttérbe szorul. A «történelmi osztályok» nem tudják kihasználni és megtartani helyzeti energiájukat.

Ha a magyar nemzet politikai és szociális életét vizsgáljuk, a szereplők, a felszínen levők között egészen más jellemvonásokat találunk, mint amelyeket a fentebbiekben rajzoltunk. Ez a típus nem alkotja ugyan a többséget, nem abban a tekintetben jellemző a magyarságra, hanem inkább azért, hogy a viszonyok alakulása nekik kedvezett. Az ilyen típusúak jutottak leginkább szerephez és a szereplés az ilyen jellemvonások kialakulását segítette elő.

Míg előbb inkább a faji származással adott alaptulaj-

donságokkal találkoztunk, itt inkább másodlagos jellemvonásokat látunk, amelyek nem annyira a faji származással és a testi alkattal járnak együtt, mint inkább a külső körülmények termelték ki őket. Hordozói között vannak többféle fajúak, megmagyarosodott bevándoroltak és az előbb rajzolt mongoloid típushoz tartozók. A közös sors, a közös történelmi mult bizonyos egységes vonásokat fejlesztett ki bennük.

Ennek a típusnak egyik jellemző vonása, hogy fogékony, élénk temperamentumú, de lelki mozgalmainak legnagyobb részét érzelmekben éli ki. Nagy tévedés, hogy a megismerés hozza létre az érzelmeket és ezek váltják ki a nekik megfelelő törekvéseket. A valóságban nem így van. Igen élénk érzelmi élet mellett néha nagyon gyenge törekvést találunk és megfordítva. Az akarat emberei gyakran ellenállhatatlanul törnek valamely cél felé, a nélkül, hogy élénk érzelmeik volnának.

Ennek a típusnak képviselői élénk érzelmi világgal rendelkeznek, de az akaratra, cselekvésre már nem marad energiájuk. Nagy lánggal lobog az érzelem, de nincs hajtóereje.

Erre bőségesen találunk példákat a multban és a jelenben. Vegyük csak az irredenta mozgalmakat. Hányan vannak, akik az ünnepélyeken megkönnyeznek minden irredenta verset és dalt, maguk is szónokolnak, lelkesednek és lelkesítenek, de nem tesznek semmit. Nem is érzik, hogy a sok tapssal kísért szónoklatnak valami cselekedettel is le kellene vonni a következményeit.

Jellemző, hogy főképpen az úgynevezett reaktív érzelmekre vannak berendezkedve. A «honfibu» az ő hazafiasságuknak igazi megjelenési formája. Politikájuk «sérelemi politika». Nem a valódi sérelmek ellen való küzdelem, hanem a sérelmek hánytorgatása vagy a dacos passzivitás.

A reaktív érzelmek túltengése magyarázza meg, hogy közöttük olyan gyenge a szolidaritás. A legkisebb bántódás alkalmas arra, hogy szélsőségekbe kergesse őket.

Egy másik jellemző vonásuk, amelyet a német karakterologusok az «ichhaft» kifejezéssel jelölnek, szemben a

«sachlich»-hal. Az előbbinek érdeklődése nem a tárgyak, dolgok, objektív események felé van irányítva, hanem saját énjére. Mindent önmagával hoz kapcsolatba, saját énjére vonatkoztatva ítél meg. Nem tárgyi, hanem személyes vonatkozások érdeklik.

Ennek a típusnak köszönhetjük a nálunk olyan nagymértékben viruló személyi kultuszt. Nem azt nézi, mit cselekszik valaki, hanem, hogy ki cselekszi. Ezek alapítanak tömérdek egyesületet, amelyeknek összes tevékenysége kimerül az elnökök, díszelnökök, társelnökök választásában és az ezek tiszteletére rendezett ünnepélyekben, díszebédekben. Ezek az egyesületek termelik a végtelen szónoklatokat, de tetteket nem mutatnak fel.

Az ilyen emberek előtt sohasem valamely megvalósítandó konkrét feladat áll, hanem saját személyüknek előtérbe tolása. Nem tudnak beleolvadni a természetbe, az emberi vagy nemzeti közösségbe, nem tudják énüket háttérbe szorítani egy magasabb kollektív egység mögött.

Az «ichhaft» típusú emberek a protekciónizmus terjesztői. Nincsen érzékük az objektív igazság iránt, nem tudják értékelni az alkalmasságot, képességet, tehetséget, annál inkább a személyes vonatkozásokat. Nem látják át valamely intézkedés, szabály fontos voltát, hanem nyomban azt keresik, hogyan lehetne áttörni, hogyan lehetnének éppen ők kivételek az általános szabály alól. A tekintélytisztelet nálunk nem az általános érvényű, az emberek felett álló normák elismerését, hanem egyes személyek kultuszát jelenti. Az ilyen egyének nem alkalmasak arra, hogy valamely szolidaritás tagjai lehessenek. Nincsen bennük érdeklődés a cél iránt, amelynek megvalósítására a szolidaritás irányul, nem tudnak beleolvadni a közösségbe, tevékenységük személyi cselszövényekre korlátozódik. Reaktív érzelmeik miatt nem az összetartás, hanem a széthúzás uralkodik. Az ilyen emberekből álló nagyobb kollektív egység: nemzet, társadalmi osztály, stb. «mint oldott kéve» hull szét. Bármilyen tevékenyek is, sohasem építenek, hanem mindig rombolnak.

A lelki egyensúlynak ingatagsága minduntalan megmutatkozik náluk. A naív bizakodást, sőt elbizakodottságot

hamarosan felváltja a szintén kellő alap nélküli kétségbeesés, csüggedés. Saját magunknak, nemzetünknek megítélésében szintén látjuk ezt az ingadozást. Talán egy nemzetnél sem található meg olyan mértékben saját magának ócsárlása, lenézés és bizalmatlanság minden iránt, ami hazai, mint nálunk. Néha idegen nemzetek vagy a közöttünk élő idegen nemzetiségűek igazságtalan, kiméletlen kritikáját türelemmel hallgatjuk, sőt még megtoldjuk, hajlandók vagyunk bűnbánólag mellünket verni. Máskor ellenben az igazságos, jóakarató bírálatot sem tűrjük.

Az önbizalom, a nyugodt öntudat hiányára mutat az idegen népek bálványozása, utánzása. Minden, ami idegen, külföldi, tiszteletet ébreszt. Sokszor tapasztalhatjuk, hogy külföldi elismerés, siker ad tekintélyt, súlyt, a külföldnek kell a magyar kiválóságokat felfedezni, a fémjelzést megadni, hogy itthon tudomást vegyenek róluk.

Az idegennek, a külföldnek túlzott tekintélye az egyéni vagy nemzeti alacsonyabbrendűség érzésének (a «Minderwertigkeitskomplexum») nyilvánulása. Ennek reakciója, túlkompenzálása viszont a néha fellépő túlzott önbizalom, alap nélküli önérzeteskedés. Ugyancsak erre vezethető vissza a versenytől való visszahúzódás, a saját erejére való támaszkodás helyett valami rajta kívül álló hatalom oltalma alá való menekülés.

A magyar középosztályt ez tartja vissza a szabad pályáktól és tereli a hivatalnoki pályák felé. Többre becsüli a bármily kevés «fixumot» a jóval nagyobb, de bizonytalan jövedelemnél. Saját értékének hivatalos elismerését látja abban, ha az állami ranglétrának bizonyos fokára eljut. Erre az elismerésre szüksége van, mert nélküle nem tudja önérzetét szilárd alapokra helyezni.

Az egyéni értékeknek ez a hivatalos fémjelzése nagy szerepet játszik másoknak megítélésében is. A származásra, a családfára való büszkeség mindinkább eltűnőben van a főnemesség és a gentry hanyatlásával. A hivatali rangfokozat lesz az egyetlen értékmérő. Az egyéni kiválóság, még az alkotó lángész, tudós, vagy művész kiválósága is rászorul a társadalmi életben erre az értékjelzőre. Valami címet, rangot

kell elnyernie, hogy a társadalom meg legyen győződve tehetségének valódiságáról, hogy be tudja sorozni az őt megillető helyre.

A tárgyi beállítottság hiánya, a realitások iránti érzék helyett az illúziók keresése fejlesztette ki a formalizmusra való hajlamot, a lényeg helyett a külsőségekkel való beérést. «A politikában sem az érdemleges tartalmat, hanem a merev jogi formát nézi . . . tragikusan túlbecsülte a közjogi kérdések formai jelentőségét s e mellett elhanyagolta a nemzet más életbevágó gazdasági és művelődési érdekeit.»¹ «Ha jogi formulát kapott, akkor már nyugodtan megalkudott a csúnya valósággal. A nemzet függetlenségi vágya időről-időre kielégült, ha közjogi hallucinációba ringathatta magát.»²

A nemzeti hiúságot legyezgető külsőségekkel rá lehet venni a legnagyobb áldozatokra. Ha elismerik, hogy neki van igaza, hajlandó a vele és érdekeivel ellenkező törekvések érvényesülését békén tűrni. Egy kis hazafias mázzal bevonva bármit könnyen elfogadtathatnak vele. Néhány tört magyar szó egy idegen ajkáról határtalan lelkesedést vált ki és nem veszi észre, milyen nagy ennek a néhány szónak az ára. Apponyi Albert *Emlékirataiban* megjegyzi, «hogy ugyanaz az átlag magyar ember magához közelebb állónak érzi azt, aki aulikus politikát csinál, de cigányozás és csárdás közben jóízűen kurjongat, mint azt, aki a nemzeti politika minden követelménye mellett kitart, de nem jó «mulató ember» a szónak magyar értelmében.»

A reaktív érzelmekre való hajlama a politikai életben is nyilvánul. A ressentiment a politikai alapérzelme. Apponyi ezt így fejezi ki: «Tárgyi tekintetben tovább tud menni a lemondásban, mint amennyi helyes, de a duzzogást nem engedi bántani.»

Ugyanezt a tulajdonságot Széchenyi István a következő szavakkal állítja eléink: «Valóban szomorú az eset, s vérünket tekintve annál szomorúbb, mert gyűlölségi hajlama nem egy magyarnak koránt sincs kimerítve azon antipátia által,

¹ Kornis: *Az államférfi*. II. k. 252. l.

² U. o. 262. l.

amellyel az arisztokrácia iránt viseltetik, de midőn con amore gyűlöli ezt, nem kevésbé gyűlöli a kormányt, gyűlöli az egyházi rendet, gyűlöli a katonát, gyűlöli a városi polgárt, gyűlöli a kereskedőt, gyűlöli egyik a másikat, szóval gyűlöl mindenkit, mert hiszen hasonneműjével sem él békében, paraszthoz vonzó szerelme pedig bizony nem óriási s mégis biztos öbölben véli magát, mert hiszen mégis szeret valamit, s pedig legőszintebben és mindenekfelett, t. i. a hazát, vagy tulajdonkép — mert ugyan mi a puszta haza a benne lakó egyedek nélkül? — a hazával mindig egybekevert saját drágalátos magát!»

Kíséreljük meg a fentebb leírt típus lelki elemzését, a jellemvonásokat előidéző okoknak felkutatását.

Az emberi lélek — éppen úgy, mint a szervezet — védekezik a káros, az egyensúlyát fenyegető külső hatások ellen és kitermel magából valami ellenmérget, iparkodik kiegyenlíteni a hatást. Ez az adott pillanatban és az adott hatással szemben hasznos lehet, de egyébként esetleg káros.

Ha valaki olyan kedvezőtlen körülmények között él, hogy a nagy nyomás alatt összeroppanna, illuziókat termel ki, amelyek a valósággal szemben kárpótolják és a fenyegetett lelki egyensúlyt helyreállítják. Az illuziókba való menekülés esetleg szerencsés lehet, de ha állandósul, beteges állapottá fajulhat, az illető elveszti kapcsolatát a való élettel.

A fentebb rajzolt típusnál megtaláljuk ezt a menekülést az irreális világba a valóság elől, a cselekedetek elől. A lelki emócióknak érzelmekben való kieléése, azok a látszólagos cselekvések, a sok ünneplés, szónoklás, szervezkedés minden reális munka nélkül, mindezek menekülések a valódi cselekvés elől. Ide tartozik az is, amit Széchenyi nemzetének szeméretét: «Mindig más sorsával bibelődik a magyar s más szenvedő népeket akar rokonszenvével, részvétével vigasztalni.»

A valóságból az illuziók világába, a gyakorlati cselekvés elől az érzelmekhez és a látszat-cselekvésekhez való menekülést, az energiáknak ábrándokban és érzelmekben való kielését rendszeren az akadályozottság, korlátozottság érzése hozza létre. A külső körülmények és a lelki mozgató erők

közötti egyensúly van megzavarva, az ember nem találja meg tevékenységének a megfelelő teret, lehetőséget.

A fentebb említett többi jellemhibák is hasonló okokra vezethetők vissza. A hiúság, feltűnési, érvényesülési vágy szintén egyensúlyi zavarokból származnak. Olyan embereknek vannak meg leginkább, akik magukat korlátozva, visszaszorítva érzik, akik nem érvényesülhetnek, nem élhetik ki magukat tervszerű, céltudatos cselekvésekben.

A fentebb vázolt lelki alkat mindenütt előfordul, minden népnél találunk ilyen jellemű egyéneket. Előidéző ok gyanánt szerepelhet az illető egyéneknek különleges helyzete, amely egyáltalában nem jellemző az ország, nemzet viszonyaira. Valaki szerencsétlen körülmények összejátéka miatt nem talál megfelelő munkakört, társadalmi elhelyezkedést, mellőzték; a másoknak családi helyzete, nevelése volt olyan, hogy az állandó korlátozottság, visszaszorítás lelki alkatát a fentebbi módon deformálta. Természetesen ezek az okok nemcsak az egyén élettartamának határai között működnek, hanem nemzedékeken keresztül. Az egyének már bizonyos fokig kifejtett jellemvonásokat örökölhetnek, amelyeket elődeiknél a külső körülmények hoztak létre és náluk a hasonló körülmények továbbfejlesztnek.

A magyar nemzetnél a fentebbi vonások a multban is megtalálhatók: Széchenyi nemcsak kortársait vádolja ezekkel, hanem a magyarok ősi tulajdonságainak mondja, — de megtalálhatók a jelenben is. Vizsgáljuk tehát, hogy mely okok hozzák létre, faragják ki az ilyen lelki alkatot.

Minden népnek, nemzetnek vannak többé-kevésbé küzdelmei külső ellenségekkel, minden országban vannak surlódások az egyes társadalmi osztályok között. A társadalmi és gazdasági fejlődés nem megy símán, az új korszakokat a régiek fájdalommal szülik. De a szerencsésebb nemzetek megtalálják a maguk szerepét a világtörténelem színpadán, megtalálják feladatukat, amelyet be kell tölteniök. Ha ez a feladat nehéz is, ha akadályokba ütközik is, de állandó, határozott irányt szab cselekedeteiknek.

A magyar nemzet történelmén sajátos tragikum vonul végig. A legtöbb kis nemzetnek olyan a helyzete, hogy

sorsát nem mindig maga irányíthatja, más, nagyobb hatalmak játsszák vele szemben a végzet szerepét. Más hatalmakkal áll vagy bukik. A magyar nemzetnél is megvolt ez. E mellett a sors sokszor állította olyan dilemmák elé, hogy az eshetőségek közül bármelyiket választva, fenyegető katasztrófa felé haladt.

Midőn a Duna-Tisza táján letelepedett, a nyugati kultúra és a kereszténység felvételével egyszersmind fölmerült a veszedelem, hogy idegen uralom és befolyás alá kerül. Az Árpád-ház uralkodása alatt a trónöröklés rendezetlensége állandó pártviszályok forrása volt. Ez okozta, hogy a nemzeti dinasztia uralkodása alatt a magyar nem tudta a megfelelő erőt kifejteni. A következő korszakban hatalmas fejlődést mutat, mert nem léptek fel a nemzetet szétforgácsoló hatások. Később, midőn a királyi hatalom gyengülésével a társadalmi rendek önzése megbontotta az egységet, bekövetkezett a nagy nemzeti katasztrófa.

A mohácsi vész után három részre darabolódott az ország. Ettől kezdve évszázadokon keresztül az állami, társadalmi és gazdasági kérdésekben minduntalan felmerült a tragikus dilemma: két rossz közül választani. A nemzeti önállóságot fenyegette a bécsi udvar és a török. A magyarok egyrésze a török ellen a Habsburg-uralomban, a másik része a császári abszolutizmus beolvasztó és németesítő törekvéseivel szemben a töröknél keresett menedéket. A magyarságot a művelt, keresztény nyugattal a Habsburg-dinasztia kapcsolta össze, viszont erről a részről nemzeti önállóságát és nyelvét fenyegette veszély. Szükség volt reformokra, de ezek a reformok nem a nemzet talajából nőttek ki, hanem mint idegen import, kényszer alakjában jelentkeztek. Ha valamit el akart érni a magyar, mindig áldozatul kellett hoznia egy másik értéket. A réalpolitika nálunk azt jelentette, hogy egyik érdekért fel kellett áldozni a másikat. A magyar nemzetnek nem volt meg semmi téren a cselekvési szabadsága. Idegen erőkre kellett támaszkodnia és ugyanakkor ezekkel az erőkkel harcba állania.

Nyilvánvaló, hogy ez a légkör nem alkalmas jól egyensúlyozott, határozott irányban cselekvő jellemek kialakulá-

sára. Ha valaki állandón tragikus, fenyegető dilemmák előtt áll, ha érzi, hogy nagyobb erők irányítják sorsát, amelyek mellett az ő ereje és cselekvése csak elhanyagolható mennyiség, természetszerűleg kifejlődnek a fentebb vázolt jellemvonások, az illető tudattalanul is menekül a cselekvés elől, — illuziókba, álcselekvésekbe és érzelmekbe.

Ez történik a jóhiszeműekkel, a jóakaratóakkal. A többiek pedig iparkodnak kihasználni az adott helyzetet saját céljaikra. Az elhatározás, hogy melyik utat választják, önző számításból történik, de mindegyik esetben tudják igazolni lépésüket és tudják önzésüket jól hangzó jelszavakba burkolni. Hiszen a dilemmának mindkét ága mellett szólnak argumentumok, és egyszerismind mindkettő ellen is. Csak azt kell kiemelni, ami nekik kedvez. Minden irányt lehet tetszetős jelszavakkal igazolni, annak híveket toborozni.

Nemcsak az egyének jellemének alakítására káros ez a helyzet, hanem az összeség, a nemzet jellege sem fejlődhetik kedvezően. A kiválasztódás nem egészséges. Azok maradnak felül, azok ragadják kezükbe a vezetést, akik jobban tudnak jelszavakkal dobálózni, akik a felkorbácsolt érzelmekre appellálnak. A lelkiismeret emberei összeroppannak a dilemma alatt, kiejtik kezükből a vezetést, helyükbe lépnek azok, akik a felelősségérzetet nem cipelik nyomasztó teherként magukkal. A jelszavas politikának melegágya ez a helyzet, amelyben mindegyik álláspont igazolható.

Nagy megpróbáltatásokban, rendkívüli körülmények között a jellemvonások sokkal szembetűnőbben nyilvánulnak. A magyarság teherbíró képessége és összetartó ereje a legnagyobb próbának a világháborúban és még inkább az ezt követő forradalomban volt kitéve.

A háborúban, midőn megvolt a vezetés, irányítás, a nehéz, de tétovázást nem tűrő feladat, a magyarság kiállotta a próbát. Katonáink hősiessége, hihetetlen nélkülözéseket és szenvedéseket könnyűszerrel elviselő ereje köztudomású. Szolidaritás, fegyelmezettség dolgában semmi hiány nem volt.

Ellenben, midőn a központi hatalmaknál az összeomlás bekövetkezett, midőn olyan helyzet állott elő, amelyben csak a nemzetnek egészséges önfenntartási ösztöne találhatta

volna meg a kivezető utat, az összes fentebb említett jellemhibák megnyilvánultak. Akkor lehetett látni, hogy a magyar nemzet testében milyen gyenge a cohaesio-erő és az állam csak mint külső foglalat, keret tartja össze a különben szét-eső részeket. Amint az állami gépezet felmondotta a szolgálatot, az egész nemzet ki volt szolgáltatva néhány kalandornak. Mindenki tehetetlenül, tanácstalanul állott az eseményekkel szemben és az öfenntartási ösztön még a leg-
elemibb önvédelmi cselekedetek létrehozására sem volt elegendő.

Míg az eddig önálló államot nem alkotó csehek a front felbomlása után zárt sorokban vonultak haza és az egész nép ösztönszerűleg egy egységbe tömörült, addig a mi vitézül harcoló csapataink, mint a pásztor nélküli nyáj, szétszéledtek és tehetetlenségük érzését céltalan rombolásban élték ki. A mindenfelől beszivárgó megszálló csapatok semmi ellenállásra nem találtak. A megszállott területeket nemcsak katonailag ürítették ki, hanem a tisztviselők is tömegesen hagyták el lakhelyüket és a megmaradt csonkaország területére tódultak. A középosztály nagyrésze nem a földhöz, nem az ezeréves Magyarország területéhez ragaszkodott, hanem sietve iparkodott magát az állam gyámsága alá helyezni, a csonkaország hivatalaiban elhelyezkedni. Az alsóbb társadalmi osztályokból is sokan hasonlóképpen cselekedtek. Az országot területének egyharmadára szorította össze a megszállás és a békekötés, s a lakosság evvel a borzalmas nyomással szemben aránylag nagyon kevés ellenállást tanúsított. Hogy a cohaesio-erőt nem a nemzeti szolidaritás, hanem az állam kereteibe való tartozás képviselte, abban is nyilvánult, hogy a nagy magyarlakta területek leszakítása után milyen hamar megszakadt a szellemi kapcsolat a megmaradt anyaország és az elszakított részek magyarsága között. Természetesen része volt ebben annak a vámsorompónak, amellyel az új hatalom képviselői a szellemi termékeket is igyekeztek kizárni. De még ezt figyelembe véve is feltűnő, milyen hamar bekövetkezett a csonka hazának és az elszakított részek magyarságának gondolkodás- és érzésvilágában a szétágazás. Mindegyikben lobogott magyar érzés, égett a

magyar fájdalom, de idegen, szinte érthetetlen lett az egyiknek lelkivilága a másik előtt. A nagy külső nyomás visszahatása nem az ellenség ellen irányult, hanem egymás közötti surlódást okozott. A beözönlő menekültek és az itt lakók a kenyérharc miatt ellenséggént állottak egymással szemben.

A tehetetlenség érzése elől az idősebb nemzedék az ábrándokba, az irrealitások világába menekült. Igyekezett elhíttetni magát, hogy az ország tragikus helyzete csak rövid epizód, amelyet hamarosan kedvező kibontakozás követ. Váratlan fantasztikus fordulatokban bizakodtak, a maguk részéről elégnék tartották lelkük mélyén a keserű dac megőrzését. A munkásság bízott a nemzetközi jelszavak varázsában és hajlandó volt a nemzeti érzés félretevésével a leigázó nemzetek «munkástevéreinek» kezet nyújtani. Ez utóbbiak azonban csakhamar kiábrándították őket: a magyar munkást mindenütt kiszorította a nemzetközi jelszavak mögött lappangó faji önzés.

A fiatal nemzedék egy része is bízott a nemzeti ellentéteket megszüntető nemzetközi eszmékben. Azt hitte, hogy reálpolitikát űz, ha ezen az alapon együttműködik azokkal, akiknek uralma alá került. Nagyon rövid idő elég volt arra, hogy ezt a bizakodást eloszlassa, éppen úgy, mint az idősebb nemzedék fantasztikus álmait.

Két típust rajzoltunk meg a fentebbiekben. Az egyik a konzervatív, passzív turáni és kelet-balti magyar típus, a másik a mozgékonyabb, amelyet az «ichhaft» jelzővel, a «ressentiment»-nal, a cselekvés helyett önmagának érzelmekben való kiélésével vagy a látszat-cselekvésekbe, irrealitásokba való meneküléssel jellemeztünk.

A típusrajz, mint említettük, mindig valami rokonságot mutat a karikatúrával. Egyes jellemző vonásokat túlságosan kiemel a többinek rovására. Nem szabad tehát abba a tévedésbe esnünk, hogy a fentebb vázolt vonások a magyarság nagy részénél megtalálhatók. Vannak elég sokan, akik a két típus közül egyikhez sem tartoznak. Éppen a vezető egyéniségek között találhatunk ilyeneket. A két típus közül egyik sem alkalmas a vezető, irányító szerepre. Az első passzivitása miatt nem, a másik pedig nem produktív szellem: szerepel,

de nem alkot ; a felszínen mozog, de nem tud -valaminek az élére állani. Sokkal inkább el van foglalva személyi kérdésekkel, — első sorban a saját személyével — mint hogy igazi hivatás és ügyszeretet mozgathatná. Legfeljebb ügyes, de nem tehetséges, mert az igazi tehetség mindig «sachlich».

A vezető, kimagasló egyéniségek a tipikus vonásokon kívül rendszeren nagyon sok egyéni tulajdonságot, képességet mutatnak fel, úgy hogy jellemüknek lényeges vonásait éppen ez utóbbiak teszik.

A vezető elmének döntő szerepe van a nemzetek történelmében. «Nem pusztán azt formulázza meg a nagy ember világosan, ami a kor méhében már úgyis alaktalan módon bennszunnyadt, amit már homályosan mások is éreztek, hanem egészen új eszmét ébreszt, új vágyat gerjeszt, új célok és aspirációk távlatát nyitja meg, amire addig senki sem gondolt. Olyan problémákat vet fel és old meg, melyek előtt addig mindenki közömbösen haladt el.»¹ Azt mondhatnók, hogy ő találja meg a megoldását annak, ami a kor mélyében csak mint megoldandó probléma van meg ; ő tudja világosan megmutatni az utat, amely a kor szükségleteinek megfelelő célhoz vezet.

A nagy tömegnek kell azonban a vezért kitermelnie magából és követnie ezen az úton. Hogyan ismerheti fel azonban a nagy tömeg, hogy ki az igazi hivatott vezére, hogyan tudja megítélni, vajjon a helyes utat mutatja-e neki? Nyilvánvaló, hogy tudatos ítélettel ez csak akkor volna lehetséges, ha a tömeg, az egész nemzet a vezető tudásával és éles elméjével rendelkezne.

A vezető követése nem is észszerű megfontolás, értelmi belátás eredménye, hanem ösztönszerű. A nemzet valahogyan megérzi, hogy adott pillanatban kit kell követnie, mely úton kell haladnia. Sorsa azon fordul meg, vajjon helyes volt-e az a megérzése, szerencsés ösztönök irányították-e a vezér kiválasztásában és követésében. A történelem mutat fel elég példát a szerencsés választásra, de arra is, mikor kevésbé szerencsés

¹ Kornis : *Az államférfi*. I. 8. 1.

ösztönök irányítottak egyes nemzeteket a vezér és a követendő út megválasztásában.

Az értelmi belátás és a tudatos akarat-elhatározás mellett igen nagy szerepe van a tudattalannak, az ösztönszerűnek mind az egyes emberek, mind pedig a társadalmak, a nemzetek életében. Széchenyi szerint: «Láthatatlan hatalmak vezetnek bennünket s közülünk a legnagyobb sem sokkal több már, mint engedelmes eszköz magasabb kézben.» «Valamely nép annál fiatalabb, mennél inkább folynak be sorsára láthatatlan lények. Két kalauzt adtak ugyanis az istenek az emberi nemnek: Nemtőt és Értelmet. § minél kevésbbé van még ez utóbbi a gyermekkor szakában kifejtve, annál többször nyujt segédkezet amaz.»

Széchenyi Nemtője tulajdonképpen a tudattalan, az ösztönszerű, amely a népeket az értelmi belátás helyett irányítja. Széchenyi szerint a Nemtőnek a népek gyermekkorában van szerepe, ha ellenben valamely nép férfivá érik, a vezetést át kell vennie az Értelemnek.

Bármennyire is kifejlődik az értelem, bármilyen nagy szerepe is van ennek a vezérek tetteinek irányításában, az ösztönszerűnek, a tudat alatt működő irányító erőnek még mindig igen nagy a fontossága a nagy tömegnél, magánál a nemzetnél. Sőt azt kell mondanunk, hogy jelentősége az idők folyamán fokozódik, még pedig két okból. Az egyik ok az állami élet demokratizálódása. Az embereknek mind nagyobb tömege jut be az alkotmány sáncaiba, mind szélesebb néprétegeknek van döntő beleszólásuk az állam, a nemzet sorsának intézésébe. Világos, hogy az alacsonyabb műveltségű néposztályok nem tudnak értelmi belátás alapján dönteni. A kevésszámú vezető vet fel eszmét, szab irányt, a nagy tömeg ösztönszerűleg dönt, hogy melyik vezért, melyik irányt követi. A másik ok pedig az, hogy az élet mind bonyolultabb lesz. Egy vámpolitikai kérdés eldöntése esetleg egyes társadalmi osztályok, foglalkozási ágak felvirágozását, vagy elszegényedését idézheti elő. A kapcsolat azonban a kettő között olyan bonyodalmas, hogy csak a legkiválóbb szakemberek tudják — ők is megközelítőleg és csak több-kevesebb valószínűséggel — az eredményt előre kiszámítani. Minél bonyo-

dalmasabb a politikai és a gazdasági élet, annál inkább csak a nagyon kevés szakembernek van megadva, hogy a különféle kérdésekben hozzáértéssel döntsön, és annál nagyobb azoknak száma, akiket nem az értelmi belátás, hanem az ösztönszerű megérzés vezet.

A legnagyobb erők az egyéneknél is, meg a nemzeteknél is a tudattalan mélyében rejtőznek. Amidőn a tudattalant a tudatos gondolkodással, az értelmi belátással szembeállítjuk, nem szabad azt hinnünk, hogy az előbbi valami értelmetlen, vak erő, amely, mint a szélvész a vitorlás hajót, sodorja az embert, vagy az emberi társadalmat. A tudattalannak is megvan a maga észszerű és célszerű szerkezete. Amit nem tudunk a tudat küszöbe felett fontolgatással megoldani, az sokszor a tudat alatt mintegy magától megoldódik, készen kapjuk.

Sem az egyénnek, sem a fajnak jelleme nem volna teljes a tudattalan, ösztönszerű tényezők figyelembe vétele nélkül. Természetesen ezeknek ismerete és jellemzése még nagyobb nehézségekbe ütközik.

Megállapítható, hogy egyes egyéneknél és népeknél a tudattalannak nagyobb, másoknál kisebb szerepe van. Némi-lyiknél a tudattalan jól fejlett, közönséges nyelven szólva: egészséges, szerencsés ösztönei vannak. Másoknál azt tapasztaljuk, hogy magas értelmi fejlettség mellett nincs meg a megfelelő háttér, amelyet a tudattalan alkot, nincsenek szerencsés ösztöneik.

Az elsőre példa gyanánt az angol népet lehet felhozni. Egész fejlődésében, politikájában szerencsés ösztönök vezeték, amelyeknek többet köszönhet, mint a tudatos belátásnak. Kritikus helyzetekben legtöbbször megtalálta a kivezető utat és ilyenkor szinte pillanatok alatt egyé forrott az egész nép. Világos esze alkalmassá tette a haladásra, az újnak felvételére, ösztöne viszont az értékes hagyományoknak megőrzésére és az elhamarkodás nélküli haladásra.

Az ösztönszerűnek éppen a szolidaritás létrehozásában, számtalan egyénnek egységbe tömörítésében van nagy szerepe. Továbbá abban, hogy a fejlődés menetét egyenletesebbé teszi. Az észszerű okoskodás embere inkább hajlik a radikálisra, egy új gondolat alapján történő teljes átalakításra,

míg az, akinél a jól fejlett tudattalannak nagy szerepe van, több érzéket tanusít azon irracionális mozzanatok iránt, amelyek éppen nem elhanyagolható mennyiségek az egyén, vagy a társadalom életében.

A magyar nemzet történelmében több példát találunk arra, hogy válságos pillanatokban nem rendelkezett szerencsés ösztönökkel és olyan eszméknek, vagy jelszavaknak hódolt, amelyek veszélyeztették fennmaradását. A háború utáni összeomlásban is nagy részük volt ezeknek a nem szerencsés ösztönöknek.

A jellem tudatalatti részének kifejlődése igen hosszú idők eredménye. Vannak ösztönök, melyeknek keletkezése nagyon messze multban történt hatásokra vezethető vissza. Hogy ez a tudatalatti jól elrendeződött legyen, hosszú időn át nyugodt, egyenletes fejlődésre volna szükség. Ez a feltétel a magyar nemzetnél nem volt meg.

Vizsgálódásaink eredményét röviden a következőkben foglalhatjuk össze. A vázolt típusok közül az egyik passzivitásánál fogva — egyébként értékes vonásai és képességei ellenére — nem eléggé alkalmas a haladásra és saját sorsának irányítására. Elmaradottságának következtében a versenyben háttérbe szorul és a társadalom alsóbb rétegeiben helyezkedik el. A másik típusnál a történelmi mult és a magyarság kedvezőtlen helyzete olyan jellemvonásokat alakított ki, amelyek nem teszik alkalmassá arra, hogy a vezető, irányító társadalmi réteg szerepét játssza, hogy a korszellem megfelelő eszméit magába felvegye és az egész nemzet számára asszimilálja, az alsóbb társadalmi rétegekbe is átszármasztassa. A lélek tudatalatti, ösztönszerű része egyik típusnál sem alakult ki úgy, hogy amiről nem dönthet észbeli megfontolással, abban ösztönösen megtalálja a saját javára vezető utat, megérezze, ki a hivatott vezér és azt kövesse.

A társadalom szerkezetében is vannak hibák. Nincsen meg a helyes selectio, az egyéneknek és társadalmi rétegeknek megfelelő elhelyeződése, amely lehetővé tenné mindenkinek, hogy képességeit a köz érdekében kifejtse. Nincsen meg a különféle társadalmi rétegek közötti szolidaritás, amellyel egységes nemzetté forrnak össze, sőt az egyes rétegek

összetartó erői is akárhányszor gyengébbeknek mutatkoznak a széthúzó erőknél.

A fentebbi jellemvonásoknak részben oka, részben következménye, hogy a magyarság lelkét nem járja át valamely megvalósítandó és megvalósítható, állandó cél eszméje, hivatásának biztos tudata, az a meggyőződés, hogy hivatását be is tudja tölteni. E helyett sötét árnyékként vetődik rá a harc elkerülhetetlenségének és mégis hiábavalóságának tudata.¹ Állja a harcot vitézül, bár maga sem bízik a győzelemben.

Ez a reménytelenség az oka annak, hogy a magyar saját életformáját a tragédiában látja. Jobb sorsra érdemes, pusztulásra ítélt fajnak érzi magát. Nagy emberei, vezérei tragikus hősök, mindegyik egy Mózes, aki népét a pusztában vezeti avval a tudattal, hogy nemcsak ő maga nem látja meg az ígéret földjét, hanem népe sem jut el oda sohasem.

A tragikus sorsnak tudata önmagát tépő, önmagát pusztító dacot vált ki belőle :

Most alszik a magyar a magyarban.

Minden nációnak van terve.

A magyar azt mondja, ha tönkre jut :

Így akartam.

mondja Ady Endre, ennek az önmagát pusztító, a magyarságot reménytelenül és éppen ezért haragos daccal szerető magyarnak megtestesülése.

A tudattalannak szerencsétlen alkata teszi a magyart hajlandóvá a radikalizmusra. Hajlandó az elvekért a realitásoktól elfordulni. Az egészséges faji önzés hiánya okozza, hogy az elvekhez a saját kárára, vesztére ragaszkodik. Míg például a franciáknál a «szabadság, egyenlőség és testvériség» elve más nemzetek leigázásában nyilvánult, az európai kultúra megóvása Franciaország biztonságát és ellenségeinek gyengítését, a kereszténység terjedése a francia imperializmusnak a többi világrészekre való kiterjesztését jelenti, addig nálunk a legtöbb elv az önfenntartás ösztönével jut ellenkezésbe. «A magyar sohasem képes valóságos szükségleteinek meg-

¹ Dr. Prohászka Lajos: *A vándor és a bujdosó*. Minerva. XII. évf. 1933.

felelőleg cselekedni és rendszerint éppen azokhoz a formákhoz ragaszkodik legszívesebben, amelyek ellenségeinek céljait mozdítják elő». ¹

A mai korban a nemzetek a létért való küzdelemben igen erős megpróbáltatásoknak vannak kitéve. A rohamos fejlődés magas követelményeket állít az új körülményekhez való alkalmazkodás tekintetében. Azok a népek, amelyek nem tudnak megfelelni ezeknek a fokozott követelményeknek, nem tudják helyüket megállani és pusztulásra vannak ítélve. A létért való küzdelemben nem mindig a szellemileg és etikailag értékesebb fajok állják meg helyüket. A magas fokon álló népek éppen a túlságosan differenciált fejlődés miatt életképtelenné válnak, ha a külső körülmények megváltoznak. A nemzet jövőjéről akkor gondoskodunk legjobban, ha a nevelésben az etikai és szellemi értékek megvalósításán kívül azoknak a tulajdonságoknak fejlesztésére is figyelemmel vagyunk, amelyek a versenyben a sikert biztosítják.

A nemzetnevelés igen nagy feladatok megoldása előtt áll. Tisztában kell lennünk avval, hogy a tervszerű nevelés erősen korlátozva van hatásainak kifejtésében. A faji adottságokon nem lehet egykönnyen változtatni. Ezenkívül a tervszerű nevelésen kívül vannak más tényezők, amelyek — nem szándékosan ugyan — de mégis nagy hatással vannak a jellem fejlődésére. A nemzetet sorsa, életkörülményei, más nemzeteknek reája való hatása is neveli, — néha jó, néha rossz irányban.

A történelmi mult a nemzet lelkében mély nyomokat hagy, amelyeket rövid ideig tartó nevelő hatással eltörölni nem lehet. A faji sajátságok által megadott és a mult által tovább alakított jellemvonásokat nem könnyű megváltoztatni. De hogy mégis lehetséges, hogy a népet is lehet nevelni, átformálni, arra éppen a jelenkorban Mussolini adott fényes példát.

A nevelés tervszerű kidolgozásánál sok szempontot kell figyelembe venni. Mi most csak a fentebb említettekből akarunk bizonyos következményeket levonni.

¹ Dr. Prohászka Lajos: I. m. XII. 1—5. füzet, 18. lap.

Láttuk, hogy a magyarnak fentebb tárgyalt hibái részben onnan eredtek, hogy nem találja meg az utat a célra-vezető cselekvéshez. Nem áll előtte közvetlen, gyakorlati feladat. Innen az érzelmekben való kiélés, az ábrándok irracionális világába való menekvés, a szalmatűz fellángolása és hirtelen lelohadása. Széchenyi világosan rámutat erre. A fentebb említett hibákért a vezetőket okolja, akik «fényes képeket, tündöklő légi várakat s efféle ámitó szereket raktak elibe». Szerinte: «Tartós meleget csak a siker szül, a megbomlott remény okvetlenül fagyaszt. Ha tehát szapora szalmatűz helyett végre valami állandós cserfatűzre akarjuk hevíteni a magyarnak alkotó tehetségét, mutassunk neki — álmok és szemfényvesztés helyett — valahára már valóságot».

Olyan vezetőkre van szükség, akik reális célokat tűznek a nemzet elé, olyan célokat, amelyeknek megvalósítása tőlünk függ. Természetesen ez nem annyit jelent, hogy a távolabb fekvő, egyelőre el nem érhető célokról lemondunk. Ezeket is akkor szolgáljuk legjobban, ha ábrándozás helyett egyelőre azt érzük el, amit lehet. Az ifjúság lelkében is ki kell fejleszteni a realitásokra való törekvést. Minden eszmének ápolása legyen összekötve valami gyakorlati cselekvéssel. Nálunk a nevelés még túlságosan az irrealitás síkjában mozog. Az úgynevezett hazafias nevelés főképpen érzelmek felkeltésében áll, pedig, mint láttuk, tévedés azt hinni, hogy a felkeltett érzelem minden körülmények között törekvéssé, cselekedetté alakul át.

Nevelésünkben éppen úgy, mint a közéletben, nagyon sok a retorikai elem. Elégszer rámutattak már arra, hogy nem érünk rá cselekedni a sok szónoklás miatt, sőt — ami még rosszabb — abban a boldog meggyőződésben vagyunk, hogy már cselekedtünk is akkor, ha szónokoltunk. Megszoktuk, hogy a szónoklatoknak nem vonjuk le a következményeit gyakorlati cselekvésekkel. Ebben az ifjúság nevelése is hibás. A hazafias nevelés «ifjúsági ünnepélyekkel» történik, ahol a gyermek megszokja azt a hamis tételt, hogy minden tettnél szebben beszél a szó.

Láttuk, hogy a két különböző alaptípus a magyar nemzetben nagyjában két külön társadalmi réteget alkot. Mi

első sorban a felsőbb réteg néhány hibás jellemvonására mutattunk rá. Természetesen az alsóbb réteget alkotóknak is vannak fogyatkozásai, de ezek főképpen onnan erednek, hogy e rétegbeliek még a fejlődésnek alacsonyabb fokán állanak. A két típus hibái részben kompenzálnák egymást, továbbá az alsóbb rétegek, ha egy magasabb fejlődési fokra eljuthatnának, olyan jellemvonásokat alakítanának ki magukban, amelyekkel a társadalomnak nagyon értékes alkotó elemeivé lehetnének.

Ebből azt a következményt vonhatjuk le, hogy nálunk különösen szükséges az alsóbb társadalmi osztályok mennél nagyobb fokú kiművelése és annak elősegítése, hogy értelmileg alkalmas egyedei a vezető társadalmi osztályokba feljuthassanak.

A jellemtan még nagyon fiatal tudomány, gyakorlati alkalmazására majd csak ezután kerül a sor. Szükséges volna a magyar jellemnek rendszeres tanulmányozása, ennek alapján annak megállapítása, mely vonásokat kell kifejleszteni és melyeket visszafejleszteni. A magyar jellem alapos ismerete tenné lehetővé összes intézményeinknek — és így a nevelés intézményeinek is — a magyar nemzet sajátos jellegének és megvalósítandó céljainak megfelelő berendezését.

BOGNÁR CECIL.

A BENNET-CSALÁD.

(Pride and Prejudice.)

— Tizennyolcadik közlemény.¹ —

Bingley láttára Eliza gondolatai természetesen mind a testvéréhez szálltak. Oh, mint égett a vágytól, hogy megtudhassa, vajjon Bingleyvel is ez történt-e legalább részben. Néha azt képzelte, hogy Bingley kevesebbet beszél, mint azelőtt, s egyszer vagy kétszer abban a gondolatban tetszelgett magának, hogy amikor Bingley rápillantott, a hasonlóságot kereste kettejük között. Lehet, hogy ez csak képzelődés volt, de amiben igazán nem tévedhetett, az Bingley viselkedése volt Miss Darcyval szemben, akit megtettek Jane vetélytársának. Egy tekintet sem árulta el egyik részről sem, hogy érdeklődnének egymás iránt. Semmi sem történt közöttük, ami igazolhatta volna Miss Bingley reményeit. Ezt a pontot illetőleg hamar megnyugodott; és mielőtt szétváltak, két vagy három olyan körülmény jött közbe, amelyek az ő aggodalmas értelmezése szerint arra vallottak, hogy Bingley visszaemlékszik Jane-re, hogy gyengéden gondol rá, sőt szeretne többet mondani, amivel Jane-re fordíthatná a beszédet, de nincs hozzá bátorsága. Mialatt a többiek egymással beszélgettek, Bingley egy alkalmas pillanatban megjegyezte, — s őszinte bánat volt hangjában — hogy már rég nem volt szerencséje Elizához, és be sem várva az ő feleletét, hozzátette: Több mint nyolc hónapja. Nem találkoztunk november 26-a óta, amikor mind együtt táncoltunk Netherfieldben.

Eliza örült, hogy Bingley emlékezete ilyen pontos;

¹ Az előbbi közleményeket lásd a *Budapesti Szemle* 1934. évi 675., 676., 677., 678., 679., 680., 681., 682., 683., 684., 685. és 1935. évi 686., 687., 688., 689., 690. és 691. számában.

később aztán, amikor a többiek nem figyeltek rájuk, Bingley megkérdezte tőle, hogy testvérei mind Longbournban vannak-e. A kérdés nem volt sokatmondó, sem az előbbi megjegyzés, de értelmet adott neki a mód, ahogy mondta s a tekintet, amellyel kísérte.

Darcy felé nem fordította gyakran a tekintetét, de valahányszor találkozott pillantásával, olyan elégedettséget látott az arcán, s ahogy beszélt, hangjában nem volt semmi gőg vagy lenézés Eliza rokonai iránt; ez meggyőzte arról, aminek tanúja volt tegnap is, hogy viselkedése megváltozott s ha ez ideiglenes lesz is, egy napnál mindenesetre tartósabbnak bizonyult. Amikor azt látta, hogy olyan emberek keresi az ismeretségét és a kedvét, akikkel pár hónappal azelőtt még szégyelt volna érintkezni, amikor látta, milyen előzékeny, nemcsak iránta, hanem ugyanazok iránt a rokonok iránt, akiket bevallottan fitymált, ha eszébe jutott utolsó izgatott találkozásuk a hunsfordi paplakban, — a különbség, a változás olyan nagy volt, hogy teljes erővel ragadta meg Eliza lelkét — és alig bírt parancsolni magának, hogy meglepetése ki ne üljön az arcára. Soha, még a netherfieldi jóbarátok vagy rosingsi előkelő rokonok között sem tapasztalta, hogy Darcy így akarjon tetszeni, hogy ennyire ment legyen minden önteltségtől s így levessen minden tartózkodást, mint most, amikor ennek az igyekezetnek nem lehetett komoly eredménye, sőt amikor azoknak az ismeretség, akiket figyelmével elárasztott, csak kihívta volna a netherfieldi és rosingsi hölgyek gúnyját és gáncsait.

Vendégeik félórán túl maradtak s közvetlenül indulás előtt Darcy fölkérte hűgát, hogy vele együtt ő is hívja meg ebédre Gardineréket és Miss Bennetet, amíg itt lesznek a környéken. Miss Darcy készségesen szót fogadott, de félnksége elárulta, hogy a meghívásokban még nem otthonos. Gardinerné a hűgára nézett s tudni szeretete volna, hajlandó-e Eliza eleget tenni a meghívásnak, amely elsősorban is őt illeti; de Eliza elfordította a fejét. Gardinerné azonban úgy vélte, hogy ez a szándékos mozdulat inkább pillanatnyi zavarra vallott, mint a meghívástól való idegenkedésre, s mint-hogy férje nagyon szeretete a társaságot s arcából azt látta,

hogy örömmel fogadná el a meghívást, a többiek nevében is megkockáztatta az igent s harmadnapra tűzték ki az ebédet.

Bingley nagy örömeinek adott kifejezést, hogy megint látni fogja Elizát, mert még sok mondanivalója van számára és szeretne érdeklődni összes hertfordshire-i barátai iránt. Eliza mindezt Bingleynek abba az egy kívánságába foglalta össze, hogy Jane-ről akart hallani s nagyon megörült; és ezért is, meg sok egyébért is, miután a vendégek eltávoztak, az utolsó félórával meg volt elégedve, ámbár amíg tartott, nem sok öröme telt benne. Alig várta, hogy magára maradhasson, s miután attól félt, hogy nagybátyja és nagynénje kérdésekkel vagy célzásokkal fogják nyugtalanítani, épp hogy meghallgatta kedvező véleményüket Bingleyről s máris rohant öltözni.

Pedig nem volt oka tartani Gardinerék kíváncsiságától, s ők sem erőltették volna, hogy beszéljen. Nyilvánvaló volt, hogy ők ketten jobban ismerték egymást Darcyval, mint Gardinerék azelőtt képzelték volna, és nyilvánvaló volt az is, hogy Darcy szerelmes beléje. Sokat láttak, ami érdekelte, de semmit, ami kérdezősködéssre jogosította volna fel őket.

Most már szerettek volna jót gondolni Darcyról és amennyire az ő ismeretségük terjedt, nem is hallottak róla semmi rosszat. Őket nagyon meghatotta a fiatalember előzékenysége, és ha saját érzésük s a kulcsárné nyilatkozatai szerint festették volna le jellemét, egyéb forrásokra való tekintet nélkül, a hertfordshire-i körök nem ismertek volna rá az eredetire, akihez pedig szerencsájük is volt. De Gardineréknek most érdekükben állott, hogy higgyenek a kulcsárnénak; hamar rájöttek, hogy nem lehet elhamarkodva visszavetni egy olyan alkalmazottnak a kijelentéseit, kinek a viselkedése szintén tiszteletreméltó s aki már mint négyéves fiút ismerte a gazdáját. Lambtoni barátai tudomása szerint sem történt soha semmi, ami levonhatott volna valamit e nyilatkozatok súlyából. Egyéb vád nem volt ellene, mint hogy büszke; valószínűleg az is volt, de ha nem lett volna is, egy kis mezővárosban, ahova a család sohasem látogatott el, az emberek ebben is csak büszkeséget láthattak.

Viszont elismerték róla, hogy bőkezű és sok jót tesz a szegényekkel.

Wickhamet illetőleg az utasok hamar megtudták, hogy becsülésben alig volt része ; mert bár a legbajosabb ügyéről, gazdájának fiával, tökéletlenül voltak tájékozva, közismert tény volt, hogy amikor elment Derbyshire-ből, sok adósságot hagyott maga után, amelyeket Darcy később kifizetett.

Ami Elizát illeti, sokkal többször gondolt Pemberleyre, mint előtte való estén ; és ámbár az idő lassan telt, mégsem volt elég ahhoz, hogy megállapíthassa, mit érez a kastély egyik lakója iránt ; két óra hosszát töprengett ágyában, hogy tisztába jöhessen magával. Semmiesetre sem gyűlölte őt. Nem, a gyűlölet már rég elszállott s azóta már majdnem azt is szégyelte, hogy olyasmit érzett iránta, amit idegenkedésnek lehetne mondani. Értékes tulajdonságai, amelyek ellen eleinte védekezett, de amelyekről meg kellett győződnie tiszteletet ébresztettek Darcy iránt és egyidőre kibékítették, vele ; ez az érzése most barátságosabbá vált, hiszen annyi bizonyosság szólt mellette, tegnap óta pedig Darcy egész mi-volta kedvesebb világításban állt előtte. De mindenkifelett, túl a tiszteleten és a becsülésen még valami nagy jóindulatot érzett, amelyet nem volt szabad kicsinyelni. Hála volt ez, hála, nemcsak azért, hogy Darcy valamikor szerette, hanem hogy még mindig szereti annyira, hogy meg tudja neki bocsájtani azt az elkeseredettséget és ingerültséget, amellyel annakidején kikosarazta. Ő azt hitte, hogy Darcy kerülni fogja őt, mint legnagyobb ellenségét, Darcy pedig — ahogy e véletlen találkozásnál kiderült — mindenáron fönn akarja tartani az ismeretséget, és a nélkül, hogy egy tapintatlan szóval vagy a legcsekélyebb jellel elárulta volna azt, ami csakis kettejükre tartozik, az ő rokonainak jó véleményére pályá-zott és bemutatta őt húgának. Ez a változás egy ilyen büszke emberben nemcsak meglepetést, hanem hálát is keltett, — hiszen csakis szerelmének, forró szerelmének lehetett betudni, és habár ezt a hálaérzését nem tudta pontosan meghatározni, ápolnia kellett magában, mert hiszen egy csöppet sem volt kellemetlen. Tiszteletet, becsülést, hálát érzett iránta, szívből kívánta, hogy boldog legyen ; csak azt sze-

rette volna tudni, vajjon azt is kívánja-e, hogy Darcy boldogsága őtöle függjön s mennyiben válnék mindkettejük javára, ha élne azzal a hatalmával, amellyel még mindig rendelkezik, — valami ezt sugta neki — s rábírná Darcyt, hogy kérje meg újra a kezét.

Nagynéni és unokahúga úgy állapodtak meg az est folyamán, hogy azt a megható előzékenységet, hogy Miss Darcy már a megjövedele napján eljött hozzájuk (pedig csak reggeli után érkezett Pemberleybe), ha nem is lehet hasonlóval viszonzni, de valami nagyon udvarias ténnyel kell meghálálni s ennél fogva a legalkalmasabb volna, ha másnap délelőtt átmennének Pemberleybe. Ezt el is határozták. Eliza örült, bár, ha megkérdezik az okát, alig tudott volna mit mondani.

Gardiner mindjárt reggeli után magukra hagyta őket. Előtte való nap újra fölmerült a horgászás terve, s Gardiner meghívást kapott, hogy pont délben találkozzék Pemberleyben néhány úriemberrel.

XLV.

Eliza most már bizonyos volt a felől, hogy Miss Bingley ellenszenve féltékenységből eredt, s így éreznie kellett, hogy Caroline nem szívesen fogja látni őt Pemberleyben ; kíváncsi volt, hogy Miss Bingley nyájas képet fog-e vágni az ismeretség felújításához.

A kastélyhoz érve a hallon keresztül a szalonba mentek át, amely az északi oldalra nyílt s így nyáron a lehető legkellemesebb volt. Ablakai a terraszra szolgáltak, a kastély mögött húzódó magas, erdős halmok üdítő látványt nyújtottak, valamint a terrasz pázsitján elszórtan álló szép tölgyek és spanyol gesztenyefák.

Ebben a szobában fogadta őket Miss Darcy, aki Hurstnével és Miss Bingleyvel ült együtt, s azzal a hölgygel, akinek felügyelete alatt élt Londonban. Georgiana nagy előzékenységgel fogadta őket, de azzal a zavarral is, mely bár féltékenységből származott s abból a bizonytalanságból, hogy helyesen viselkedik-e, alantabb állókban könnyen kelthette azt a hitet,

hogy Miss Darcy büszke és tartózkodó. Gardinerné és unoka-húga igazságosak voltak iránta és sajnálták.

Mrs. Hurst és Miss Bingley csak fejbólintással üdvözölték őket, s minthogy ülve maradtak, pár pillanatig csönd volt, ami mindig nagyon félszeg dolog. A csöndet először Mrs. Annesley törte meg, egy kellemes arcú, finom asszony, aki próbálta megindítani valahogy a beszédet és sokkal úribb nevelésről tett bizonyosságot, mint bármelyik a két hölgy közül; ő meg Gardinerné vitték a társalgást, amelyben Eliza is résztvett. Miss Darcynak nem volt elég bátorsága, hogy belevegyüljön s csak néha kockáztatott meg egy rövid mondatot, amikor legkevésbé kellett attól tartania, hogy meghallják.

Eliza hamar észrevette, hogy Miss Bingley erősen figyeli s így egy szót sem szólhatott, kivált Miss Darcyhoz, hogy föl ne hívja vele Caroline figyelmét. Ez nem tartotta volna őt vissza attól, hogy beszédbe ereszkedjék Miss Darcyval, csakhogy túlmesszire ültek egymástól; de Eliza nem bánta, hogy nem kell sokat beszélnie. Nagyon lefoglalták a saját gondolatai. Minden pillanatban azt várta, hogy valaki az urak közül be fog lépni hozzájuk. Óhajtotta is, félt is attól, hogy köztük lehet a ház ura; s még azt sem tudta eldönteni, kívánja-e inkább, vagy fél tőle. Miután így ültek s negyedórán keresztül nem is hallotta Miss Bingley hangját, egyszerre csak megszólította őt Miss Bingley és hidegen megkérdezte tőle, hogy' van a családja. Eliza épp oly közömbösen és kurtán felelt, s Miss Bingley aztán egy szót sem szólt.

A következő megszakítás az inasok részéről történt, akik hideg húst, süteményt és különféle gyönyörű gyümölcsöt hoztak be; ezt azonban sok jelentős pillantás és mosoly előzte meg Miss Annesley részéről Darcy kisasszony felé, kit háziasszonyi tisztére figyelmeztetett. Ez dolgot adott az egész társaságnak, mert bár nem mindenki tudott beszélni, de mindenki tudott enni, s a szépen felhalmozott szőlőfürtök, körték és koránérő barackok csakhamar az asztal köré csalták őket.

Ezalatt Elizának alkalmá nyílt dönteni arra nézve, fél-e Darcy megjelenésétől, vagy inkább kívánja-e, mert Darcy

belépett a szalonba ; egy pillanattal előbb Eliza úgy érezte, hogy szeretné látni, most pedig sajnálni kezdte, hogy bejött.

Darcy egy darabig együtt volt Gardinerrel, aki két vagy három kastálybeli úrral a folyónál volt elfoglalva, s csak akkor vált el tőlük, amikor megtudta, hogy a hölgyek még délelőtt látogatóba jönnek Georgianához. Alighogy Darcy megjelent, Eliza bölcsen föltette magában, hogy nem lesz sem zavart, sem elfogult, ami annyival szükségesebb volt, ha nem volt is annyival könnyebben keresztülvihető, — mert látta, hogy az egész társaság éber gyanúval figyelni őket s alig volt egy szem, amely ne leste volna Darcy viselkedését, amikor betoppant a terembe. De egy arcon sem volt meg az a mohó kíváncsiság, amely Miss Bingleyn, akárhogy mosolygott is, valahányszor Darcyról vagy Miss Darcyról kezdett beszélni ; féltékenysége eddig még nem vitte a kétségbeesésig és még mindig próbálkozott Darcyval. Miss Darcy, mihelyt bátyja is ott volt, igyekezett mennél többet beszélni. Eliza látta, mennyire szeretné Darcy, ha a húga meg ő összebarátkoznának, és ezért minden lehető alkalmat megragadott, hogy szólhasson hozzá vagy felelhessen neki. Miss Bingley is látta mindezt, oktalan felindulásában felhasználta a legelső alkalmat s kaján udvariassággal így szólt :

— Mondja csak, Miss Eliza, az ezredet már elhelyezték Merytonból? Nagy veszteség lehet a kegyed családjára nézve.

Darcy jelenlétében nem merte kiejteni Wickham nevét, de Eliza rögtön megértette, hogy Miss Bingleynek legelsősorban Wickham volt az eszében ; a vele kapcsolatos emlékek egy pillanatra zavarba hozták, de hogy mennél erélyesebben utasíthassa vissza a rosszindulatú támadást, rögtön felelt a kérdésre s meglehetősen elfogulatlanul. Mialatt beszélt, önkéntelenül Darcyra pillantott, aki sokatmondó arccal állt ott s komolyan nézte őt, aztán Miss Darcyra, aki annyira zavarba jött, hogy képtelen volt föltekinteni. Ha Miss Bingley tudta volna, milyen fájdalmat okoz szeretett barátnőjének, semmi esetre sem merte volna megkockáztatni ezt a vágást ; ő csak ki akarta hozni sodrából Elizát s eszébe juttatta azt az embert, akiről azt hitte, hogy Eliza érdeklődik iránta,

sőt el fogja árulni érzelmeit, ami ártani fog neki Darcy szemében. Darcy viszont emlékeztetni fogja azokra a bolondságokra és szörnyűségekre, amelyek a család bizonyos tagjait a merytoni ezredhez fűzték. Miss Bingley soha egy betűt sem tudott meg Miss Darcy tervbevett szökéséről. Senkinek sem szóltak róla, ahol elkerülhető volt, Elizát kivéve. S Darcy kiváltképpen titkolta a dolgot a Bingley-család előtt, annál az óhajlásánál fogva, amelyet Eliza réges-rég föltett róla: hogy szeretné Bingleyt a sógorának látni. Darcy foglalkozott ezzel, s bár nem gondolta, hogy ez a szándéka is belejátszhatott egész eljárásába, amikor elszakította Miss Bennetet Bingleytől, mégis egy okkal több lehetett, hogy oly őszintén törődjék barátjának boldogságával.

Eliza nyugodt viselkedése azonban hamar lecsillapította izgalmát, s minthogy Miss Bingley, csalódottan és meggyötörve, nem mert tovább is célozgatni Wickhamre, Georgianának is volt ideje magához térni, bár nem annyira, hogy még beszélni tudott volna azután. Bátyja, akinek a tekintetét kerülte, alig vehette észre, hogy érdekelt fél a dologban, és éppen az a mesterfogás, amellyel gondolatait el akarták téríteni Elizáról, csakis arra volt jó, hogy sokkal, de sokkal melegebben gondoljon reá.

Az előbbi kérdés meg felelet után már nem sokáig húzódott el a látogatás; mialatt Darcy kocsijukhoz kísérte őket, Miss Bingley azzal könnyített magán, hogy megjegyzéseket tett Eliza személyéről, viselkedéséről, ruhájáról. De Georgiana nem csatlakozott hozzá. Fivérének dícsérete elég volt arra, hogy megszeresse Elizát. Az ő bátyja nem tévedhet, és ő olyan módon nyilatkozott Elizáról, hogy Georgiana részére nem maradt más hátra, mint hogy ő is szépnek és kedvesnek találja. Amikor Darcy visszajött a szalonba, Miss Bingley nem állhatta meg, hogy meg ne ismételje előtte egy részét annak, amit a húgának mondott.

— Mr. Darcy, hogy ez a Bennet Eliza hogy' festett ma itten? Soha életemben nem láttam, hogy valaki úgy megváltozhassék, mint ő a mult tél óta. Megbarnult és közönséges lett. Lujza meg én megállapítottuk, hogy sohasem ismertünk volna rája.

Bármily rosszul eshetett is Darcynak ez a beszéd, beérte azzal a hűvös kijelentéssel, hogy ő nem vett észre rajta egyéb változást, mint hogy lesült, — ami nyári utazásoknál nem is csodálható.

— Ami engem illet, — folytatta Miss Bingley — be kell vallanom, én sohasem láttam semmi szépet rajta. Az arca túlkeskeny, az arcbőre nem szép, vonásai pedig egyáltalában nem szabályosak. Az orra jelentéktelen, igazán nincs rajta semmi kifejező. A fogai jók, de ilyen fogakat mindennap látni; ami pedig a szemét illeti, amelyről néha azt mondták, hogy olyan szép, én semmi rendkívülit nem találok benne. Ravasz, hamis kifejezés van a szemében, ami nekem nem tetszik, s egész föllépésében van valami fölény, ami elviselhetetlen, mert hiányzik belőle az előkelőség.

Minthogy Miss Bingley meg volt győződve arról, hogy Darcy bámulója Elizának, ez nem a legjobb módszer volt arra, hogy beajánlja saját magát; de a mérges emberek nem mindig okosak; amikor látta, hogy sikerült őt megbosszantania, elérte, amit akart. Darcy azonban szántszándékkal hallgatott. S hogy szóra bírassa, Miss Bingley így folytatta:

— Emlékszem, amikor megismerkedtünk vele Hertfordshire-ben. Valamennyien elcsodálkoztunk, hogyan szerepelhet mint elismert szépség; én még arra is emlékszem, hogy Netherfieldben egyszer ebéd után ön ezt mondotta: Szépség! Akkor az édesanyja elmés asszony! De később mégis megszépült az ön szemében s azt hiszem, egy időben elég csinosnak tartotta.

— Igen, — felelte Darcy, akit most már elhagyott a türelme — de az csak akkor volt, amikor megismerkedtem vele, mert az én szememben már hónapok óta a legszebb leányok közé tartozik, akikkel valaha találkoztam.

Aztán eltávozott, s Miss Bingley örülhetett azon, hogy kiprélte belőle, ami csak neki magának okozott fájdalmat.

Hazaérve, Gardinerné meg Eliza beszéltek mindenről, ami a látogatás folyamán történt, csak éppen arról nem, ami legjobban érdekelte mindkettejüket. Minden egyes személy külsejét és megjelenését megvitatták, azét kivéve, aki legjobban lekötötte figyelmüket. Beszéltek a húgáról, a barátai-

ról, a kastélyáról, a felszolgált gyümölcsről, mindenről, csak órála nem; pedig Eliza szerette volna tudni, hogy Gardinerné mit gondol róla, Gardinerné pedig fölöttébb hálás lett volna, ha Eliza hozza szóba először a tárgyat.

XLVI.

Elizára nézve nagy csalódás volt, hogy amikor először érkeztek Lambtonba, nem várta őt Jane levele. Ez a csalódása minden délelőtt kiújult azóta, hogy oda visszajöttek; de a harmadik napon elmúlt bánata, Jane is igazolva volt, mert Eliza egyszerre két levelet kapott, az egyikre föl volt jegyezve, hogy tévedésből másfelé irányították. Elizát ez nem lepte meg, mert Jane egész hibásan jelezte a címet.

Éppen ki akartak sétálni, amikor a levelek megérkeztek. Nagynénje és nagybátyja tehát kettesben indultak el s magára hagyták örömeivel. Persze, az eltévedt levelet kellett először elolvasni; öt nappal azelőtt kelt. Az eleje meghívásokról szólt és kis, társas összejövetelekről s vidéki híreket tartalmazott; de a levél második fele, amelyet egy nappal később írt Jane s nyilvánvaló izgalom közepett, fontosabb dolgokról adott számot. Így hangzott:

— Kedves Lizzym, a fentebbiek megírása óta nagyon váratlan és nagyon komoly dolog történt; de attól félek, megijesztelek — légy nyugodt, mi mind jól vagyunk. Amit mondanom kell, szegény Lydiára vonatkozik. Mult éjjel, tizenkettőkor, éppen lefeküdtünk valamennyien, amikor a gyorsposta levelet hozott, amelyben Forster ezredes arról értesített bennünket, hogy Lydia az ő egyik tisztjével Skóciába szökött; kimondom az igazat: Wickhammel! Képzeld el a meglepetésünket. De Kittyre nézve, úgy látszik, nem jött egészen váratlanul a dolog. Nagyon, nagyon búsulok. Milyen esztelen házasság mindkettejük szempontjából! De én a legjobbat akarom remélni és hogy Wickhamet félreismertük. Azt el tudom hinni róla, hogy könnyelmű és meggondolatlan, de ez a lépése (és örüljünk rajta) nem vall romlott szívre. Legalább is nem érdekből választott, mert hiszen tudnia kell, hogy apától semmit sem kaphat. Szegény mama ret-

tentően szenved. Apa jobban viseli. Hálát adok Istennek, hogy sohasem tudattuk vele, amit Wickhamról hallottunk. Nekünk is el kell felejtenünk. Úgy sejtik, hogy szombat éjjel tizenkét órakor utaztak el, de csak reggel nyolckor vették észre eltűnésüket. Forster rögtön elküldte a levelét! Kedves Lizzym, alig tíz mérföldnyire voltak tőlünk útközben. Forster ezredes szerint bizonyosan itt lesznek nemsokára. Lydia pár sort hagyott az ő feleségének s értesítette szándékáról. Zárnom kell leveletem, mert mamát nem hagyhatom sokáig egyedül. Attól félek, nem tudsz kiokosodni a levelemből, de igazán, azt sem tudom, mit írtam össze.

Eliza időt sem engedett magának a gondolkodásra, alig tudott számot adni érzéseiről, ahogy végigolvasta a levelet, rögtön a másik után kapott, mohó türelmetlenséggel bontotta fel s a következőket olvasta (ez a másik egy nappal utóbb kelt, mint az elsőnek a vége):

— Kedves testvérem, eddig már bizonyosan megkaptad az én elsietett leveletem; bár ez érthetőbb lenne, de ha több időm van is rá, a fejem kábult, és nem vállalom a felelősséget, hogy összefüggően tudjak írni. Édes Lizzym, nem is tudom, mit írok, de rossz híreim vannak és nem várhatok velük. Akármilyen esztelen volna Wickham és szegény Lydiánk házassága, most már a felől szeretnénk nyugodtak lenni, hogy az esküvő csakugyan megvolt, de joggal félhetünk attól, hogy nem mentek Skóciába. Forster ezredes tegnap ideérkezett; tegnapelőtt jött el Brightonból, mindjárt a sürgős levél elküldése után. Ámbár Lydiának Forsternéhez intézett rövid leveléből az tűnt ki, hogy Gretna Greenbe mennek, Denny elejtett valamit, mintha ő azt hinné, hogy Wickhamnek soha eszeágában sem volt odamenni, vagy feleségül venni Lydiát, amit visszamondtak az ezredesnek, mire ez rögtön riadót fújt s elindult B-ből, hogy kinyomozza az útjokat. Claphamig sikerült is a dolog, — de tovább már nem; mert Claphambe érve a szökevények kiszálltak az epsomi postakocsiból és külön bérkocsit fogadtak. Ezután már csak annyit lehetett megtudni róluk, hogy látták őket a londoni országúton. Nem tudom, mit gondoljak. Miután ezen a részen mindent felkutatott, Forster ezredes

Hertfordshire-be ment, tudakolta őket minden vámsorompónál, a barneti és hatfieldi fogadóknál, de eredmény nélkül — ilyenfajta utasok egyáltalában nem jártak arra. A legjóságosabb érdeklődéssel jött Longbournba és olyan izgatottan és szakadozottan közölte velünk nyugtalanságát, hogy igazán becsületére vált jó szívének. Őszintén sajnálom őt is, az ezredesét is, de őket senki részéről nem érheti vád. Itt igen nagy a felfordulás, édes Lizzym. Apa és anya a legrosszabbra vannak elkészülve, de én nem tudok így gondolkodni Wickhamról. Sok olyan körülmény jöhet számba, mely előnyösebbé teszi rájuk nézve, hogy Londonban esküdjenek meg titokban s ne első tervüket hajtsák végre. S még ha ily tisztességtelen szándéka volna is egy jó családból való leánnyal szemben, ami nem valószínű, föltehető, hogy Lydia megfélemezék mindenről? Lehetetlen! Fájdalom, mégis úgy látom, hogy Forster ezredes nem nagyon bízik a házasságban; fejét rázta, mikor látta, hogy én reménykedem, s azt mondta, hogy Wickham nem az az ember, akinek hinni lehet. Szegény mama igazán beteg s nem mozdul ki a szobájából. Ha tudna magán uralkodni, minden jobb lenne, de ez alig várható. Ami apát illeti, még sohasem láttam ily levertnek. Kitty dühös, amiért eltitkolta szerelmüket, de nem lehet csodálkozni, hiszen titoktartást fogadott. Édes Lizzym, igazán örülök, hogy legalább te megszabadultál néhány lesujtó jelenettől, de most, hogy túlvagyunk az első ijedelmén, valljam be, mennyire vágyódom már, hogy hazajőjj? De nem vagyok olyan önző, hogy sürgesselek, ha kellemetlen. Adieu! — Megint tollat fogok s megteszem azt, amiről csak az imént mondtam, hogy nem teszem; de a körülmények olyanok, hogy mindnyájatokat a legkomolyabban kell kérnem, jöjjetek mielőbb. Ismerem a bácsiékat s így bátran merem ezt kérni, bár magától a bácsitól még ennél is többet kell kérnem. Apa máris megy Londonba Forster ezredessel, hogy fölkutassák őket. Nem tudom, apának mi a szándéka, de feldúlt lelkiállapotában aligha tudna úgy intézkedni, ahogy legjobb és legcélszerűbb volna, Forster ezredesnek pedig már holnap este megint Brightonban kell lennie. Ebben a kényszerhelyzetben a bácsi tanácsa és segít-

sége a legnagyobb dolog volna a világon. Ő meg fogja rögtön érteni, amit én érzek és én megbízom az ő jó szívében.

— Oh, hol van a bácsi, hol van? — kiáltotta Eliza, felugorva a székéről mihelyt befejezte a levelet. Az idő sürgetett és egy pillanatot sem veszve ki akart rohanni, hogy megkeresse nagybátyját, de még az ajtóhoz sem ért, amikor az feltárult s egy inas bebocsátotta Mr. Darcyt. Darcy hátrahőkölt, amikor meglátta Eliza sápadt arcát és izgatott viselkedését, s mielőtt még annyira magához tért volna, hogy megszólalhasson, Eliza, akinek minden egyéb gondolatát elsöpörte Lydia szerencsétlensége, hevesen kiáltotta feléje: — Bocsásson meg, de magára kell hagynom. Sürgősen beszélnem kell Gardinerrel, olyan ügyben, amely nem tűr halasztást. Egy pillanatot sem szabad veszítenem.

— Jóságos Isten! Mi a baj? — Kiáltotta Darcy, s hangjában több volt az érzés, mint az udvariasság. Aztán erőt vett magán: — Egy pillanatig sem akarom tartóztatni, de majd én vagy az inas megkeressük Gardinerekét. Kegyed nincs jól, nem mehet utánuk.

Austen Jane után, angolból

HEVESI SÁNDOR.

KÖLTEMÉNYEK.

Victor Hugo költeményeiből.

Második Napoleon.

I.

Nyolcszáz és tizenegy! Óh! hány nép, szám nekül,
Térdelve várja, hogy a bús felhők megül
Mondjon igent az ég!
Érzik, sok százados ország miként remeg,
S a mennydörgő Louvre felé tekintenek,
Mint a Siónra rég!

Görbednek, mint urát megsejtő paripa,
Suttogják: «Valami nagy fog születni ma!
A röppant császárság fiú-utódra vár!
Ki lesz, akit az Úr csak annak szánhatott,
Ki Caesarnál s egész Rómánál is nagyobb,
És sorsa az egész világnak sorsa már?!»

A fényes, rejtelmes felhők megnyíltanak,
S ott állt a végzettől kiválasztott alak
A bámulók felett.
Csak néma hallgatás és csend volt mindenütt,
Mert ég felé emelt két karján ott feküdt
Egy új-szülött gyerek.

S ha szállt e kis gyerek könnyed lehellete,
Az Invalidusok dómjában reszkete
Sok rablott lobogó, mint szélben a kalász,
S ha sírt, amely sírást enyhít egy dajka-szó,
A meghunyászkodott ágyúkból hallható
Nagy messze bömbölés, az ágyú-durranás!

És Ó?! Orrcimpáit tágítá büszke gőg,
 S karját, mit összefont mellén mindég előbb,
 Kitárta végre ő,
 S fakó szeme reá eső villámitól
 Ragyogni látsza ott, mint napban a bibor,
 Karján a csecsemő.

S hogy vénhedt nemzetek s koronák romjain
 Emelt sok trónusán van már utódja im',
 Mint sas, ki túlszállt már a föld minden hegyén,
 S mint ha kihívna most szeme minden királyt,
 Büszkén, magasztosan, örömmel így kiált :
 «A jövő! a jövő! a jövő az enyém!»

II.

Nem! a jövő nem emberé!
 Felség! a jövő Istené!
 Ahányszor üt az óra mind,
 Bennünket búcsuzóra int.
 A jövő! mély rejtély! Mivel
 Minden dolog e sár-tekén,
 Dicsőség, háborús siker,
 Korona királyok fején,
 Hódítás, dús győzelmivel,
 Valóra vált gőgös remény,
 Úgy nem miénk, mint a madár,
 Mely röptiben házunkra száll.

Hatalmas vagy szegény, síró vagy nevető,
 Választ idő előtt tőled nem nyerhet ő,
 S meg nem nyitod kezéd',
 Te néma rém, ki mint ön-árnyunk jársz velünk,
 S kit álarcod miatt meg soh'sem ismerünk,
 És Holnap a neved!

Holnap! nagy kérdés! Mi lehet,
 S mi lesz, amit a holnap ad?!

Az ember ma remélve vet,
 De holnap már az Úr arat.
 Holnap — köd, fényt beárnyaló,
 Villám, vitorlát szaggató,
 Magát leálcázó csaló,
 Gép, mely falat zuhogva bont,
 Csillag, mely más ég-tájra száll,
 Páris, mely Babylonra vál',
 Holnap — mit ma bársonyba vont,
 A trónban — egy rossz deszka-szál.

A holnap — harci mén, mely összeroskad ;
 Világ-verő te, Moszkva lesz a holnap,
 Mely lánggal az égboltra ír,
 Holnap egyenként hull el büszke gárdád,
 Holnap Waterloo, Szent-Heléna vár rád,
 A holnap — — az a sír!

Lehetsz úr minden városon,
 Hová lovad bevágtatott,
 Mit belviszály szótt titkoson,
 Kardoddal ketté vágthatod,
 Elzárhatod a büszke Temzét,
 Kényszeríthetsz harcot, szerencsét,
 Hogy trombitáid' megszeressék,
 Ledönthetsz minden vár-falat,
 Minden nagyot az ég alatt,
 Ha sergeid előtt halad
 Csillag gyanánt vészben, csatákon
 A két sarkantyúd, kapitányom!

Mi örök — Istené, neked csak tért adott,
 Mi itt a földön van, mind meghódíthatod,
 Lehetsz az ég alatt mindenkinél nagyobb,
 Felség, ha akarod, büszkén elveheted,
 Amit Nagy-Károly bírt, amit bírt Mohamet,
 De attól, mi örök, soha — — a holnapot!

III.

Balsors! nagy lecke te! Mikor még gyermekül
 E fiú koronát kapott játékszerül,
 S amelyetől a világ megreszket, oly nevet,
 Míg nézve, mint remeg e kis királyi fő,
 Bámulja őt a nép, mely egyaránt dicső
 És törpe is lehet, —

Míg apja nyerni ment számára sok csatát,
 S örködni rendelé az élők érc-falát
 E kis vánkos körül, míg távol ő soká,
 S e nagy munkás hivé, fejszéje mit kivág,
 Ledől s megújuland e megvénhedt világ,
 Amint megálmodá, —

Az apai kezek amíg elrendezék
 Örök dicsőséggel övezni gyermekét,
 — Menjen váltott lovon az élet-úton át —
 S hogy lakjék fényesen, ha majd helyére ül,
 Megépíté neki dicső lakó-helyül
 A márvány-palotát, —

S már készült Franciaországban is sovár
 Ajkának a remény borával telt pohár —
 — Még mielőtt arany-mérgét megízlelé,
 Mielőtt a pohárt kis ajkához hozák,
 A rémült gyermeket fölkapta egy kozák,
 És vitte — — Bécs felé...

IV

A sas fenn lebegett, szállván felhők fölé,
 Míg egy bős szél-vihar két szárnyát eltöré;
 Bukását láng-csikkal jelzé az égi bolt.
 Ujongnak fészkinél, s a prédából kijut

Mindenkinek, mit a foga megrágni tud,
A britté lett a sas, Bécsé a sas-fiók.

És a történelem órjásából mi lett!
Hat évig rejti még egy távol vad sziget,
Hol bölös királyok őt tartották zár alatt,
— Nem! nem száműzetés! a száműzés kemény! —
S fejével térdein a börtön rejtekén
Guggolva görnyed ott ez óriás alak.

Ha nem szeret vala senkit se legalább!
De az oroszlánok legjobb szívű apák.
S fiát szerette ő, és pedig mennyire!
Mit meddő börtöne számára meghagya :
Egy gyermek képe volt s a világ atlasza,
Egész lángszelleme, és az egész szíve!...

V.

Mind kettő már halott. — Az Úr szörnyűn itél!
Kezdé a hódítón, akit mindenki fél,
Kit retteg a világ,
S aztán, hogy megteljék a néma temető,
Tíz év elég, s földi éjszínű szemfedő
Az apát és fiát!

Hírnév, gőg, ifjuság a sír zsákmánya mind,
Bár visszahagyni még szeretnénk valamit,
A sír tiltón nevet.
A honnan véteték, oda mind visszatér,
A port föld elnyeli, füstöt széthordja szél,
Felejtés a neved . . . .

Fordította

SZÁSZ BÉLA.

**Levél egy hölgyhöz,
mely léghajóval ment el 1871 január 10-én.**

Párizs, a vad-víg küzd. Köszöntöm, asszonyom.
 Egy lélek e város és egy világ e hon.
 Mindenki a másé, jóság a szenvedélyünk.
 Nincsen napunk, senkink, de mi még így se félünk.
 Aludni nem alszunk s aki virraszt, szerencsés.
 Olykor megjelenik egy háborús jelentés
 És ellapítja a legendást, a csodást.
 Én tizenöt frankért vettem négy friss tojást
 Két unokámnak és esszük, ami marad,
 Patkányt, lovat, medvét és néha szamarat.
 Párizst körülzárták, víz önti el, komor
 Noé bárkájaként teng-leng minden gyomor.
 Bendőnkbe gyűrjük azt, amit nem állhatott,
 Macskát, kutyát, fenét és minden állatot.
 Gyomrunkba' megleli egér az elefántot.
 Utcáinkon a fa mind széttörött, lehántott.
 Kályhánkba tömjük az egész Champs-Elysées-t.
 Dér hull, fagy csípdesi az ujjaink ízét.
 Tűz sincs szárítani kimosott ingeink.
 Inget se váltunk már. Mikor az este int,
 Mély-mély morajt hallasz: a zsémbes utcasarkok
 Körül a nép zajong és hallasz furcsa, zsarnok
 Lármát vagy éneket a harcias zshivajba'.
 Nagy, lomha jegeket cepel alább a Szajna.
 Jégszigetek között fut az ágyúnaszád,
 Tajtékkal színezi a hullám torlaszát.
 Párizs miből se él s mire se hederítő.
 Éhség az étele, nincs asztalán terítő.
 A krumpli csemege és becsülete nagy ma
 S akár Egyiptomban istenné lett a hagyma.
 Nincsen szénünk, de a kenyérünk, mint a szén.
 Gáz sincs. A bús város aluszik feketén.

Hatkor koromsötét. És ájult borzalomba
 Tüzet okádva zúg fejünk fölött a bomba.
 Előttem egy gránátszilánk a kalamaris.
 Meggyilkoltan hever, nem szól egy szót se Párizs.
 A nemzetőrségünk a falaink körül,
 Sipkába férj, apa fürkészsze tömörül.
 Czuklyás köpönyegben, míg szólanak az ágyúk
 És éjszaka kemény, érdes falóca ágyúk.
 Bismarck éheztetti Párizst, hogy majd elasszon,
 És Moltke rálövet, de Párizs, mint egy asszony,
 Vitéz is és szép is. Borús szemét remélve
 Veti a mélységes kietlenül-nagy égre
 S galambot, léghajót les ottan néha-néha.
 Mily gyönyörű, mikor rettentő lesz, ki léha.
 Én hát boldog vagyok, hogy harcol minden áron.
 Szeretni, küzdeni, feledni, prédikálom.
 Csak egy az ellenség s ez lelkünk vígasza.
 Nekem nevem sincs már, úgy hívnak, hogy Haza.
 A nők pedig mostan, hogy minden szétesett —
 Büszkélkedhet velük —, mert mind fönségesek.
 Szépségük az, ami Rómában egykoron.
 Az egyszerű fődél, erény és nyugalom,
 Gyapjútól feketült újjuk tépést cibál,
 Alighogy alszanak, künn meg vár Hannibál
 S a Porta Colliná-n a hitveseik állnak.
 Ez az idő van itt. Az óriás vadállat,
 A tigris, a porosz ízenként tépi szét
 A félhalott világ e vérző, nagy szivét.
 Hát most, mikor a sors reánk ezt rója ki,
 A férfi francia, a nő meg római.
 Az otthonuk hideg, nincs ott tűz és parázs,
 Ólmos eső szakad, a lábuk zuzmarás,
 Hó, förgeteg süvölt, fejükre rácsorognak
 S ők mézárszék előtt éjente ácsorognak.
 Éhség, harc, rémület, mindegy, akármí essék,
 Előttük egy lebeg, a nagy-nagy kötelesség.
 A lelkük római, melyet kétség nem ingat.
 Bombázás dörgeti a fellegvárainkat,

Dobszó felelget a kürtöknek virradatkor.
Fújják az ébresztőt s a hűvös szélben akkor
Feltűnik e sápadt nagyváros, halovány,
Egy harsona hangzik az utcán, tétován.
Sikerről álmodunk, mely eljön végre nyilván,
Szívünkben a remény, fejünk fölött a villám.
E megpróbált, dicső és óriási város
Köszönti a szörnyű időkét és sugáros.
Hát éhezünk s fázunk, mondjuk vidám sóhajjal.
Mi most ez itt? Az éj. S mi jön utána? Hajnal.
A biztosért tűrünk s megedz a hősi vadság.
Poroszország börtön, de Párizs a szabadság.
Mint Róma álljunk meg s nem érhet semmi rossz.
Egy hónap mulva itt nincsen többé porosz.
Így márciusba' majd én és a két fiam
Vidékre rándulunk, önhöz, mindannyian,
Kedves, jó asszonyom, barátságára várva,
Ha meg nem ölnek itt bennünket februárba.

Fordította

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ

SZEMLE.

Victor Hugo emlék-ünnepén.

— Megnyitó beszéd a Kisfaludy-Társaság 1935. máj. 29-iki ülésén. —

Az irodalomban világszerte Hugo Viktor emlékét ünneplik.

Hugo a napoleoni háborúk földrengése közben született. Atyja tábornok volt. Maga is egész életében, tüzes harcosa a közéletnek; korán nagyravitte, III. Napoleon császársága idején száműzetésbe ment, de megérte a hazatérést. Az irodalomban nem ugyan kezdője, de legvérmesebb vezére és lehangosabb neve egy forradalomnak, mely elfordult az ókor klasszikusainak francia utánczóitól, nemzeti multját a középkor regényes századaiban kereste, a nemzet ifjú korának szilaj szenvedélyei közt. Ez új irány, a romanticizmus, viharos győzelmet aratott, szétrombolta a régi műformákat, az író szabad egyéniségét helyezte mindenek fölé; új tárgyakat keresett s az emberi léleknek új szemléletét. Egy időre uralkodója lett az ízlésnek, Hugo nevét évtizedeken át szétsugározta egész Európán. Byron és ő voltak koruk irodalmi planétái. Nálunk báró Eötvös József volt nagyságának első apostola. Lefordította egyik darabját, *Angelót*, s két tanulmányban magyarázta a nagy újítást; védelmére kelt Hugo gyöngéinek, hangoztatva, hogy «túlzásokkal kezdődik minden újítás», s nagyságot látva abban, hogy nem veti meg a népszerűséget. Éppen azon két pontot jelölte meg, hol az irodalomnak e sárkányvérben fürdő Sigfriedje sebhető. Hugo mindig túlságokban járt, vagy dicsbeszédet írt vagy pamfletet. Maga mondta: tömegekre csak kétféleképpen lehet hatni, igazság vagy nagyszerűség által. Ő az utóbbit választotta, de a fenséget sokszor csak a szertelenben látta. A végletek embere volt és maradt. Érzéseit mindig túlfeszítette, gondolatai a képzelődés országába szálltak. Hatalmába akarta venni a költészet egész birodalmát, regényt, drámát, eposzt, lírát, egyszemélyben a költészet egész zenekara kívánt lenni. A drámában a klasszikai iskolával ellentétben Shakespeare volt bálványja. Száműzetésében az angol szigeten barátaival megálltak a tenger partján és arról beszéltek, ki mit fog művelni a száműzetés kénytelen tétlenségében; egyik azt mondta: én gyermekeket fogok tanítani, a másik: én a tengert nézem, a harmadik: én Shakespeare-t fogom olvasni; tehát mind

a hárman ugyanavval foglalkozunk, mondotta Hugo. Pedig senki sem állhat messzebb Shakespeare természetességétől. Hugo regényei roppant terjedelműek, már alapjuk valami rendkívüli különőség, e részben inkább bűvész, mint művész. *A nevető ember* arcát vándorkomédiások szája továbbhasításával örök nevetésre torzítják; két pártfogója van, egy ember és egy farkas, az embert hívják Ursusnak, a farkas neve Homo; végül kiderül, hogy a szerencsétlen Anglia peerje. *A nyomorultak* hőse egy megszökött gályarab, aki a legjobb ember az őt körülvevő társadalomban. Lélekrajzában az ellentmondás törvénye uralkodik. *A Notre Dame* Quasimodója szörnytestben tiszta lélek. *Hernani* című darabjának, mellyel a romanticizmus első hangos diadalát aratta a színpadon, hőse egy száműzött főnemes és rablóvezér. *Ruy Blas* hőse egy magas polcra jutott lakáj. *Marion Delorme* a szerelmükben megtisztuló kurtizánok őse. *Borgia Lucretia* szörnyű erkölce egy tiszta érzést ismer, az anyáét, és éppen fia keze veszti el. Semmi sem lehet távolabb Shakespeare-től, mint e meglepetéseken sarkalló külön mesék, ez álarcos jellemek, ez ellentétes vonások, e zsúfoltság, e szónoki beszéd, melynek csak díszítése költői. Hugo kora azonban mindezt igazságnak vette és az emberi lélek új felfedezésének. Nem az élő embereket festette, nem a való világot, képzelete külön világot és külön embereket teremtett. Fínoman jegyezte meg egyik magyar tanulmányozója, Haraszi Gyula, hogy az író, aki igazán élő embereket nem tudott teremteni, titokzatos életet bír lehelni élettelen tárgyakra; gondoljunk a hajó gyomrában elszabadult ágyú dühöngésére az *1793* című regényben. Hugo nem a valóságot idézte olvasói elé, hanem költői víziókat, melyeken, mint rajzain, a fény és árny ellentétei átmenet nélkül uralkodnak. Alakjai hasonlatosak Kempelen sakk-automatájához, mely a maga idejében Napoleont is meg tudta verni, de szerkezete ma már megrezsdált, a gépezet nem működik. Túlzásainak kell betudni, hogy könnyebb rámutatni gyöngö oldalaira, mint költészetének örök értékű vonásaira. Nagyságát az is mutatja, hogy utánzóinak serege csak fogyatkozásait tudta megközelíteni. Írásmódjának utánzóai az ő tehetsége híján csupa gyenge művel járatták le iskoláját.

Mint egy óriás zenekarban a hangok: érzés, gondolat, képzelődés és realitás, mind összefolynak nála. Legnagyobb elgondolásában, a *Századok legendájában*, az emberiség arcát akarta megmutatni, «történelem, mese, bölcsészet, vallás, tudomány szempontjából» a fény felé emelkedésében, az emberiséget kollektív egyénnek fogva fel, mint Madách. Az egészet két nagy költemény közé foglalta, melyek egyike Istenről, a másik Sátánról szól. Elgondolása szerint

a világ és az emberiség eposza volna. A költemények lánc-sorában kis eposzok, genreképek, drámai lüktetésű jelenetek váltakoznak; nem valódi történeti képek, inkább szimbolikusak. E roppant mű egy gótikus székesegyházhoz hasonlatos, melynek tetőzetét hatalmas oszlopai szinte az égig emelik, ívei félhomályban futnak össze, az ormok kőcsipkéi közt stilizált szörnyek vigyorognak, de a kereszt körül kővirágok nyílnak. Magára a költőre is illik egyik képének példázata: a despota, aki rézkalitkában sasok lábához kötteti magát, hogy felemeljék a felhők közé, csakhogy a kalitka lezuhan és összetörve vonszolódik a földön. Az egészből mély lírai hang cseng ki, és valóban a lírai részletekben és lírai költeményeiben Hugo a legnagyobb. Ezekre tartogatta melegebb érzéseit, ezek rövidebb formája összesűriti mondanivalóját. Ezek örök forrás gyanánt fognak buzogni a francia ajkakon, és csak a francia nyelvvvel egyszerre vesznek el. Különösen unokáihoz és a gyermekekről szóló versei szóba ömlött mosolyok és könnyek. Az ember esodálkozva nézi, hogy akit fönn lebegni látott a sasok között, megül egy gyermek kezén, mint Rafael Madonna-képein a kis madár Jézusén. Utolsó lakása is egy zárt téren volt, ahol örömet hallgatta a gyermekek felhangzó zsváját. E század elején, ha valaki a bérkocsisnak a Place des Vosges címét mondotta, nem volt könnyű odatalálni e lakáshoz, és ha az ember felment a kis szobákba, ahol a költő magafaragta fantasztikus díszű, sötét bútorai álltak, láthatott egy kis kerek asztalt, szintén az ő kezeművét, s annak négy átellenes fiókjában négy kortársának egy-egy kéziratát; elsodálkozhatott, mikor azt hallotta, hogy ezt az emléket potom pénzért tudta megvásárolni egy műbarát, hogy a múzeumnak ajándékozza. Ennyire lehanyatlott egy időben Hugo népszerűsége. Érthető, ha Lamartine álomszerű nyugalma után lenyűgözte az olvasókat Hugo fákat tördelő vihara, heves érzéseit, melyek — Nisard szerint — érzékekké válnak, de éppen annyira érthető, ha a felcsigázott szenvedélyek után elbájolta a lelkeket Musset lágyága, Leconte de Lisle valóságghú, művészi archeológiája, s a képzelet kicsapongásai után visszatértek az élethez, Stendhal és Flaubert regényeiben. Az ellentét törvénye, melyet annyira kedvelt, betelt rajta is. Betelt másképp is. Végredeletében meghagyta, hogy a szegényház lakóinak módján, a legegyszerűbben temessék. De ravatalát az Arc de Triomphe alatt állították fel. És Hugo szobra örökre ott fog állni a francia dicsőség diadalívén.

Voinovich Géza.

Csók István.

Néhány héttel ezelőtt érte meg Csók István hetvenedik születésnapját. Ez a nap az egész magyarság ünnepe volt, az Ernst-múzeum nagytermében, melynek falain Csók balatoni festményei pompáztak, a magyar hivatalos világ, a művészeti társaságok és intézmények s a társadalom képviselői ünnepelték a magyar festészet nagy lírikusát.

Húsz év óta ismerem Csók Istvánt. Sokszor elnéztem mosolygós arcát, sokszor hallgattam derűs, tréfás szavait. Fölényes ember, ki uralkodni tud az életen, miközben mélységes humorral nézi változatos körforgását. Ez a humor nem kesernyés ízű; derűs, megértő, megbocsátó és felemelő. Valami kiirthatatlan optimizmus rejlik mögötte, mely az élet és világ szépségét hirdeti. Tud örülni és lelkesedni, az emberi gyöngeségeket tréfásan intézi el, mindenre és mindenkihez van jószágszava. De csípős is tud lenni, amit gyakran a legfinomabb formába öltöztet: önnönmagát kicsinyíti le a tapintatlannal, vagy felfuvalkodóval szemben.

Sikerekben fölötte gazdag pálya áll mögötte, hogy Réti István szép szavait idézzem: «Még mindig ott portyáz a virágos, nap-sütéses dombtetőn, művészetének régi magaslatán». De ez a diadalmas út nem tette gögössé, elzárkózóvá. Hamiskás mosolya mindig ott bujkál szeme és szája körül, magához hívja azt, aki hozzá közelít, akármilyen kis és jelentéktelen emberrel is áll szemben, egy derűs ember tekint egy másik szemébe, lélek, mely örül és ajándékozni tud.

Erősen körülhatárolt és kiváló művészegyeniségek között gyakori a más kiválók művészetére iránt a türelmetlenség. Idősebb ember különben is könnyen begubózik, különösen, ha a fiatalság éretlenebb lelkébe ütközik. Csóknál egyik hajlandóság sem mutatkozik. Vele egyáltalában nem rokonérzésű művészek alkotásaiban lelkesen tudja élvezni a jót, sőt általában inkább a jót említi meg, mint a fogyatékosokat, pedig ezeket is mennyire észre kell vennie, és szereti a fiatalságot: örül tehetségének, ha más utakon jár is, mint ő maga. Hetvenéves korában is fiatal tudott maradni.

Csók művészetének kialakulása körülbelül olyan keretek között játszódott le, mint ama kiváló művészársaié, akikhez a XIX. század végén a magyar festészet újjászületése fűződött. Az első művészeti oktatást Pesten nyerte, a mintarajziskolán, ahol Greguss, Lotz és Székely voltak mesterei. Ez a tanítás némi helyi és inkább csak tárgyilag magyaros színezettel az akkori német művészet formavilágában mozgott. Ezt a művészetet 1881-ben közvetlenül is megismerhette, midőn Münchenbe ment, ahol Hacknál és Löfftnél tanult: inkább technikát, mint alkotó művészetet láthatott itt. De

Csók többet és mást akart. Párizs híre nem hagyta nyugton, oda kellett utaznia. Mikor azonban végre odajutott, kezdetben mintha esőbőrből vödörbe került volna, sorsa Bouguereauhoz és Robert Fleuryhez vezette. Aztán körülnézett és rátalált Dagnan-Bouveret és Bastien-Lepage művészetére, kezdetben az első, később a második volt reá mély hatással. Ebben az időben még nem találkozott a francia impresszionistákkal, ezek művészetét ekkor csak kevesen ismerték fel nagy értéke szerint, Csók is csak jóval később eszmélt reá nagy jelentőségükre és ismerte fel saját magának igazi hajlandóságait. Ekképpen első felszabadulását jelentő képeit a mérsékelt naturalizmus jegyében alkotta meg. Ebből az időből való első jelentékeny sikere: a budapesti Szépművészeti Múzeumban látható képe, az *Ezt cselekedjétek az én emlékezetemre*, mellyel 1891-ben a párizsi Salon harmadik érmét nyerte el. Később gazdag teljességében kibontakozó, finoman érzéki látásmódjának csírái már ebben a festményben is jelentkeztek, a megfestés módja pedig meglepően biztos technikáról tanúskodott, ami elkísérte őt egész pályáján.

Párizsra ismét München, aztán olasz tanulmányút következett, amely látását talán kissé színesebbé tette. Hazajött és megfestette *Báthory Erzsébetet*, a kilencvenes évek elejének legnagyobb művészeti szenzációját, mely nevét a legszeleesebb körökben ismertté tette. Ez a festmény, melyben az új idők érzékenysége tört be a történelmi festészet sáncai közé, akármekkora feltűnést keltett is, még nem jelentett fordulópontot Csók művészetében. Naturalista kifejezőmódok és mégis hagyományos formák meghökkenően hatásos szövedéke volt. A megszokott történelmi képek patétikus témaköre és színpadiassága helyett merészebb, izgatóbb témához nyúlt és életteljesebben oldotta meg, de nagyjából mégis egy elmúlóban álló világhoz tartozott, habár volt már benne sok olyan festői kifejezés is, mely később kivirágzott érzéki művészetének csiráit mutatta. Csóknak ez a sokat emlegetett és vitatott képe — persze inkább csak merész tartalma volt vita tárgya — nem jelentett kielégülést. Évekig járta a vidéket, hogy szakadatlan érintkezésben a természettel és az étellel, önmagára találjon.

Útja 1897-ben Nagybányára vezette.

A kilencvenes évek derekán más magyar festőkben is Csókéhoz hasonló nyugtalanság és hasonló vágyak ébredtek. Valahogyan közelebb akartak jutni ahhoz a természethez, melyet akadémikus nevelésük eltakart előlük, másképpen láttak és másképpen akartak ábrázolni. Elúnták azt a műtermet, mely nem elégítette ki frissen nyiladozó érzéseiket, elúnták az akadémiák előírásos, színpadias schémáit. És íme Nagybánya jelentkezett. Ebben a gyönyörű fekvésű

városkában alakult ki a magyar művészetnek új iránya, kezdetben kissé tétován, de aztán mind biztosabban és öntudatosabban. És bár az úttörők szemét a francia naturalizmus hatása nyitotta fel és az segítette őket, hogy a német akadémiák nyűgétől szabaduljanak, nem váltak a franciák pusztá utánzóivá, hanem új, mindenképpen elkülönülő, friss és az eddigieknél határozottan magyarosabb ízű művészetet kezdtek kialakítani.

Törekvéseik mély hatással voltak Csókra, aki vágyaikban önnön-maga törekvéseire ismert. De végső művészi felszabadulását, életének döntő és legnagyobb élményét neki is az jelentette, hogy a francia impresszionisták műveivel nemsokára megismerkedhetett. Erre a döntő hatásra egy-két év alatt új virágzásba borult művészete. Így 1918-ban számos, egészen újszerű festménnyel már az a Csók István jelentkezett közöttünk, akit az újabbkori magyar festészet egyik nagy büszkeségének tartunk. Ezt a kiállítását nagy siker kísérte és ettől kezdve művészetében mélyebb változással nem igen találkozunk, fejlődésének iránya ugyanaz maradt, művészete csak finomságokban gazdagodott.

Ha ennek leglényegesebb vonását akarjuk kiemelni, ezt alkalmasint végtelenül gazdag színességének lágyan festői és különlegesen érzékies kifejeződésében ismerhetjük fel. Kora fiatalságától kezdve — persze kezdetben inkább csak tudattalanul — azok a természeti jelenségek és művészi alkotások érdekelték, amelyekben a világ színessége nyilvánult. Tizenhatéves korában történt, hogy az egyideig érdemtelenül ócsárolt Makart egyik nagy festményének láttára ennek éppen azok a tisztára festői tulajdonságai voltak reá nagy hatással, melyeket kora nem igen látott meg. De azok az iskolák, melyeket Csók látogatott, nem segíthették elő érzékies festőiségének felszabadulását. És akármilyen szabadulást jelentett is neki Bastien-Lepage, vagy Dagnan Bouveret iránya, higgadt és kevésbé színes naturalizmusuk nem adhatott alkalmat színes látásának felébredéséhez. Ehhez a kései francia impresszionizmus tarka szín-álmái kellettek annak, kinek évek óta nyűg és akadály volt minden, ami inkább vonalban, mint színben jelentkezett előtte, ami nyugodtan meg rögzített volt, vagy higgadtan kitervelt, amiben nem nyüzsgött színtarka élet. De a francia impresszionizmus nagyszerű eredményeivel találkozáva, rögtön megértette, hogy mért nem igazi colorismus volt az, melyet az akadémiákon tanítottak. Színképzelete felszabadult minden bilines alól és most már tudta, hogy mindent a levegő, a fény csillogó játéka között dús színtarkaságban kell ábrázolnia.

Így lett belőle a vibráló, opálos, a nemesgyöngy színeivel irizáló felületek lelkes lírikusa. Lágy kanyargással futó és kevés

festékű esetje meghökkentő ötletességgel és finomsággal kapcsolta össze színeit, melyek választékosan finom érzékiségükben sohasem harsogók. Mindig átlátszóan sugárzók és hamvas virágszirmok üdeségével fonódnak össze. Nincsen ízzásuk és mégis erősen érzékiek, a gyönyörködésnek egy választékosan erotikus világából valók. Melodikusak és lágyan zengik az üde fiatalság derús dallamait. Nem édeskések, nem is kacérkodók, mindig messzire elkülönülők. Őszinték, mert halk szenvedély rejlik mögöttük. Hamvasak és üdék, mint az őszi barack egymásba olvadó remek színárnyalatai, sziporkázók, mint a magyar nemes opálnak szivárványos színjátékai. Gyakran oly reszketegen csillámlók, mint a napsütötte ködök alatt elnyúló víztükrök finoman borzongó felszíne, vagy olyan lágyan és halványan sugárzók, mint a selymekből kibontakozó női test. Mélységük alig van, mintha ezzel is kerülnék a tér hangsúlyait, mert legtöbbször csak a bámulatot színgazdagságban egybeszővődő felszínnek változatosságát ábrázolják. Mintha Szinyei híres színvázlatának, a *Hintá*-nak végletekig megoszlott színskálája született volna újra. Sötét színtölgöt, különösen a későbbi Csók képein, alig találunk, s ha helyel-közzel mégis feltűnnek, szerepük az, hogy a világosak hamvaságát még jobban kiemeljék.

Természetes, hogy ezekkel a hajlandóságokkal a női test lelkes festőjévé kellett válnia. Rippl-Rónai és Csók festik az új magyar festészet legszebb aktjait, melyek bársonyos csillogása páratlanul áll a többiek festményei között. De Csóknak az aktjai is olyanok, mint többi festményei, a tárgyi elem háttérbe szorul rajtuk. Elsősorban szintén arra adnak neki alkalmat, hogy finom színárnyalatok gazdagságában dúskálhasson. Bennük sem a három kiterjedésben elhelyezkedő térbeli jelenséget festi, hanem az egy síkban elterülő pompás színek árnyékolatlanul is gazdag kavargását. A női testet sem emeli ki környezetéből mint fő témát, hanem a színességében éppen olyan jelentős és gazdag környezettel egy színeképpé foglalja össze. Ekképpen női aktjainak lágyan omló szépsége nem él különálló életet, mint Rippl-Rónainál, hanem teljesen összeolvad az egész kép színességének változatos összhangjával.

Csók nem szereti a nagy ellentéteket, vagy rikoltó hangsúlyokat. Legtöbb képére egyenletesen szétszórt világítás borul. Mély árnyékok és ragyogó napsütésben égő színek nincsenek festményein. Hiszen ezek erőszakot követnének el színeinek finom átmenetén. Líraisága lágy, de mégsem elmosódó. Tájképei is erősen különböznek a kezdeti pleinair-ábrázolások harsogásától. Különbözik sem iparkodnak a napsütés éles fénytüneteményeit ellesni, mint Ferenczy Károlynak harsány nagybányai képei. Üde színezésük nem is annyira a valóság, az optikai kép utánzása, a bennük elömlő világosság nem a nap közvetlen

fénye, hanem inkább szemének mindent egyformán lágy színességbe öltöztető gyönyörködése.

Tájképei — és valamennyire tájképei közé kell számítanunk ezernyi színben tündöklő alakos képeit és így a pompás Züzü-ciklust is — kimondhatatlanul finom és változatos színskálával omlanak elénk. Rajtuk a tárgyak térbeli kiterjedésüket, súlyukat veszítve, csupán színeikkel jelennek meg, a téli tájakon érve el elfinomodásuk legmagasabb tetőpontjára, ahol a hó és zuzmara borította fák gallyait a téli nap rózsaszíne csodaszép virágcsokorra köti.

Így lett Csók a virágok szerelmesévé is. Dús csokraikon ugyanazt a változatos színességet ünnepelte, mint többi festményein, sőt talán még felfokozottabban. És előbb-utóbb rá kellett találnia a magyar tengernek, a Balatonnak, színpompájára is. Nagy víztükrenek szűzies hajnalára, vagy esti búcsúzkodására, amidőn opálos rózsaszín, kékes, sárgás, zöldes és lilás árnyalatok színes fátyolába burkoltan a tengeren lebegő Velence színpompájával vetekszik.

Mindebben valami egészen különös, egészen egyéni érzékiség nyilvánul és a pillanatnyi jelenségek keltette benyomások frissességének annyira eleven ereje, amely párját ritkítja, annál is inkább, mert véle együtt induló kitűnő társai között ehhez az alakítási módhoz egyedül Csók maradt hű: ő a legkövetkezetesebb impresszionistája a magyar művészetnek. Érzékisége teljesen naiv és fiatalos még ma is, de távolról sem szenvedélyes, vagy raffinált, sőt néha szinte gyermekesen örvendező. Ez a vonás választja el őt az érzéki látás másik nagy mesterétől, Rippl-Rónaitól, kinek erotizmusa fáradtabb és démonibb volt. Csók festményei mindig naiv és fiatalos örömet hirdetnek, mely szeretettel és csodálkozással öleli át a témát és egyé válik vele minden tétovázás és minden lelki távlat nélkül, de olyan erővel és őszinteséggel, hogy a lepillanatnyibb helyzetbe is örök művészi érvényt varázsol.

Csók művészetében pompásan érvényesült a századforduló emberének optimizmusa, mely meleg gyönyörködéssel örvendezett az élet és világ gazdagságának, elfinomodott érzékiséggel felfedezett, újonnan meglátott szépségeinek. Felszínük ragyogását még nem zavarta semmi gond, vagy kétség. Új fiatalság lelkes világszemlélete volt ez, mely eddig meg sem látott ezernyi szépséget fedezett fel és mohón gyönyörködtette vele a szemet.

Gazdag és nyugodt kor visszfénye ez a művészet, mely játékos könnyedséggel és biztossággal mondja el derűs örömét. Elfinomodott, boldog polgárság választékos élvezetvágyát hirdeti, örökös ünnepet, mely fölött az életöröm tiszta napja ragyog.

Farkas Zoltán.

IRODALOM.

Magyar sors, magyar írás.

Németh Gyula: *A magyar rovásírás*. Budapest, M. Tud. Akadémia, 1934.

(A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve, II., 2.).

A magyar nyelv, a magyar művészetek, a magyar tudományosság és a magyar jellem olyan képességeket mutatnak fel, amelyek mindenképpen alkalmasak volnának arra, hogy a Duna—Tisza közén messzesugárzó szellemi életet teremtsenek. Sajnos azonban, nem értünk ahhoz, hogy szellemi kincseinket megbecsüljük. Valami különös, meggondolatlan pazarlás jellemzi ezt a nagyrahivatott fajt: egész történelme folyamán csak szórta, felejtette, veszni hagyta sajátos értékeit. Gondoljunk ősi mondaköltészetünk nyomtalan elkallódására, a hún hagyomány «tudós» cáfolatára, népi zenénk és más népi művészeink sivár tengődésére, nyelvjárásaink iránt való feltűnő közönyösségünkre, a magyar tudós törekvések iránt a magyar hazában mutatkozó teljes részvétlenségre, feltörő magyar tehetségek kegyetlen letörésére: akkor rá kell eszmélnünk, hogy valami tragikus végzettség üldözi a magyart saját hazájában. Ezt az ősi átkot le kell egyszer rázni magunkról, sajátosan magyar életet kell teremtenünk földünkön, olyan életet, amely a maga eredeti szellemi arculatát formálja ki az emberiség szelleméletének nagy együttesében.

Ilyenfajta nyugtalanító gondolatok lepik meg az embert, ha Németh Gyulának a magyar rovásírásról írt összefoglaló munkáját átlapozza. A magyar írásnak mesteri kézzel lepergetett története kicsiben a magyarság története. Ugyanaz az ősi eredet, ugyanaz a műveltségsozomjúság, ugyanaz a korai letörés és ugyanaz a kijózanult önbizalmatlanság itt és ott!

Volt tehát a magyarnak valamikor külön írása. Ősrégi műveltségi köröknek volt részese a magyarság, mielőtt ebben a hazában megtelepedett, az írás és olvasás mesterségét, a magasabb szellemiség igényeit már ősi lakóhelyeiről hozta magával. Nem pusztán tanulékony volt ez a nép, hanem önállóság, eredetiség, alkotóképesség volt a legfőbb jellemvonása. Ősi írásának alkotóelemeit nem szolgálai módra

tanulta el idegen népektől, hanem az átvett elemeket a maga szellemi és nyelvi szerkezetének megfelelően önállóan alakította. A régi magyar írás tehát igazi magyar alkotás, népünk teremtő géniuszának nagyszerű nyilatkozása.

Már a Kaukázus-vidéki, Kubán-melléki hazában megindult az a művelődési folyamat, amely a magyar rovásírás megteremtéséhez vezetett. A magyarság itt egy nagy «türk» birodalomnak volt szerves tagja. A középázsiai törökség egy része ugyanis ebben az időben oly erővel kezdett terjeszkedni, hogy hatalmas birodalma nemsokára Ázsia keleti szélétől a Fekete-tengerig terjedt. Ez a birodalom két nagy részre oszlott, egy keleti és egy nyugati félre. A Kaukázus-menti magyarság a nyugati türk birodalomhoz tartozott s így az ott uralkodó műveltségnek lett osztályosa.

A türköktől tanulta a magyar nép a rovásírást. A Kaukázus-vidéki őshazában a magyarok — illetőleg e népközösségnek török eredetű törzsei — kezdetben ugyanazt az írást használták, amelyet a nyugati türkök általában használtak s amelynek csak újabban kerültek elő az emlékei a Talas-völgyi türk feliratokban. Ebben a türk írásban, amely az araméus-szogd írással áll legközelebbi rokonságban s így végső fokon sémi eredetű, kevés volt a magánhangzó-s feltűnően sok a mássalhangzó-jel. Különböféle mássalhangzó-jelek voltak használatban a környező magánhangzók különfeleségének megfelelően. A türkök betűiket rótták — sziklára vagy fára, a sort jobbról balra vezették, a szavakat rendszerint egymás fölött álló pontokkal különítették el egymástól. Csupa olyan sajátságok, amelyek a később kialakult magyar rovásírást is jellemzik.

A kaukázusi őshazában az ugor és török törzsek keveredése, illetőleg nyelvcsereje következtében lassan megszületett a tulajdonképpeni értelemben vett magyar nyelv, amelyben a finnugor jelleg volt az uralkodó. Ennek a magyar nyelvnek írásos megrögzítésére már nem volt teljesen alkalmas a türk írás. Hiszen ebben a magyar beszédben olyan hangok is voltak, amelyek a törökben nem fordulnak elő, pl. az *f* és a *h*. Ez a szükséglet, másfelől pedig az a tény, hogy a magyarság itt és későbbi tartózkodási helyén — Levediában — erős bizánci befolyás alá került, azt eredményezte, hogy a magyarság az eredeti nyugati türk írást lényeges változtatásoknak vetette alá. Mindenekelőtt a mássalhangzó-jelek számát csökkentette. Ez mindenfajta írásátvételnél és írásfejlődésnél elő szokott fordulni, de itt azzal a körülménnyel is szoros kapcsolatban van, hogy a magyarság bizánci befolyásra nagyobb szükségét kezdi érezni a magánhangzó-jelölésnek, ami egyúttal a sokféle mássalhangzó-jel

használatát teszi feleslegessé. Így egyik részről csak mintegy tizenhat jel maradt meg a türk ábécéből, — azoknak egy része is erősen átalakult idők folyamán — más részről ellenben négy görög betűvel gazdagodott a magyar rovásírás.

Érdekes, hogy két glagolita jel is került a magyar írásba. Hogy hogyan, az nem egészen világos. Lehet, hogy közvetlenül a honfoglalás előtti korban Dél-Oroszország területén egy szláv szerzetes terjesztette a magyarok közt a keresztyénséget s ekkor gazdagította a magyar írást ezekkel a jelekkel.

A honfoglaló magyarság ilyenformán kész, nyelvének szerkezetéhez idomított írásrendszerrel jött a mai haza területére. A keresztyénség és a latin-germán műveltség erőszakos terjesztése azonban csakhamar majdnem teljesen megsemmisítette az eredeti magyar írást. Olyan sors érte ezt is, mint a pogány mondai hagyományokat. Az új hit és új műveltség tanítói, terjesztői túlbuzgalmukban a pogány világnak minden emlékét igyekeztek kiölni a magyarság tudatából. El is tűnik nyom nélkül a rovásírás a magyarság legnagyobb részénél s csak ott húzódik meg még egy darabig, ahol a körülmények jobban kedveztek az ősi javak fennmaradásának. Századokon keresztül tengeti életét a rovásírás a magyarságnak ama részénél, amely többé-kevésbé önálló, zárt egységben, vérrokonaitól elkülönülve élt: a székely nép körében. De még itt sem egyszerűen a lassú kihalás jelenségével van dolgunk, hanem a fejlődés kétségtelen nyomait is megfigyelhetjük. A székely rovásírás fejlődésében két főirányt veszünk észre. Az egyik irány a magánhangzók általában való nem-jelölésétől a teljes magánhangzó-jelölésig vezet. A másik pedig abban áll, hogy az ősi ábécé egyszerű betűjelei mellett egy egész sereg ligatura (betűkötés) fejlődik ki, még pedig elsősorban az egyéni találményság nyomán.

A magyar rovásírásnak ránk maradt emlékei és a rávonatkozó történeti feljegyzések csak annyit mutatnak közvetlenül, hogy a magyarság egy részében, a székelység körében már régi időben megvolt a rovásírás használata. Mindamellettel teljesen jó nyomokon jár Németh Gyula, amikor a fent vázolt módon rajzolja meg a magyar rovásírás történetét s azt a határozott meggyőződését fejezi ki, hogy a rovásírásnak egy régebbi korban — nemcsak a honfoglalás előtti, hanem a honfoglalás utáni időben is — az egész összefüggő magyar nyelvterületen meg kellett lennie, de sajátos, elszigetelt helyzeténél fogva csak a székelység tudta azt a legújabb időkig megőrizni. Hadd hivatkozzunk itt a magunk részéről a Bartoli-féle új-nyelvészeti iskolának egy nagyfontosságú tételére, az elszigetelt terület elvére,

amely azt mondja, hogy a nyelvterület többi részétől valami módon elzárt területek nagy számban szokták megőrizni a nyelvi régiségeket. Az olasz iskola — Bartoli, Vidossi és mások — arra is rámutatott már egész határozottsággal, hogy ez, valamint a többi földrajzi elv nemcsak a nyelvi jelenségek földrajzára és történetére alkalmazható sikerrel, hanem épp úgy hasznát vehetjük az írásrendszerek, a néphagyományok és más jelenségek történeti kutatásában. Nos, az ilyen tágabb értelemben vett elszigetelt területi elv nagyban megerősíti véleményünk szerint Németh Gyula említett meggyőződését, különösen, ha rámutatunk arra, hogy a székelység mint elszigetelt magyar nyelvterület nyelvjárási sajátosságaiiban és történeti hagyományaiiban is nagymértékben konzervatívnak mutatkozik. Nem csoda ilyenformán, hogy a rovásírásban is az egyetemes magyar művelődésnek egy régebbi fokát őrizte meg a legújabb időkig.

A régebbi tudományos kutatás persze nem volt képes a «magyar» rovásírás illetően rekonstruálására, sőt a túlzott «józsátság» szavára hallgatva és egy-két hamisítványnak hamisítvány-voltára hivatkozva még a «székely» rovásírás valódiságát is kétségbe vonta. Pedig már akkor is voltak olyan rovásos emlékek és történeti feljegyzések, amelyeknek valódisága előtt lehetetlen lett volna szemet húyni. Újabban meg éppen egyre szaporodnak a székely-magyar írás emlékei. Csak nemrég került elő a székely rovásírásnak legrégebbi és legfontosabb emléke, az ú. n. nikolsburgi ábécé, amely egészen különálló helyet foglal el rovásos emlékeink sorában. Ez ugyanis még eredeti tisztaságában mutatja a kezdetben valóban csak — négyszegletű fapálcákon — rovásra szánt, szögletes, ferde vonalokból álló betűtípust, míg a későbbi emlékek már a tollal vagy egyéb írószerszámmal való írás technikáját árulják el gömbölyű s vízszintes vonalakban bővelkedő betűformáikkal.

Németh Gyula az összes rovásos emlékeket bemutatja könyvecskéjében, a főbbeket fényképmelléletek formájában is, s ezeknek filológiai vizsgálata meg széleskörű írástörténeti ismeretei és gyakorlata alapján világos, határozott képet rajzol a magyar rovásírás kialakulásáról és fejlődéséről. Nagy szükség volt erre a világos, az eddigi kutatás eredményeit megrögzítő s a további vizsgálódások útját kijelölő összefoglalásra. Hiszen Sebestyén Gyulának hasonló céllal írt munkája igen sok tekintetben már túlhaladott álláspontot képvisel. Kalandos elméletek fűződnek ez egyébként kitűnő tudásunk könyvéhez, másfelől pedig 1915 óta több hiteles rovásos emlék került elő, amelyeknek összehasonlító vizsgálata lényegesen előbbre vitte a magyar rovásírásra vonatkozó ismereteinket.

Reméljük, hogy Németh Gyulának áttekinthető egyszerűséggel és szigorú kritikával megírt könyvecskéje szíves fogadtatásra fog találni a tágabbkörű magyar értelmiség részéről. Egy problémán, az ősmagyar írás kérdésén keresztül bevilágít ez a könyv a magyar multba, a magyarság ősi értékeibe, a magyar értékek elkallódásra ítélt sorsába. S tanulsággal is szolgál. A tanulás pedig ez: becsüljük meg nemzeti kincseinket, népi hagyományainkat jobban, mint a multban tettük. Hiszen a magyar írás épp úgy, mint a magyar nyelv, több, mint konvencionális jelhalmoz: a mélyebb eszmélkedés előtt nem más, mint a magyar sorsnak és a magyar szellemiségnek le-téteményese, szimboluma.

Papp István.

A megzenésített Horatius.

Carmina Horatii selecta ad modos aptata. Modos partim collegit, partim composuit Josephus Wagner. Budapestini, 1934. 43 l. Ára 2 P.

A klasszikus műveltség barátainak egyesülete, a «Parthenon», mely már jól sikerült irodalmi ünnepély keretében is hódolt a kétezereves Horatius emlékének, egyúttal érdekes irodalmi-zenei csemegével kedveskedett a művelt köröknek, a zene barátainak s főkép a tanulóifjúságnak, mely a minden középiskolában rendezendő Horatius-ünnep műsorába bizonyára örömmel fog beilleszteni egy pár darabot a Wagner József által részint szerkesztett, részint szerzett Horatius-dallamokból. Nem szorul bizonyításra, mily üdvös járuléka a tanításnak, ha a komoly tanulmányt a művészi szépnek formáival tudjuk díszíteni. Semmi sem bizonyítja jobban Horatiusnak közkedveltségét, mint azok a dallamok, melyeket a renaissance óta költeményeihez szerzettek. Ókori Horatius-dallam nem maradt reánk, bár kétségtelen, hogy pl. a Carmen Saeculare-t Róma fennállásának százados ünnepén ifjak és leányok kara, talán zenekíséret mellett, felváltva énekelték. Jahn, a *Musici Scriptores Graeci* első kiadója, még azt bizonyította, hogy Horatius dalait már az ókorban épen úgy zenekísérettel énekelték, mint a görög lírikusokat, Alkaiost, Sapphót, Anakreont, Pindarost. Ez a nézet azonban tarthatatlannak bizonyult. Míg t. i. a görög lírikusoknak költeményeivel együtt született meg az őket kísérő dallam, addig a római lírikusok korában a költő lírája már elvált a zene lírájától, a lanttól és csak szavaló, legfeljebb recitativ előadás tárgyául szerepelhetett. A *Százados Ének* zenei kísérete tehát csak kivételnek tekinthető, melynek az ünnepi előadás adja meg a magyarázatát. Valószínű azonban, hogy ennek dallamát vagy zenéjét sem Horatius szerezte.

Ami azonban a horatiusi daloknak a költő életében nem jutott osztályrészül, azt bőven pótolták a későbbi századok, melyekben Horatius nemcsak iskolai auctor lett, hanem dalait meg is zenésítették, még pedig oly mértékben, mely egymagában felülmúlja a görög lírikusok darabjainak ránk maradt zenéjét. E külföldi s részben hazai Horatius-dallamokból állította össze a zenével is alaposan foglalkozó Wagner József gyakorló gimn. tanár 33 dalt felölelő gyűjteményét. Van köztük 3—5 szólamú vegyes- és férfikar, magánének zongorakísérettel és a nélkül. A többszólamuak mindenesetre leginkább megfelelnek a célnak, azért kívánatos lett volna az egyszólamú dalok átírása több szólamra. Ez azonban a remélhető új kiadásban pótolható lesz. A legrégebbek még a középkor gregorián stílusát mutatják. Az olasz népdalt Pesenti, a polifon stílust Orlandus Lassus ötszólamú dala képviseli. Hahn dalaiban Mozart hatása, Fleming és Loewe dallamaiban Mendelssohné és Schuberté tükröződik. A hazai dallamok Honterus, Illyés István, Pálóczi Horváth Ádám és Wagner József szerzeményei. Pálóczi Horváth dallamát a *Psalmus Hungaricus* szerzője, Kodály Zoltán egészítette ki négyszólamú vegyeskarrá, ami szintén emeli a kis anthologia becsét és jelentőségét. A széleskörű érdeklődésre érdemes és kiállítás dolgában is kifogástalan gyűjtemény több század zenei felfogásának képét tükrözteti vissza és így zenetörténeti szempontból is figyelemre méltó. Megjelenését a magyar Horatius-jubileum egyik maradandó emlékének könyvelhetjük el.

Csengery János.

Két «sorsos» könyv.

Székely Mózes: *Csütörtök*. Révai-kiadás, 1935., 8-r., 372 l.

Móra Ferenc: *Parasztjaim*. Révai-kiadás, 1935., 8-r., 287 l.

Nézem Székely Mózes új regényének fedőlapját: görnyedt sor vonul el, férfiak, gyermekek, asszonyok, nyilván földönfutó, összetört életük súlyát cipelik az ismeretlen sors felé. A regény: ennek a szomorú vonulásnak a históriája, az erdélyi románság csalódásának magyarázata. Székely Mózes néhány évvel ezelőtt írta első regényét, a *Zátonyt*; az erdélyi magyarság embertelen szenvedéseit kiáltotta benne világgá. Új regényében szó esik a *Zátonyról* is: a *Csütörtök* hőse, egy erdélyi román fiatalember mondja: a mű nem teljes, mert az író csak a magyar sorsról beszélt, «ebben az országban pedig a magyar és a román sors még a történetelőtti időben összekapcsolódott, kentaurikus módon fonódott össze és ezért egymástól nem szakít-

hatók el». Ilyen módon keletkezett a *Csütörtök*: itt vonul előttünk az erdélyi románság csapata, ugyanattól a vihartól űzve, mint a magyarság.

A regény első része a háborús időkre vezet, egy erdélyi határmenti városkába, kevéssel a román hadüzenet előtt. Lobog a gyűlölet lángja, már a játszótéren, iskolában égő szemekkel tűz össze a magyarság és az oláhság. A háború fojtott izalmában az erdélyi román intelligencia szívós fanatizmussal dolgozik a «nagy cél» érdekében, köztük elsősorban Albin édesapja. Az erdélyi románság természetesen mozgalmának megfelelően gyanús színbe keveredik s a magyar államhatalom biztonságának érdekében kénytelen figyelemmel kísérni és megtorolni a hazaáruló kísérleteket. Pereg a film: Albin előtt felvonulnak népe egyszerű hősei, akik sokszor életük feláldozásával siettetik a «testvérekkel» való egyesülést. De alighogy megtörténik a hadüzenet, Albin édesapja, az emberséges gondolkozású ügyvéd előtt felvetődik már a gondolat: Romániának kell Erdély, ámde nem kellene az erdélyiek. A hadsereg nyomában megindult a regáti kalandorok és csavargók siserahada, hogy kivegye az itt élők szájából a kenyeret. Szükség van erre a söpredékre? Íme, itt a probléma: a regátiak épp annyira ellenségei az erdélyi románságnak, mint a magyarságnak. Lesz értelme a nagy «felszabadulásnak»? A regény erre az — úgy érezzük nagyon is korán — felvetett kérdésre ad negatív értelmű feleletet. Jönnek a képek, izgalmas egymásutánban igazolják az ügyvéd kétségeit. Albin előtt filmszerű gyorsasággal vonul az élet: minden kép bizonyító anyag arra, hogy az erdélyi románság kísérlete csütörtököt mondott, a magyar uralom megsemmisülésével az erdélyi földről eltűnt a magyar jog, becsület, igazság és műveltség, a magyar humanitás helyét a regáti zsványszellem foglalta el. Albin végigszenvedi ezt a tragikus sorsot és átéli az igazság és az emberiség feresztrefeszítését az erdélyi földön. Az író végigcipeli az élet minden területén, csendőrségnél, igazságszolgáltatásban, állami és társadalmi életben egymásután kell tapasztalnia népének borzalmas sorsát: a regáti oláh kegyetlensége, zsákmányszomja, ostobasága az erdélyi románt a magyarral egyformán sujtja. Aki vérző szívvel lehajlik szenvedő embertársához, aki emberséges módon sebet akar gyógyítani: azon a barbár új urak ökle a humanitás «bűné» eszeveszett kegyetlenséggel torolja meg. Így szóródik szét Albin egész környezete; szerettei, barátai, ismerősei mind tönkremennek ebben a viharban, a regáti söpredék emberiséget és jogot tipró vandalizmusában. A kisemberek épp oly szörnyű valóságra ébrednek, mint vezetőik; az a román gazda, akinek fia a háborús időkből vasszőget nyelve kinos

halált halt, hogy a magyarok esetleg még erőszakkal se tudják belőle kivenni a megtudott hadititkot, ez a gazda, akinek fia a «nagyromán» eszméért volt hős, mondja a nagy farsang keserves bőjtjében : «Minket így még soha meg nem loptak». Albintól is elloptak mindent s a román gondolatért hősi halált halt apa fiát az uralomra segített barbárság végül is elpusztítja, sok ártatlan társával együtt.

Székely Mózesnek ezt a regényét épp úgy egy állat üvölthette volna világgá, mint a *Zátonyt*; mert embertelen az a szenvedés, amely — az író szerint — az erdélyi románságra szakadt, emberi nyelven ez is kibeszélhetetlen. A kritikus, akinek épp annyira van joga magyarnak, mint műbírólnak lenni, száz meg száz kétségtől úzve kérdezi :

Vajjon igaz-e az erdélyi románságnak ez a csalódása? Vajjon ennyire és ilyen alapvető módon meghasonlott-e a regátiakkal? Csakugyan Albin módjára érezték át mindnyájan a jog, igazság és humanitás elsorvadásának okát az erdélyi földön? Nem káprázat játszik-e az íróval, midőn egy-egy kisebb jelentőségű esetet, néhány ember csalódását az egész erdélyi románság csalódásává szélesíti? Vajjon jól megérezte-e az író az erdélyi románság életének fordulását, hogy Albin ilyen, a mi emberséges voltunkat és igazságunkat igazoló, korbácsütés módjára csattogó szavakkal támad a regáti őrnagy aljasága ellen : «Őrnagy úr! Mióta önök itt vannak, egyetlen céljuk az volt, hogy minden talpalatnyi földet betöltsenek és elfoglaljanak. Helyéből mindenkit kitérnek! Learatják a fák gyümölcsét! Kiütöttek szánkából a kenyeret! Felfaltak mindent és most a morzsáknál tartanak. Eltűrtük. De amikor a morzsák is elfogytak, akkor . . . akkor találkozni fognak velünk őrnagy úr! Velünk!! Az erdélyi románokkal! . . .» E fortisszimóban tartott szólam után, akár akarjuk, akár nem, újra ajkunkra tolul a kérdés : nem káprázat, nem a magyar ember káprázata, optimizmusa játszik Székely Mózesrel? Nem vágyálom ez — óh, nem a szenvedésük, hanem tetteket szülő csalódásuk — nem megcsalt érzékek délibábjba csillog az író előtt? Tud ő, a fajtájáért remegő magyar az erdélyi románság szemével nézni, szívével érezni? Ha igen, ő az első híradója egy vágyainkban élő jövőendő hajnalhasadásának ; ha nem : szegény, megcsalt magyar, akivel a nagy éjszakában borzalmas káprázat játszik, s mi, akik követtük őt ezen az úton, fázósan összerázkódunk s fanyalodottan, immár érdek nélkül hallgatjuk a sokszor láthatatlanul elrejtőző, majd dadogva feltörő művész hangját. Ki felelhet meg ezekre a kérdésekre? Azt hiszem, a kortárs nem, s így kénytelenek vagyunk Székely Mózes lázas mondani-
valójának lehetőségét a lelkünkben dédelgetni, de ezerszer félni egy

másarcú valóság teljesezésétől: vajjon az egyesülésnél nem mond-e majd szomorúbb csütörtököt a Székely Mózes felébresztette vágyunk, hogy az erdélyi románság felénkforduló arcán ismerhesse meg a világ európai küldetésünk nemességét?

És ezek után jöjjön a kritikus? Elmondja, hogy az író nem törődik a szerkesztéssel és a jellemzéssel — de a regényben megírt poétikája szerint nem is akar törődni vele? Nem művészt akar nyújtani — és nem is nyújt, hanem a magyar sorsot idézi elfúlado, majd hörgő lélekzetre kapó hangon? Kiemelje-e a regény érdemét: a tragédiába bomló események lüktető ábrázolását, s fogyatkozását: sok részletesemény valószínűtlenségét s az elbeszélő, a tragikus árnyalatú csomópontokat áthidaló részek laposságát? Bizony, nehéz esztétikusnak lenni akkor, midőn torkon ragad bennünket a sors; a torzó-mű arányait méregetni, amikor az író munkáján keresztül élet-halál kérdésünk üvölt fel az éjszakában. S mégis: most már megismertük Székely Mózes ugyanegy témájának két arcát. A mű «teljes» lett: az erdélyi magyar sors után a román sorsot is világgá kiáltotta. Szakadozott, darabos hangján elmondta Erdély népeinek egy ostortól szenvedő fájdalmát és hősiességét. Az emberi dokumentumokat összegyűjtötte, elénk tárta. Őt is előntötte a magyar lét vagy nemlét kérdése által felvetett érzéshullám, olvasóit is. Ezek után azt szeretnők, ha ez a plasztikusan látó, súlyos problémákat vizsgáló *tróember* a magyar sors *művészi* ábrázolójává válnék, higgadtabb, de elmélyedő szemmel és művész hatalommal kényszerítené a mai magyar kisebbségi élet ezerszínű változatát a műalkotás fegyelmezettebb légkörébe. Fájdalmát, mindnyájunk fájdalmát és megdöbbenését elkiáltotta és újakkal fokozta. A szenvedést világgá zokogó lélek a vallomás kegyelme által meg szokott könnyebbülni; s ez a lelkiállapot a művészi alkotás nagy alkalmá: az író megkínzott *emberként* indul el a völgyből népe fájdalmával — s a messziről integető havas csúcsra népe *művészeként* érkezhetik meg. Ezt az utat kívánjuk Székely Mózesnek.

*

A másik «sorsos» könyv Móraé: nem visz a mai határokon túlra, itt marad a szegedkörnyéki homokon, mégis a végzet árnya sötétlik a magyar paraszti élet jelenéből vett képek legtöbbször. Kik Móra parasztjai, ez a szívéhez forrt népség? Nem a módos gazda, hanem a parasztság «negyedik» rendje, felesek, harmadosok, kapások, kubikusok, napszámából élő (de milyen élet és milyen napszám az!) kétkézi munkások, szóval a célszerű szegény emberek, a «nemzetfönntartó elem» — mint szokta Móra emlegetni halk szemrehányással

és iróniával a paradoxnak érzett kifejezést. Többnyire archeológus minőségében jutott közel népéhez: ásatott s közben az előkerült csontok helyett jobban érdekelte az, aki az ást forgatta. És Móra mesél róluk: elmond egy csomó vidám anekdótát; ha a mosolygáson keresztül fel-feltűnik is a fájdalmas fintorba torzult arc, mégis nem egyszer jókedv fogja el a mesélőt, hiszen mulat agyafurt ötleteiken, tetszik neki ez a jóeszű, konok, fontoskodó zsellér-népség (*Küsmödi felkarolja a hazát, Illés megtette a törvényt, Mihály folyamattatátele, Diplomataék, Mezei nagyhatalmak, Fejpróba, Disztingválás, A világ-birkos halálának ténykörülményei*). A magyar parasztról szóló anekdótahagyományt folytatja ezekben a kis karcolatokban; Jókai, Mikszáth, Gárdonyi, Tömörkény utóda ezen a téren, témában és stílusban egyaránt. Nagyszerűen ért embereinek a nyelvén, olyan természetesen és életszerűen beszélteti őket, mint nagynevű elődei közül egyik sem: párbeszédeit élvezet olvasni, nem érezzük egy pillanatra sem az irodalomba-kényszerítés merevségét, az álnépiesség papiros-retorikájának erőlködését.

Az anekdóta sohasem ad teljes képet a nép életéről. Irodalmi műfaj, amelyet a művelt ember szívesen alkalmaz, hogy mosolyogni tudjon — de a mosolyban ott rejtőzködik a felsőbbrendűség tudata: kiragadom életednek egy számomra érdekes mozzanatát, megcsillagatom, azután leejtem; te csak ebben az egyetlen mozzanatban, ebben az irodalommá avatott magatartásban érdekelsz. A tanult embernek ez az anekdótikus életszemlélete (magyar tulajdonság!) sok nagyszerű pillanatfelvételt eredményezett, de egyúttal a magyar paraszt művészi ábrázolásának és az ábrázolás igazságának rovására ment. Anekdotázó hajlamunk a parasztot vidám vagy tragikus pose-ba vágta — még a «népi sarjadék» és a népet kitűnően ismerő Móra Ferenc sem tudta mindig kikerülni a műfaj-okoza hagyományos nehézségeket. De már anekdotáinak is legtöbbször valami sajátos felhangja van: résztvevő szomorúságból és rendkívüli plaszticitást eredményező tárgyilagosságból összetett hangulat keletkezik, ami túlmutat az anekdotán s kötetének legnagyobbigényű fejezeteiben (*A magyar paraszt, Földhözragadt Jánosék 1932-ben*) valósul meg. Kis képek következnek itt egymástán s az anekdóta mosolya nemcsak az író, hanem az olvasó ajkáról is letagy és sírásba torzul. Kis képek ezek — és mégis tragédiák bomlanak ki előttünk. Nem Móricz ösztön-embere, nem Szabó Dezső paraszt-mythológiája, nem Kodolányi programm-naturalizmusa szólal meg Móra lapjain. Csak belülről izzó «képmutogatóként» (tehát igazi művész módra!) félrehúzza a függönyt: íme itt a mi agrárproletáriátusunk szörnyű nyomora, itt

szenved a mi népünk, gyilkolja lelkét a műveletlenség, testét a ruhát-lanság, éhség és nyomor; tíz körmével kapaszkodik sívó-homok földcskéjébe, s mikor keserves kínnal egybegyűjti élelmét, jön az adó, árenda, végrehajtó — pedig alapjában véve az állami apparátus-nak is van szíve, de hiába minden, itt valami hiba van, valami végzetes, népet-pusztító hiba... Pedig Móra nem politikai agitátor, nem szociális apostol, aki az irodalmat eszközként használja fel céljai számára, hanem vérzűszívű ember, aki művészként — tehát igaz módon és plasztikusan — látja a mai paraszti élet szomorú dolgait. Különböztet hallgassuk meg az ő szavát: «Nem mondtam el mindent, amit láttam, mert azt mondhatnák rám, lázítok... Nem találtam ki semmit, de egy-két színt vettem abból a forrásból, ahol az életem eredt. Én is voltam szájból mosakodó kisgyerek, csak hogy én édes vizet vehettem a számba. A mai földhözragadtnak étele, itala, mosdó-vize, törülközője csupa keserűség. Én is bukdácsoltam a hóban a csillagfényes téli hajnalokon, de én hihettem, hogy elérem a csillagokat. Mit hihet a mai egyinges kis rongyos, akit apja, a béres, még a maga karriéréjével se biztathat?»

Ezt a szomorú képsorozatot drámai módon elevenítette meg Móra: posthumus kötetének e darabjai java munkái közé tartoznak s maradandóan rögzítik meg az agrárválságban sínylődő célszerű szegény emberek, Móra forrón szeretett népének életét.

Haraszthy Gyula.

AZ 1889-I VÉDERŐ-VITA ÉS TISZA KÁLMÁN ALKONYA.

A háború előtti Nagymagyarország politikai élete és küzdelmei iránt a háború utáni új nemzedék kevés érdeklődést és kevés megértést mutat. Valóban egészen más világban éltünk akkor, amely a mostani nemzedéknek sok tekintetben érthetetlennek látszhatik.

Ha mégis annak az időszaknak egy eseménykörét választom tárgyúl, ezt azért teszem, mert meggyőződésem szerint az 1889-i véderő-vita sok tekintetben korszakos jelentőségű volt. Iskolájává lett annak az obstrukciónak, amely a nemzeti vívmányok követeléséből kölcsönözte erejét s a következő évtizedek parlamenti harcainak legjellegzetesebb vonásává lett ; ez a vita örölte meg Tisza Kálmánnak 14 éven át majdnem korlátlan uralmát, Rudolf trónörökösnek épp ez időre esett halála pedig a monarchia viszonyainak későbbi alakulására is messze kihatott.

A véderőről szóló nyolcvan szakaszból álló törvényjavaslatot már az 1888-i év őszen vette tárgyalás alá a képviselőház véderő-bizottsága. Habár az első, 1868-i véderő-törvény óta több novelláris intézkedés történt véderőnk fejlesztése érdekében, az új törvényre kétségtelenül szükség volt, tekintettel arra a fegyverkezési lázra, amely Európát a franciánémet háború után megragadta s amelyben mi több európai állammal szemben határozottan visszamaradtunk.

A véderő fejlesztésére irányuló reformok tulajdonképpen nem is keltettek volna nagyobb izgalmat, ha a törvényjavaslat két oly rendelkezést nem foglalt volna magában, melyeknek egyike alkotmányunk alapjait, másika nemzeti érdekeinket látszott megsérteni.

A támadás főképp a 14. és 25. szakasz ellen irányult.

A 14. szakasz eredeti szövegezése azt a benyomást keltette, mintha az országgyűlés által tíz évről tíz évre megállapítandó ujonc-jutaléknak az országgyűléstől független állandósítása volna célbavéve, a 25. szakasz pedig azért, hogy a tisztivizsgát ki nem állott egyéves önkénteseket egy második szolgálati évre kötelezte, úgy tűnt fel, mintha a németül nem tudó magyar ifjakat akarná mostohább bánásmód alá vonni.

Ez az utóbbi rendelkezés volt az, mely a vallás- és közoktatásügyi minisztériumot is — melyben én akkoriban az államtitkári állást foglaltam el — a küzdelem porondjára vonta.

Kevéssel előbb, 1888. augusztusában halt meg Trefort Ágoston és foglalta el helyét a közoktatásügyi minisztérium élén gróf Csáky Albin. Tisza Kálmán Csákynek már ismételve ajánlott fel tárcát; hogy most elfogadta azt, abban — mint előttem kifejezte — némi része volt annak is, hogy föltételezhetni vélte, hogy én államtitkári állásomat mellette is megtartom.

Csáky régóta ismert. Közpályámat tulajdonképpen az ő védőszárnyai alatt kezdtem meg; mikor ő, mint már régóta szepesi főispán, 1876 őszén elvállalta a sárosi főispánságot is, véletlenül első főispáni ténye az volt, hogy engem, az akkor huszonhárom éves ifjút, tiszteletbeli aljegyzővé nevezett ki s mindjárt be is fogott a munkába.

Csákynek mint kultuszminiszternek kevés érzéke volt a pedagógiai subtilitások iránt, de mint okos és tapasztalt ember főképp az iskolai tanítás gyakorlati hasznát akarta fokozni. Tapasztalván, hogy, bár a német nyelv összes középiskoláinkban kötelező tantárgy, az ifjabb nemzedék alig tud valamit németül, rendeletet bocsátott ki, mellyel a középiskolai német nyelvtanítást gyakorlatilag eredményesebbé igyekezett tenni. Egyáltalán nem vezettette magát csupán a katonai szolgálat érdeke által, de mert rendelete véletlenül egy időbe esett a véderő-törvény tárgyalásának megkezdésével, az ellenzéki sajtó telekürtölte az országot a német nyelv-rendelet káros és veszélyes voltával, valóságos harc indult annak végrehajtása ellen, s bár én egyre-másra írtam a cikkeket Csáky védelmére, a kinevezésekor oly népszerű minisz-

ter csakhamar a legtöbbet ócsároltak közé jutott. Már akkor dalolgatták Budapest utcáin a gúnyverset :

Abcug Tisza, abcug Csáky,
Abcug báró Fejérváry,
Abcug Török főkapitány,
Éljen doktor Takáts Zoltán!

Fejérváry mint honvédelmi miniszter természetesen nem maradhatott ki a rigmusból; Török főkapitány azért kapott abcugot, mert az utcai zavargóknak a rendőrséggel gyűlt meg a bajuk. De a dr. Takáts Zoltán neve ma már magyarázatot igényel, mert régóta a megérdemelt feledésbe merült. Takáts Zoltán már mint jogász a tüntető diákok vezére volt; emlékszem, hogy egy kihallgatási napon jelentették nekem, hogy Takáts Zoltán jogász kíván fogadtatni, valami ösztöndíj ügyben. Gondoltam, hogy most majd jól megmosom a fejét; mindjárt az indexét kértem és csodálkozva láttam, hogy az teli van kitűnő vizsgálatokról és kitűnő kollokviumokról szóló bejegyzésekkel; erről az oldalról tehát nem lehetett hozzáférni. Takáts Zoltán azonban mégis hamarosan levitézlett: valami diffamáló cselekmény miatt börtönbe került s, ha nem csalódom, a börtönben is halt meg.

A közoktatási minisztériumot egyébiránt még más irányban is belé vonták a véderő-törvény vajudásaiba.

Mind általánosabban nyilatkozott a kívánság, hogy miután a véderő-reform kizárja azt, hogy az önkéntesi év polgári tanulmányokkal köttessék össze, sőt esetleg az önkéntesek még egy második szolgálati évre is kötelezzenek, ezért az illető ifjak egyetemi pályájuk megfelelő megrövidítésével kárpótoltassanak. Tisza e tekintetben a legmesszebbmenő kedvezményeket is hajlandó volt pártolni; sikerült azonban Csákyt kellő ellentállásra bírnom rá és így az a kedvezmény, melyre vonatkozólag a tárgyalások már januárius elején indultak meg, de melyre nézve a vonatkozó két rövid törvény csak június folyamában nyert szentesítést, csupán egy félévet engedett el az önkénteseknek egyetemi tanfolyamukból.

A szabadelvű pártkörben januárius 8-án kezdődött meg a véderő-törvényjavaslat fölötti vita. Mindjárt kitűnt, hogy

a javaslatnak házi ellenzéke is van : leghangosabb volt Horváth Gyula, kit pedig a párt kevéssel előbb a képviselőház egyik alelnöki állására emelt, bankettel is megünnepest ; ő és a mindig elégedetlen Miklós Gyula utóbb ki is lépett a pártból.

Januárius 10-én kezdődött meg a képviselőház vitája a véderő-törvényjavaslat fölött és a trónörökös halála által okozott mintegy két heti félbeszakítással április 2-ig tartott. Péchy Tamás példás türelemmel és kitartással elnökölt végig a folytonos, hosszantartó és viharos üléseken, melyekben a támadások középpontja mindig inkább Tisza volt, mint Fejérváry, a honvédelmi miniszter ; néha az elnöknek csak nehezen sikerült a különben is gyenge hangú miniszterelnöknek meghallgatást szerezni. A Ház vitáinak izzó hangulata kiterjedt az utcára is ; a tüntetések és zavargások egymást érték, a katonaság egyes tereket kénytelen volt megszállani.

A legnagyobb izgalmak közepett ment végbe januárius 29-én a javaslatnak általánosságban való elfogadása fölötti szavazás, amely minden megfélemlítési kísérlet ellenére a kormánynak 126 főnyi többséget hozott.

A következő napon egy váratlan, borzasztó esemény : Rudolf trónörökös rejtélyes halála vette le egyidőre a véderő kérdést a napirendről. Kora délután terjedt el a hír, én magam is az utcán értesültem róla. A rettentő izgalomban, melyet keltett, az utcán idegenek szólították meg egymást, hogy az eseményről hírt halljanak. Minthogy akkor még se telefon, se rádió nem volt, felmentünk sokan a Lloyd-épületbe, a szabadelpvüpart körébe, ahol Falk Miksa egy pamlogra állva olvasta fel a Pester Lloydhoz érkezett bécsi sürgönyöket.

Akkor még a hivatalos híradás megmagyarázatlan véletlen balesetről beszélt, mely vadászattal látszott kapcsolatban lenni. Ez a híradás még a következő napon is tartotta magát ; csak februárius 1-én vallották be hivatalosan az öngyilkosságot, ekkor azonban már az előzmények annyira megrendítették a közbizalmat, hogy az emberek az öngyilkosságban sem akartak hinni és még kalandosabb magyarázatokat kerestek. Pedig aki ismerte az udvar és különösen az uralkodó

vallásos felfogását, az tudhatta, hogy az öngyilkosság bevallása a legnagyobb önmehtagadást igényelte, minden más módja a halálnak kevésbé kínos lett volna az uralkodóházra nézve. Ma már a skeptikusok kalandos magyarázatai elhallgattak, teljes hitelességgel van a kettős szerelmi öngyilkosság ténye megállapítva.

Az uralkodóházat és az országot ért borzasztó esemény csak rövid időre csillapította le a véderő-vita által keltett izgalmakat. De ez a félbeszakítás alkalmas volt arra, hogy gondolkodóba ejtse a döntő köröket a helyzet válságos voltára és az engedmények szükségességére nézve.

Tiszát talán nem is annyira a saját, mint inkább a bécsiek makacssága indította arra, hogy a 14. szakasz kérdésében mindaddig elzárkozzék az engedménytől; mikor azonban februárius elején kitűnt, hogy idősb gróf Andrássy Gyula, a kiegyezés egyik megalkotója, is helyteleníti a javaslat eredeti szövegét, Bécsben is ráállottak egy olyan betoldás felvételére, mely azt, hogy az ujonc-létszám megállapítása időhöz van kötve, minden kétségen felül helyezi.

Ebben az eredményben valószínűleg része volt magának a királynak, ki februárius 10-én a királynéval együtt rövid időzésre Budapestre jött s itt megilletődve fogadta a nemzet gyászának tüntető, de néma kifejezését.

Februárius 14-én újra megindult a képviselőházban a véderő-törvény feletti részletes vita. A kormány remélte, hogy a közbejött nemzeti gyász és az ujonc-megajánlás kérdésében tett engedmény csillapítólag fog hatni a kedélyekre; ez a remény azonban megghiúsult. A vita csakhamar felöltötte előbbi heves jellegét és az utcai tüntetések és zavargások még fokozódtak.

A miniszterelnök csak híres bérkocsisa, Schneider ügyességének és gyorsaságának köszönhette, hogy kocsiját meg nem dobálták; és ha mi kormánypárti képviselők gyalog mentünk az országházba, a bennünket környező tüntetők gyakran az öklükkel fenyegettek meg. Habár a rendőrség rendkívül elnéző volt a zavargókkal szemben, a képviselőházban külön támadások tárgyául szolgáltak az állítólagos rendőri atrocitások.

- A támadások fő célpontja mindig Tisza Kálmán miniszterelnök volt; Apponyi is élesen támadta őt, sőt Horváth Boldizsár, a klasszikus parlamenti szónoklat mestere is, szokatlan hévvel fordult ellene. Az ingerült közhangulat bátorította fel Eötvös Károlyt arra, hogy Tiszát a bihari vasút dolgában egész alaptalanul haszonleséssel vádolja meg, amire a fiatal kereskedelmi miniszter, Baross Gábor, oly megsemmisítő választ adott, hogy ily gyanúsításokkal többé senki előhozakodni nem mert. Ekkor történt az is, hogy a hevesvérű Rohonczy Gida a ruhatárban egy diákra, ki őt inzultálni akarta, elsütötte forgópisztolyát: magam is hallottam a lövést, az akkori izgalomban ilyesmi már meg sem lepett bennünket.

Időközben a másik veszedelmes törvényszakasznak is kivették a méregfogát. A 25. szakasznál Gajáry Ödön határozati javaslatot nyújtott be, melyet a két ház azután országos határozattá emelt s amely utasította a kormányt a tisztvi vizsga oly berendezésére, hogy azt a németül kevésbé tudó magyar ifjak is letehessék.

A 25. szakasz feletti vitában március 7-én felszóltam én is és nagyobb beszédet mondtam. Tisza, Láng Lajos és Csernátony nagyon biztattak rá, Csáky Albin is helyeselte beszédem eszmemenetét, amelyet vele előzetesen közöltem. Amennyire föllekesítette beszédem pártunkat, oly dühre ingerelte az ellenzéki szónokokat és a sajtót. Báró Edelsheim-Gyulai hadtestparancsnok hozzám sietett, hogy beszédemhez szerencsét kívánjon; egy előkelő kiadó cég ajánlatot tett nekem beszédemnek külön füzetben való kiadására, amit azonban elhárítottam. De a legnagyobb elismerés, melyben részesültem, az volt, hogy id. gróf Andrassy Gyula, aki betegsége miatt a főrendiház véderő-vitájában csak a bizottságban vehetett részt, azt mondta nekem utóbb, hogy ő a főrendiházban folytatta az én beszédem eszmemenetét.

Március 26-án a képviselőház megszavazta a 25. szakaszt, a határozati javaslattal együtt, 109 szótöbbséggel és április 2-án véget ért a képviselőházi véderő-vita. A főrendiház két nap alatt végzett vele, április 9 és 10-én.

Habár a szabadelvűpárt nagy lakomával fejezte ki

változatlan ragaszkodását Tisza Kálmánhoz, ő nagyon érezte, hogy állása megrendült és igyekezett új miniszteri kinevezésekkel erősíteni meg kabinetjét.

Már áprilisben kinevezte a király Wekerle Sándort, ki addig államtitkár volt a pénzügyminisztériumban, pénzügyminiszterré, Szilágyi Dezsőt igazságügyminiszterré, gróf Szápáry Gyula pedig a közgazdasági minisztériumoknak az 1889. évi XVIII. törvénycikk által történt átcsoportosítása alkalmával a földművelésügyi tárcát vállalta el. Tisza még tovább is ment : magának csak a miniszterelnökséget tartván meg, a belügyi tárcát átadta a nagyon népszerű gróf Teleki Gézának, ki azonban azt csak rövid ideig kezelte.

Tisza Kálmán valójában több elismerést érdemelt meg, mint amennyiben része volt ; az ő 15 éves kormányzása nagyban hozzájárult Magyarország belállapotainak megszilárdulásához és fejlődéséhez, de az utolsó nagy próba, amelyet vállalt, a véderő-reform, különösen az engedmények késedelme miatt, megtörte erejét, elvette kedvét a további harctól. Űgyszólván maga kereste Kossuth Lajos honosságának kérdésében a tetszetős ürügyet a távozásra. Őt 1890 tavaszán rövid időre gróf Szápáry Gyula váltotta fel, akinek azután Wekerle lett az utódja.

BERZEVICZY ALBERT.

APPONYI VILÁGNÉZETE.

— Ötödik és utolsó közlemény.¹ —

XIII.

A világnézet két immanens sarkpontja : a világ és az emberi élet, a természet és a történet. Apponyi filozófiai elmékedései, már társadalomformáló hivatásánál fogva is, inkább az emberi-társadalmi életre és ennek történeti drámájára, semmint a természetre vonatkoznak : *történetfilozófus* s nem természetfilozófus volt. Gyermekkori évei óta, amelyek egy részét Tirolban töltötte, erősen kifejlődött érzéke a természet szépségei iránt. Szerette a hegyes vidéket, ennek színpompáját, elragadtatással szemlélte azt a halvány pírt, amely a nagyszerű Dolomitokat esténként lángba borította. Szerette a tengert, élvezte a tengeri vihar egész pompáját. Nem volt számára nagyszerűbb látvány, mint a tengeri orkán : hirtelen hullámvölgybe zuhan, maga előtt látva a sistersgő vízhegyeket, melyek a hajót elnyeléssel fenyegetik, de már a következő pillanatban megint a hegy tetején lebeg, majd ismét a habzó vizek tátongó mélységébe zuhan, hogy újabb hullámhegy toporzékoljon előtte. Egyik amerikai úttjáról való visszatértében nem tudott e látvánnyal betelni : emelkedett és boldog érzés töltötte el, mintha egy Beethoven-szimfóniát hallgatott volna végig. (Élmények. 158. l.)

A természet inkább esztétikailag, mint tudományosan érdekelte. Annál mélyebben hatolt a történelembe, amelynek valóban életbölc szemlélője volt fiatal éveitől fogva. Huszonhárom éves korában a szuezi csatorna megnyitására Egyiptomba utazik. Az emberi kultúrának itteni sokezer

¹ Az előbbi közleményeket lásd a *Budapesti Szemle* 1935. évi 689., 690., 691. és 692. számában.

éves emlékei önkénytelenül történetfilozófiai elmélkedésekre indítják. «Már akkor is — írja — minden anyagi természetű dolognál, ha magábanvéve még oly nagyszerű volt is, első sorban az érdekelt, hogy milyen hatással van az emberiség sorsára, keletkezésének percétől egész hatásának teljes kifejtéséig». S hat évtizeddel később, aggastyán korában (1930), újra bejárja Egyiptomnak ősi emlékekben gazdag tereit. Most valóban történetfilozófusnak érezhette magát, hisz hatvan esztendő alatt a világtörténelemnek jókora darabját, talán a legmozgalmasabbat, maga átélte. Még látta a francia császárság fényes korát, amely Európában vezetős szerepre tartott igényt. Ennek romjaiból szemeláltára nőtt ki a német császárság hatalmas erőtől duzzadó korszaka. De közvetlen szemlélője volt a német császárság, az osztrák-magyar monarchia s Oroszország összeomlásának s tőből való politikai-társadalmi átalakulásának is: Európának egészen új térképe meredt rá, aminőre fiatalkorában nem is gondolhatott.

De ugyancsak hat évtized után látja újra az *Urbs Aeterna*-t is, amelybe ily hosszú ideig nem tette be a lábát azon diszharmónia miatt, amely 1871-ben támadt lelkében az olasz nemzeti fejlődés iránt érzett benső rokonszenve és Szent Péter sziklájához való megdönthetetlen ragaszkodása között. A történetfilozófia magas őrtornyából szemléli az örök várost: Róma csinálta Európát, közvetítette számára az antik görög kultúrát; Róma ajándékozta meg az állami és társadalmi intézményeknek sokban ma is érvényes jogi alapjaival; Róma terjesztette el a kereszténységet Európa népei között; Rómából indult ki a renaissance-kor humanizmusa, az antik kultúra értékes művészi és irodalmi tartalmának újraélése. Az újkorban Róma megosztotta vezérszerepét a francia és a germán kultúrával, sőt háttérbe szorult. De a XIX. század közepétől újra felvirágozott. Amikor 1870-ben Apponyi Rómában jár, számára az örök város első sorban múzeális tárgy. Agg korában az élő Róma újra felpezsdült erői kötik le figyelmét: a világegyháznak örök, de folyton megújuló hatalma, a fasizmusnak lélektani indítékai, Mussolininak személyes sugalmazó hatása és alkotóereje. Három-

negyed század történeti drámáját megélt lelke a jelent is csak az idők egy hullámának érzi. Amikor a lenyugvó nap rózsás színbe átmenő sugarai megvilágítják számára azt a csodálatos képet, amely a Colosseumtól a Szent Péter-templomig nyúlik, vallásos és bölcselkedő lelke a mulandóban az örököt, a változóban a változatlant keresi. Ugyanabban a vatikáni teremben kapja meg XI. Pius pápa áldását, mint ahol hatvankét évvel azelőtt IX. Pius áldó kezei emelkedtek feje fölé. Ahogy a szertartás, a lényeg sem változott: «Változatlan a pápának egyházi hatalma, változatlan a tanítás, amelynek ő a legfőbb letéteményese; változatlan annak a nyugodt fölénynek érzése és benyomása is, mellyel az egyház a világi dolgok minden felfordulásának szemébe néz, bizván az isteni ígéletben, mely Péter sziklájának rendíthetetlenségét mindenkorra biztosítja». Történetfilozófiájának is, mint egész világnézetének, vallásos fel fogása adja meg alapszínezetét.

A történeti élet szemléletéből leszűrt alaptétele, hogy élesen meg kell különböztetni az elvet s az intézményt azoktól az emberektől, akik ezeket időnként képviselik, s az emberek gyarlóságai miatt nem szabad az elvet s az intézményt megtagadni s ezek kultuszában meginogni. Apponyi bölcsesége jól ismeri lelkünknek állandó hajlamát arra a tévedésre, hogy összetévezzük az értéket magát a pusztá értékhordozóval, az értéket magát gyarló külső képviselőjével: pedig az érték érvényes érték marad időfölötti módon, ha az őt időben megvalósítani hivatott egyének gyarlósága eltorzítja vagy elhomályosítja is, amikor az értéket csak prédikálja, de máskép cselekszik. Milyen alapvető érték például a szabadságnak, az emberi személy méltóságának elve! És mégis a politikai szabadság, sajtószabadság, népképviselő, demokrácia, köztársaság stb. a történeti életben a megvalósítás torz formáiban milyen rettenetes csalódásokra juttatta az emberiséget az elvet, az értéket képviselő emberek hibájából. Mindaz, ami értéket jelentő tekintély: papság, királyság, tanítótság — hová jutnak, ha csak az embereket nézzük? «De előttem — jelenti ki az értéket és értékhordozót finoman megkülönböztető Apponyi — Sán-

dor és a renaissance-pápák, előbb az avignoniak egész sorozata, sohasem szállította le a pápaság tekintélyét, sőt az intézmény isteni eredete mellett legerősebb bizonyítéknak éppen azt vettem, hogy legméltatlanabb képviselőinek botrányát is túlélte». (Emlékir. I. 22. l.)

Amilyen filozófiai érzéke van ahhoz, hogy az idők továbbogó árából kiemelje az egyetemet, a megmaradót, a változatlant, a mindig értékest, épp oly friss fogékonyság él benne a körülötte lezajló történeti alakulások új tartalmi iránt. Életének utolsó másfél évtizedét az emberi történetnek egyik legforrongóbban erjedő korszakában éli át, melyben a régi társadalmi rend olyan gyökeres átalakuláson ment át világszerte, aminőt a kereszténység elterjedése óta az emberi faj nem látott. S ennek a tragikus történeti látványnak csodálatosan nyugodt szemlélője: a történet új impulzusainak értékelésében nyoma sincs benne az öregkor aggódó, a jövőt féltő konzervatizmusának. Tágas történeti távlata nagyban segíti az új eszmék fogékony megértésében. A saját maga történeti szerepét is jó és rossz oldalával magasabb történeti kategóriák tükrében iparkodik látni. Mit tart *Emlékiratai* végső feladatának? A korszaknak, amelyben élt és munkálkodott, a történetfilozófia próbakövére állítását: «Tulajdonképeni célom az, hogy adatokat szolgáltatssak e nevezetes korszak *történelmének bölcséletéhez* és ezzel hasznos útmutatásokat a jövőre. E cél előtt háttérbe szorulnak az önéletrajzi szempontok». A nemzet legújabb történetének egyetemes szempontok szerint való látásából irányelveket óhajt leszűrni a további fejlődés tervszerű és tudatos formálására. Történeti alapon akarja kihúzni a jövőbe a magyar politikai fejlődés irányvonalát.

Ifj. gr. Andrassy Gyulának jelentőségét is a magyar nemzet életében abban látja, hogy a nemzeti politikának «történelembölcsészeti módszerét» alkalmazta. Ezzel ismerte fel Andrassy «a nemzet sorsának azt az alapvető tényét, hogy számára a fennállás is probléma, hogy tehát a lét biztosítása a magyar politikának első feladványa, mely mögött a miként-lét kérdései háttérbe szorulnak». (Akad. emlékbeszéd. 3. l.) A történetfilozófiai módszer győzi meg a ma-

gyar államférfiút arról, hogy amint a multban a magyar alkotmányfejlődés páratlan folytonossága és a nyugati szellembe való bekapcsolódása voltak azok a pillérek, amelyeken a magyar nemzeti lét szilárdan nyugodott, a jövőre nézve is, bár változott alakban, csakis ezek lehetnek a nemzeti életet fenntartó és új fellendülésre képesítő erők. Andrásyban «a történelem filozófiájából táplálkozó politikai elme típusát» szemléli, amelyé Apponyi szerint a jövő, mert egyedül ez képes az események mélyebb okait felfogni s így mind a napi tapasztalásokból, mind a multból gyakorlatilag használható következtetéseket levonni (I. m. 16. l.). Apponyi azonban — részben ellenmondva önmagának — kénytelen elismerni, hogy az államférfira nézve a történetfilozófiai elméletieskedés és túlzó doktrinarizmus tragikus veszedelem kútfeje lehet. Ezt Apponyi éppen Andrásy politikai pályafutásán szemlélteti: «Gyakorlati politikát is csak történelmi méreteken tudott felfogni, és mivel a napi politika követelményei ezekkel állandó ellentétben állottak, nem tudott érvényesülni. Hiába : *on a les défauts de ses qualités*, mindenki meg van terhelve erényeinek hibáival. Andrásyban, mint gyakorlati politikusban talán a hibáig volt fokozva a nagyvonalú történelmi gondolkozás, az egész elme lefoglaltsága a dolog lényege által». (7. l.) Ennek a jellemzésnek tükrében magának Apponyinak is, mint gyakorlati politikusnak, alakját teljes hűséggel szemlélhetjük. Több volt lelki ötvényében a fogalmi-filozófiai gondolkodás nemes aranyfeme, mint az élet feltételeihez rugalmasan alkalmazkodó, ösztönszerű gyakorlati intuíciónak kevésbé csillogó, de a történetet biztosabban formáló acéleleme. Az elmélet és gyakorlat között sikongó diszharmónia az oka annak, hogy amikor európai mértékkel mérve is Apponyi és Andrásy a legmagasabb történetfilozófiai és államelméleti színvonalat képviselték, ugyanakkor fényes elméjük minden fáradozása ellenére a nemzet ezeréves történetének legmélyebb pontjára süllyedt.

De aztán senki sem tett annyit a világ nemzetközi fórumai előtt, hogy a nemzetet a mélységből fölemelje, mint Apponyi. A magyar kérdést, mindjárt az első alkalommal, amikor végre a nemzet megszólalhatott, a békeparancsnak

a francia külügyminisztérium óratermében való átadásakor, történetfilozófiai magaslatra emelte: rámutatott a változó, a hatalom pillanatnyi erőjátékának szeszélyéből támadó történeti tényezőkkel szemben azokra az állandó, előbb-utóbb diadalmaskodó nagy országformáló történeti erőkre, amelyek józanul nem engedik meg egy ezeréves államnak erőszakos szétदारabolását. Három nyelven csendült meg a nemzet bírái, a *big four* előtt Apponyinak méltóságteljes, a történeti élet nagy metafizikai és erkölcsi elvein nyugvó szava: «Magyarország feldarabolása sem faji szempontból, sem a népek szabadságának szempontjából nem helyes, mert csak azt eredményezné, hogy a hegemonia az egyik népfajról a másik népfajra szállna át... Minek azzal a fikcióval élni, hogy a Magyarországon élő nem magyar anyanyelvű lakosság el akar szakadni az országtól, amikor az igazságot oly könnyű népszavazással megállapítani... Európa újjáépítése és az európai viszonyok megszilárdítása összeférhetetlen Magyarország feldarabolásával... Magyarország politikai szervezetét ezeréves történelem szentelte meg, s természeti törvény spontán és állandó működésének eredménye. De ennek az országnak nyugalma és szilárdsága feltétlenül szükséges Európa nyugalamához és szilárdságához».

Később a Nemzetek Szövetségében elért nagy sikereinek és feltétlen tekintélyének forrása első sorban az volt, hogy ezt a nemzetközi intézményt mindig mint az egész emberiség egyetemes fejlődésének eszközét az idealizmusnak magas és átfogó történetfilozófiai szempontjából nézte, ha mindjárt időleges gyarlóságai előtt sem húnyt szemet. Hitt abban, hogy a Nemzetek Szövetsége az egész emberi társadalomnak kollektív s nem pusztán egy-egy nemzet egyéni érdeke. Az egyetemes humanizmusnak eszméjét összhangba iparkodott hozni a fejlődésben a nacionalizmusnak ma oly elemi erővel feltörő eszméjével: hogyan élhetnek majd a jövőben a népek egymás mellett ezen a földtekén, egymásnak életjogát tisztelve s vad, hódító ösztönük önzéséről lemondva? mi a kilátásunk az egyetemes emberiségnek ilyen irányú történeti fejlődésére? mennyi észszerűség van a világtörténetben?

Hasonlóképp az érzületen kívül történetfilozófiai elmékedések utalják Apponyit a legitimizmus körébe is, de nem pusztán az észszerűség, hanem a történeti erők tapasztalaton alapuló tisztelete és megbecsülése alapján is: ha nincs a nemzet életében szilárd jogfolytonosság, ha elhagyja a nemzet az ezeréves történeti alapot, akkor az egész magyar jövőendő a forradalmi elvnek szeszélyes talajára kerül. Ezen a ponton is találkozik Andrássy Gyulával nemcsak érzületben, hanem a «történetbölcshészeti módszer» alkalmazásában is.

*

Apponyi gazdag szelleme nemcsak a történet metafizikája felé fordul különös érdeklődéssel, hanem a *történettudomány ismeretelméleti szerkezete* is elmékedésének tárgya. Helyesen állapítja meg a fantáziának szerepét a történelmi megismerésben: a fantázia kombináló ereje elemi szükséglete a történetbúvárnak, aki a régmultat töredékes források alapján új életre támasztja, egyének és korok letúnt lelki világát fennmaradt szórványos külső jelekből újraalkotja. «Amint a nagy szobrász a megmaradt torzóból az emberi test ismeretének alapján az egész szobrot rekonstruálni képes: éppen úgy eleveníti föl egy Gibbon, egy Mommsen, egy Ranke néhány hézagos adatból az egész multat, mert ama néhány adatban művészi szemük meglátta azt, ami egy epochára, ennek hőseire és tömegeire nézve jellemző. A teremő fantáziának ezen közreműködése nélkül a történettudomány csak holt és üres adathalmaz, melyből éppoly kevés hasznot meríthetünk, mint gyönyörűséget». (Aest. és politika. 36. l.)

Apponyi azonban távolról sem intellektualizálja el a történeti megismerést: jól látja ennek érzelemszerű, irracionális elemeit is. Világosan felismeri a történeti megismerés élménybeli előfeltételét: annak, aki a multat újraéli és újraszerkeszti, a multtal lelkileg egyneműnek, hozzá hasonlónak kell lennie. A rég letúnt lelki világ és az újra átélő történeti szemléelő között lelki együtthangzásnak (homofóniának) kell lennie: különben hiányzik a helyes történelmi megértés útja. Különösen érzi Apponyi a történettudományi

ismeretelmélet e tételének érvényét akkor, amidőn aggkorában Egyiptom sokezeréves műemlékei előtt áll : az egyiptomi kultúra hatalmas maradványai megdöbbenően, de merőben idegenszerűen hatnak reá, nem érez velük sem tartalomban, sem formában belső szellemi közösséget, amely viszont azonnal föltámad, mihelyt görög, római vagy őskeresztény művészeti, irodalmi vagy filozófiai régiségekkel áll szemben. Miért? Mert mai kultúránk az utóbbiakon alapulva, belőlük történeti folytonosságban fejlődve, ugyanabból az értékelési-érzelmi forrásból táplálkozik. Ellenben az egyiptomi ókort ha megcsodáljuk is, nem érzünk vele lelki közösséget, az értékelésbeli teljes különbség eleve útját szegi a mélyebb megértésnek és vonzódásnak. «A mi gondolkodásmódunkkal és érzelmeinkkel nem is tudjuk magunkat abba a korba beleképzelni ; ha netán hosszabb tartózkodás folyamán elfog is bennünket a megfelelő hangulat, akkor is csak úgy bírunk visszagondolni az ősi Egyiptom lakóira, mint valamilyen más bolygó idegen emberfajára. Egészen a mélyből kell méríteni, hogy napvilágra hozzunk valami közös emberi vonást, de még akkor is visszamarad valami idegenség, mintha valahogyan küzdenünk kellene belső érzéseink ellen». (Élmények. 98. l.) Ellenben, ha az egyiptomi történeti emlékek között rábukkanunk a görög vagy a római kultúra egy-egy darabjára, azonnal otthon érezzük magunkat.

Apponyira lenyűgöző hatással vannak az ó-egyiptomi építészeti emlékek óriási méretei, nagyságuk és fenségük, a tudatos rendszer benyomását keltő esztétikai összhangjuk. De mindez hideg és nyomasztó vegyes érzelmmé olvad össze lelkében. Apponyi finom lelki önelemzése csakhamar megtalálja e paradox élmény mélyebb hátterét az ó-egyiptomiak másvilági hitének a mienkétől egészen elütő természetében. A régi egyiptomiak a túlvilágot merőben e földi világ hasonlóságára gondolták. A halál utáni életet csak testileg tudták elképzelni, ezért fordítottak oly nagy gondot a holttestek épentartására. Hitük szerint a halott a másvilágon is földi rangjához méltóan él : innen az előkelő emberek sírjainak pazar művészeti kultusza. Ez a keresztény felfogás számára teljesen idegen ; mert előtte minden lélek a másvilágon egé-

szen egyforma földi körülményeitől függetlenül : csak az erkölcsi érték számít. Az egyiptomi gondolkodás szerint a hatalmasoknak a túlvilágon is megmarad kiváltságos helyzetük : ott is rengeteg rabszolgájuk lesz, ott is uralkodnak, a gyengébbeket elnyomják, az ég minden java az övék. A csodálatos egyiptomi kultúrából teljesen hiányzik a keresztény világnézet magja : a szeretet. Az embernek, mint ilyennek, megbecsülése, a valódi emberszeretet nem volt meg értékrendszerükben. Ezért a nagy tömegeknek kegyetlen és túrheterlen elnyomása egészen természetes társadalmi állapot és állambölcsesség volt számukra. Innen érthető alkotásaik bámulatbaejtő monumentalitása : az akkori hatalmas technika csak az emberi élet határtalan semmibevevése és kegyetlen kihasználása útján tudott ilyen méretekben kibontakozni. Nem idegen előttünk az ó-ind filozófia, Kína ősrégi bölcsesége, a görögök és rómaiak társadalmi élete és államrendszere, mert kisebb-nagyobb mértékben mindegyikben megvan az általános emberszeretet, amely alapvető tételként a krisztusi tanok nyomán épült bele az emberiség lelkiismeretébe. De az egyiptomi kultúrában, a humanizmusnak szikrája sem lelhető fel : ezért oly merőben idegen számunkra. A világnézet közös lelki nevezője, az erkölcsi szellem egyenlősége, mint a történeti megértés alapja, hiányzik.

A Nilust egész szélességében átszelő nagy asszuáni záróművek szemlélete Apponyt remek történetfilozófiai elmélkedésre ragadja. Először a festő szemével nézi a technikával megrendszabályozott vízesést : úgy érzi, hogy az ember esztétikailag nagyot vétkezett, amikor a természeti erők vad, de nagyszerű játékába beleavatkozott. De rögtön szembe szegezi ezzel az emberi akarat szépségét, amely diadalmaskodott a természet szilaj erején s az alkotás nagy etikai erejét, amely az emberek millióira áldást szór, amikor az öntöző művek Egyiptom mezőgazdasági javait megsokszorozzák. Ebben a modern technikai alkotásban már van humanizmus : itt a haladás nem táplálkozik embervérből és szenvedésekből, hanem sokezer embernek megélhetési lehetőséget nyújt, szegény és gazdag egyformán hasznát látja. A társadalomerkölcsi szempont világít rá az ó-egyiptomi hatalmas

csodaműveknek s a modern technika alkotásainak nagy különbségére. Az asszuáni vízműveket nem rabszolgák, nem hadifoglyok alkották, mint a fáraók emlékműveit, hanem önként idesereglett, jó kéresethez jutó olasz, görög és egyiptomi munkások; a modern technikának ezek a művei nem egyes uralkodók hiú dicsőségvágyát szolgálják, hanem egy egész nép közös érdekét és javát. Ilyen szemszögből nézve az asszuáni záróművekben Apponyi jóval több poézist talál, mint a legpompásabb fáraó-korbéli építkezésében: a mai műszaki tudomány etikai költészetét. Az emberi történetnek az a szomorú fejezete, amelyben egyik ember a másik kizsákmányolására törekszik, még távolról sem ért véget. De az óriási haladást a piramisok és az asszuáni gátak keletkezésének erkölcsi különbsége a történet mérővesszején eléggé szembeszökően szemlélteti.

XIV.

Mi volt Apponyi történeti hivatása, amelyet maga is küldetésének érzett? A nemzet jogaiért, a nemzeti élet teljességéért való küzdelem itthon a bécsi hatalom ellen, majd a nemzet nagy tragédiája után az egész világgal szemben. A magyar történetnek ugyanazt a keserves útját járta, mint a sok nagy közül II. Rákóczi Ferenc, Széchenyi, Kossuth és Tisza. Mi kapcsolja Apponyit ezekhez a nemzeti hősokhöz a világnézetben és életküzdelemben? Mi az eszmények közössége bennük? S mi az eszközök különbsége, bár ennek ellenére egy célra törnek?

Rákóczi, Széchenyi és Apponyi világnézetének közös centruma az Isten: mindhárman a maguk életét e földön csak előkészületnek tekintik az örök életre. Mélyen hívó s vallásukat állandóan cselekvőleg gyakorló lelkek, akik előtt az Isten parancsa a legfőbb norma. Vallásuk tanaiból merítik az erkölcsi erőt a nemzetük fölemeléseért vívott küzdelemben. Rákóczi zászlaját *Pro Deo et libertate* bontja ki, mindennap Szent Ambrus *Te Deum*-himnuszát suttogja, lelkiismeretét a legkeserűbb bűntudattal naponként vizsgálja, aminek tanúsága a *Confessio Peccatoris* megrázó önelemzése. Kétségbeejtő élet-

fordulatain csak a vallásos érzés tartja meg lelki egyensúlyát. Széchenyinek egész reformátori pályáját a vallásos érzés sugallja, lelkét folyton a büntudat rágja, amin csak a gyónással tud segíteni; naplója lelkiismeretének mintegy gyakorló iskolája, állandó lelki feszültségét enyhítő önvallomása. Apponyinak egész világfelfogását és politikai eszmekörét vallásos meggyőződése színezi; a vallás védelme indítja el politikai pályájára; hidegebb és egyensúlyozottabb szelleme nem tár elénk az Istenhez intézett olyan szubjektív forró vallomásokat, mint Rákóczinak vagy Széchenyinek önvizsgálata, de lelkét állandóan elemzi s gyónással és az eukarisztia vételeinek fönséges élményével erősíti.

Mindhárman állandóan elvszerű állásfoglalásra töreksenek a világgal és étellel szemben, lépten-nyomon elmélkednek az emberi élet és történet végső értelméről: filozófusok, mégpedig idealisták, akik nem a földi javak és a hatalom, hanem a szellem és erkölcs uralmában érzik a tökéletességet, mint végső rendeltetésüket. Mind a hárman az arisztokratikus származás tekintélyével, nagy történeti családok méltóságával indulnak pályájukra. Vallásos érzésük alapján személyes hivatásuknak, egyenest erkölcsi kötelességüknek érzik a közügyekkel való foglalkozást, a nemzetért való odaadó küzdelmet és önfeláldozást. Vallásos-filozófus lelkük előtt a nemzet erkölcsösebb, tökéletesebb állapota lebeg s ezt az ideált alkarják átültetni a valóságba. Mind a hármukra jellemző az *egész* nemzetnek magukhoz való ölelése, az egész nemzet fölemelésére való törekvésük. Rákóczi lelkéből merőben hiányzik az az éles társadalmi dualizmus, amelyet Werbőczy Tripartituma vont meg nemes és jobbágy között; vallásos érzése szociális emberré is avatja, a mélyen átélt felebaráti szeretet a jobbágyok védelmére sugallja. De ugyancsak ebből a vallásos alapú társas érzésből, a kereszténység universalis humanismus-ából támad Széchenyi ellenszenve is a rendiség jobbágyelnyomó uralma ellen. Ugyanerről a lelki töről fakad Apponyinak demokratikus érzülete, már ifjúkorában a munkásosztály társadalmi fölemelésére, az ember méltóságát és öncélúságát hangoztató szociálpolitikára való törekvése. Széchenyi politikai pályáját igazában a *Hittel*

kezdi, amelyben a rendiséget támadja, de viszont ezért neki is sok támadásban van része : majdnem nemzetgyalázással vádolják a magyarságot önismeretre rázó korbácsütései miatt. Apponyi is politikai nekiindulását társadalom- és gazdaságpolitikai kérdések fölvetésével kezdi, «szociális olajseppeket» követel, de ugyanaz a sorsa, mint Széchenyinek : fekete szocialistának bélyegzik. Széchenyit azonban feltétlen küldetés-tudata s agresszív természete tovább űzi megtorpanás nélkül a megkezdett úton, mert eleme az eszmékért való belső és külső harc, Apponyi ellenben hivatásában átváltódik s közjogi térre viszi át küzdelmét, ami legtávolabb állott volna Széchenyitől. Mind a kettőjük lelkének mély vallásos rétegéből állandóan az erkölcsi tökéletesedés vágya tör elő, a maguk megjavításán iparkodnak : ez Széchenyinek nagy öntudatos belső küzdelmébe, gyöttrő élményeibe kerül, ellenben Apponyi számára szelíd és harmónikus egyénisége viszonylag könnyűvé teszi a perfekcionizmust, magánéletének és közéletének összhangját. Mind a két lelket nagy erkölcsi patosz hatja át : a maguk s a nemzet erkölcsiségét akarják emelni. Ez a törekvés Széchenyinnél mélyebb, kritikusabb és megrázóbb ; Apponyinnál sokszor a külsőszerűségekkel, látszattal és formalizmussal is megelégedő, ezért kevésbé hatásos.

Mind Széchenyi, mind Apponyi idealista ; de amíg Széchenyi az eszmények valóságba való átültetésének eszközeit is tüzetesen keresi, a végső eszmények kultusza nála a legerősebb reális érzékkel, kínzó valóságlátással, a tettvágy sistergően szenvedélyes dinamikájával párosul : Apponyinak lelki egyensúlyát mindig megőrző, hidegebb egyénisége többnyire megmarad az eszmények ritkább levegőjű filozófiai és retorikai körében, az eszmék nagy körvonalainak távlatában ; a gyakorlati megvalósítás részleteibe nem merül bele fanatikus erővel. Széchenyi is filozófus-természet, de az élet nagy realistája, a politikai aktivizmus képviselője is : Apponyi ellenben az eszmék immanens történeti erejében bízik, azt hiszi, hogy megvalósulásuk útja már csak a puszta logika ügye.

Széchenyi őseredeti alkotó lángelme, Apponyi elmélkedő géniusz, inkább meglévő gondolatáramlatok ékesszavú ki-

fejezője s formulázója, semmint új eszmék teremtője és szívós végrehajtója. Mind a ketten reformátori szellemek: Nyugat haladása lebeg mintául szemük előtt. Széchenyi gyötrő élmények, keserves önmarcangolás közepett rajzolja ki magának a jobb jövő képét; ösztön és intuición úzikergeti; reformtervei lelkével, egész valójával abszolút módon azonosulnak, reform és ő egyet jelent: Apponyi is elégedetlen a nemzet állapotával, reformokat akar, de ezeket hideg ésszel szerkeszti meg, tervei bámulatos műveltségének és olvasottságának doktrinér termékei, de nem a lényeglátó ösztön vulkánikus kitörései; mindig a distancia pátozának előkelő nemével hideg távolban tudja tartani én-jét magától a tárgytól, nem olvad vele mindenestül össze, nem válik vele merőben eggyé, mint Széchenyi. Apponyi az apollói típusnak, Széchenyi a dionysosinak képviselője; Apponyi a hideg tudás, Széchenyi a forró megélés embere. Széchenyi sokszor csak foltokban, izzó élményekben, egy tűzhányó lökéseiben, rapszodikusan gondolkodik; Apponyi mindig logikus, szinte tudós rendszerességgel elmélkedik. Mind a kettő előtt a romantika történetfilozófiájának gondolatköréből felfakadó eszmény ragyog: a magyarságnak élő organizmussá nevelése, amely tudatos abban a hivatásában, hogy az emberiség fejlődésének ő is tényezője, az emberiség haladásában neki is történeti szerepe van.

Ezért mind a ketten a magyar faji öntudat, az eredeti magyar nemzeti szellem apostolai, az egész nemzetet felölelő egység rajongó hívei, a nemzeti élet kiépítésének történeti demiurgoszai. Hivatásukat mindketten csak a dinasztíával együtt, forradalmi elszakadás nélkül, akarják elérni. Örökösen védik a nemzet jogait, s ha kell, támadják a dinasztíának ránk nehezedő hatalmát, de azért hívek maradnak hozzá s a nemzet történeti küldetésének teljesedését csak a Habsburg-monarchia keretében tudják elképzelni.

• Apponyinak is voltak *Recrudescunt*-kiáltványai a nemzethez, de sohasem gondolt az elszakadásra, mint más történeti feltételek közepett Rákóczi. Egyikük sem volt lázadó, harcos természet. De Apponyi végig a lelki nyugalomnak idillikus embere marad, míg Rákóczi a nemzeti szabadságharc

tragikus hőségé keményedik. Mindketten lány, hiszékeny, az emberekben gyermetegül bízó idealisták: a politikában és diplomáciában kötelező és szükséges szkepszis hiányzik lelkükből. Rákóczi a nemzetközi diplomácia porondján elbukik, Apponyit a trianoni tragikumból, amelyben minden addigi vágyának és küzdelmének tárgya összeomlott, éppen a diplomáciai munka emeli föl. Rákóczinak hivatása a bukás után a tűrő heroizmus, Apponyi küldetése az aktív védelem a nagy világ előtt.

Rákóczi és Apponyi lelki szerkezete még egy sarkalatos pontban egybeesik: akaratuk erős önmagukkal szemben, de gyenge másokkal szemben, a parancsoló erély és határozottság mindkettőjük lelkéből hiányzik. Egyik sem igazi gyakorlati államférfi: nincsen vasakarata. Mindkettő kontemplatív, de nem ösztönös, aktív természet. Politikai Hamletek: agyonvizsgálják a feltételeket, lemérnek minden lehetőséget, s közben a cselekvés alkalmát elszalasztják s új helyzetben újra kell töprengeniök. Túlsokat tudnak, sokkal műveltebbek s érzékenyebb a felelősségérzésük ahhoz, semhogy a kellő pillanatban határozzanak s gyorsan explozív ütőerővel cselekedjenek. Egyik sem imperatív egyéniség, kinek szilárd akarata természetszerűen szab mások számára irányt. Minden ellenvetéssel gondosan számolnak, az ellenérvek tartalmába túlságosan beleélik magukat, ezért engedményre, kiegyezésre, junktimra hajlamosak, adott helyzetben a politika gordiusi csomóját az akarat szilárd fejszecsapásával nem tudják elvágni. Mindkettőnek alapelve a politikában is a *szeretet* s nem az erély és erőszak, a meggyőzés és nem a legyőzés, a mások előkelő kímélete, a *cor nobile* s nem az ellenfél legyűrése: politikájuk ezért is sikertelen marad.

Széchenyinek a nemzet megújítását sóvárgó lelke a nemzeti lélek mélyén keresi a kóros állapot forrását, a belső erkölcsi renaissance-tól várja a magyarság politikai és gazdasági feltámadását: Kossuth inkább csak a külső szimptomákat nézi, a baj általános körvonalait veszi szemügyre s ehhez méri a csak külsőleg ható orvosságokat. Apponyiban ebből a szempontból Kossuth lelke él: sokszor megelégszik a külső jogi formalizmussal. Kossuthot is, Apponyit is koruk szellemi

sodra ragadja magával : a liberalizmus optimista világszemlélete számukra a levegő, amelyben lélekeznek. Széchenyi a nemzeti lelket többől hosszú neveléssel iparkodik erkölcsileg, érzületben átformálni ; Kossuth és Apponyi ellenben túlnagy jelentőséget tulajdonítanak a közjogi rendszer átalakításának, a külső formai jogász szempontnak, a törvényhozás puszta mechanizmusának, amikor azt hiszik, hogy ha papiros-törvényeket hoznak, az mindjárt új életet is jelent a nemzet számára. Jellemző erre Apponyinak akár a címer- és zászlókérdésre vonatkozó közjogi-katonai követelménye, akár népiskolai törvényének a nemzetiséget felizgató néhány szakasza : magyar angyalos címert szegeztet a román, tót és szerb népiskolák kapujára, de ennek fejében sokezer nemzetiségi tanító fizetését a magyar államkincstárból folyósítja ; a külsőszerű presztizsért a lényegét feláldozza.

Kossuth és Apponyi egyformán retorikai tömegbűvölők : szuggesztív erejük ellenállhatatlan. Kossuth belesugallja a nemzetbe a reformok szükségességét, Apponyi is a maga közjogi álláspontját. De Kossuthban van végrehajtó tetterő is, Apponyi ellenben ábrándozó filozófus marad. Kossuth akaratot kiváltó érzelmi szónok, Apponyi inkább a belátó értelemhez beszél ; amaz szenvedélyeket korbácsol, emez hidegen érveket halmoz ; Kossuth cselekszik is, Apponyi a nemzeti vágyak ékesszavú rétorává finomodik. Kossuth a nemzeti függetlenség és öncélúság végső következményeit vonja le 48-ban, még inkább 49-ben ; Apponyi a 67 és 48 között közeputat keres, a kiegyezést fejleszteni akarja, aminek lehetőségéről később meggyőződik : a kiegyezési korszak politikai dialektikája csak egy-egy utat ismerhetett, vagy a 67-nek, vagy a 48-nak útját. Apponyi azonban csak formailag vonja le a következtetést, amikor a puszta perszonális únió-nak 48-as ösvényére tér : a Kossuth-párti Apponyi igazában sohasem volt Kossuth Lajos-párti.

Apponyi politikai pályáivének jelentékeny szelvénye párhuzamba esik Tisza Istvánnak, a kiegyezési kor egyik legjellegzetesebb vezéralakjának működésével. Világnézetüket számos közös vonás szövi át : a mély vallásosság az egyiknél a katolicizmus, a másikonál a kálvinizmus irányában ; a nem-

zet érdekének minden fölé helyezése, az önérdek teljes kikapcsolása, a közéleti erkölcs feltétlen kultusza, a nemzeti hagyományok mélységes tisztelete. Egyéniségüket azonban égföld különbség választja el: lelki alkatuk disszonanciája örökös viaskodásuk forrása. A határozatlan, kiegyezésre hajló Apponyi szemében Tisza politikája túlerélyes, nyers és erőszakos. Apponyi optimista lelke nem látja a nemzet feje fölött tornyosuló felhőket, a katonai követelményeket egyoldalúan közjogi síkon, s nem a nemzet reális védelme szempontjából nézi. Mind a ketten elítélik az obstrukciót, Apponyi azonban csak elvben, míg Tisza a forró valóságban: a nemzet létvagy nem-lét kérdését látja az ellenzéki kisebbség erőszakának letörésében. Apponyi a közvéleménynek, a nemzeti aspirációknak ékesszavú és népszerű tolmácsa; Tiszát ellenben nem irányítja a nemzet eszményi vágya, hanem a rideg valóság; a magyarságnak a nemzetközi hatalmak erőhálózatában elfoglalt helye szerint akarja irányítani a nemzet sorsát. S mivel világosan, a kálvinista predestináció-tan zord hitével, látta a maga sorsdöntő küldetését, nem riadt vissza szent hivatástudata a külső jogi formalizmussal szemben az erőszaktól sem, hogy a lényegyet megmentse, ami Apponyi formai jogérzésével, a *suum cuique* elvét finom kímélettel alkalmazó lelkével sohasem juthatott összhangba. Apponyi minden feltételt és igényt mérlegelő, habozó természet: Tisza határozott, szilárd és szívós akarat-genie, az erő embere, aki önmaga teljes feláldozásával is helyesnek ismert célja érdekében mindent kockáztatni kész. A nemzet örök kárát látja annak, hogy ez a két nagy ember, a magyar talajnak két legszebb virága, lelki alkatuk elütő volta miatt az eszközökben és taktikában nem értették meg egymást, jóllehet a végső célban: a nemzeti lét és hatalom megtartásában és fejlesztésében, egyek voltak. A történet Tisza lényeglátó réalpolitikájának adott igazat: Apponyi a nemzetnek eszményeket kitűző filozófusa, de nem gyakorlati államférfia volt.

Mint az elvek embere, egyenest fölfelé tört az eszményhez, szinte csúcsíves architektonikai rendszerben gondolkodott és űzte a politikát: *gotikus államférfi* volt. Magasba törő eszményével s elveivel tiszteletet, sőt áhitatot

ébresztett, az ideálok boltozatainak titokzatos magasságaiba ragadta a lelket, de lényegében mégis hidegen hagyta, cselekvésre sugalmazó erő nem áradt ki belőle. Fölfelé törő idealizmusával, csúcsíves politikai elmejárásával és világnézetével csodálatos összhangban volt külső, testi esztétikája is: «emberré elevenedett székesegyházként» magaslott fel előttünk.

A nagy tragédia után nemes alakja a magyar történet Parsifálja : az ezer sebből vérző megcsonkított magyar népet, a nemzetek beteg Amfortas királyát, lelki tisztaságával és önérzetes méltóságával, a magyarság és az emberiség érdekeit összhangba hozni akaró idealizmusával iparkodott meggyógyítani a világ lelkiismeretének felrázása, a magát az emberiség gondviselésének hívő Nemzetek Szövetsége tiszteletének és kegyelmének kivívása útján. Vallásos, az igazság végső diadalában hívő világnézete a megváltó szenvedésnek történeti szerepére különösen alkalmassá avatta.

KORNIS GYULA.

A «CSÍKMEGYEI MAGÁNJAVAK» ROMÁN URALOM ALATT.

Elszakított területeinken a magyar oktatásüggyel oly szoros kapcsolatban levő művelődési s egyéb vagyonközösségeink és alapítványaink sorsa az összeomlás óta semmivel sem jobb, mint bármely más magyar intézményé. Ebből a tényből máris következik, hogy a vagyonközösségeknél és az alapítványoknál a jog érvényesítése legjobb esetben is másod- vagy harmadrendű kérdés s mindenekfölött az új államuralmak politikai érdekei állnak előtérben. Így tehát e téren nem a jog, hanem az önérdek és túlzó nacionalizmus irányítja a hatalom gyakorlóinak minden ténykedését.

Magyarország vagyonközösségeinek és alapítványainak nagy része kifejezetten a magyar művelődés érdekében és céljára létesült. Az alapítók — csekély kivétellel — nem is gondoltak arra az eshetőségre, hogy alapításaikat valaha éppen az ellenkező cél szolgálatára fogják az erőszak legkíméletlenebb eszközeivel kényszeríteni, mint ami akaratuk volt. A trianoni békeparancs pedig segítségére siet ebben is az utódállamok egyoldalú felfogásának, amennyiben hiányosan és könnyelműen szövegezett szakaszai megadják annak lehetőségét, hogy az államhatalom új birtokosai az alapítók akaratán túltegyék magukat vagy sajátos, különleges és mindenesetre jogellenes magyarázataikkal az alapítványokat a maguk céljaira hasznosítsák, — nem riadva vissza gyakran a nyílt jogfosztástól sem. Pedig, ha az utódállamok területén megközelítően félszáz millió aranykorona értékben maradt kulturális alapítványaink eredeti rendeltetésüket teljesíthetnék, nagy szolgálatot tehetnének a magyarságnak és a győztes nagyhatalmak által az utódállamokkal kötött ú. n. kisebbségi szerződésekben kifejezésre juttatott kisebbségi védelemnek tenné-

nek eleget. Legtöbb esetben, és éppen a nagyértékű, jelentőségteljes alapítványoknál azonban ellenkező a helyzet.¹

A «Csíkmegyei Magánjavak» elnevezésű vagyonközösség (feloszthatatlan magánjogi természetű vagyon) sorsa egyike a legjellegzetesebb eseteknek, amely felett az ítékezés az erdélyi magyar kisebbség panasza folytán a Nemzetek Szövetsége elé került.²

Az alap ügy létesült, hogy Erdélyben, a Bánátban és Szlavóniában határőrvédelem szerveztetett a XVII. és XVIII. században azzal a céllal, hogy e területek lakossága védelmet szolgáltatson a törökök ellen. Ennélfogva a kijelölt területek lakossága, ahonnan a határőrkatonaág kikerült, szükségletei fedezésére földterületet kapott. Erdélyben így két román és két székely határőrezred létesült, amelyek kiváltságokban részesültek. Így szerveztettek 1762—64-ben a székely gyalog- és huszárezredek. Mikor azután 1769-ben a Törökországgal keresztülvitt határkiigazítás alkalmával Erdélyhez nagyobb havasi erdőterület került vissza Moldvától, — az ú. n. «revindikált havasok» — ezt a területet II. József császár 1783. évi augusztus hó 27-én 1472. szám alatt kelt elhatározásával «a határőrkatonaág javára és előmenetelére» adományozta, amelyen a csíki I. számú és a háromszéki II. számú határőrezredek osztoztak meg s ekkor a vagyon feloszthatatlanságát is kimondták.³ Miután az 1848/49-i szabadságharcnak a

¹ Dr. Olay Ferenc: *Kulturális alapítványaink és Trianon.* (Budapesti Szemle, 1927 június.)

² Dr. Olay Ferenc: *A magyar művelődés kálváriája az elszakított területeken. 1918—1928.* (Budapest, 1930. Magyar Nemzeti Szövetség kiadása.) 203—212. lap.

³ Meg kell itt jegyeznünk, hogy a száz és főleg a román határőrezredek tulajdonát tevő és a közbirtokossági vagyonok ezt a székely vagyont messze meghaladják. Így pl. a karánsebesi 13. román határőrezred vagyona 253,000 kat. hold; a bánági határőrök a polgárosítás alkalmával 215,000 kat. hold erdőt és 33,000 kat. hold havasi legelőt kaptak 35.000,000 korona értékben. A «Naszódi központi iskola- és ösztöndíj-alap»-nak 11,000 kat. hold erdeje van, 2.500,000 ar. korona ingóvagyonon felül, a naszódi közbirtokossági, valamint erdőalap vagyonával együtt, a naszódvídeknek 462,000 kat. hold vagyona van, tisztán román kézben, a magyarság jóvoltából!

zsarnokság ellen való küzdelmében a székelyek vitézül résztvettek, büntetésül az osztrák császár 1851. évi január hó 22-én kelt elhatározásával az alap vagyont a kincstár javára kártérítés fejében lefoglalta, a székely határőrszervezetet pedig feloszlatta. Az alkotmányosság beálltával, a magyar királyi kormánynak 1869. évi január hó 23-án kelt előterjesztésére, — amelynek alapjául Erdély királyi kormányzójának és Csík-széknek felterjesztései szolgáltak — ezt a vagyont a magyar király 1869. évi február hó 16-án 10,599 szám alatt kelt elhatározásával a Csík-szék helyébe lépett Csík vármegye közönségének visszaadta.

A «Csikmegyei Magánjavak» rendeltetése Csík vármegye területén oly intézmények létesítése és fenntartása, amelyek a földművelés, kézműipar, gyárpar, bányászat, kereskedelem emelésére szolgálnak; ösztöndíjak és segélyek kiutalása fenti célokra és olcsó kölcsönökkel a *csíki székely nép* támogatása. Az alap kezelői és élvezői az eredeti tulajdonosok — a csikmegyei I. székely gyalog-határőrezred — törvényes örökösei. Ezek szerint az alaphoz jogosultak a jelenlegi Csík vármegyébe bekebelezett Csíkszereda és Gyergyószentmiklós városok, Gyergyóalfalu, Gyergyócsomafalva, Ditró, Kienfalva, Gyergyóremete, Szárhegy, Tekerőpatak, Gyergyóújfalu, Csíkborzsova, Csíkcsicsó, Csobotfalva, Csíkcsomortán, Csíkdánfalva, Csíkdelne, Göröcsfalva, Csíkjenőfalva, Karcfalva, Csíkmadaras, Madélyfalva, Csíkminszent, Csíkpálfalva, Csíkrákos, Csík-szentdomonkos, Csík-szentlélek, Csík-szentmihály, Szépvíz, Csíktapolca, Várdotfalva, Zsögöd, Csatószeg, Csíkcekefalva, Kászontalitz, Kászontfeltiz, Kászontjakabfalva, Kászontimpér, Kászontújfalu, Kozmás, Lázárfalva, Csíkmenaság, Csík-szentgyörgy, Csík-szentimre, Csík-szentkirály, Csík-szentmárton, Csík-szentsimon és Tusnád községekből származó fő-, lófő- és darabontrendű nemes *székely* családok, valamint az 1848-ik évben a vármegye területén tartózkodott más székely és örmény családok azon fiúágon való leszármazói, akik e megyebeli illetőségüket megtartották, esetleg visszaszerzték.

A vagyon tulajdonosai tehát az adományozás és birtokbavétel percétől a mai napig a csikmegyei I. székely

gyalog-határőrezredet alkotó családok, illetve azoknak le-
származottjai, és nem az állam.¹

A Nemzetek Szövetségéhez beadott panasz szerint az
alapnak ingatlan vagyona 62,604 kat. hold ingatlan, amelyből
8014 kat. hold rét, legelő, szántó és Csíkszeredán 35 kat.
hold belsőbirtok, míg a többi erdő és havasi legelő, — épületek
és városi telkek, valamint mindezek felszerelése — továbbá
(1913-ban) 2.800,000 korona készpénz. Ez az ingatlan vagyon
1914-ben 105.800,000 aranykorona becsértéket képviselt. Az
ingó vagyon a Csík-Gyergyó-Kászonszéki Takarékpénztár
minden vagyonából és a vagyon kezeléséhez szükséges élő-
és holtfelszerelésből állott.

Ennek a nagy és tisztán magyar vonatkozású alapnak
sorsfordulója volt Erdély 1918. évi román megszállása, és a
sietve hozott földreform-törvények, amelyek az új uralom
legelső rendelkezései voltak. Ezek végrehajtása során az
első román agrár rendelet-törvény, amelyet az Erdélyi Román
Nemzeti Tanács 1919 augusztus 12-én 3911/1919. szám alatt
hozott, és a román király 1919 szeptember 10-én erősített
meg (megjelent a Monitorul Oficial szeptember 12-i számá-
ban) kifejezetten kivette (2. §., 2. b) p.) az összes határőr-
vidéki ezredek közbagyonát az agrárreform alól. Azonban e
rendelkezésnek még végrehajtása előtt meghozták az 1921.
évi július hó 31-i végleges agrártörvényt (kihirdetve a Moni-
torul Oficial 1921. évi 93. számában). E törvény II. fejezeté-
nek 24. és III. fejezet 32. §§-ai csakis a naszódi határőr-
vidéki (román!) alapot vették ki a törvény rendelkezései
alól. Később a törvény végrehajtása során a Karánsebesi
Román Határőrvidéki Alapot szintén mentesítették. Így
most már a Csikmegyei Magánjavak is kisajátíthatók vol-
tak. A hatalom élt is e jogával s már az első alka-
lommal 17,000 kat. holdat sajátított ki, majd a végleges
törvény életbelépte után 30,000 holdat — minden kártérítés
nélkül.

Pontosan meghatározva tehát az a tényállás, hogy azok-

¹ Magyar Külpolitika. 22/1928. szám.

nak a javaknak, amelyek románok kezében voltak, a status quo ante alapján magánjogi helyzetük elismertetett, míg a székely határőrök közös javait magyar államvagyonnak minősítve, azokat az agrárreform alapján, részben a román népesség közt, részben állami jogutódlás alapján a román állam javára osztották szét.

A Csíkmegyei Magánjavak igazgatótanácsa az igazságtalan és megkülönböztetett eljárás ellen, — amely sokezer székelyt létében támadott meg — fellebbezett. Az agrárbizottság erre 1923. évi február hó 26-án, Constantinescu földművelésügyi miniszter elnöklete alatt a beadott fellebbezéseket visszautasította, de egyúttal az agrárbizottságok határozatait is megsemmisítette azzal az indokolással, hogy a Csíkmegyei Magánjavak magyar állami vagyont alkottak s így a Magyar Állam helyébe lépő román állam vagyonává váltak. Mint román állami vagyon tehát kisajátíthatók nem voltak, hanem a földreform során, a jogosultak kielégítése után fennmaradó területek mint állami tulajdon lesznek kezelendők. A számos fellebbezés, panasz a megkülönböztetett, jogtalan és igazságtalan intézkedések ellen teljesen hiábavalónak és eredménytelennek bizonyult. Így tehát az a jellemző eset állott elő, hogy a teljesen azonos származású két román határőrvidéki alap érintetlen maradt, a magyar alap nem. Világos tehát, hogy tisztán politikai elnyomás szándéka vezette a románokat. Ez napnál világosabban kiderül Constantinescu miniszternek a kamara 1923. évi december hó 7-én tartott ülésén nagy helyeslés és tapsok között egy interpellációra adott válaszából, amely szerint kötelessége volt az államkincstár javára az alap vagyonát birtokbavenni, hogy így az állam rendelkezhesék felette. «Az agrárbizottság határozata — mondotta — nagyszerű jogi aktus volt, egyben *fenségesen hazafias cselekedet*, amellyel igazságot (!) szolgáltatott a mult igazságtalanságaiért és nyomorúságaiért . . . E határozat örök dicsősége lesz jogi Évkönyveinknek. A parasztok fizetni fognak azért, amit kapnak, ami pedig megmarad, az az államé lesz s ezért senkinek sem kell majd fizetnie. Íme, az oltalom, amelyet én az

idegeneknek (!) szolgáltattam, hogy ki ne vonhassák magukat törvényes kötelezettségeik alól.»¹

Így fosztottak meg jog; törvény, igazság, sőt «béke»- és kisebbségi szerződés ellenére több, mint 100,000 magyart javaiktól, akiknek a békeparancs szerint román állampolgárokká *kellett* lenniök s ráadásul általános taps és helyeslés között nevezték őket *idegeneknek*!

A Csíkmegyei Magánjavak igazgatósága erre a Nemzetek azövétségéhez akart fordulni segítségért, de 1923-tól 1929-ig S román kormány erőszakkal, erkölcsi kényszerrel és a megfélemlítés minden lehető eszközével megghiúsította a panasznak Genfben való benyújtását. Így például a Csíkmegyei Magánjavak igazgatóságának Csíkszeredán 1923. évi augusztus hó 22-én kelt kérvényével bejelentett közgyűlést a csíkszeredai rendőrség vezetője 1923. évi augusztus hó 26-án 1650. szám alatt kelt határozatával eltiltotta, mert «ennek az intézménynek létezése már nincs elismerve!» De tovább is mentek, amidőn minden bírói eljárás nélkül a már kinyomatott emlékirat összes példányait elkoboztatták s azonnal való kitutasítással fenyegették meg azokat, akik ebben az ügyben továbbra is ellenkezni mernek. Rá kell mutatni azonban arra a körülményre is, hogy román hivatalos részről is elismerték a csíki székelyek vagyonával elkövetett igazságtalanságot akkor, amidőn az Avarescu-kormány a romániai magyar párttal Kolozsvártt 1927. évi november hó 11-én kötött megegyezés I. fejezetének harmadik pontjában az alap kezelésének a régi kezekbe való visszaadását ígérte meg. Ez a megegyezés azonban sem az Avarescu, sem a Maniu, sem a többi kormány alatt valóra nem vált és végre nem hajtatott. Így tehát minden arra irányuló legjobb igyekezet, hogy a székelyek Romániában törvényes és politikai úton segítséget kapjanak, meghiúsult és teljesen reménytelenné vált.²

¹ Desbaterile Adunarii Deputatilor. Monitorul Oficial 1923. évi december hó 25-i számának melléklete.

² A párizsi kisebbségi egyezményrel a Csíkmegyei Magánjavak és a magyar optások szempontjából dr. Vákár P. Artur foglalkozott a new-yorki *World* és az *Amerikai Magyar Népszava* 1928. III. 26. számaiban.

A székelység nyomora és elégedetlensége végre is az utolsó törvényben és nemzetközi szerződésben biztosított, de meg a magát magas erkölcsi ítélőszéknek tartott győztes nagyhatalmak védelme alá helyezett utolsó törvényes eszköz igénybevételét tette elkerülhetetlenné. 1929. évi június hó 25-i keltezéssel az alap ingatlanainak és ingóinak kisajátítása és elkobzása miatt a Csíkmegyei Magánjavak jogosultjainak képviselői tehát részletesen indokolt panasszal fordultak a Nemzetek Szövetségéhez,¹ hivatkozással a Párizsban 1919. évi december hó 9-én kötött kisebbségi szerződés 9. §-ára, amely a faji, vallási és nyelvi kisebbségek jogait biztosítja, és ebben az esetben a legvilágosabban megsértetett a román eljárással.

A panaszban részletesen és számos okirattal bizonyították a székely határőrök leszármazottjai a Magánjavak létesülésének és szervezetének előbb ismertetett történeti és jogi alapjait. A panasz végén a Nemzetek Szövetségének sürgős közbelépését kérték, mert a román kormány befejezett tényeket akar teremteni azáltal, hogy a földeket és erdőket legnagyobb részben a román lakosság részére juttatja. Kéri a panaszosok, hogy a status quo biztosítása érdekében a leggyorsabb intézkedés tétessék.

A román kormány a hozzá kiadott panaszra a genfi román titkárság útján 1929. évi október hó 2-án válaszolt. Szerinte tulajdonképpen csak az a válasza lehetne, hogy a panasz az agrártörvény ellen szól, amely általános érvényű, így tehát ahhoz nyúlni nem lehet, még kevésbé lehet, hogy bizonyos kisebbségeknek előnyöket biztosítson. A román kormány azonban a Nemzetek Szövetsége magas tekintélye iránti «előzékenységből» mégis megjegyzi, hogy 1. sem a panaszosok, sem az általuk képviseltek nem tulajdonosai azoknak a javaknak, amelyeket követelnek, mert azok állami tulajdonok voltak a múltban s utódlás jogán kerültek a román állam birtokába ; 2. a használati jog nem a székely ezredeké, vagy leszármazóiké, hanem azon terület összes

¹ A panaszíratot a Csíkmegyei Magánjavak igazgatótanácsának elnöke 1929. évi július hó 22-én Genfben kelt kísérőlevelével küldötte a Nemzetek Szövetsége kisebbségi osztálya vezetőjének.

lakóié volt, amelyre e javak kisajátításánál tekintettel voltak; 3. nem elkobzásról van szó, hanem az agrártörvény rendelkezései alapján a vidék lakosságának javára szolgáló kisajátításról; 4. ugyanezt az eljárást követték az összes többi hasonló vagyonokkal, így a román Naszódi Határórvideki Alappal. A panasznak tehát alapja nincs, de azért a román kormány részletes választ fog még adni. Ez a részletes válasz 1930. évi január hó 9-én megérkezett a Nemzetek Szövetségéhez, amelynek állításai szerint egyebek közt a kisajátítást végző bizottság nem lévén politikai szerv, nemzetiségre és politikára való tekintet nélkül, függetlenül végzi feladatát. Az Alap ingatlanainak kisajátítása «jure successionis» történt, mert a Csíki Magánjavak a Magyar Állam tulajdonát (!) alkották. A kisajátítással a székelyek nyertek (!), mert így a földek *tulajdonukba* mentek át; igaz, hogy ez alkalommal *néhány* román is kapott a földekből. Az ingóságokat ugyancsak fenti jogcímen a román kormány jogosan vehette el. Annak, hogy a naszódi és karánsebesi alapokkal másképpen bántak el, oka az volt, hogy a Csíkmegyei Magánjavakat a székelyek 1848-i viselkedése miatt az osztrákok elvették, a másik kettőt pedig nem. Utóbbiaknál a közös tulajdont azért hagyták meg (!), mert ellenkező esetben a haszonélvezők rosszabb helyzetbe kerültek volna. Végül «megdöbbenését» fejezi ki a román kormány azon, hogy az agrárreformot az a kisebbség dobja a vitába, amely abban a jótéteményben (!) részesült, hogy a román eredetű lakossággal való elbánásban és előnyökben egyformán részesült.¹

A Csíkmegyei Magánjavak igazgatótanácsa még 1929. évi december hó 15-én a Nemzetek Szövetségének Tanácsához intézett első kiegészítő panaszában újóláramutatott arra a körülményre, hogy az elkobzás nem a román agrártörvény alapján történt, hanem azzal az indokolással, hogy az Alap mint magyar állami tulajdon jogutódlás címén vétetett el a román állam javára. Hisz az agrártörvény alapján a nagyszámú épületek, árvaház, takarékpénztár stb. s az Alap

¹ Közzétetett a Nemzetek Szövetsége által 1931. április 10-én, C. 174/1931. I. szám alatt.

földbirtoka nem lettek volna minden térítés nélkül elkobozhatók. De a román állam több ízben bizonyítékát is adta, hogy nem állami, hanem magántulajdonról van szó. Ugyanis 1929. évi június havában a román országgyűlés az 1924. évi 154. számú törvényt módosította (a törvény a román hivatalos lap 1929. évi június hó 15-i 129. számában jelent meg) a Csíkmegyei Magánjavakkal azonos származású és jellegű (amely tény román részről is elismertetett) Naszódi és Karánsebesi Határőrvidéki alapok erdeinek kezelése szempontjából. Ennek *d)* és *e)* pontjaiban kimondja, hogy a régi 2. számú naszódi határőrezrednek, illetőleg a régi 13. számú karánsebesi határőrezrednek tulajdonát alkotó erdők, ezeknek saját szabályzatai szerint lesznek a jövőben is kezelendők az állam felügyelete és ellenőrzése alatt. E vagyonoknak magán (alapítványi) jellege tehát világosan kitűnik a fentiekből. Kiegészíti ezt még 1. a törvény indokolása, amely kimondja, hogy az állami felügyelet alá helyezett erdők a régi határőrezredek leszármazói összességének tulajdonát teszik; hogy a 13. határőrezred családjai alkotják a felszthatatlan és független vagyonságot az 1879. évi augusztus hó 24-én kelt szabályzat alapján, amelyet 1925-ig ezen az alapon kezeltek, az új szabályzatot pedig 1925. évi június hó 25-én a földművelésügyi miniszter hagyta jóvá; 2. a törvényelőkészítő tanács (conseil législatif, 1-re section) 1929. évi április hó 26-i ülésének (No 35.) anyaga, amely szintén megállapítja, hogy a karánsebesi határőrvidéki vagyonnak magánjellege van; 3. az ezen törvény alapján a karánsebesi alapra nézve 1925. évi június hó 25-én Ferdinánd király által Sinaiában jóváhagyott szabályzat, amely kimondja, hogy csak az 1871. évi június hó 8-án királyi jóváhagyást nyert szabályzat által megállapított leszármazók jogosultak e javak élvezetére. Mindezek tehát azt bizonyítják, hogy az összes azonos származású és azonos jogi természetű határőrvidéki alapok magántulajdont alkotnak s így állami jogutódlás címén elkobozhatók nem voltak, vagyis állami tulajdont nem alkotnak. Rövid pár napra ezután, 1929. évi december hó 23-án, a panaszosok újabb, második kiegészítő panasziratot terjesztettek a Nemzetek Szövetsége elé. Ebben

hivatkoznak arra, hogy panaszukban kérték az erdők hirtelen folyamatba tett kitermelésének megakadályozását és az ezt biztosító intézkedések sürgős megtételét. Sajnálattal állapítják meg, hogy a Tanács nem rendelkezett ily értelemben, mert különben érthetetlen lenne az, ami bekövetkezett, hogy a panasz beadása óta a Magánjavak erdei a hatóságok engedélyével gyorsított ütemben termeltetnek ki. E tények alapján a román országgyűlés két magyar tagja az 1929. évi november hó 30-án 6608/1929. szám alatt iktatott beadványban felhívta a miniszterelnök figyelmét erre az álláspontra, s annak sürgős megszüntetését kérték. Miután a kormány nem intézkedett, így arra kell következtetni, hogy a legértékesebb erdők kitermelése a cél, mielőtt panaszuk ügyében igazságot szolgáltatna a Nemzetek Szövetsége. Az erdők kitermelését a földművelésügyi minisztérium erdészeti osztálya úgyszólván kizárólag román lakosságú községekből alakult szövetkezeteknek és görög-keleti vagy görög-katolikus román művelődési egyesületeknek adta ki mérsékelt vételár ellenében. Több ezren pedig, túlnyomórészt románok, többekévéssé nagymennyiségű fát kapnak a valódi értéknek csekély hányada ellenében. Az ezen személyeknek adott utalványok azután azonnal a fakereskedőkhöz jutnak, akik a favágásnál — ellenőrzés hiányában — túllépik még az engedélyezett mennyiséget is, miáltal igen érzékeny kárt okoznak. Ha ez az eljárás még egy ideig eltart, akkor e vagyonosság erdei tökéletesen meg fognak semmisülni. A panasz beadása után folyamatba tett ezen eljárásra való utalással panaszosok kérik a Tanácsot, hogy 1. hívja fel a román kormányt javaiknak jelen állapotukban való meghagyására addig, míg panaszuk ügyében döntés történik, 2. panaszuk lehető rövid idő alatt leendő megvizsgálására.

A román kormány Antoniade Konstantin meghatalmazott miniszter, a népszövetségi román titkárság vezetője útján 1930. évi május 8-án válaszolt a két kiegészítő panasziratban foglaltakra s biztosította a bizottságot, hogy sem a multban, sem a jövőben nem szándéka az erdők gyorsított kitermelése abból a célból, hogy a jelenlegi helyzetet megváltoztassa. Ezt már azért sem teheti, mert a 30,000 hektárnál

valamivel több erdőségből csak 8700 hektár (kevesebb, mint 30 %) van birtokában, mivel a többit a községek között már szétosztotta, ezek pedig szabadon rendelkeznek a kitermelés felett. Az állami erdőkben csak tervszerű fatermelés folyik és az ezévi eladások csak a veszendőben levő fákra vonatkoznak. Az állami erdőknél a kormány igyekezni fog az erdőségek megőrzésére s a hivatkozott eladások is csak azok voltak, amelyeket még a régi igazgatótanács határozott el. A kitermelt 1773 hektár erdőt az állam fogja saját költségén újraültetni. Majd részletesen igyekszik a válasz bizonyítani, hogy mind a székely, mind a két román alapnál az agrártörvény alapján azonos elveket hajtottak végre. A székely alap állami tulajdon volt s azon úgy hajtották végre, mint a többi állami birtoknál. A naszódi alapnál nemcsak a román lakosság javára — mint a múltban — hanem faj- és valláskülönbség nélkül a terület összes lakossága javára hajtották végre a földreformot. A karánsebesi alapnál az agrárbizottságok azt állapítván meg, hogy e terület lakossága kizárólag (?) a határőrök leszármazottjaiból áll, akik részére, ha az agrártörvény alapján akartak volna földeket kiosztani, nem jutott volna elég föld, azt határozták, hogy a felosztás elmarad, miután a földelvételek alanyai azonosak voltak azokkal, akik földhöz juttatandók. Az elbánás tehát egyenlő volt s ha valakinek a három érdekelttség közül panasa lehetne, az a naszódvidéki határőrlakosság, akiket az agrártörvény alapján megrövidítettek, mert a vidék egész lakosságát bevonták a föllesztett vagyon élvezetébe. Ami pedig az újabb román törvényekre való hivatkozást illeti, azok tisztán igazgatási célt szolgálnak és semmikép sem hozhatók kapcsolatba a tulajdonjoggal. Ezért a román kormány nem látja az összefüggést, amely ezeket a törvényeket a vitás kérdéssel összekapcsolná.

A Nemzetek Szövetsége kisebbségi osztályának igazgatója, Azcarate, 1930. évi június hó 19-én a román titkárság vezetőjéhez intézett levelében közölte, hogy a kérdés megvizsgálására Perzsia, Nagybritannia és Finnország képviselőiből kiküldött bizottság 1930. évi május hó 12-én ülést tartott, amelyen a kiegészítő panaszokat és a román kormány

észrevételeit vette tárgyalás alá. Ennek eredménye, hogy a bizottság a kérdés tisztázása érdekében és javaslatának megtétele előtt bizonyos pontosabb adatokra óhajtott kiegészítő felvilágosításokat kapni, még pedig 1. az 1869. évi január hó 23-án kelt császári (!) elhatározásra; 2. hogy az agrártörvény értelmében fel nem használható javaknak milyen rendeltetését állapították meg a felosztás alkalmával (!); 3. hogyan voltak az 1923. évi agrártörvény alapján tett intézkedések előtt a földek telekkönyvileg bejegyezve. A bizottság egyúttal megismételte óhaját, amit már előző ülésén is megtett, az erdők kitermelése ügyében. A bizottság az adott felvilágosításokat úgy értelmezi, hogy nemcsak a 8700 hektár állami erdőnek, hanem az egész 30,000 hektárnyi erdőségnek felügyelete az állam alá tartozik. Kéri tehát, hogy e magyarázat helyessége igazoltassék. Végül kéri a felvilágosítások mielőbbi megadását, hogy legközelebbi ülésén azokat tudomásul vehesse.

A válasz 1930. évi szeptember hó 3-án megérkezett. Ebben csatolja a román kormány az 1869. évi királyi elhatározás hiteles szövegét, majd a Csíkmegyei Magánjavaknak 1923. év előtti rendeltetését magyarázza oly értelemben, hogy a csíki nép (a valóságban a csíki *székely* nép) javára szolgáltak. Így a csíki románok¹ teljesen és rendszeresen meg voltak fosztva e javak élvezetétől² és a magyar lakosság volt egyedül a kedvezményezett s így tovább. A javak jelenlegi hasznosítására nézve közli a földek felosztását a községek és egyházak között, amely az agrártörvény alapján történt. Két magyar községet — Tölgyest és Ditrót — kiemel, mint a pártatlanság világos (!) jelét arra, hogy színmagyarok (Valójában Tölgyes 70 % román, Ditró 10 % román) is jutottak földhöz. Az épületek felhasználásának kimutatását is csatolja; itt jellemző a borszéki villára adott felvilágo-

¹ Csík vármegyében az 1910. évi népszámlálás hiteles adatai szerint a népesség nemzetiségi megoszlása a következő volt: magyar 86·4 %, román 12·4 %.

² Valótlanság, mert békási, tölgyesi, várhegyi stb. illetőségű román nemzetiségű tanulók is részesültek tanulmányi segélyekben, ösztöndíjakban.

sítás, amely szerint a villát állami alkalmazottak, különösen a földművelésügyi minisztérium tisztviselői és erdészek használhatják nemzetiségi különbség nélkül (!), aminek az az érdekessége, hogy köztudomásulag magyar nemzetiségű miniszteri és egyéb tisztviselő alig akad. Végül a csíkseredai épületek felhasználásának kimutatásából azt olvashatjuk, hogy egyrészt a magyar állami célra bérbevett épületek most ugyanolyan román célra használtatnak; a lerombolt mezőgazdasági iskola telkén görög-keleti román templom épül, az iskola igazgatójának lakása most a görög-keleti román pap lakása, a leánygimnázium épülete az állami leánygimnázium épülete; a Redut-épület az erdészeti tisztviselők lakása, a Magánjavak igazgatósági helyiségei ma a prefektura helyiségei, stb.

A román kormány régebbi észrevételeire a panaszosok 1930. évi május havában részletes és bizonyítékokkal felszerelt emlékirattal válaszoltak, amely pontról-pontra (I—XVII.) cáfolja a valótlan és nyilvánvalón félrevezetésre szánt román válaszok állításait. Bizonyítja többek közt az emlékirat a következőket: 1769 előtt e területek sohasem alkottak Moldovában állami tulajdont s a határrendezés¹ után sem kerültek soha magyar állami tulajdonba. Ezt bizonyítja, hogy a határrendezés után a terület egy részét az eredeti tulajdonosok visszakapták, amely eset állami tulajdonnál nem állhatott volna elő. 1869-ben I. Ferenc József király az eredeti állapotot állította vissza. A székelyeknek az 1848/49-es szabadságharcban történt részvételükért az elkobzás jogtalanságát maga a király ismerte el azzal, hogy visszaadta a határőrök leszármazóinak a vagyonságot. Egyébként a magyarság nem forradalomban vett részt, hanem szabadságáért és ősi jogaiért harcolt s a székelyek hazájukhoz hűek maradtak. Az elkobzás 1848 után jog és törvényellenes is volt, mert a magyar közjog ily büntetést egyáltalában nem ismert. A telekkönyvben ez a vagyonság sohasem

¹ Az erdős területen a XVIII. században s azelőtt lehetetlen volt pontos határt megállapítani s a legeltetéssel kapcsolatban történt «elbirtoklás»-okat rendezni kellett. Így állapította meg egy «közös» bizottság a határt.

szerepelt mint kincstári tulajdon. Valótlan az a román állítás is, hogy a Csík vármegye területén lakó egész népesség a vagyon kedvezményezettje, mert kizárólag a csíkvármegyei *székely* határőrök leszármazottjainak javára szolgál. A Csík-megyei Magánjavak önálló jogi személyiség volt, a vagyon-állag vagy jövedelem sohasem szerepelt a magyar állam vagy a vármegye költségvetésében. A csíki székelyeket akkor is a legnagyobb sérelem érte volna, ha a román kormány a Magánjavakat nem elkobozta, hanem az agrártörvény alapján kisajátította volna, mert ez a naszódi és karánsebesi román határőrvidéki alapokkal nem történt meg, végül e ténykedés mindenképpen a kisebbségi szerződés világos rendelkezéseibe ütközik. A hivatalos román nyilatkozatok szerint Csík megye egész lakossága az élvezője a vagyonnak s mégis csak négy község kapott erdőséget és szántóföldeket belőle, de még ezek közül is kettő más vármegyéhez tartozott s azokat csak 1930-ban csatolták Csík megyéhez. A négy község közül három román lakosságú, a negyedikben pedig nagyszámú románság lakik. A négy község között felosztott területen felüli rész állami tulajdonba vétetett. A községek évek óta jogosulatlanoknak juttatják nevetséges áron a kitermelt fát, túlnyomórészt más megyéknek és román intézményeknek. Az egyéb javak (iskolák, üdülőházak, épületek, stb.) szintén román célra használtattak fel. Csík megye 54 jogosult községe, amelyeknek lakói egyedüli jogosultak a Magánjavak élvezetére, sem erdőséget, sem szántóföldet nem kaptak. De ha kapnának is, ez is az eredeti rendeltetés ellenére történnék, mert a közös vagyon a székely nép általános érdekei szolgálatára van hivatva és rendelve. Az elkobzást egyébként az érdekeltek minden meghallgatása nélkül bizottság és nem bíróság végezte s oly vagyontárgyakat is elkobzott, amelyekhez joga nem volt (épületek, értékpapírok, bútorok, takarékpénztár). Mindez oly erőszak, amelyet háborús felek eddig nem alkalmaztak, s még a szovjet sem sujtott így népet, mint a románok.

1930. évi július hó 27-én dr. Pál Gábor, a Csíkmegyei Magánjavak igazgatótanácsának nevében is nyújtott be emlékiratot a Nemzetek Szövetségéhez, térkép, okiratok és

statisztikai adatok tömegével igazolván a beadott panasz állításainak valódiságát.

A román kormány 1930. évi december hó 20-án genfi képviselője útján beadott válaszában az emlékiratokban foglaltakat a valóságnak meg nem felelőknek minősíti, mert kisebbség-ellenes színezettel akarják a román kormányt befesteni. Egyébként új adatokat — állapítja meg a román válaszirát — nem szolgáltatnak a panaszosok. A kérdés lényege az, hogy az agrártörvény alkalmazásáról van szó állami tulajdonoknál. A panaszosok tagadják a román állam tulajdonjogát a szóbanlevő vagyonságra és az agrárbizottság határozata ellen emelnek panaszt. Ez szabadságukban áll. Miután a csíki javak ügyében intézték a Nemzetek Szövetsége Tanácsához, a román kormány a kívánt összes felvilágosításokat megadta ugyan, de egyedül a Tanács iránt való előzékenységből, mert alapjában a kormánynak mindig az volt az álláspontja, hogy a panaszosok nem kereshetik más úton az elégtételt, mint csak a belső jog alapján és ennek határain belül, tehát csak a belső jogszolgáltatáshoz fordulhatnak.

Előkészítés után a kiküldött bizottság tagjai — Hussein K. Alâ elnök, Perzsia, William Malkin, Nagybritannia és Joh. Ludwig Mowinckel, Norvégia képviselői — 1931. évi január hó 26-án a Nemzetek Szövetsége vezértitkárához intézett jegyzékükben kérték a Csíkmegyei Magánjavak ügyében beadott panasznak a legközelebbi tanácsülés tárgysorozatába való felvételét, s e határozatnak a román kormánnyal való közlését.

A Nemzetek Szövetségének 1931. évi május hó 18-án kezdődő tanácsülésén került az ügy tárgyalásra. Május hó 19-én Joshisawa japán delegátus, a kisebbségi ügyek állandó előadója, a tanácsülésen előterjesztést tett,¹ amely szerint :

«A kérdés napirendre való tűzését Nagy-Britannia, Norvégia és Perzsia képviselői indítványozták, akik mint a tanács kisebbségi

¹ Communiqué au Conseil. 19 mai 1931. C. 356/1931. I. (Megemlítésre érdemes, hogy a csíkmegyei illetőségű, magyar optások szintén panasszal éltek a Nemzetek Szövetségénél, de az egyik aláíró nem helyes indoka folytán, a panaszt visszavonták.)

bizottságának tagjai, előzetesen megvizsgálták az 1929. évi július hó 22-én beterjesztett kisebbségi kérvényt, valamint a román kormány részéről e tárgyban előterjesztett észrevételeket.

A Nemzetek Szövetsége mellett működő román titkárság vezetője május hó 15-én levelet intézett a tanácshoz, amelyben bejelentette, hogy a román kormány a kérdés békés elintézése céljából bizottságot nevezett ki. E bizottságnak az a feladata, hogy tárgyalásba bocsátkozzék a kisebbségi kérvény aláíróival és tanulmányozza az esetleges egyezség módozatait. A román kormány reméli, hogy a meginduló tárgyalások rövid időn belül kedvező eredményre fognak vezetni és ezért kéri, hogy a kérdést későbbi tanácsülésre napolják el.

Javaslom, hogy a tanács most egyelőre szorítkozzék ennek a bejelentésnek tudomásulvételére és halassa el a kérdés megvizsgálását szeptemberi rendes ülészakára. Meggyőződésem, hogy a tanács tagjainak egyhangú érzelmeit tolmácsolom akkor, amikor annak a reményemnek adok kifejezést, hogy a meginduló tárgyalások, amint a román delegátus kilátásba helyezte, rövid időn belül mindkét félre kielégítő eredményhez jutnak.»

A román delegátus elfogadta a román kormány nevében az előadó javaslatát és megismételte, hogy a román kormány bízik a tárgyalások sikeres kimenetelében. Ezek alapján azután a május hó 21-i tanácsülés ily értelemben is határozott. A biztató nyilatkozatok után azonban, 1931. évi augusztus haváig a román kormány és a panaszos kisebbségi megbízottak között csak egy összejövetel volt, június hó 19-én Bukarestben, de ez érdemleges döntés nélkül végződött.

Ily körülmények között a tanács őszi ülészakán, szeptember hó 4-én újabb jelentést terjesztett elő a japán delegátus.¹ Ebben utal a május hó 21-én hozott határozatra, amely a román kormány azon nyilatkozata alapján, hogy az általa óhajtott békés megoldás előkészítésére bizottságot nevezett ki, az ügy tárgyalását a jelen ülészakára napolta el. A tanács most értesült a panaszosok új beadványáról (C. 523/1931. I. szám), amelyet 1931. évi augusztus hó 29-én nyújtottak át a román kormánynak, egyidőben közölték a szövegét annak a kérvénynek, amelyet a földművelésügyi miniszternek nyújtottak át a június hó 19-én eredménytelenül

¹ *Communiqué au Conseil*. Genève, le 4 septembre 1931. C. 537/1931. I.

végződött tanácskozásról, megjegyezve, hogy ezen idő óta nem kaptak újabb meghívást.

A román delegátus 1931. évi augusztus hó 30-án kelt levelében közölte a tanáccsal, hogy a román bizottság és a panaszosok közt június hó 19-én történt első érintkezés után a kormánynak időre volt szüksége álláspontjának és javaslatának meghatározására, mely a későbbi tárgyalások alapjául szolgáljon. Újabb összejevetel augusztus 29-én volt s ezen a román bizottság ismertette azokat az elveket, amelyeket a kormány a pörösített javak igazgatására és jövedelmeinek felhasználására «magának» (!) javasol. A panaszosok képviselői ugyanezen az ülésen szóbelileg állapították meg saját alapelveiket, amelyek szerint a megoldást elképzelik. A bizottság ezt tudomásul vette, hogy részletes tárgyalás után később a kormánynak beszámolhasson arról. Ugyanakkor azonban a panaszosoktól a kormány álláspontjára tett észrevételeknek írásban való előterjesztését is kívánták. A román megbízott végül kijelentette, hogy a tárgyalások később fognak következni s nem fogja elmulasztani ezek állásáról a tanács állandó tájékoztatását.

E felvilágosítások alapján az előadó azt javasolta a Tanácsnak, hogy az ügy tárgyalását az 1932. évi január havi ülésére ismét napolja el. Az előadó nyugodt a felől, hogy ilyértelmű javaslat elfogadásával és megújítva azt a már májusban kifejezett reményt, hogy a tárgyalások kielégítő eredményt fognak elérni, — a Tanács csatlakozik ahhoz a nézethez, hogy ezek a tárgyalások a lehető legrövidebb idő alatt megegyezésre fognak vezetni. A Nemzetek Szövetségének Tanácsa ezekután nem tehetett mást, mint hogy a román kormány által kért újabb halasztást megadta és az ügy tárgyalását az 1932. évi január havi tanácsülésére tűzte ki. Jelentős azonban a Tanácsnak az a megjegyzése, amellyel megismétli azt a már kifejezett reményét, hogy a tárgyalások kielégítő eredménnyel fognak végződni, még pedig a lehető legrövidebb idő alatt történő megegyezéssel.

A Nemzetek Szövetségének Tanácsa ezekután 66. ülés-szakában, 1932. évi január hó 29-én végre foglalkozott a

kérdéssel, amelyet Sato (Japán) adott elő.¹ Röviden ismertette a tényállást. A Csíkmegyei Magánjavak ügye a Tanács 1931. évi májusi és szeptemberi ülészekain már szerepelt, de az érdemi tárgyalás halasztást szenvedett, mert alkalmat kívánt a Tanács adni a román kormánynak, hogy a panaszosokkal közvetlen tárgyalások útján rendezhesse a kérdést. A Tanács által most kézhez vett felvilágosítás² azonban arról tanúskodik, hogy a román kormánynak az érdekeltekkel folytatott közvetlen megbeszélései nem vezettek eredményre, így tehát a Tanácsnak alapjaiban kell vizsgálat alá venni a kérdést, hogy megoldásra jusson.³

Az ügynek legújabb adatai a jelen ülésezés alatt érkeztek be, s a Tanács tagjainak tájékoztatást nyújtanak a döntést váró körülményekre. Utalással a Magánjavak vagyonságának felsorolására,⁴ röviden ismerteti az előadói jelentés a panaszosok és a román kormány álláspontját. A román kormány legutóbbi álláspontja szerint a petíció alapproblémája, vagyis hogy a szóbanlevő vagyonság tulajdonjoga kié, kizárólag a román bíróságok jog- és hatáskörébe tartozik. Ezt a tulajdonjogi kérdést még nem tárgyalták a román bíróságok s ez az út — a kormány kijelentése szerint — mindig nyitva áll a panaszosoknak. A román kormány álláspontja szerint tehát a panaszosok kötelesek a tulajdonjog kérdésében a belső bírói jogorvoslatot igénybevenni, mielőtt a Nemzetek Szövetségéhez fordulnak.

Maga ez az elgondolás tehát a közjog kisémmizését jelenti. A tisztán jogi kérdést tehát, az előadó szerint, a hágai nemzetközi bírósághoz kellene véleményezés végett

¹ *Document C. 140/1932. I.*

² *Document C. 92/1932. I.*

³ Jellemző a béketárgyalás «igazságos» vitelére, hogy a magyar Békeelőkészítő Iroda «B» csoportja, amely a keletmagyarországi kérdéssel foglalkozott — már a tervezett első párizsi béketárgyalásra benyújtotta dr. Vákár P. Artur tanulmányát, amelyből már akkor és később is Trianonban a tárgyalásokon tisztázhatták volna a tárgyaló felek az egész határőrvidéki vagyoni állapotát, lényegét és tulajdonjogát.

⁴ *Document C. 174/1931. I.*

átteni, azonban gyakorlati okokból és hogy mennél hamarabb el lehessen intézni, arra a meggyőződésre jutott, hogy jogászbizottságot bizzon meg a Tanács a kérdés megvizsgálásával, amelynek összeállítására az elnököt kellene felkérni.

Antoniade, Románia képviselője, kifejtette, hogy a közvetlen tárgyalások nem vezettek eredményre. Az «igazságos és észszerű» (!) román javaslatok nem találtak arra a visszhangra, amelyet vártak, s a panaszosok teljes ellenállásán megtört a román kormány jóakarata (!). Így került vissza az ügy a Tanácshoz. A román kormány nézete szerint a kérdés eldöntése először a belső igazságszolgáltatás hatáskörébe tartozik s így már most határozattal volna eldönthető a Tanácsban. Miután az előadó nincs ezen a véleményen és jogi bizottságot kíván, ehhez a javaslatához kormánya nevében hozzájárul. Colban norvég és lord Cecil angol delegátusok elvi szempontból helyesebbnek tartották volna a hágai állandó nemzetközi bíróság véleményének kikérését, azonban mégis (!) hozzájárultak a javaslatához. Miután a Tanács elnöke elfogadta a jogi-bizottság kijelölésének hatáskörébe való utalását, az előadói javaslatot határozattá emelték.

A Nemzetek Szövetsége előtt folyó eljárások szabályai — az igazság ellenére — nem adnak jogot és lehetőséget arra, hogy a panaszosok választ adhassanak az érdekelt kormányok nyilatkozataira, ha azok még annyira megtévesztők is, mint a román kormánynak az a nyilatkozata, hogy az egyezkedési tárgyalásokat azért szüntette be, mert a panaszosok a kormány jóakarátát teljesíthetetlen követeléseikkel visszautasították. Ezért a panasz aláírói közül dr. László Dezső, dr. Györgypál Domokos és dr. Pál Gábor¹ részletesen ismertették ezeket a tárgyalásokat. Az 1931. évi május hó 21-én hozott tanácsi határozat alapján június 19-re Bukarestbe meghívást kaptak a tárgyalásra, amelyen a kijelölt bizottság azzal kezdte munkáját, hogy a panasz aláírói nem jogosultak a Csikmegyei Magánjavak képviselőjére, amely vagyron különben sem volt a csíki székelység tulajdona. Javaslatot

¹ *Magyar Kisebbség*. Lugos, 1932. március 16. XI. évfolyam, 6. szám. 161—167. lap.

a román bizottság nem tett, de ilyenre felhatalmazást sem kapott. A panaszosok 1931. évi augusztus hó 25-én a Nemzetek Szövetségének jelentették a tárgyalás lefolyását s annak a nézetüknek adtak kifejezést, hogy a román kormánynak nincs komoly szándéka megegyezés létesítésére, hanem csak az ügy elhúzása a célja. Az első «tárgyalás» után 69 napra újabb meghívást kaptak a panaszosok augusztus 29-ére, pár nappal a genfi tanácsülés előtt. A román megbízottak ekkor közölték javaslataikat, de aláírás nélkül. Ezek elfogadhatatlanok voltak s még tárgyalási alapnak sem voltak tekinthetők, mert teljesen a román állami tulajdon alapjára helyezkedtek. A panaszosok erre augusztus 31-én ismét jelentették a Nemzetek Szövetségének az újabb tárgyalások eredménytelenségét s hogy a megegyezésre kilátás sincsen. Tehát kérik az ügy genfi tárgyalását. Szeptember 4-én a románok újból halasztást kértek az egyezkedési tárgyalások folytatása céljából. Október 10-ére megint Bukarestbe hívták össze a tárgyaló feleket s a megindult eszmecsere folyamán a panaszosok kérték, hogy a követelések megállapítása végett az 1923-ban lefoglalt iratokba, számadásokba, kimutatásokba betekinthessenek. Brassóban november 4. és 12-én voltak újabb tárgyalások, amikor a román megbízottak ismét a román állam tulajdonjogának elismerését kívánták. Bár a románok az okmányokba való betekintést nem tették lehetővé, a panaszosok bizottsága mégis megtette javaslatát a visszaadandó vagyonságokra nézve. Az állami bizottság a panaszosok ajánlatát nem fogadta el s a volt tulajdonosoknak semmiféle tulajdonjogát nem ismerte el, az 1923 óta befolyt jövedelmekből semmit sem volt hajlandó visszatéríteni s továbbra is az állam tulajdonjogát hangoztatta. Erről is jelentést tettek a panaszosok a Nemzetek Szövetségének 1931. évi december 17-én azzal, hogy november 12 óta újabb tárgyalásra meghívást nem kaptak.

Ez alkalommal megállapították még, hogy a bukaresti *Curentul* című lap 1932. évi február hó 11-i számában azt a hírt terjesztette, hogy Titulescu londoni román követ és Rosenthal bukaresti állami ügyvéd a román állam nevében a Csíkmegyei Magánjavak kártalanítása fejében 3 milliárd

lejt ajánlottak fel dr. Pál Gábor csíkmegyei képviselő előtt, ő azonban 15 milliárd lejt követelt. A mellett, hogy ez a közlés teljesen valótlan, mert Pál Gábor sohasem tárgyalt az említettekkel és így semmiféle kártérítésről sem lehetett szó, megdöbbenéssel állapítja meg a jelentés, hogy ezt a közvélemény megtévesztésére szolgáló újsághírt a kormány nem cáfolta meg, sőt a román lapokban hosszú idő óta oly cikkek sorozata jelenik meg a Csíkmegyei Magánjavakról, amelyek a valósággal teljes ellentétben vannak. «A kormány által kezdeményezett egyezkedési tárgyalások során — fejezi be a jelentés — lelkiismeretünk arra kötelezett, hogy a vagyon védelmében úgy járjunk el, mint ahogy tettük. E vagyont a kormány elvehette erőszakkal és megtarthatja továbbra is, mert hatalmában áll, de arra sohasem vehet rá bennünket, hogy a csiki székelység nevében a vagyon tulajdonjogáról és rendeltetéséről egészben lemondjunk és a vagyonek Kobzással elkövetett súlyos jogtalanságot e lemondással minden időkre megváltoztathatatlaná tegyük.»

A Nemzetek Szövetségének Tanácsa által hozott határozat nagy jelentőségű abból a szempontból, hogy vita tárgyává teszi azt a kérdést, vajjon mielőtt a nemzeti kisebbség kimerítette volna a hazai bírósági fórumok jogszolgáltatását, fordulhat-e panasszal a Nemzetek Szövetségéhez. Ez esetben ugyanis a kisebbségi védelemnek eljárási szabályait fenyegeti nagy veszedelem. Az eddigi szabályok és gyakorlat szerint nem volt előfeltétel a hazai belső jogszolgáltatás igénybevétele vagy kimerítése, vagyis már a legalacsonyabb állami szervek jogsértése esetén panasz emelhető. A fenti előfeltétel igazolását eddig nem is követelték az eljárások során. De ez nem is volt szándékában a kisebbségi szerződések megalkotóinak, amit az bizonyít, hogy a kisebbségi szerződések tervezésekor a cseh-szlovák delegáció ily irányú javaslatot tett, amelyet azonban a békekonferencia nem fogadott el. A Nemzetek Szövetségének Tanácsa sem járult hozzá a kisebbségi panaszjog megszorításához, amikor 1923-ban Lengyelországnak azt a javaslatát, hogy a kisebbségi panasz csak a felettes állam útján legyen előterjeszthető, nem fogadta el. 1929-ben Németország és Kanada hasonló

javaslatait is elvetette a Tanács. A Tanács egy határozata szerint a kisebbségeknek alapvető joga a Nemzetek Szövetségének védelme, amely jog tehát olyan új eljárási szabályok alkotásával nem változtatható meg, amely eljárás a panaszjogot illuzóriussá, sőt lehetetlenné teheti. Ha tehát a Csík-megyei Magánjavak esetében kedvezőtlen határozat jönne létre, ez a kisebbségek mindennemű követelését kizárná s így azokat védtelenné tenné és kiszolgáltatná az erőszaknak.¹ A hágai állandó nemzetközi bíróság kikerülését pedig csak a Nemzetek Szövetsége egyezségokmánya szabotálásának tekinthetjük, mert annak 14. pontja nem hiába létesítette azt a komoly bíróságot, amelyet itt félretéve, egy tetzés szerinti bizottság határozatától tették függővé a kisebbségi eljárás nagyjelentőségű megváltoztatásának lehetőségét.

A kiküldött jogász bizottság jelentését a Tanács 67-ik ülészakában, 1932. évi május hó 21-én terjesztette elő.² A véleményt nem hozták nyilvánosságra és a Tanács nem is foglalt állást, mert Nagaoka japán előadó indítványára azt a gyakorlati megoldást eszelték ki, hogy a Tanács által kiküldött hármass bizottság, amelynek tagjai Nagaoka előadó, Eden brit és Andvord norvég tanácstagok, tárgyaljon a román kormánnyal. Antoniaide román megbízott köszönettel vette a tervezetet, amely ismételt jele a bizottság olyértelmű megértő felfogásának, hogy ezáltal rövidesen kielégítő megoldás jöjjön létre. Gróf Welczek német tanácstag sajnálatát fejezte ki a felett, hogy a Tanács hatalma és tekintélye érdekében nem tudja még aznap egyhangúlag elfogadni a jogászok véleményét. Hivatkozott arra, hogy a januári ülésen bizonyos számú tanácstag azon a véleményen volt, hogy a román kormány által felvetett kérdés a hágai nemzetközi állandó bíróság döntése alá tartozik, mégis a román kormány kifejezett kívánságára hozzájárult a jogász bizottság kiküldéséhez. Bár a Nemzetek Szövetsége egyik tagja sem köteles valamely jogász bizottság véleményét elfogadni, mégis úgy

¹ Dr. Artur von Balogh: *Will man in Genf das Petitionsrecht der Minderheiten erschweren?* Pester Lloyd. Abendblatt. 1932. március 5.

² C. (67e Session) P. V. 8 (1). No 3090. tárgyalási szám alatt.

vélte volna, — és azt hiszi, hogy ez a Tanács más tagjainak véleményét is kifejezi — hogy a román kormánynak politikai okokból és a Nemzetek Szövetsége szempontjából is ezt a javaslatot el kellett volna fogadnia. Ezért habozik is, hogy a hármass bizottság kiküldésére vonatkozó újabb javaslatot elfogadja-e. Ha mégis elfogadja, ezt abban a reményben teszi, hogy a kérdés rendezését gátló jogi akadályokat ki fogják kerülni, hogy így mindkét részre elfogadható megoldást kapjanak.

Az előadottak, ha az adott kérdést újból el is odázták, a kisebbségi jog szempontjából jelentősek. Ugyanis abból, hogy a Tanács nem tárgyalta a jogász-bizottság javaslatát, az következik, hogy ez a bizottság nem fogadta el a román kormánynak azt az álláspontját, hogy a kisebbségi panasznak előfeltétele az összes belföldi fórumok igénybevétele és kimerítése, s csak ennek megtörténte után van helye a Nemzetek Szövetsége előtt való panasznak. Ha ugyanis nem ez a «negatív értelmű» vélemény alakult volna ki, — mint ezt a német tanács tag kiemelte — vagyis a román álláspontot fogadták volna el, akkor újabb bizottság kiküldésére sem lett volna szükség, hanem a Tanács egyszerűen kimondta volna, hogy a panaszosok, mielőtt a Nemzetek Szövetségéhez fordulnak, tartoznak a belföldi jogszolgáltatás fórumait kimeríteni s ezzel az ügy tárgyalását befejezte volna. De nem így történt, amint ez az újabb hármass bizottság kiküldéséből és különösen a német tanács tag felszólalásából kitűnik. A kisebbségi eljárás tehát a május 21-i tárgyalás alapján bizonyos megerősödést könyvelhet el. Ugyanis annak ellenére, hogy az egyoldalú és befolyásolással működő eljárás során a vonatkozó összes adatokat nem bocsátották nyilvánosságra, holott ez természetesen következik abból, hogy az ügy a Tanács elé — tehát nyilvános tárgyalás alá — került, továbbá annak ellenére, hogy bár a kisebbségi eljárásban kikötve nincs az, hogy a panasz beadása előtt az összes belföldi jogi fórumok döntése kimerítendő, mégis a román kormány (vagyis a győztesek csoportjához tartozó tagállam) által a tárgyalásba dobott újszerű álláspont nem fogadtatott el, ez a jövőre nézve haladást jelent.

Következő szaka a panasznak a Tanács 1932. évi szeptember hó 24-i 68-ik ülésén folyt le. Tárgya a «gyakorlati megoldás» volt, mert — mint láttuk — a román kormánynak jogi alapon szemmel láthatólag nem volt igaza s ezt a Tanács ítéletileg vonakodott kimondani.

Az előadói jelentés¹ két részre oszlik egy-egy melléklettel és térképpel. A bevezetésben Nagaoka előadó² ismertette a hármas bizottság tárgyalásait, a Nemzetek Szövetségének főtítkársága által kiküldött Azcarate kisebbségi osztályigazgatónak helyszíni megállapításait és ez alkalommal a román kormány és hatóságok részéről élvezett rendkívüli előzékenységet, amellyel elősegítették munkáját. (Ez a halálkodással kísért helyszíni tárgyalás talán az egyoldalúság bizonyítéka is!?) Nyilván ez a helyszíni vizsgálat sem járt a panaszosok igazságának csökkenésével, mert utána mégis csak a megegyezésnek — bármily rossz is az — kellett volna bekövetkeznie, és nem a román kormánynak volt igaza, amely, mint láttuk, kezdetben még a Nemzetek Szövetségének beavatkozási, valamint panaszlási jogát is kétségbe vonta. Sajnos, az egyoldalú kisebbségi eljárás szerint nem a kisebbség, hanem a Tanács köt megállapodást a román kormánnyal.

A jelentés első része a csíki székelyek jogainak visszaállításával foglalkozik. Ez már egymagában igen érdekes tünet, mert hisz a Tanács mindenképpen igyekezett a tulajdonjogra vonatkozó kérdést kikerülni s azt hangsúlyozottan nyitva hagyta. Ugyanis a román kormány éppen a tulajdonjog kérdését tette vitássá. A Tanács viszont az elfogadott jelentésben mindenütt visszaadásról, visszatérítésről (seront res-

¹ C. 673/1932. I. 1932 szeptember 24.

² Itt rá kell mutatni arra az állapotra, hogy a csíki magyarok panaszának előadójává japán tanácstagot választottak, mint már ez más esetben is történt. Nem az előadó tiszteletreméltó személye, tudása, képessége vagy jószándéka ellen emelünk szót, hanem az ellen, hogy szigorúan európai ügynek előadójaul Európán kívüli nemzet tagját, még hozzá oly nemzetét, amelynek fajilag egységes népe van, küldhet ki a Nemzetek Szövetsége s így mintegy már előre bizonytalanná lehet tenni az ügyet.

titué», «il sera également restitué», «il sera restitué», «rétablissement de l'ancienne Administration» stb.) beszél s állami tulajdonról említést nem tesz, sőt pl. olyanokat mond, hogy «amikor 1923-ban a román állam abban a hitben, hogy ezek a javak az ő tulajdonát alkotják . . .» («En 1923, l'État roumain, estimant que ce patrimoine lui appartenait . . .»). Az állam ebben a meggyőződésben kb. 32,000 holdat tíz község közt, mint közös tulajdont, egyházak és egyesek közt, mint magántulajdont, osztott szét, míg kb. 30,000 hold az állam tulajdonában maradt. Az épületekben közintézményeket helyeztek el vagy régi rendeltetésüket meghagyták. A bizottság — folytatja a jelentés — a gyakorlati megoldást szem előtt tartva, először az állam tulajdonában maradt birtok érintetlen visszaadását vagy bérfizetést kívánt a román államtól. Az ily irányban lefolytatott tárgyalások az adott viszonyok közt arra az elhatározásra készítették a bizottságot, hogy ily irányú tárgyalás sem nem indokolt, sem nem gyakorlati. Ezért tehát más javaslatokat tesz:

1. A Csíkmegyei Magánjavak kezelésége visszaállítatik, eredeti szabályaival, amelyeket a román királyság alkotmányával és közigazgatási jogával összhangba kell hozni;
2. az alap városi ingatlanait és a régi kezeléségnél talált értékeket az újonnan visszaállított kezeléség az 1923. évi leltár alapján visszakapja;
3. a borszéki üdülőház a kezeléségnek visszaadatik;
4. visszaadatik 6704 hektár erdő és legelő 50.787,700 lei (1.548,681 aranyfrank) értékben és 1.032,500 lei (31,484 aranyfrank) évi bérértékben. Itt felsorolja a jelentés nemzetiség szerint részletezve a tíz községet és az egyházakat, amelyek a román kormánytól földeket kaptak. Az egyházakra nézve megállapítja a jelentés, hogy a görög-keletiek és görög-katolikusok 1500 holdat kaptak és 300 holdat a róm. kat., református és örmény egyházak. Előbbieknek nem volt földjük, míg utóbbiaknak már a földreform által megengedett mennyiségű földjük volt. A községeknek adott földek 35,196 holdat tettek ki, amelyek a román kormány szerint oly arányban oszlottak meg, hogy akkor, amikor Csík vármegye lakossági aránya 86·4% magyar és 12·4% román, a románok 47·20%-ot, a magyarok 52·71%-ot kaptak;
5. a román

kormány elvállalja az alap alkalmazottjainak elmaradt és jövőben esedékes nyugdíjai fizetését a román állami tisztviselőknek megfelelő mértékben; 6. a csíkszeredai leánylíceum megmarad az állam kezelésében, de a kormány magyar párhuzamos osztályokat állít fel mindaddig, amíg elegendő számú növendék részére fogják kívánni a magyar oktatást. A csíksomlyói árvaházat államosítják, de az ott elhelyezett magyar gyermekeket magyarul fogják oktatni. A székely diákok ösztöndíját az új kezeléség fogja kiutalni a birtok jövedelméből.

A tárgyilagos szemlélő első tekintetre is megláthatja a nagy körültekintéssel megállapított feltételek mögött rejlő csalafintaságokat. A 2. pontban említett leltárt a románok készítették akkor, amikor már elvették a magánjavakat, de meg a leltár 10 év alatt a román kezelés alatt nagyrészt tönkremehetett és valószínűleg ment is. Vagyis a jogosultaknak úgy kell átvenniök mindent, ahogy a románok átadják. Pl. a 200 elvett eke ma már ócskavasnak sem jó, a csíkszeredai kultúrházat pedig a románok még annakidején kaszárnyává alakították át. A 3. pont szerint visszakerülő borszéki üdülőház felhasználása ugyancsak erős kétségeket támaszthat, hisz a kormányhatalom befolyását úgy érvényesíti majd, ahogy akarja. A 4. pontban megjelölt birtokrészek minősége az értékelésből világosan kitűnik, mert 31,000 frank jövedelme csak rossz földnek lehet. A már szétosztott földekből a román egyházak is bőven, sőt jóval többet kaptak, mint a magyar egyházak, holott magyar alapról van szó, de meg vajjon a román rendeltetésű nagy alapokból ily arányban részesültek-e a viszonzóság alapján a magyar egyházak is? Kétségtelenül nem. A fő sérelem az, hogy a kiosztott kb. 30,000 holdnyi területből nagyrészt betelepített románok részesültek agrárreform címén, míg a székely községeket azon a címen zárták ki, hogy úgyis elég nagy határuk van. Az 5. pontban vállalt kötelezettség mellett önként kívánkozik annak kimondása is, hogy az alap mindenkor székely vezetés alatt fog maradni s a kezelőséget nem fogják lassanként — az eddigi bevált módszer alapján — kicserélni románokkal. Ezzel a népszövetségi bizottság nem törődött. A 6. pontban

említett intézmények magyar párhuzamos osztálya és magyar oktatása tisztán a románok kényének-kedvének van kiszolgáltatva, s az ismert eszközökkel, amelyekkel tiszta magyar tanintézeteket tudtak elnépteleníteni és bezáratni, vagy románná tenni, itt is szabadon élhetnek majd, mert ezzel bajlódni sem tartotta érdemesnek és szükségesnek a bizottság. A jelentés még hangsúlyozza, hogy amint a körülírt intézkedések megtörténtek és az alap új kezelősége a vagyont átveszi, jelentést fog tenni a Tanácsnak. Ezek után a Tanács minden vita nélkül, egyhangúlag elfogadta az előadói javaslatot és tudomásul vette, hogy a román kormány is elfogadja azt.

Tíz évi szégyenletes és az emberi méltóságot sértő húzavona után végre formailag elintézését kapott ez az ügy, de sietve meg kell állapítanunk, hogy távol áll az igazságtól. Mint láttuk, a visszaadásra kijelölt vagyon csak fele annak a vagyonnak, amelyet elvettek a jogos tulajdonosoktól, azonfelül pedig a lefolyt idő alatt okozott károk megtérítéséről óvatosan hallgat a jelentés. Pedig gondoljunk csak a hatalmas erdőségek kihasználása által okozott károkra, amelyekre kellő időben felhívták a panaszosok a Nemzetek Szövetsége figyelmét. A többi kedvezmény is — mint pl. az iskola, árvaház államosítása — igen kétes értéket jelent a székelyek szempontjából.

Mindemellett pedig nagy kérdés marad a kikötések végrehajtásáig, hogy a román kormány egészükben teljesítené-e azokat, mert már láttunk ily esetet is a bánáti magyar telepésekkel való bánásmód esetében.¹

A Nemzetek Szövetségének határozathozatala után nem-sokára, 1932. évi október hó 4-én magán részről újabb emlékiratot nyújtottak be a csiki székelyek panaszának megvizsgálására kiküldött hármas bizottság és a román kormány által követett eljárás tárgyában.²

Az emlékirat utal arra, hogy a csiki székelyek egyebek

¹ *Magyarország*. 1932. IX. 28.

² Tamás András genfi hírlapíró emlékirata, amelynek átvételét a Nemzetek Szövetségének főtitkársága 1932. évi október hó 25-i keltezésű, 4/39,139/3442. számú levelében ismerte el.

közt azt is felpanaszolták, hogy a román kormány a lefoglalt területekből nagyjából románoknak juttatott földeket a magyarság rovására. Ezzel szemben a kiküldött hármas bizottság jelentése szerint az érdekelt tíz község lakossága akként oszlott meg, hogy az összesen 35,196 főnyi lakosságból román 16,641 (47·29%) és magyar 18,555 (52·71%). Ezek az adatok azt valószínűsítik, hogy a tíz község együttesen magyar többséget mutat fel. Ha azonban községenként nézzük a helyzetet, más megállapításra jutunk. Láthatjuk akkor, hogy például «Frumoasa» (Szépvíz) magyar község mindössze csak 1 hold földet kapott, «Mercurea Ciuc» (Csikszereda) magyar várost pedig 30 hold földdel elégtették ki ugyanakkor, amikor más községek ezer holdakat kaptak!

A román kormány azonban még tovább ment a valósággal szemben, hogy látszólag magyar többségre hivatkozhassék. Erre a célra felhasználta egy román és egy magyar községnek «Toplita-Ciuc» (Csiktoplóca) és «Toplita-Romana» (Maroshévíz) névhasonlatosságát.¹ «Toplita-Romana» község lakosságából 4133 román és 1382 magyar nemzetiségű, míg «Toplita-Ciuc» község lakosságából 1850 magyar és 9 román nemzetiségű. Az elkobzott földekből a román község 278 holdat kapott, míg a magyar község egyet sem. A bizottság viszont a Nemzetek Szövetségének csak a magyar község népességi arányára hivatkozott, hogy így bizonyítsa azt, hogy a magyarok kaptak földeket. San Martin (Csikszentmárton (színmagyar) (920 : 89) községhez két tanya — Cosnea (Kócstelek) és Ciuges (Csügés) — tartozik, amely tanyáknak 1646 hold földet juttatott a román kormány, ellenben az előterjesztett kimutatásban maga a község, Csikszentmárton szerepel, hogy úgy tűnjék fel, mintha a földet magyarok kapták volna. Mármost, ha az ily értelmű javításokat átvezetjük a bemutatott kimutatáson, akkor teljesen változott helyzettel és adatokkal találjuk szembe magunkat, mert 19,730 főnyi románsággal csak 11,741 főnyi magyarság áll s így a valódi helyzet egészen más. Az emlékirat azzal

¹ Maroshévíz, Maros-Torda vármegyéhez tartozott s ha juttatni akartak, azt a marostordai Székhasasból kellett volna venniök.

fejezi be megállapításait, hogy 20,000 székely nem a román kormány, hanem a Nemzetek Szövetsége miatt vált földönfutóvá.

Ezekután megállapításra szorul még, hogy a székely határőrök utódainak anyagi vesztesége mennyit tesz ki. Mint már tudjuk, a vagyonközösség vagyonának 1923. évi lefoglalásakor a románok az összes számadásokat, leltárakat, pénztári könyveket és egyéb iratokat is birtokukba kerítették. Az általuk felvett leltárak pedig egyedül hiteleseknek nem ismerhetők el. Így tehát a veszteség egyelőre csak megközelíthetően állapítható meg, amíg az új kezelőség új leltárt nem állít össze. Ez pedig évek munkáját jelenti.

Áttérve most már a veszteségekre, először is a vagyon-
tárgyakra, azok két csoportra sorolhatók: 1. a mező- és erdőgazdasági ingatlanok, 2. a nem-mezőgazdasági ingatlanok és ingóságok veszteségeire. Lássuk tehát ezeket sorjában. Ad 1. az 1923. évben 62,800 hold mező- és erdőgazdasági ingatlant sajátítottak ki, közte 32,000 holdat községek, egyházak és egyesek részére; 30,600 holdat pedig állami birtok céljaira. A tárgyalások során a román kormány csakis az utóbbi, állami célra kisajátított birtokok részben való visszaadását helyezte kilátásba. Az 1933. évi szeptember hó 27-i tárgyalásokhoz képest 11,600 hold visszaadása határozottatott el, ami az egész birtoknak csak 18%-át teszi ki. Így tehát 51,200 hold (82%) végleg román tulajdonban marad! A vagyoni veszteség ezt a földbirtokot illetően 4.608,000 aranyfrankra (148.480,000 lei), a jövedelmi veszteség pedig évenként 76,800 aranyfrankra (2.457,600 lei) becsülhető a nemzetközi tárgyalások adatai alapján. Ezek szerint tehát meg kell állapítanunk, hogy a Csíkmegyei Magánjavak régi jövedelmének csak $\frac{1}{4}$ -e fogja rendeltetését szolgálni a jövőben, akkor, amikor a haszonélvező székelység, mint nemzeti kisebbség kulturális és gazdasági szükségleteinek sokkal fokozottabb kielégítésére lenne szükség, mint 1918 előtt. Ad 2. A nem-mezőgazdasági területek és egyéb javak értéke ezidőszert pontossággal nem állapítható meg, mert azok állapota és terjedelme ismeretlen s az csak az átadáskor derülne ki.

A Nemzetek Szövetsége határozatának végrehajtására a román közoktatásügyi miniszter háromtagú bizottságot küldött ki, amelynek tagjai: Serbán kisebbségi miniszter, Gelmegcanu földművelésügyi és Radulescu külügyi államtitkárok.¹

A Nemzetek Szövetsége határozatának végrehajtására visszatérve, az ügyben való intézkedést két teljes esztendőn át azzal a vitával odázta el a román kormány, hogy vajjon külön törvény vagy pedig kormányhatósági rendelkezés kell-e a végrehajtáshoz. A halogatás érthető is, mert a román kormányok pártszempontjaiból, de meg a román sajtó demagógiája, szélsőséges izgatásai miatt a részleges rendezés kellemetlen volt. A sajtó ugyanis mint nemzetiségi kérdést állította be ezt a nemzetközi forum előtt lefolytatott panaszt s a csíki vagyonszövetség visszaadását oly veszteségnek jelezte, mintha akár Erdélyt kellett volna feladni és visszaadni a magyaroknak. Pedig nem jelentett mást, mint a jognak és igazságnak érvényesülését, amely egyúttal szociális jelentőségű is volt, mert hisz a román állam tehermentesítését foglalja magában a magyar kisebbséggel szemben, hitelnyújtás, iskolák felállítása stb. útján.

Az 1932. évi szeptember hó 18-i genfi megegyezésben a Nemzetek Szövetsége elfogadta a román kormánynak azt az ajánlatát, amely a vagyonszövetség részének visszaadását foglalta magában. Mikor azután már több, mint másfél év múlt el érdemleges intézkedés nélkül, a romániai Magyar Párt nevében Gyárfás Elemér szenátor és Willer József képviselő Tatarescu miniszterelnökhöz panasszal fordultak

¹ A bukaresti *Lupta* című napilap 1933. évi február hóban azt a hírt közölte, hogy a csíkszeredai állami gimnáziumban elrendelték a magyar tagozat felállítását, amelyről a közoktatásügyi miniszter a Nemzetek Szövetségének jelentést fog tenni. A magyarság részéről erre nyilatkozat történt, amely utal arra, hogy Csíkszeredán nem állami gimnázium, hanem csak polgári iskola van, s ennek magyar tagozata csak kis részletkérdés, amely a kormánynak egyoldalú intézkedése és nem kétoldalú megegyezésen alapul. A Csíkmegyei Magánjavak képviselőivel való tárgyalások megindultak ugyan, de azok csak a kezdet kezdetén vannak. (*Budapesti Hírlap*, 1933. II. 26.)

1934 március végén s kérték a rég húzódó ügy mielőbbi napirendre tűzését.¹ Ennek végrehajtására szolgált azután az a törvényjavaslat, amelyet 1934. évi június hó 28-án tárgyalt le a román szenátus. Ennek egyes szakaszai a következők :

1. *szakasz.* Visszaállítatik a «Csíki javak» igazgatósága, amely az 1897. évi régi alapszabályok alapján fog működni. Ezek az alapszabályok oly értelemben fognak módosulni, hogy azokban a magyar közoktatásügyi és kereskedelmi minisztereknek, továbbá a csikmegyei alispánnak adott hatáskört a közoktatásügyi és vallásügyi, illetve iparügyi- és kereskedelemügyi miniszterek, továbbá Ciuc megye prefektusa és Ciuc megye tanácsa fogják gyakorolni.

2. *szakasz.* A földművelésügyi miniszter fölhatalmaztatik, hogy egy, minden további igényről lemondó nyilatkozat ellenében, a jelenlegi állapotban (!) átadja a «Csíki javak igazgatósága» birtokába a következőket :

a) Minden városi ingatlant, amely az állami átvételről szóló 1923. évi leltárban benn foglaltatik. Kivéteket az a terület, amelyet időközben a Mercurea-Ciuc-ban (Csíkszeredán) létesült görög-keleti egyháznak átadtak. Kivéteket az átadásból a magánjavak volt igazgatóságánál talált értékek is. (A volt takarékpénztár kölcsönkötvényei, stb.)

b) Visszaadásra kerül a borszékfürdői üdülőház.

c) 6704 hektárnyi területű erdő és legelő a szerint, ahogyan azt az Állami Erdők Önkormányzati Pénztára által készített háztartási tervek kihatárolták.

3. *szakasz.* A közoktatásügyi miniszter négyosztályú középiskolát fog Mercurea-Ciuc-on (Csíkszeredában) állami intézményként fenntartani. Ennek párhuzamos osztályai lesznek román és magyar tanítási nyelvvel, abban a mértékben, ahogyan kellő számú tanuló jelentkezik a magyarnyelvű tanítás igénylésével. (Ez a szakasz a «Csikmegyei Magánjavak» által fenntartott korábbi, nagynépességű polgári leányiskolát kívánja helyettesíteni. Az iskola szép épülete is a magánjavaké volt ; ezután az államé marad.)

Hasonlóképpen állami intézmény jellegével fogják a sumuleu-i (csíksomlyói) árvaházat is fenntartani, ahol a magyar gyermekek részére magyarnyelvű lesz az elemi oktatás. (Az egykori Csíksomlyón székely katolikus árvák részére volt a Magánjavaknak árvaháza, nagy-kiterjedésű kerti gazdasággal. A törvény idézett szövege szerint ezt is átveszi az állam.)

4. *szakasz.* A pénzügyminiszter az 1934/35. évi költségvetésbe megfelelő összeget vesz föl, hogy nyugdíjat fizessen a Magánjavak

¹ *Pesti Hirlap.* 1934. IV. 5.

volt tisztviselői részére. A nyugdíjat visszamenőleg is megadják 1923. évi április 1-től 1934. évi április hó 1-ig. A nyugdíjazás összegét a Magánjavak alapszabályai szerint fogják kiszámítani.

5. szakasz. A törvényt a külügyi, földművelésügyi, közoktatásügyi és pénzügyi miniszterek fogják végrehajtani.

A szenátusi tárgyaláson Gyárfás Elemér szólalt fel a Magyar Párt nevében s megállapította, hogy a törvényjavaslat szövegezésének módja nem oldja meg a kérdést. A genfi egyezmény ugyanis mindenekelőtt kimondja, hogy a Csíkmegyei Magánjavak régi igazgatása állíttatik helyre, a nélkül, hogy intézkednék, milyen alapszabály szerint. A törvényjavaslat viszont megállapítja, hogy ez a helyreállítás az 1897. évi alapszabály szerint történik. Pedig ezt 1909-ben hatályon kívül helyezték, s amidőn a Magánjavak ügykezelését a román állam átvette, az igazgatás e második alapszabály szerint folyt. Ellenvetés továbbá az, hogy a genfi egyezmény megállapítja, hogy az alapszabályt a Romániában érvényben levő alkotmány- és közigazgatási joghoz kell alkalmazni. A jelen javaslatnak vannak oly intézkedései, amelyek ellentétben vannak az általános elvi állásfoglalással. A szóbanlevő szervezet elnöke a multban a vármegyei alispán volt, akit a megyegyűlés választott, még pedig nem életfogytiglan, hanem meghatározott időre. Most a prefektus lesz az elnök, aki a régi rendszerben is szerepelt, mint főispán. Annak a hatáskörnek, amelyet a magyar időben az alispán betöltött, most a megyei tanács elnökének a hatásköre felel meg, így tehát ennek kellene a Magánjavak igazgatósága elnökének lennie. De továbbmenve, a magyar törvény nem ismerte a választott vármegyei tanácsok feloszlatásának lehetőségét és azok helyettesítését kinevezett időközi bizottságokkal. Most ennek fennáll lehetősége s a javaslat erre nem intézkedik, már pedig az interimar bizottságra nem ruházható rá a Magánjavakra vonatkozó hatáskör. A genfi egyezmény szerint az 1922. évi állapotnak megfelelően kellene visszaadni a javakat, míg a törvényjavaslat a mostani állapot szerint akarja ezt megtenni. Felszólaló a Magánjavak igazgatóságának jogi személyként való elismerését, továbbá a telekkönyvi visszairás díjtalanságát kívánta még, mert az állam hibájából

állott elő ennek szükségessége. A Magyar Párt részéről tehát a következő nyilatkozatot terjesztette elő:

A békeszerződés rendelkezései alapján, amelyek mindenkivel szemben egyenlő és igazságos bánásmódot biztosítanak, van szerencsém a Magyar Párt nevében és megbízásából a következőket kijelenteni a jelen törvényjavaslatra nézve.

1. Azok a javak, amelyek az erdélyi volt román határőrök tulajdonai, semmiféle bántalmat sem szenvedtek. Ezzel szemben az egykori csíkmegyei székely határőrezred egész vagyonát felosztatták, s azt 1923-ban önkényes módon átvette a kormány azzal az indoklással, hogy ezek a javak állami tulajdont alkotnak. A kormány tehát minden jog nélkül elkobozta a volt csíki határőrök egész vagyonát, lefoglalta irattárát és kétségbevonva az egész közületnek még a létezését is, megfosztotta attól a lehetőségtől, hogy ez a páratlan igazságtalanság a törvény által engedélyezett jogi eszközök felhasználásával orvosoltassék.

2. A kormány javasolta az állam által 1923-ban elvett javak egy kis részének visszaadását, oly adatokra és értesülésekre hivatkozván a Nemzetek Szövetsége előtt, amelyeket a kérvényezők megcáfolhattak volna, ha az eljárás módot nyújtott volna nekik arra, hogy a határozathozatal előtt ismerjék azokat. A kormány e javaslatát gyakorlati megoldásként elfogadta a Nemzetek Szövetségének tanácsa a nélkül, hogy a jogi helyzetet vizsgálat tárgyává tette volna. A kormány azonban a jelen törvényjavaslattal meg akarja akadályozni, hogy a visszaadott vagyont a jogszerinti tulajdonosok saját szerveikkel igazgathassák. A javaslat az 1897. évi alapszabály alkalmazását írja elő, és a régi autonóm vármegyei szerv által választott elnök jogkörét a kormány bizalmi szervére, a vármegyei prefektusra ruházza át, ami megakadályozná a csíkmegyei székely lakosságot, hogy vagyonát saját választott szerveivel igazgassa. A törvényjavaslat nem veszi figyelembe, hogy a vagyon igazgatótanácsának tagjai még az alkalmazni kívánt alapszabály értelmében is csak csíkmegyei székelyek lehetnek, és hogy a régi vármegyei közgyűlésnek csak addig lehetett hatáskörében a magánvagyon igazgatása, amíg a magyar uralom által szabályozott önkormányzati szervezet érvényben volt.

3. A javaslat nem sorolja fel azokat a vagyontárgyakat, amelyek a Nemzetek Szövetségének jegyzőkönyve értelmében a visszaadás tárgyát tennék.

4. Mindezekből kitűnik, hogy a törvényjavaslat nem alkalmas a Nemzetek Szövetsége tanácsa és a román kormány közt kötött egyezmény végrehajtására, s annál kevésbé tekinthető az a kérdés jogos megoldásának. Tisztelettel kérjük tehát az 1—3. szakaszok törlését és kérjük, hogy legalább a Nemzetek Szövetségének jegyzőkönyvében felsorolt javak haladék nélkül és az igazgatótanács összetételére vonatkozó minden feltétel nélkül helyezzessenek az illetékesek

birtokába mindaddig, amíg a kormány javaslatot terjeszthet elő, amely megfelel az egyenlő elbánás és a méltányosság követelményeinek.

5. A javaslat 4. és 5. szakaszaiban foglalt és a magánjavak régi tisztviselőinek nyugdíjazására vonatkozó intézkedéseket elfogadjuk. Ezeket — különválasztva a javaslat többi részétől — kérjük törvényerőre emelni, hogy ezek a volt tisztviselők, akik 11 év óta a legnagyobb nyomorban élnek a vagyon elkobzása miatt, végre megkaphassák nyugdíjaikat minden további haladék nélkül.

6. A jelen törvényjavaslat amaz intézkedése, amely szerint az állam át fogja adni a javakat a vagyonkezelésre hivatott szervezetnek, egy nyilatkozat alapján, amely minden további igényről való lemondást tartalmaz, a törvény erejével igyekszik kizárni még a lehetőségét is annak, hogy a panaszosok az állam bírói fórumaihoz forduljanak az 1923-ban végrehajtott vagyoneklobzás ellen.

Kérjük az alkotmányos tényezők támogatását, hogy vonassék vissza ez a törvénytelen feltétel, amellyel sohasem békülhetünk meg. A lemondás erről az álláspontonról azt jelentené, hogy hozzájárultunk a székely határőrök ivadékainak elemi jogaitól való megfosztásához.

A szenátus tárgyalása ezután rövidesen befejeződött, még pedig úgy, hogy minden változtatás nélkül hozzájárult a törvényjavaslat eredeti szövegéhez. Ezáltal az «A Csík-megyei Javakra vonatkozó vitának liquidálása» címen törvényerőre emelkedett.

Ha azt tekintjük, vajjon lehet-e ezt a törvényt a Nemzetek Szövetsége határozatának végrehajtásaként tekintelnünk, csak egy választ adhat minden elfogulatlan személy: nem! Lehet-e a vita liquidálásának mondani? Nem! A nemzeti kisebbségek védelmét bármennyire nem tekinthetjük kialakultnak vagy tökéletesnek és bármennyire érezzük is annak jogi szempontból kirívó fogyatékosságait, mégis arra a meggyőződésre kell jutnunk, hogy ha még a Nemzetek Szövetsége sem tudja elhatározását végrehajtani, akkor ez nem kevesebb, mint a kisebbségi védelemnek sokak által már rég hirdetett csődje. A mai helyzet mindenesetre az, hogy nem a Csík-megyei Magánjavak ügyében beadott panasz feneklett meg, hanem megfeneklett a világ vezető hatalmainak igazságérzete, amellyel az igazságba vetett emberi hit megingása is jár.

OLAY FERENC.

A KARAKTEROLOGIA ALAPKÉRDÉSEI.

— Második közlemény.¹ —

II.

A karakterologia második feladata a jellemtani kategóriák felállítása. Ezek közé tartoznak, amint láttuk, mindenekelőtt a fő lelki és testi tulajdonságok osztályfogalmai. Itt azonban egy lényeges megkülönböztetésre van szükség a testi és a lelki tulajdonságok karakterologiai jelentősége tekintetében. Az emberi egyéniséget első sorban a lelkiség alkotja ; a testi individualitás is szerepet játszik benne, de mégis csak másod sorban. Ezért a legfontosabb karakterologiai kategóriák a fő lelki tulajdonságok osztályfogalmai. Másod sorban azonban kétségtelenül idevalók a fő testi tulajdonságok osztályfogalmai is. Még pedig azért, mert : 1. a testi individualitás is hozzátartozik a teljes emberi, lelki-testi egyéniséghez ; 2. a testi tulajdonságok és változásaik kimutathatóan közvetlen befolyással vannak a lelki tulajdonságokra és változásokra ; 3. a testi tulajdonságok a lelkieknek gyakran kiváló kifejezői ; 4. a testi tulajdonságok — például szépség, testi erő, rútság, valamely testi fogyatékoság — igen jelentős mértékben hozzátartoznak az egyén *sorsát* meghatározó tényezőkhöz. Az egyéni sors, az egyént érő hatások és élmények egésze pedig nagyon lényegesen befolyik az egyéniség alakulásába, és ezért a sors fő tényezőinek és részleteinek az ismerete a karakterologiai megismerést igen előmozdítja : így a lelki és a testi tulajdonságok mellett az életsors főbb osztályfogalmainak is a karakterologiai kategóriák közé kell sorolni.

¹ Az előbbi közleményt lásd a *Budapesti Szemle* 1935. évi 692. számában.

Az előrehaladás szempontjából célszerűbb először a szemléletileg adható testi tulajdonságokat vizsgálni; ezért első sorban a testi kategóriákat kell megállapítani. Főleg orvosok végeztek rendszeresen ilyen irányú kutatásokat. E. Kretschmer ismert könyve — *Körperbau und Charakter*, 5—6. k. 1926. — a testi kategóriák táblázatát is felállítja. Ez a táblázat a testalkat megragadására meglehetősen alkalmas; az alábbiakban ezt ismertetem.

I. Az arc és a koponya: arc, szem, orr, száj, ajak, pofacsont, alsó állkapocs, áll, gégefő, fogazat, szájpadrás, fül, homlok, félarc (profil), teljes arc, arcalkat, agykoponya, hátsófej, aszimmetriák, torzképződések.

II. Testalkat: általában, testtartás, csontrendszer, izületek, izomzat, zsírpárnák, fej-törzs-viszony, nyak, kar, láb-szár, kéz, láb, váll, mellkas, has, gerincoszlop, medence.

III. Testfelület: A) bőr: általában, pigment, faggyú-kiválasztás; B) edények: bőredények, artériák, pulzus, vénák; C) szőrözet: színe, haj, szemöldök, szakáll, törzsszőrözet, lanugo, karszőrözet, lábszárszőrözet, genitális szőrözet, vállszőrözet, szőrözet atipikus helyeken (mindez részletezve és a nemhez is viszonyítva).

IV. Mirigyek és belső szervek: ivarmirigyek és szervek, pajzsmirigy, lymphamirigyek, emlő és emlőmirigyek; belső szervek és esetleges kórjaik.

Ezekhez az osztályokhoz csatolja Kretschmer a testi nagyság- és súlyméreteket; ezek azonban nem alkotnak külön testi kategóriákat és az előbbi táblázatba felvehetők; elkülönítésük és egyes testrészeknek különféle szempontokból való ismételt jellemzése csupán a kényelmesebb áttekintés céljait szolgálja, azaz nem a testi kategóriákat érintő, hanem csak a tulajdonságok csoportcsítésére vonatkozó technikai kérdés. A testalkat egésze és az egyéniségtípus, amelyeket Kretschmer szintén a táblázathoz csatol, már nem a kategóriák problémacsoportjába tartozik. Ámde idevaló a Kretschmertől megkívánt *nemen* és *koron* kívül a *vércsoport* meghatározása; továbbá a testi kategóriák közé valók a megállapítható *testi öröklési jegyek* és adatok, az *elmúlt testfejlődésfolyamat* és az *elért testfejllettség*, végül az *elszenvedett*

betegségek és sérülések, valamint másféle testi abnormitások ; a kategóriák közé természetesen csak maguk a felsorolt osztályfogalmak tartoznak, konkrét eseteik a speciális és individuális testi tulajdonságok körébe valók.

Amint ebből a kiegészítésből látható, a testalkat fő tulajdonságainak osztályfogalmain kívül a testi karakterologiai kategóriák közé tartozik a testi fejlődés és az azzal szorosan kapcsolatos testi életsors : mindkettő általában igen fontos karakterologiai kategória, többek között éppen azért is, mert az egyéni testi tulajdonságok értelmezésére jelentős befolyással van ; fejlődés- és kórtani ismeretek alapján egy-egy testi tulajdonság sokszor egészen más, újszerű megvilágításba kerül. A testi karakterologiai kategóriák tehát voltaképpen a rendszeres és részletes «belklinikai» jellemzés osztályfogalmai.

A fő lelki tulajdonságok osztályfogalmai mindenekelőtt a lelki erők, tehetségek, képességek természetére vonatkoznak. Itt részletes megvilágítást igényelnek a lelki élet szerkezetében bemutatott lelki erők : a gyakorlati akarat ereje, kitartása, egyenletessége, befolyásolhatósága ; a gyakorlati belátás gyorsasága, biztossága, állandósága ; a gyakorlati ügyesség foka, állandósága ; a cselekvés mellé rendelt gyakorlati célú értelem világossága, áttekinthető ereje, terv- és célszerűsége ; a gyakorlati motiváló érzelem fajtája, ereje, állandósága, egyenletessége. Hasonlóképpen vizsgálni kell az elméleti én-alkat tényezőit : az érzékelő, szemléleti erőt, ennek élességét, kitartását, érzékterületek szerint fennálló speciális különbségeit ; továbbá a szó legtágabb értelmében vett ötletességet, vagyis a gondolatfelvető képességet ; az öncélú, autonóm értelmi belátás tehetségét, vagyis az értelmi felfogás, az intelligencia erejét a feladat bonyolultságával szemben, mélységét a feladat elvontságát tekintetében, gyorsaságát, világosságát a szabatos megoldás tekintetében, határozottságát a megoldás biztossága avagy ingadozó volta szempontjából, fáradékonyságát ; a matematikai kombinatív és konstruktív erő fokát, átfogó képességét a feladat bonyolultsága tekintetében, valamint következtető erejét a konstrukció továbbvitelének mértékében ; általában a kutató,

vizsgáló, gondolkodóképeség nagyságát és kitartását, valamint az elméleti érzelmek — tudásvágy, probléma-kín, keresés- és belátás-öröm stb. — fajtáit, intenzitását és állandóságát. Nem kevésbé szorulnak felderítésre az alkotó én-alkat tényezői: a képzelet ereje, azaz élénksége és gazdagsága, valamint állandósága, speciális szemléletességfajtája (látási, hallási, mozgási stb.) és érzelmi átszóttsége; az ízlés és a tapintat foka, finomsága és állandósága; főleg pedig az érzelmi élet ereje, állandósága, általános és különleges vágy-, indulat-, érzület- és hangulatszíne.

Mindezekon kívül a lelki rögzítőerők is vizsgálatra szorulnak: a figyelem speciális fajtája (érzéki, értelmi stb.), rögzítő ereje, állandósága, egyenletessége; valamint az emlékezet speciális fajtája, hűsége, tartóssága, tanulékonyága és felidéző készsége. Vizsgálatra szorul ebben a körben még a részben testi, részben lelki alapú mozgékonyág, az általános és speciális aktivitás, valamint az általános és speciális motorikus képesség foka, állandósága, egyenletessége; továbbá a biológikumból felemelkedő ösztönerők fajtái, intenzitásuk, állandóságuk, egyenletességük. Ha ezeket a tulajdonságokat ismerjük, akkor az egyén lelki konstitúciójának, mondhatnók, *alaki vonásait* megállapítottuk. Ez azonban még korántsem jelenti a lelki egyéniség, a jellem ismeretét: mert a jellemben nem kevésbé lényeges az a cél vagy tartalom, amelyre a lélek erői irányulnak, mint maguknak ezeknek az erőknek tulajdonságai.

Ezért a lelki élet *irányulásainak* főfajtái a fő lelki tulajdonságok és osztályfogalmaink második fontos csoportját alkotják. Nagyon jelentős mindenekelőtt az aktus iránya: ez, amint tudjuk, lehet reflexív vagy tárgyias. A kétféle aktussal kapcsolatos, de nem mindenben azonos az irányulás célja. Ebben a tekintetben is megkülönböztethetjük a célt egyrészt mintegy magasság, másrészt mintegy szélesség szerint. «Magasság» szerint nagyon jelentős különbséget alkot az, hogy az egyén lelki tevékenysége milyen mértékben irányul pusztá tárgyakra avagy személyekre; ha pedig személyekre irányul, főleg másokra avagy önmagára, egyesekre avagy közösségekre; avagy végül milyen mértékben

irányul az egyén lelki élete valami fölötte és mindenekfölött álló, legfelsőbbnek, abszolútumnak tartott értékre vagy valóságra, esetleg éppen ősi személyre, Istenre? Az irányulás céljának «szélessége» tekintetében azt vizsgáljuk, hogy az élet és a kultúra ágainak, területeinek melyikére irányul az egyén lelki tevékenysége: a gyakorlati, elméleti, avagy művészi életágra, technikára, politikára, gazdasági életre, sportra, tudományra, művészetre avagy például összefoglalóan egységes, mindenoldalú erkölcsi, vallási életre stb.? Ez a vizsgálat tehát egyúttal az egyén foglalkozását is megállapítja; de hivatásának megállapítására még nem elég. Ehhez annak az ismerete is szükséges, hogy milyen jellegű maga az irányulás.

Ezen a téren többféle igen fontos karakterologiai szempont adódik. Ilyen például az irányulás eredetisége: ebben a tekintetben mindjárt szemben áll bármiféle geniális, újat adó tevékenység az utánzó, utánairányuló tevékenységgel. Másféle szempont az irányulás, a lelki tevékenység egyenessége: itt az elsősleges, egyenes lelki tevékenység, irányulás áll szemben helyettesítő, pótirányulásokkal, ressentiment-tevékenységgel stb. Harmadik szempont az irányulás teljessége: egészen más az a lelki tevékenység, amelybe egész lélekkel fekszünk bele, mint az, amelyet csak félig, mellékesen, felületesen, játszva vagy kénytelen-kelletlen végzünk; és egészen más az odaadó, teljes lélekből való komoly és a felszínes, érületileg — nem tudás dolgában — dilettáns tevékenység. Végül igen jelentős szempont az irányulás tudatosági fokának a szempontja is: a spontánul feltörő és a fenekéig reflektált tevékenység között nagy különbség, de számtalan átmenet is van. Az ösztöntevékenységek irányulásai a szorosán vett aktusok irányulásaihoz nagyrészen hasonlóan vizsgálhatók; többnyire össze is fonódnak különféle aktus-irányulásokkal.

A tárgyi tudattartalmak gazdagsága és fajtabeli különbsége is nagy szerepet játszik az egyéniség teljes meghatározásában: a nagy tárgyi tudás, a nagy képzetkincs akár kedvezően, akár kedvezőtlenül befolyásolja az egyéniség alakulását; ugyanígy nagy jelentősége van annak, hogy az

egyén tudattartalma például túlnyomóan történelmi, matematikai, zenei, sportbeli, gazdasági, politikai, vallási tárgyú stb.

A lelki tulajdonságok fő osztályai között egy további alapvető kategóriaként vagy kategóriacsoportként szerepel a lelki érettség: ez sem a lelki erőkből, sem irányulásaikban fel nem oldható, mert bármilyen lelki erők és irányulások mellett különbözőképpen lehet meg és általában az egyéniség életében meghatározott módon, a «lelki életgörbe» szerint alakul. Ez a lelki életgörbe egy tipikus, normális alak lett, amelyet a fejlődéslelektan és a szellem-metafizika együtt határoznak meg, igen érdekes, torz vagy megrövidült vagy másképpen fogyatékos alakokat is felvehet: mindenképp azonban alapvető karakterológiai szükséglet a vizsgált egyéniség lelki-szellemi fejlettségének ismerete. Egészen más karakterológiai megítélés alá esik valamely magatartás egy gyermeknél, serdülőnél, ifjúnál, lelkileg felnőttnél vagy öregnél. A testi és a lelki érettséggel egyaránt összekapcsolódik az ösztönérettség is: ez is alapvető karakterológiai tulajdonság.

A testi és a lelki tulajdonságok főosztályai mellett a karakterológiai kategóriák külön csoportját alkotják a sors kategóriái: mert az egyén sorsa szabad, de befolyásolható egyéniségének kialakulásához hatalmas mértékben hozzájárul. Voltaképpen már a testi konstitúció és az eredetileg adott lelki képességek is egyúttal a sorsvonások közé tartoznak; ámde ezeken kívül a sorsvonásoknak egész sora van. Sors mindaz, ami az egyéniség testi-lelki felépülését magán az egyéni énen kívül közvetlenül, avagy közvetve, mint az egyén magatartását befolyásoló élmény meghatározza. A közvetlenül meghatározó sorsvonások közé tartoznak a testi tulajdonságok és az eredeti lelki képességek, első sorban ezeknek valamennyi öröklött vonása; ide való továbbá minden testi-lelki betegség, sérülés és végül döntő mértékben a halál óriási egyéniségmeghatározó szerepe: az utóbbit azonban karakterológiaiilag megmérni és kiaknázni azért nem tudjuk, mert a halál után lévő, a halálsorstól meghatározott egyéniség tapasztalásunk számára már nem férhető hozzá.

A halálsors tehát jellemalakító és mégsem empirikusan kiaknázható jellemteni kategória: csupán metafizikai, etikai és szellembölcseleti szempontból vonhatunk le rá vonatkozólag bizonyos következtetéseket, amelyek azután esetleg közvetve karakterologiailag is értékesíthetők.

Az élményszerű sorskategóriák igen változatosak. Ide való mindenekelőtt a származással adott élménykategóriák csoportja: a gyermekkori és családi környezet, a társadalmi helyzet, a név élménye, — amely korántsem közömbös, sőt gyakran nagyon is jelentős élet- és jellemmeghatározó tényező — majd a barátok, feljebbvalók, szerelmi viszonyok, tanulmányok és saját, eredeti és reaktív magatartások és alkotások, szórakozások, veszedelmek, kedvező és kedvezőtlen események, általában az élettapasztalatok élményei.

Ezekkel a sorsvonásokkal közvetetlen kapcsolatban vannak az egyéniség akciói a sorsszerű konstitucionális adottságok alapján és reakciói a sorsszerű élményekre. A sorsszerű konstitucionális vonások alapján való egyéni aktivitás lehet közvetetlen, például egy lelki képességből vagy esetleg betegségből annak élményszerű megjelenése nélkül folyó magatartás: ebben is van ugyan öntudatlan reaktív jelleg, amely éppen öntudatlansága miatt a spontán akció képét mutatja; természetesen mindig beleszövődik valódi spontán, szabad aktivitás is. Ha viszont a konstitucionális vonásokkal kapcsolatos élmény közvetíti a reájuk való egyéni reakciót, a velük kapcsolatos egyéni magatartást, például egy szellemi erő vagy gyengeség, testi fogyatékoság vagy betegség lelki átélése kapcsán, akkor ez az immár öntudatos reakció a sorsszerű élményekhez fűződő visszahatások csoportjába tartozik; ez is igen gyakori eset. A sorsszerű élmények minden fajtájával azután összekapcsolódhatnak egyéni visszahatás, amelynek reaktív jellegéből azonban a spontán, szabad és eredeti aktivitás sem szokott hiányozni. Az ilyen egyéni, akár spontán, akár reaktív magatartás megint maga is sorsszerűvé lesz az egyén számára és további, majd ismét sorsszerűvé váló akciókat vált ki; ezeket az előbb felsorolt sorsvonások között meg is említettük. A sorsvonásokra való egyéni reakciók nemei azonban külön karakterologiai kate-

góriákat is adnak, ezek a sorsvonások egy részén kívül még főleg az előbb említett lelki irányulásokkal és részben a lelki érettséggel is rokonok és kapcsolatosak, de mindezekben éppen sorsreakció-voltuk miatt nem oldhatók fel teljesen. Itt a megadás, küzdelem, győzelem, visszafojtott ellenállás, kétségbeesés, bizakodás stb. sokféle és igen bonyolult reakciói jelentkezhetnek és ezek az egyéniség egész alkatát lényegesen meghatározhatják. Ezekkel az egyéniséget meghatározó tulajdonságok főosztályainak az áttekintését be is fejeztük és immár rátérhetünk következő feladatunkra, a karakterologiai kategóriákból és e kategóriák szerint szövődő jellemalkatok vizsgálatára.

III.

A karakterologiai struktúrák vagy jellemalkatok a jellemtani típusokkal megegyeznek abban, hogy minden karakterologiai típus is éppen bonyolult jellemalkat, amely rendszerint több egyszerűbb struktúrából szövődik össze. Különbségük viszont éppen abban áll, hogy a típus bonyolult speciális jellemalkat, amely maga is már egyszerűbb egyetemes jellemalkatokból, alapvető egyéniség-struktúrákból van összeszöve. Maguk a karakterologiai struktúrák olyan alapvetők, hogy mindenféle jellemtípusban megvannak, csupán különböző mértékben és kapcsolatban. Ezért a karakterologiai struktúrák a testi-lelki valóság általános ismeretéből előre megállapíthatók, míg az egyéniségtípusok csakis részletes tapasztalás útján, teljesen empirikus módon kutathatók fel. A karakterologiai struktúrák tehát az egyéniségeknek és típusaiknak általános és alapvető, de már önmagukban is — a típusnál egyszerűbb — összeszövődést mutató alkotói. A tiszta struktúrák a karakterologiai kategóriákból és az ezeket kielégítő legalapvetőbb vonásokból szövődnek össze : a típusok viszont egyrészt struktúrák összeszövődései, másrészt a strukturális vonások további speciális kitöltését is tartalmazták ; éppen ezek miatt a speciális vonások, valamint a struktúráknak speciális összeszövődései miatt nem ragadhatók meg másképen, mint teljesen tapasztalati úton.

Miféle általános és alapvető karakterologiai struktúrákat

adnak a testi kategóriák? Hiszen az emberi test alapján egyféle és faji, speciális különbségei immár empirikusok: ilyenek a rassz-különbségek csakúgy, mint például Kretschmer testalkat-típusai; e két csoport között esetleg bizonyos eredeti kapcsolatok is fennállhatnak. Mindkét csoport speciális alkatai tehát csupán a típusoknál jöhetnek szóba; ámde általános emberi testi alkat maga a fajiság általában, amely minden embert jellemez, általános emberségén belül, és amely látszólag mindig többféle vonásból összeszőtt, bonyolult testi alkat. Az egyes speciális fajok tehát már specifikus embertípusok; maga a fajiság általában azonban minden embert jellemző általános egyéniségalkat, amelynek forrása első sorban a test; a test lelki befolyása alapján azonban a fajiság mint a legtöbb testi vonás, bizonyos mértékig a lelki egyéniségre is kihat és e kihatása útján arra ki is terjed. Ismeretes, hogy a különféle emberfajok lelkisége is eltérő; az eltérés azonban látszólag nem gyökerezik a szellem legmélyén, mert ez a különféle fajokban is alkalomadtán nagyon hasonló lehet, meglepő egyezéseket mutathat, nemcsak az egyetemes emberi és szellemi, hanem éppen nagyon is specifikus szellemi vonásokban is. Ebből arra kell következtetnünk, hogy a lelki specifitás és a testi fajiság között ugyan általában mély összhang és kölcsönös befolyás növelte megegyezés is van, de a lelki egyéniségben a fajiságnak legalább is nem ugyanaz a jelentése, mint testi tekintetben: az egyéni szellemalkat is lényegében túl van a biológiai rassz-különbségeken.

A testtel szorosan kapcsolatos alapvető jellemteni alkat a fajiság mellett, sőt még nyilvánvalóan az előtt a nemiség: minden ember nemileg meghatározott és differenciált s ez a nemi jelleg bonyolult alkatnak mutatkozik. A nemiség különben nemcsak testi, hanem ősi és lényeges lelki-szellemi alkatnak látszik az emberben: igaz, hogy a testi nemi vonások a lelki nemiséget erősen befolyásolják, de ez önmagában is fennálló, alapvető lélekalkatnak tűnik fel, amelynek meghatározottsága és különbségei éppen eredeti szellemi-lelki jellegűek. A nemiség két konkrét alkata, a férfi-nem és a női nem, immár empirikus egyéniségalkatok, igen tágkörű, de mégsem általános emberi alkatok, vagyis típusok: hiszen

nem minden ember férfi és nő, hanem általában vagy férfi, vagy nő, ámbár a másik nemből is lehetnek benne bizonyos vonások ; egészében azonban az emberi egyén általában nem két, hanem egynemű. A nemiséggel együtt annak nyilvánulása, a szexualitás általános jellege is az általános nemi struktúrába tartozik, de az egyik nemhez kötött, valamint a még speciálisabb szexuális vonások már specifikus karakterologiai típusokat alkotnak.

A fajiság és a nemiség mellett az egyéni fejlődési fok is általános testi struktúrát ad : minden embernek van általában életkorával jellemezhető, de azzal nem szigorú egyértelműséggel összekötött biológiai fejlettségi, érettségi foka. Ez az érettségi fok különben, amint tudjuk, igen hasonló értelemben szellemi-lelki téren is megvan és a kategóriák között már felmerült. Voltaképpen mind a testi, mind a lelki érettség immár bonyolult karakterologiai alkat ; a megfelelő karakterologiai kategóriák az érettség egyes elemi komponensvonásainak az osztályfogalmai. A speciális fejlődési fokok — csecsemőkor, gyermekkor, serdülőkor, ifjúkor, felnőttkor, öregkor és ezeknek részkorszakai — már az érettség egyes empirikus és specifikus típusai ; de szellemi tekintetben és bizonyos értelemben mindegyiket minden egyes lelki egyéniség természetes fejlődésében átéli : ennyiben ezek az egyes lelki fejlettségi korszakok is az általános alkatok jellegét nyerik ; erre vonatkozólag a szerző embertanának idevágó részeire utalhatunk. A testi érettség korszakai mindenesetre csak empirikus, nem minden egyénben fellépő típusok ; de a teljes testi kifejlődéshez ezek is mind hozzátartoznak.

Fontos alapvető struktúrákat találunk a lelki tulajdonosságok terén : a lelki egyéniség éppen mindig három alapvető én-alkat, három alapvető karakterologiai struktúra összeszőződése. Ezeket a struktúrákat már meg is ismertük : ezek a gyakorlati, az elméleti és az alkotó én-alkat. Mindegyik minden egyéniségben és minden típusban megvan : de különféle mértékük éppen nagyjelentőségű szellemi típusokat eredményez, a gyakorlati, elméleti és alkotó, valamint a mindenoldalú egyéniségek különféle típusait. Mindegyik én-alkat összetevő erőit és összeszőződésük módját is már

leírtuk : ezért itt nem szükséges őket külön ismételnünk, elég, hogyha a három én-alkatot mint a lelki egyéniség három alapstruktúráját hangsúlyozzuk. Ezekkel az én-alkattal rokontermészetű «formális» egyéniségalkatot nyerünk akkor, ha a három én-alkat kapcsolatát mint produktív én-alkatot a szintén az egész lelki egyéniséghez fűződő emlékezeti, megtartó alkattal állítjuk szembe : mindkettő általános, minden egyénben meglévő lelki alkat. Végül ide vehetjük egyrészt az önfenntartásra, másrészt a fajfenntartásra irányuló dinamikus ösztönalkatokat is.

A lelki irányulások is adnak karakterologiai struktúrákat. Ilyen az egyén én-irányúsága mint valamennyi reflexív, azaz önmagára irányuló aktusának, magatartásának az összeszövődése, struktúrája ; ez az én-irányúság kisebb-nagyobb mértékben minden egyénben megvan és reflexív aktivitásának ősi adottságával kapcsolatos. Ámde ugyanígy van minden egyéniségben tárgyirányúság mint az én valamennyi tárgyias aktusának, tárgyi irányulásának az összeszövődése, struktúrája. Az én-irányúság és a tárgyirányúság viszonya nagyon fontos karakterologiai típusok különbségeit alapozza meg.

Az irányulás célvontakozása az előbbi struktúrákkal kapcsolatos, de velük nem azonos irányulási struktúrákat eredményez : ezek az egyéniség tárgyvontakozása, személyvontakozása és istenvontakozása. Mindegyik valamiképpen megvan minden egyéniségben és benne elég bonyolult alkatú ; fokuk és viszonyuk megint elég jelentős karakterologiai típuskülönbségek alapja. A tárgyvontakozás itt a tiszta tárgyakra való irányulást jelenti a személyekre és Istenre való irányulással szemben, míg az előbbi tárgyirányúságban a tárgy csupán általában az éntől való elirányulás célját jelenti.

Az irányulás módja is érdekes struktúrákat ad : ilyenek a szubjektivitás és az objektivitás. Ezek nem az én-irányúságot és a tárgyirányúságot jelentik, bár azzal is kapcsolatosak ; a személy- és tárgyvontakozással még kevésbé azonosíthatók. A szubjektivitás jelenti az egyéniség irányulásának, magatartásának azt a módját, amely lényegileg az irányuló alany és érdekei szerint foglal állást ; az objek-

tivitas pedig az irányulásnak, a magatartásnak azt a módját jelenti, amely főleg az irányulás tárgya, e tárgy természete szerint foglal állást. Mindegyik mindig megvan minden egyénben, de fokuk és kölcsönös viszonyuk megint fontos karakterologiai típusok különbségeinek egész sorát alapozza meg. Ezek a struktúrák sokszor összeszövődnek egy további irányulás-alkattal, az irányulás egyenességi fokával; e szerint van elsődleges, egyenes, és másodlagos, ressentiment-irányulás-típus. Maguk ezek a típusok már nem általános egyéniségalkatok, hanem éppen empirikus típusok; az irányulás egyenességi foka azonban általános karakterologiai vonás, még pedig a lélek egészében gyökerező komplex alkat.

További idetartozó egyetemes jellem-struktúrákat nyerünk az irányulás eredetiségének az alapján is: hiszen bizonyos fokú eredetiség minden egyénben van; de ugyanúgy van mindegyikben utánzó irányulás is. Így megkülönböztethetők az őstevékenységek, valamint az utánzótevékenységek alkattípusai.

Végül kétségtelenül van minden egyénben önkénytelen és öntudatosított — mind reflexív, mind nem reflexív — tevékenység: ezek az önkénytelenség (spontaneitás) és az öntudatosság struktúráit adják és szintén fontos karakterologiai típus-alapok.

A lelki egyéniség tárgyi tudattartalma az én-alkatokon és az irányulási struktúrákon túlmenő, újabb jellemteni struktúrákat látszólag nem ad; igenis ad azonban ilyeneket a lelki fejlettség kategóriája. Ezeknek a fejlettségi struktúráknak az az érdekes vonásuk, hogy az eddigi struktúrákkal megegyezően általános karakterologiai határozmányok, de köztük több éppen csak átmenetileg általános. Ilyenek a naivitás, a pubertás, az adolescentia, a lelki fejlettség és a lelki érettség vagy öregség struktúrái, amelyek között csupán az utolsó nem átmeneti alak. Azt lehetne mondani, hogy ezek a struktúrák még mint átmenetiek sem mind általánosak, hiszen sok egyéniségben a későbbiek ki sem fejlődnek. Ez az állítás azonban csak részben igaz: valóban találunk visszamaradt, megállt, átmeneti struktúrákban fixált vagy teljes kifejlődésük előtt elvágott alakú egyéniségeket is, «örök

gyermeket), esetleg biológiai okok miatt serdülőkori állapotokban visszamaradt embereket stb.; ezek az alkatok azonban nem határozzák meg az egyéniség egészét, amely mégsem egészen gyermeki, serdülő stb. Sőt, sok lelki tapasztalat alapján egyenesen úgy látszik, hogy a lelki egyéniség végeredményben még a testi kortól is bizonyos fokig függetlenül és a speciális fejlettségi alak-fixációkon túl mindig többé-kevésbé teljesen, valamiképen az érettségig kifejlődik: erre vallanak a — néha váratlan baleset következtében, nemcsak konstitucionális okokból — korán elhaló gyermekek vagy ifjak «koraérett» alakjai, a halálfélelem és a halálküzdelem lelkileg gyorsan érlelő hatása, a testi és a lelki fejlettség rendszerű harmóniája mellett fellépő eltérései; itt egyáltalában nagy lelki érlelő szerepük van a sorskategóriáknak.

Ha ez így van, akkor a lelki fejlettségi alkatok valóban általános, bár az érettségen kívül átmeneti jellemstruktúrák: de hogy ez így van, még pedig általánosan így van, az a központi karakterologiai «misztérium», amelynek megoldása a karakterologiaiailag transcendens és a lelki egyéniség szempontjából mégis legfontosabb sorskategóriától, a halálkategória lelki-szellemi és ezzel közvetve karakterologiai értelmétől és jelentőségétől függ.

A sorskategóriákból is adódnak minden egyéniségre jellemző, egyetemes alkatok. Ilyen alkat elsősorban a *nyert egyéniségalkat*, amelyet az inkább biologiaiailag tájékozódó karakterológiában a hereditas nevéen is össze szoktak foglalni, minthogy a testi egyéniség eredeti felépülése éppen öröklött. Mivel pedig a lelki életben is megfelelő, jó értelmet adhatunk az átöröklésnek, beszélhetünk egyszerűen a nyert testi-lelki egyéniségalkatról, mint *hereditasról* is: ez mindenestre az egyéniséget alapvető módon meghatározó sorsalkat.

A hereditással szemben áll, mint második sorsalkat, a szó legtágabb értelmében vett élmények összességéből felépülő *nevelt alkat*: ennek a problémakörébe tartozik a nevelés-tan egész lélektani alapvetése; hiszen a nevelt alkat tudatos kifejlesztése és alakítása minden nevelés célja. A metafizikai, lélektani és embertani megállapítások egybehangzóan azt mondják, hogy az egyéniség külső befolyásolhatósága folytán

nevelt alkat igenis lehetséges és van, de ez korántsem minden: egyik határa és korlátja az egyéniség felépülésében éppen a hereditás, a második pedig a nyert egyéniségből folyó spontán és a nevelt alkatból folyó reaktív tevékenységből együtt szövődő *önkifejtés alkata*.

Az önkifejtés alkata immár nem a szorosan vett sorskategóriákból, hanem a sorsvonásokkal kapcsolatos egyéni magatartásból, tevékenységből kibontakozó egyéniségalkat: ez az alkat különben az előbb említett két alkattal összefüggő és egymást legszorosabban átjáró részalkatból van összeszöve. Az egyik részalkat a nyert egyéniségből fakadó spontán tevékenység alapján kialakuló egyéniség-alkat, a másik a nevelt alkatból az élményekre való visszahatásként, az egyén reaktív tevékenysége nyomán kialakuló egyéniség-alkat. Mivel azonban mind a spontán, mind a reaktív tevékenység éppen az egyén tevékenysége és a kétféle tevékenységfajta később gyakran nemcsak hogy szét nem választható, hanem kellőképpen meg sem különböztethető, valóban szorosan egybeszótt alkatba fonódnak össze, azt egységesen konstituálják: ez éppen az egyéniség *önkifejtésének alkata*. Ez az alkat a lelki irányulások módjaiból eredő egyes alkatokkal is többféle vonatkozásban van és magával a hereditással, főleg pedig a nevelt alkattal is a legszorosabban összekapcsolódik; emebbe az önkifejtéssel eszközölt önnevelés útján egyenesen bele is szövődik.

A szorosan vett sors-alkatokkal és az önkifejtés alkatával az egyéniség-alkatok sora lezárult: ezeknek a keretében épülnek immár fel az egyes konkrét individuális egyéniségek és speciális típusok, amelyekhez már valamennyihez csakis részletes tapasztalati kutatás útján férhetünk hozzá. A felsorolt alkatok szerint összeszövődő egyéniségvonásokból épül fel az egyéniség egésze, mint a jellemzett alkatok alkata: ebben mindenekelőtt a testalkat és a lélekalkat szövődik össze. A testalkat szoros funkcionális egység, fizikai hatásegység, a lélekalkat pedig az oszthatatlan, ennyiben elemien egyszerű én mégis bonyolult alkata, amelyben az én-alkatok, a produktív és a megtartó alkatok, az irányulási alkatok és a fejlettségi alkat kapcsolódnak egybe. Részben úgy, hogy

az alkatok különféleségét és összeszövődését az alapvető én-erők különfélesége és különféle összeszövődése határozza meg, mint az én-alkatoknál; részben pedig úgy, hogy az alkatok különfélesége az én különféle lelki «dimenzióit» jelenti, mint ahogyan egy elemien egyszerű hang magassága és skálaminősége két különféle «hangdimenzióba» tartozó, de elemien egybeszótt tulajdonság: ilyenek az irányulási alkatok és a fejlettségi alkat összeszövődései az alapvető én-alkatokkal. Végül az egész testi-lelki egyéniség más szempontból a sorsalkatok szerint tekinthető a hereditas, a nevelt alkat és az önkifejtés alkatának az összeszövődésében.

IV.

A karakterológiai tulajdonságok, amint láttuk, teljesen tapasztalati, empirikus kutatást kívánnak: bemutatásuk tehát legelőszerűbben konkrét példákon történhetik. A következő karakterológiai egyéniségvizsgálatot a bemutatott karakterológiai kategóriák alapján a Pázmány Péter Tudomány Egyetem Bölcsészeti Karának Lélektani Intézetében végeztük el; a testi adatok meghatározásában az Általános Állattani és Comparativ Anatomiai Intézet volt segítségünkre.¹

<i>Név:</i>	A) —l— —o—.	B) —h— —r—.
<i>Nem:</i>	A) nő.	B) férfi.
<i>Kor:</i>	A) 24 év.	B) 24 év.
<i>Társadalmi állás:</i>	A) bölcsész.	B) bölcsész.
<i>Vizsgálat ideje:</i>	A) 1935. május.	B) 1935. május.

Testi adatok (szabad jellemzés):

A) 154 cm testmagasság; testsúlya 43¹/₂ kg; meglehetősen kerek, rövid fej, arca megrövidült tojásalak, aránylag alacsony homlok és magasabb középfaj, hátsó fej laposodó. Leptosom testalkat, vékony kar és lábszár, sötét haj, bőr és szem. Faji hovatartozását elhatározólag megszabja alacsony termete, sötét szín-komplexiója és arcának alakja, mind olyan jellegek, melyek a mediterrán rassz bélyegei. Az a körülmény, hogy koponyája nem hosszú, hanem éppen rövidfejű (legnagyobb hosszúság 183 mm, legnagyobb széles-

¹ A vizsgálatokban közreműködő dr. Schiller Pál és Apor László asszisztens uraknak e helyen is köszönetet mondok.

ség 161 mm, indexe 87·9) s más jellegek is arra utalnak, hogy tiszta mediterrán fajiságról szó sem lehet, hanem valamelyik rövidfejű, elsősorban dinári fajjal való kereszteződésről.

B) 175 cm magas, testsúlya 65 kg, aránylag rövid fej, hosszúság, tojásdad arc, magas és széles homlok. Leptosomból atlétába hajló, csontos, karcsú testalkat, hosszú kar és lábszár. Sötétszőke haj, világosszürke szem. Egész megjelenési formáján az északi rassz dominál, bár termete nem nagyon magas. A koponya legnagyobb hosszúsága 185 mm, szélessége 155 mm, indexe 80, ami a középfejűség alsó határát jelzi. Ezek a bélyegek már nem a tiszta északi rassz sajátosságai. A felsoroltakon kívül a szem és haj színe is valamelyik kisebb növésű, valószínűleg a kelet-balti fajjal való kereszteződésre utal; erre utalnak a homlok méretbeli viszonyai is. A fej és a koponya magassági méretei az északi rassznak felelnek meg.

Lélektani adatok. I. Tehetségek. a) Gyakorlati magatartás. Gyakorlati akarat:

A) Érzelmi motívumoktól függően a közepesnél hol erősebb, hol gyöngébb. Befolyásolható. Fegyelmezetlen. Biztatás nélkül aránylag kevésé kitartó, sikertelenségnél könnyen elkeseredő és hirtelen támadó haragindulatból hajlik hosszabb cselekvéssor eredményének megsemmisítésére.

B) Átlagos, egyenletes, közepesen kitartó. A kitzűött feladatok megoldásában igen szívós lehet. Ha nem adódik kívülről feladat, akkor nincs benne gyakorlati törekvés. A kötelesség hajtja, nem a tettvágy.

Gyakorlati belátás:

A) Gyors felfogás és felfogáshiány szélsőségei közt ingadozik. Váratlan helyzetben megtorpan, amíg azzal meg nem barátkozik.

B) Gyors, sokszor igen hirtelen s éppen ezért legtöbbször nem számol az összes lehetőségekkel és tényezőkkel. Éppen ezért az új tényezők felbukkanásával megingatható s ekkor gyakran megfontolás nélkül is alkalmazkodik az újhoz.

Gyakorlati ügyesség:

A) Egyes részletekben átlagon felüli és depressziókat figyelmen kívül hagyva állandó. Életirányításában kevésé ügyes és inkább makacs, mint símulékony. Érzelmi momentumok zavarhatják.

B) Átlagos, bizonyos elvszerűséget mutat. Főfeladata az előre megállapított terv megvalósítása, de a körülmények módosulása esetén tervét aránylag könnyen módosítja.

Gyakorlati célú értelem:

A) Világos, nem nagyon áttekinthető, kevésé tervszerű, de konkrét célokhoz jól alkalmazkodik. Cselekvés közben esetenként működő belátása, vagyis az előbb említett gyakorlati belátása sikeresebb, mint előretervezése.

B) Áttekinthető, célszerű, de nem alakít ki távolbatekinthető terveket, hanem mindig a meglévő helyzetet tekinti irányadónak.

Gyakorlati motiváló érzelem:

A) Erősén érzelmeiktől meghatározott, lelkesítés mellett állandó; sikertelenség esetében érzelmei hirtelen a korábbival ellentétes törekvéseket váltanak ki. Ambíciója kevés, és ami van, csak közelre tekint.

B) Egyenletes, erős megelégedési érzés jár a jól végzett cselekvéssel. Igen erős kötelességtudású, de ez nem jár együtt érzelmi merevséggel, hanem helyénvaló kedélyességgel, és így könnyen érvényesülhet bizonyos fokú szórakozási hajlama.

b) *Elméleti magatartás: Érzékelés vagy szemléleti erő, megfigyelőképesség:*

A) Jó megfigyelő, észrevevései határozottak. Inkább hallásra és mozgásra beállított, mint alakokra. Kifejező jelenségek és emberi dolgok iránt érzékenyebb, mint szorosan vett tárgyi jelenségek iránt; így pl. jól megfigyeli és megjegyzi az emberi arcot és mozgást, de nem a ruhát.

B) Jó megfigyelő. Megfigyelései inkább irányulnak személyekre, mint tárgyakra. Tárgyak megfigyelése kitűzött céloktól irányított, személyeké spontán és érdeklődéstől vezetett.

Ötletesség:

A) Ötlet és ötleteinek kiszínezésében élénk, de csak kivételesen jó hangulatokban.

B) Ötletes, különösen az ellentéteket és a furcsa vonásokat tudja jól kiemelni. Karikírozást igen gyakran nevelő céllal alkalmaz.

Intelligencia:

A) Intelligenciája nagy, meglehetősen mély, igen gyors és világos, de belátásai nem nagyon biztosak, megingathatók. Belátása is változik hangulatai szerint.

B) Erős, mély, gyors és világos, de inkább az adott és a felvett tényezőkkel, feltételekkel dolgozó, semmint új szempontokat felvető intelligencia.

Matematikai kombinatív és konstruktív erő:

A) Egészen csekély.

B) Erős és kapcsolatokat, összefüggéseket hamar felfedez és megért. Nehézsége csak a kimondottan mechanikus feladatokkal, pl. számolással van.

Kutató, vizsgáló, gondolkodó képesség:

A) Nem önálló. Külső behatástól függ, de kitartó, ha biztatják; vizsgálódó gondolkodása a problémákat dialogusokban, konkrét személyekkel való vitatkozás alakjában eleveníti meg: pl. képzeletben az intézeti tanársegéddel vitatkozik és neki adja az erősebb érveket.

B) Sok tárgyra vonatkozik, extenzív; ezért egy tárgy kutatásánál akaraterőre van szüksége. Ilyenkor, vagyis meghatározott célkitűzésnél teljesen le tudja magát kötni egy feladathoz. Érzelmileg

érdeklő tárggyal társalgás során is kimerítően, sőt bizonyos makacssággal foglalkozik, hogy saját szempontját megvilágítsa.

Elméleti érzelem:

A) Munkáját inkább gyakorlati érzelmek hajtják, elméleti tevékenységét nem annyira a megismerés öröme, mint inkább az elkészítés közben adódó apróbb eredményeken való, lefolytatásbeli funkció-öröm gyakorlati érzelme fűti. Problémakiváncsisága inkább naiv és nőies, semmint mélyebb tudásvágy.

B) A megismerés öröme az uralkodó. A logikai örömet keresi az összefüggések megragadásában.

c) *Alkotó magatartás. Képzélet:*

A) Élénk képzelete elég szűkkörű és állandó. Túlteng benne az irodalmi jelleg. Tervszövése inkább fogalmi és reális, depressziós hangulatokban irreális; tervszerű képalkotó tevékenységet nem igen folytat. Képalkotó tevékenysége játékos; ez a játékos képzelete igen szemléletes. Mozgási, hallási és tapintási elképzelése élénk, látási alakelképzelése gyenge.

B) Képzéletre jellemző a fantáziaképek realizisztikus kezelése: a fantáziaképek, különösen a bonyolultabb elképzelések mindig ellenőrzés alatt állanak, azaz képzeleti, nem-reális jellegük ki van emelve. Általában elvont és nem igen érzelmi.

Izlés, tapintat:

A) Tapintatos, de nem mindig találja meg a helyes formát. Nem erőszakos, de önfejű. Kíméletessége inkább visszahúzódás. Jó izlése állandó.

B) Rendkívül tapintatos és finom. Állandó izlésű. Nagymértékű esztéticizmus jellemzi.

Érzelmi élet:

A) Heves, élénk; főképpen a reakciókban megnyilvánuló érzelmi élet, azaz indultatos. Egocentrikus. Erős és mély vágyak. Szélsőséges érzületek pozitív és negatív előjellel. Kedélyvilága optimista és pesszimista hangulatok között változik. Nem barátkozó. Tisztelete mindig szeretettel jár együtt.

B) Igen élénk, állandó, de erősen fegyelmezett. Kitartó érzületek. Indulatosság semmi. Ott, ahol erre ok lenne, helyette értékelő, igen gyakran sajnálkozó álláspont szerepel a kiváltó személlyel szemben. Ha indultatosnak kell lenni, az felvett külső póz. Érzelmi világát állandó mérsékelt szeretet jellemzi.

d) *Rögzítő magatartás. Figyelem:*

A) Elég terjedelmes. Önkéntelen figyelme intenzívebb. Önkéntes figyelme munka közben kitartó, ingadozó, de átlagosan jó.

B) Gyorsan rögzítő, kitartó, egyetemes figyelem.

Emlékezet:

A) Érzelmi színezetű dolgokra vonatkozólag pontos és biztos. Tartóssága nagyon változó. Tanulékonysága kevéssé simulékony, de amit egyszer megtanult, az szokásává válik. Bevésés és felidézés

logikai úton megy végbe, a lényegre irányul. Főképen aprólékos logikus asszociációk szerepelnek.

B) Általában jó, tartós és hű. Mellékesnek tartott dolgokban szórakozott. Könnyen tanul. A bevésés logikai szkémák szerint történik. A váz csak eszköz, hogy segítségével az anyag felúljjon.

e) *Pszichofiziológiai apparátusok. Mozgékonyság, aktivitás:*

A) Mozgékony, általában aktív, de csak ha lelkesedik a dologért. Gyakran előfordul aktivitás nélküliség (üres terek).

B) Merev, egyenletes; célra irányuló mozgások gyorsak, a többiek lassúk.

Motorikus képesség:

A) Kézügyesség minimális. Motorikus tevékenységei igen gyorsak, de nem hibátlanok. Motorikus begyakorlása nagy. Motorikus készsége egészében kevésbé összerendezett és egyenetlen; nem ellenőrzött.

B) Erős és teljesen ellenőrzött, sokszor elméleti megfontolások előzik meg motorikus munkáját.

Ösztöndinamizmus:

A) Átlagos, szellemi munkával szublimálva. Valószínűleg erősebb ingadozásokat mutat.

B) Állandó, egyenletes, de mindig megfigyelt és ellenőrzött.

II. *Irányulások:*

A) Erősen reflexív irányulások; pusztá tárgyakra egyáltalában nem, vagy csak személyeken keresztül irányul. Közösségekre is csak személyeken keresztül, az Abszolútumra csak homályosan, kétségekkel átszöve és konvenciók alapján.

B) Reflexív, azaz önmagára irányuló és tárgyas irányulások egyaránt szerepelnek; a reflexió is elméletileg kitűzött célfogalmak szerint történik. Személyekre inkább irányul, mint közösségekre; gyakran irányul nem ismert, idegen személyekre is, pl. megfigyelés, értékelés, adakozás stb. alakjában. Az Abszolútumra való irányulása irracionális, «szüksége van rá», a nélkül, hogy sokat foglalkoznék vele: szóval «deista».

Irányulások speciálisan. Táplálkozásra:

A) Egésztelenen és nem a vitális érdekek megfelelő módon.

B) Nem lényeges: ha igen el van merülve, gyakran észre sem veszi, hogy elmarad.

Szexuális életre:

A) «Gazdag élményvilág forrásának tartja és szeretné megismerni».

B) «Nem döntő fontosságú», de harmóniája nélkülözhetetlen egész magatartásához.

Testmozgásra, nyugalomra, alvásra:

A) Testmozgás igen fontos, alvás csak a szükséges mértékben lényeges.

B) Testmozgás fontos, pihenés nem.

Gyakorlati életre :

A) Elég erős, kívánja az élet meg nem ismert élvezeteit. Szociológiai kérdések iránt érdeklődést mutat, politika, technika, gazdasági élet nem érdekli. Sporteredmények nem érdeklik, sportot nem űz és bár vágyik rá, nem keresi.

B) Csekély. Társadalom, politika, technika, gazdasági élet nem érdekli. Sportot művel.

Elméleti életre :

A) Erős ; a tudományért távolból lelkesedik.

B) Erős ; a tudományra benső érdeklődéssel és nagy tudásvágygal irányul.

Művészi életre :

A) Főleg ennek élvezésére irányul. Festészet nem érdekli, színház, mozi igen, különösen pedig a zene. Hajlandó fontos munkát elhanyagolni vagy másra szükséges pénzt odaadni, hogy kedvenc zeneműveit hallgathassa.

B) Főleg csak élvező alakban ; leginkább a műalkotások és az alkotók megértésére törekszik, a belső rúgókat szeretné felfogni.

Erkölcsei életre :

A) Inkább természetes, semmint természetfölötti erkölcsre, némi esztéticizmussal párosulva (a csúnyát tartja rossznak).

B) Nem dogmatikus, és szintén bizonyos fokú esztéticizmus érvényesül. Egyes kérdésekben azonban hajlíthatatlan (pl. család, őszinteség hiány dolgaiban).

Vallásra :

A) Vallásosságának fő rúgója a féltékenység.

B) Nincs külön szerepe. (Lásd fenn.)

Természetre :

A) Főképen hangulata szerint, de nem állandóan ; talán most kezd ébredezni a természetre való irányulása. Állatok, virágok fontos szerepet töltenek be, a tájszépség nem hat rá.

B) Lehet igen objektív irányulás, de lehet ennek teljes ellentéte is, amikor az érzelem, leginkább esztéticizmus alakjában, uralkodik.

Irányulás eredetisége, egyenessége, teljessége, határozottsága, tudatossági foka :

A) Spontán irányulások csekély eredetiséggel és hiányos teljességgel, változó határozottsággal, erős tudatossággal. Általában zárkózott ; ressentiment-érzelmek szerepelnek.

B) Irányulásai erős önnevelés alapján adódtak. Általában zárkózott, tartózkodó. Tudatos, határozott és teljességre törekvő.

Tárgyi tudás, képzelkincs, tapasztaltság :

A) Közepes, rendszertelen, általános műveltség, csekély tapasztaltság.

B) Alapos, sokféle ágazó, bár még nem teljesen kiépített műveltség, igen reális életszemlélettel és élettapasztalattal.

III. *Érettség:*

A) Némileg gyermekes, sok serdülőkori vonással.

B) Érett, megfontolt.

C) *Sors:*

A) Magárahagyott, a kedvezőtlen feltételek fejlődését nem mozdítják elő. Szertelenségre hajló öröklési alkat. Hátrányos családi körülmények, kedvező tanulmányi viszonyok.

B) Egyszerűbb tisztviselő-környezetből szerencsés biztatások alapján igen kedvezően fejlődött; felmenő rokonságában leptosom és pyknikus testalkatok váltakoznak.

D) *Reaktivitás és aktivitás jellege:*

A) Sok dac, elkedvetlenedés, követelés, de kevés tervszerűség a küzdelemben. Sorsa jobbrafordulását elvárja, nem pedig kiküzd. Bizakodása jó hangulatban igen erős, gyakran azonban kétségte-esésjellegű érzelmek is szerepelnek.

B) Símulékony, a körülményekhez alkalmazkodó akkor is, ha nem teszi a helyzetet magáévá, de ilyenkor a nélkül, hogy eredeti beállításán változtatna.

Önéletrajz és önjellemzés:

A) 11 éves koromig falun éltem nagyszüleimmél. Elemibe nem jártam, játszótársaim sosem voltak, állandóan egyedül vagy kedvenc állataimmal játszottam. Olvasni nagyon szerettem, 9—11 év között 14-szer olvastam el Robinson történetét. 8—10 éves koromban minden nap naplót írtam. II. gimnáziumba kerültem haza két idősebb s egy nálam fiatalabb féltestvérem közé. Első 1—2 évben nagyon boldogtalan voltam, mert a zárdát, ahová gimnáziumba irattak, nem szerettem, környezetem pedig rideg volt. Idősebb testvéreim hamar elkerültek otthonról. Mostohámat gyűlöltem és megvettem; félnem sosem kellett tőle, mert nem igen találkoztunk, mivel az apámmal sem éltek házastársi viszonyban; beszédben sem érintkeztek kb. négy évig. Sokszor egy hétig sem láttam, pedig egy lakásban laktunk. Ebben az időben nagyon szigorúan kritizáltam etikai szempontból az embereket, s ez tette őt olyan gyűlöletessé előttem. Apámat is állandóan figyeltem és kritizáltam magamban s halála előtti években irántam való túlzott szeretetéből folyó következetlensége tőle is elhidegített s nem tudtam benne azt az ideált látni, amit az édesapáról elképzeltem. 14—19 éves koromban legkedvesebb helyem a zárda volt, ahol úgyszólván egész napomat töltöttem. Osztályfőnöknőmhöz teljes bizalommal voltam minden ügyemben. Barátnőm nem nagyon volt, mert családi körülményeim miatt nem tudtam volna bizalommal lenni hozzá. 15 éves koromban katolikus hitre tértem át, titokban, mert hivatalosan csak érettségi után tehettem. Ez minden külső hatás nélkül történt, mert otthon nem voltam vallásos környezetben, a zárdából sem kaptam erre soha ösztönzést. Abban az évben halt meg apám, mikor az egyetemre kerültem; ezzel lehetetlen családi

állapotoktól szabadultam meg, viszont anyagiakban rosszra fordult életem, mert addig anyagi szükségét nem ismertem.

Legjellemzőbb vonásom, hogy túlzottan érzelmek és hangulatok irányítják akaratomat. Érzelgős mindamellet nem vagyok, mert pl. kegyeletérzés nagyon kevés van bennem. Azt hiszem, őszinte vagyok, mert ha hazudnom kell, mindig úgy érzem, mindenki tudja rólam, hogy most hazudtam. Azt viszont nem szeretem, ha mindenki tudja minden dolgomat. Következetlen vagyok s szeretett vagy nagyra-becsült lényektől nagyon befolyásolható. Munkámban, amíg siker kíséri, elég kitartó vagyok. Azt hiszem, nem vagyok első látásra rokonszenves egyéniség, mert mindig csak azok szeretnek meg, akikkel hosszabb ideig együtt vagyok; de én magam sem vágyom arra, hogy társaságban vagy tágabb környezetemben közkedvelt legyek. Külsőségek iránt nincs nagy érzékem. Mindig külön akaratérő kell hozzá, hogy saját dolgaimat rendben tartsam, más rendetlenségét azonban nem bírom. Nagyon érzékeny vagyok olyan személyek iránt, akik számomra fontosak. Nagyon hat rám minden sértésük, vagy olyan megnyilvánulásaik, amikből azt érzem, hogy talán elveszttem szeretetüket. Nagyon féltékeny természetű vagyok, könnyen hevülő, ingerelhető, indulatos. Azt hiszem, ha módomban állna, erős hajlamom lenne a pazarlásra. Nagyon élénk vagyok, minden iránt érdeklődöm. Azt hiszem, egyéniségemre legjellemzőbb az, hogy nem tudom életemet másképp elképzelni, mint hogy én boldog fogok lenni, s hogy állandóan mindig nagyon sokat fogok dolgozni s eredménnyel. S ha úgy látom, hogy ezek nem fognak megvalósulni, akkor jön a kétségbeesés, s azt hiszem, ha ezt több ideig biztosnak látnám, inkább meg tudnék válni az élettől is, semhogy azt boldogtalanul s improduktívan kelljen leélnem.

B) Szüleim elbeszélései szerint gyermekkoromban nagyon rossz voltam. Állandóan játszottam, mindig azt csináltam, amit nem szabad. Elemi iskolai élményeim közül csak a játzsásokra emlékszem. Középsiskolás koromban a középső osztályokban (IV—V) a tanulásban gyöngébb voltam, mert olvasmányaim majdnem minden időmet kitöltötték. III.-os koromban már olvastam az összes Jókait, Mikszáthot s a többi magyar író művei közül elég sokat. A külföldi írók közül kevesebbet. Ezeket valamivel későbbben ismertem meg. Ha nem is értettem meg mindent, a cselekmény volt az, ami lekötött. Később rájöttem, hogy éppen a cselekmény a legkevesébbé fontos egy munkában, hanem az egyes alakok jellemzése és a világnézeti háttér az, ami érdekelni kezdett. Azt is észrevenni véltem, hogy ennek megrajzolása az íróknál nem tudatos s ezért megpróbáltam magam tudatosan kiépíteni. Vallásos magatartásom periodikus volt. Az iskolának a vallásos szertartásokkal való túlságos törődése erős reakciót váltott ki a formalisztikus vallásos magatartás ellen. Általában nem barátkoztam. Egy jó barátom volt mindig. A sportokat szerettem, de a teljes magány sohasem esett nehezemre, inkább mindig kívántam.

Családom tagjai mind zárkóztak, érzelmileg fegyelmezettek szinte a túlzásig. Apám rendkívül szorgalmas, ez példakép hatott. Testvéreimhez való érzésem a mindennapi életben nem mutatkozik. Egyetemi éveimre elkerültem hazulról és ez jól hatott rám, nem annyira a családtól, mint inkább a szülővárosban töltött kamaszévektől való szabadulást élveztem.

Pontosan végignézve érdeklődési körömön, elfoglaltságaimon és esetleges hangulathullámzásaimon, idegességemen stb. úgy találok, hogy leginkább aznap érzem magamat teljesen nyugodtnak, amikor nem kell mindenféle apróságokért, tanítványok, szívességek elintézésére stb. egész nap szaladgálnom, hanem otthon lehetek könyveim mellett. Ilyenkor teljesen nyugodt, kiegyensúlyozott vagyok; ilyen érzésem még csak akkor van, ha valami más, de szintén komoly és értelmes munkát végzek. Bizonyos értelemben hiúnak is lehetne nevezni, de ez nem a saját értékeimben való elbizakodás, büszkeség, inkább visszahúzódás vagy egy kissé incselkedés az emberekkel, amikor téves véleményükből nem akarom őket kimozdítani. Éppen ezért igen gyakran mondom nekik saját felfogásommal ellenkező dolgot, hogy valahogyan így szelektáljak; akik észreveszik, hogy ez az álláspont nem felel meg az egyéniségemnek, azok jó emberismerők és értékesek; akik minden mondatot elfogadnak úgy, ahogyan hallják, azok számomra teljesen közömbösek. Lehet, hogy csak erre a tulajdonságomra vagyok hiú, de lehet, hogy nincs is meg ez a tulajdonságom.

Összefoglaló jellemzés:

A) Erősen szellemi irányban kifejtett női alkat; egyrészt túlnyomó szellemisége, másrészt kedvezőtlen életkörülményei folytán alighanem sok, a rendesnél hosszabb ideig megmaradt serdülőkori vonással. Éppen ezért egyénisége még nincs teljesen kibontakozva. Önjellemezésében inkább magakisebbítésére hajlik.

B) Kissé száraz, erősen elméleti, «hivatalos» és rendkívül korrekt magatartás sajátosságos összeszövődése egyfajta eudaimonista életművész-alkattal, amely a mulatságot nem annyira keresi, mint inkább szívesen fogadja és jelentős humorérzékkel tudja élvezni. Erős fogalmiság és lelki könnyedség érdekes egyesülése. Önjellemezésében némi idealizáló törekvés valószínű.

A bemutatott egyéniségrajzok a lehetőleg gondos összeállítás mellett is kevésbé részletesek és főleg az önismeret nehézségeivel is küzdenek önjellemezést bemutató részeikben. Ezért talán célszerű lesz még egy igen részletes egyéniségrajz felvételére alkalmas táblázat kategóriális címszavait összeállítani.

Név. — Nem. — Kor. — Társadalmi állás. — Vizsgálat ideje. —

A) Testi adatok. — I. Arc és koponya: arc, szem, orr, száj, ajak, pofacsont, alsó állkapocs, áll, gégefő, fogazat, szájpapula, fül, homlok, félarc, teljes arc, arcalkat, agykoponya, hátsó fej, aszimmetriák, torzképződések. — II. Testalkat: általában, testtartás, csontrendszer, ízületek, izomzat, zsírpárnák, fej-törzsvizony, nyak, kar, lábszár, kéz, láb, váll, mellkas, has, gerincoszlop, medence. — III. Testfelület (bőr és szőrőzet, edények): a) bőr: általában, pigment, faggyú-kiválasztás; b) edények: bőredények, artériák, pulzus, vénák; c) szőrőzet: színe, haj, szemöldök, szakáll, törzsszőrőzet, lanugo, karszőrőzet, lábszőrőzet, genitális szőrőzet, válszőrőzet, szőrőzet atipikus helyeken. — IV. Mirigyek és belső szervek: ivarmirigyek és szervek, pajzsmirigy, lymphamirigyek, emlő és emlőmirigyek, belső szervek és esetleges kórjaik. — V. Általános adatok: testi nagyságmérték, súly, vércsoport, testi öröklési jegyek és adatok, rokonság; elmúlt testi fejlődésfolyamat és elért testfejllettség; elszünetelt betegségek és sérülések, volt vagy meglévő, abnormitások. — B) Lélektani adatok. — I. Tehetségek. — a) Gyakorlati magatartás. — Gyakorlati akarat: ereje, kitartása, egyenletessége, befolyásolhatósága, fegyelmezettsége. — Gyakorlati belátás: gyorsasága, biztossága, állandósága. — Gyakorlati ügyesség: foka, állandósága. — Gyakorlati célú értelem: világossága, áttekinthető ereje, tervszerűsége, célzottsága. — Gyakorlati motiváló érzelem: fajtája, ereje, állandósága, egyenletessége. — b) Elméleti magatartás. — Érzékelő vagy szemléleti erő, megfigyelőképesség: érzékszervek szerint való különbségei, élessége, kitartása. — Ötletesség vagy gondolatfelvető képesség. — Intelligencia, azaz autonom értelmi belátás: ereje a feladat bonyolultságával szemben, mélysége a feladat elvontságával szemben, gyorsasága, világossága, határozottsága vagy biztossága, fáradságátal. — Matematikai kombinatív és konstruktív erő: foka, átfogóképessége a feladat bonyolultságában, következtető ereje a konstrukció továbbvitelében. — Kutató, vizsgáló, gondolkodóképesség: nagysága, kitartása. — Elméleti érzelmek: fajtái, intenzitása, állandósága. — c) Alkotó magatartás. — Képzlet: éleltsége, gazdagsága, állandósága, speciális fajtája, érzelmi átszötsége. — Ízlés-tapintat: finomsága vagy foka, állandósága, erőszakosság, kíméletesség. — Érzelmi élet: ereje, éleltsége, állandósága, speciális színei: 1. vágydinamizmus; 2. érzületek; 3. indulatok; 4. kedélyvilág. — d) Rögzítő magatartás. — Figyelem: fajtája, terjedelme, rögzítő ereje, állandósága, egyenletessége. — Emlékezet: fajtája, hűsége, tartóssága, tanulékonytsága, bevéső módja, felidéző készsége, asszociációk fajtái és terjedelme. — e) Pszichofiziológiai apparátusok. — Mozgékonytság, általános és speciális aktivitás: foka, állandósága, egyenletessége. — Általános és speciális motorikus képesség: foka, állandósága, egyenletessége. — Ösztöndinamizmusok: fajtái, intenzitásuk, állandóságuk, egyenletességük. — II. Irányulások:

reflexív, tárgyias, pusztá tárgyakra, személyekre, önmagára, más személyekre, közösségekre, Abszolútumra. — Élet és kultúra speciális területére: szorosabban vett testi életre: táplálkozásra, szexuális életre, testmozgásra vagy nyugalomra, alvásra. — Természetre; gyakorlati életre, társadalomra, politikára, technikára, gazdasági életre, sportra; — tudományra; — művészetre; — erkölcsi életre: miféle erkölcsre, — vallásra. — Irányulás eredetisége, egyenessége (nyílt, zárkózott, ressentiment stb.); teljessége, határozottsága, tudatossági foka, mire, milyen mértékben. — Tárgyi tudás, képzetkincs: nagysága, fajtája; tapasztaltság. — III. Érettség: mekkora, milyen tekintetben. — *C*) Sors: öröklés, későbbi biológiai szerzemény, táplálkozás. — Élmények: gyermekkori, családi környezet, nevelés, iskola, társadalmi helyzet, névélmény, barátok, feljebbvalók, nemi élmények, szerelmi viszonyok, munka, tanulmányok és alkotások, szórakozások, veszedelmek stb. (Egyéni elbírálás szerint további megjegyzések.) — *D*) Reaktivitás és aktivitás jellege: megadás, küzdelem, győzelem, visszafojtott ellenállás, kétségbeesés, bizakodás stb. (további megjegyzések).

Mellékletek: Fényképek, mozgás-leírás, járás-film; kézirat és elemzése, önjellemzés, másoktól való jellemzések, jellegzetes felfogások, teljesítmények.

BÁRÓ BRANDENSTEIN BÉLA.

A BENNET-CSALÁD.

(Pride and Prejudice.)

— Tizenkilencedik közlemény.¹ —

Eliza tétovázott; remegtek térdei és maga is érezte, hogy ezzel a próbálkozással nem sokat nyerhetne. Visszahívta az inast s átadott neki egy üzenetet, hogy gazdája és úrnője azonnal jöjjenek haza, de annyira kifúladt a hangja, hogy alig lehetett érteni a szavát.

Miután az inas elment, Eliza leült, mert nem bírt a lábán állani s oly gyöngé állapotban volt, hogy Darcy nem távozhatott mellőle és kénytelen volt így szólani hozzá, kedves és részvevő hangon: — Engedje meg, hogy behívjam a komornáját. Nem vehetne magához semmit, amitől megkönnyebbülne? Ne hozzak egy pohár bort? Nagyon rosszul van.

— Nem, köszönöm — felelte Eliza s össze akarta szedni magát. — Nincs nekem semmi bajom. Jól vagyok. Csak épp az imént borzasztó híreket kaptam. Longbournból, azért vagyok így lesújtva.

S ahogy kimondta, már meg is eredtek a könnyei s pár pillanatig meg sem tudott szólalni. Darcy kínos bizonytalanságában csak motyogott valamit, hogy mennyire fájlalja és néma részvétellel nézte. Végre Eliza megint beszélni kezdett: — Éppen most kaptam levelet Jane-től, ezekkel a szörnyű hírekkel. Senki előtt sem maradhat titokban. Legifjabb húgom elszakadt minden barátjától — megszökött — teljesen kiszolgáltatta magát — Mr. Wickhamnek. Együtt szöktek meg Brightonból. Ön jól ismeri őt, — s könnyen kitalálja

¹ Az előbbi közleményeket lásd a *Budapesti Szemle* 1934. évi 675., 676., 677., 678., 679., 680., 681., 682., 683., 684., 685. és 1935. évi 686., 687., 688., 689., 690., 691. és 692. számában.

a többit. Lydiának nincs pénze — nincs gazdag és előkelő családja — semmi sem vihette kísértésbe Wickhamet, — Lydia elveszett.

Darcy leszögezte az ámulat. — S ha arra gondolok, — folytatta Eliza még izgatottabb hangon — hogy én meggátolhattam volna, — mert hiszen tudtam, hogy milyen ember Wickham. Ha csak valamit elmondtam volna a saját családomnak — abból, amit megtudtam róla, ez nem történhetett volna meg. De most már késő — minden hiába.

— Igazán, nagyon bánt, — kiáltotta Darcy — nagyon bánt — sőt fölháborít. De hát bizonyos már, — feltétlenül bizonyos?

— Oh igen. Együtt mentek el Brightonból vasárnap este, majdnem Londonig ki is nyomozták őket, de aztán nyomuk veszett, most már bizonyos, hogy nem mentek Skóciába.

— És mit tettek, mit próbáltak eddig, hogy megtalálják őket?

— Apám Londonba ment és Jane levéileg kéri nagybátyám gyors segítségét; azt hiszem, félóra mulva útra kelünk. De semmit sem tehetnek, — tudom jól, hogy semmit sem tehetnek. Lehet hatni az ilyen emberre? Hiszen nem is fognak rájuk akadni. Nincs egy csöppreményem sem. Mindenkép rettentő.

Darcy csak némán bólintott hozzá a fejével.

— Amikor az én szemeim már kinyíltak s láttam őt igaz valójában — oh! csak tudtam volna, mit kell tennem, — mit kellett volna mernem! De nem tudtam! Attól féltem, hogy túlságosan messzire megyek. Rettentő tévedés volt!

Darcy nem felelt. Alig hallotta, hogy Eliza mit mond, töprenkedve járt fel s alá a szobában, szemöldökét ráncolva, elkomorodott arccal. Eliza hamar észrevette és rögtön megértette. Ereje elzsibbadt; mindent elzsibbasztott ez a nyilvánvaló és letagadhatatlan szégyen és gyalázat. Ő nem csodálkozott és nem ítélkezett, de ebben az önmegtágadásban nem volt ránézve semmi vigasztaló és szenvedését egy csöppet sem csillapította. Ellenkezőleg, csak arra volt jó, hogy megértse a saját szívét és soha még nem érezte olyan

őszintén, hogy tudná őt szeretni, most, amikor nem lehetett többé szó erről a szerelemről.

De ha egy pillanatig önmagára gondolt is, — ez a gondolat nála nem lehetett tartós. Saját gondját és gondolatját csakhamar elűzte Lydia — a megaláztatás, a szenvedés, amelyet az egész családra zúdít, — és Eliza a zsebkendőjébe rejtette arcát és csakhamar megfélekedezett mindenről, csak pár perccel később eszmélt rá helyzetére, amikor vendége meghatott és mégis tartózkodó hangon így szólt hozzá: — Attól tartok, hogy már régóta szeretné, ha nem volnék itt, és nincs más mentésem, mint hogy őszintén osztozom fájdalmában, bár nem tudok segíteni rajta. Bár tudnék tenni vagy mondani valamit, amiből egy kis vigasztalást meríthetne. De nem gyötöröm tovább meddő kívánságaimmal, amelyek úgy tűnhetnek föl, mintha köszönetére pályáznék. Attól félek, hogy e szerencsétlen ügy miatt a húgom nem fogja ma üdvözölhetni Pemberleyben.

— Igaz. Legyen olyan jó és mentsen ki bennünket Miss Darcy előtt. Mondja meg neki, hogy sürgős ügyek miatt rögtön haza kellett indulnunk. Titkolja előtte a kínos igazságot, amíg csak lehet, — tudom, sokáig úgysem lehet.

Darcy készségesen biztosította őt titoktartásáról, megint kifejezte őszinte, mély sajnálatát, szerencsésebb kimenetelt kívánt, mint amit jelen pillanatban remélhettek, megkérte, hogy adja át üdvözlését rokonainak, egyetlen, komoly pillantással búcsút vett és elment.

Amint Darcy kilépett a szobából, Eliza úgy érezte, hogy valószínűleg soha többé nem lesz több olyan kellemes és szívélyes találkozásuk, mint volt néhányszor Derbyshire-ben; és ahogy visszapillantott egész ismeretségükre, amely csupa ellenmondás volt és csupa változatosság, nagyot sóhajtott, hogy milyen fonák dolog is, hogy most örülne a további ismeretségnek s valamikor azért volt boldog, mert az ismeretség megszakadt.

Ha a hála és a becsülés jól megalapozhatja a szerelmet, akkor Eliza szívének megváltozása nem volt se valószínűtlen, se vétkes dolog. De viszont, ha az ilyen forrásokból fakadó szerelem (összemérve azzal a gyakran leírt érzéssel, amely

fellángol az első találkozásnál, mielőtt az illetők még két szót szólnak volna egymáshoz) se nem természetes, se nem észszerű, — akkor semmit sem lehet felhozni a védelmére, legföljebb azt, hogy a második módszert kipróbálta Wickham iránt való szerelmével, amelynek a kudarca talán feljogosíthatja őt arra, hogy a másik és kevésbé érdekes úton keresse a boldogságát. Akárhogy volt is ez a dolog, Eliza búsan nézett a távozó után; Lydia gyalázatának ez lett egyik legelső következménye, és minél tovább gondolkozott az áldatlan ügyön, annál nagyobb szorongást érzett. Jane második levelének elolvasása óta csöppet sem remélte, hogy Wickham egyáltalában házasságra gondolt. Legfeljebb Jane áltathatta magát ezzel a kilátással. Meglepetést azonban egyáltalában nem keltett benne ez a szökés. Amíg az első levél tartalma az eszében járt, tele volt ámulattal és csodálkozással, — hogyan vehet el Wickham olyan leányt, akit semmiesetre sem vehet el a pénzéért; és érthetetlen volt előtte, hogy szerethetett bele Wickham Lydiába. De most nagyon is természetesnek tűnt fel a dolog. Effajta vonzalomhoz Lydia elég csinos volt, s bár azt nem tette fel róla, hogy Lydia minden házassági kilátás nélkül önszántából ráállott a szökésre, nem volt nehéz elhinni, hogy sem az esze, sem az erkölce nem tartották vissza attól, hogy könnyűszerrel zsákmányul ne essék egy csábítónak.

Míg az ezred Hertfordsdhire-ben volt, sohasem vette észre, hogy Lydia érdeklődik Wickham iránt; de meg volt győződve arról, hogy Lydiának csak bátorítás kell és bárkibe bele fog szeretni. Hol ez a tiszt volt a kedvence, hol egy másik, a szerint, hogy milyen hévvel udvaroltak neki. Érzelmek állandóan hullámzottak, de sohasem megfelelő alany nélkül. Nagy kár volt őt elhanyagolni, nagy hiba mindent elnézni neki. Eliza ezt most fájdalmasan érezte.

Alig várta, hogy otthon lehessen, hogy halljon, lásson, a helyszínén ossza meg Jane-nel azokat a gondokat, amelyek most mind reája fognak nehezedni, ebben a megbomlott családban, ahol az apa szórakozott, az anya nem képes uralkodni magán és állandó segítségre szorul; bár meg volt győződve arról, hogy Lydiáért semmit sem tehetnek,

nagybátyjának közbelépését mégis döntően fontosnak tartotta s amíg Gardiner be nem lépett a szobába, szörnyen kínoztta a türelmetlenség. Gardinerék rémulten siettek vissza a fogadóba, mert az inas szavaiból azt vették ki, hogy Eliza hirtelen rosszul lett; erre nézve Eliza rögtön megnyugtatta őket s aztán sietve közölte velük, hogy miért üzent értük, felolvasta nekik a két levelet s remegő nyomatékkal emelte ki a második levél utóiratát. Ámbár Lydia sohasem volt kedvencük, nagyon lesujtotta őket a dolog. Ez nemcsak Lydia ügye volt, hanem mindnyájuké, és miután túlestek az első meglepetésen és szörnyűködésen, Gardiner megígérte, hogy tőle telhetőleg segítségükre lesz. Eliza ugyan várta ezt tőle, de azért könnyes szemmel köszönte meg neki; minthogy mind a hárman egyet akartak, az elutazásra vonatkozólag is hamar megegyeztek. Mennél előbb akartak indulni. — De mi lesz Pemberleyvel? — kiáltotta Gardinerné. — John azt mondta nekünk, hogy Darcy itt volt, mialatt értünk küldtél. Igaz ez?

— Igaz, és én meg is mondtam neki, hogy le kell mondanunk az ebédről. Ez teljesen rendben van.

— Mi van teljesen rendben? — ismételte Gardinerné, miközben felrohant a szobájába, hogy felkészüljön az útra. — Hát olyan lábon állanak egymással, hogy közölte vele az igazi okot? Oh, csak tudnám legalább!

De ez hiábavaló kívánság volt, legfeljebb arra jó, hogy a nagy sietségben és zavarban egy óra hosszát foglalkoztassa. Ha Eliza ölbe tehetne volna a kezét, szentül hitte volna azt is, hogy ilyen állapotban semmivel a világon nem tud foglalkozni. De minthogy neki is épp annyi dolga akadt, mint nagynénjének s azonfelül még leveleket is kellett írnia összes lambtoni barátjaiknak s hamis ürügyekkel leplezni hirtelen elutazásukat. Mégis, egy óra alatt teljesen elkészültek; Gardiner közben kifizette a számlát a fogadóban s így már csak az indulás volt hátra. S az átszenvedett délelőtti órák után Eliza egyszerre csak a kocsiban találta magát, s rövidebb idő alatt, semhogy álmodhatta volna, nár úton is volt Longbourn felé.

XLVII.

— Gondolkoztam újra a dolgon, Eliza, — mondotta nagybátyja, amint kihajtottak a városból — és komoly megfontolás után én is inkább úgy ítélem meg a helyzetet, mint Jane. Mégis csak valószínűtlen, hogy egy fiatalember ilyet kövessen el egy leány ellen, akinek van családja, vannak barátai s aki az ő ezredesének a házában élt, — úgyhogy nekem is a jobbik esetet kell föltennem. Nem hihette, hogy Lydia barátjai nem fognak föllépni! Azt sem hihette, hogy megint visszatérhet az ezredhez, miután Forster ezredest így megsértette. Az egész kaland nem éri meg a kockázatot.

— Igazán ezt gondolja? — kiáltotta Eliza s egy pillanatra kiderült az arca.

— Szavamra! — mondotta Gardinerné — én is azt kezdem hinni, hogy nagybátyádnak van igaza. Hogy ennyire lábbal tapodja az illetet, tisztességet, érdeket, ezt nem lehet föltenni. Meg aztán nem is lehet olyan rossz ember. Mondd, Lizzy, te annyira lemondál róla, hogy képesnek tartod ilyesmire?

— Arra talán nem tartom képesnek, hogy elhanyagolja a saját érdekét. Arra igen, hogy minden egyebet elhanyagoljon. Hiszen bár úgy volna, amint maguk mondják. De nem merem remélni. Ha így áll a dolog, miért nem mentek Skóciába?

— Először is, — felelte Gardiner — nincs föltétlen bizonyosságunk arra, hogy nem mentek Skóciába.

— Erre kell gondolnunk, minthogy a postakocsiból átszálltak egy bérkocsiba. Aztán meg a barneti úton már nyomuk veszett.

— Jó, hát mondjuk, hogy Londonban vannak. Akkor is csak azért mentek oda, hogy jobban elbújhassanak és semmi egyébért. Nem valószínű, hogy bővében vannak a pénznek, s talán az jutott eszükbe, hogy ha nem is oly gyorsan, de olcsóbban esküdhetnek meg Londonban, mint Skóciában.

— De mire jó ez a nagy titkolózás? Miért félnek attól, hogy rájuk találnak? S miért kell titokban esküdni? Oh nem,

nem, — ez nem valószínű. Jane leveléből kitűnik, a legjobb barátja is meg volt győződve arról, hogy Wickham sohasem akarta elvenni Lydiát. Nincs is módjában. S mit adhat neki Lydia, — mi varázsa lehet az ifjúságán, egészségén és jókedvén kívül, ami arra bírja Wickhamet, hogy az ő kedvéért lemondjon egy igazán nagy párti lehetőségéről? Azt nem tudom megítélni, hogy e szégyenletes szöketést mennyiben befolyásolhatja az a félelem, hogy meggyalázza magát a tisztikar előtt, mert nem tudom, egy ilyen lépés milyen következményekkel szokott járni. De a másik ellenvetés — attól félek, teljesen alaptalan. Lydiának nincsenek fitestvérei, akik fölléphetnek, és apám viselkedése és közömbössége után, hogy mindig úgy tett, mintha nem törődne a családjával: Wickham nem képzelhet egyebet, mint hogy épp oly keveset fog tenni és törődni a dologgal, mint bármely más apa hasonló helyzetben.

— De el tudod hinni, hogy Lydia a szerelmén kívül annyira megfélekedett mindenről, hogy a törvényes forma nélkül is együttmarad vele?

— Úgy látszik, hogy igen, és igazán botrány, — felelte Eliza könnyes szemmel — hogy ennyire kell kételkednem a saját húgom tisztességében és becsületérzésében. Higgye el, én már nem is tudom, mit mondjak! Talán igazságtalan vagyok vele szemben. De Lydia nagyon fiatal; sohasem tanították arra, hogy komoly dolgokkal foglalkozzék; s az utolsó félévben — nem már egy egész esztendő óta egyébre sem gondolt, csak a hiúságára meg a multságára. Szabadon rendelkezhetett az idejével és lustálkodhatott és léhaskodhatott a kedve szerint s elsajátíthatott minden nézetet, amely az útjába került. Mióta egy ezredet szállásoltak el Merytonban, csak a szerelem, udvarlás, tisztikar járt az eszében és semmi egyéb. Mindig csak erre gondolt, erről beszélt s mindent elkövetett, ami csak módjában volt, hogy — minek is nevezem — hogy már amúgyis élénk természetét mennél jobban felfokozza. És azt mindnyájan tudjuk, hogy Wickham a személyével és a modorával könnyen hódíthat meg egy leányt.

— De látod, Jane-nek nincs Wickhamról ilyen rossz

véleménye, s nem hiszi, hogy ilyen merényletet követhetne el egy család ellen — mondotta néje.

— Kiről van Jane-nek rossz véleménye? Másról sem hinné el, hogy ilyen merényletre képes, akárhogy viselkedett is régebben az illető, — amíg be nem bizonyítják róla. De Jane éppen olyan jól tudja, mint én, hogy kicsoda Wickham. Mind a ketten tudjuk róla, hogy becsstelen ember a szó legteljesebb értelmében; hogy se tisztesség, se becsület nincs benne; épp oly hamis és csalfa, amily megnyerő.

— De hát bizonyosan tudod? — kiáltott fel Gardinerné, akiben az intelligens asszony minden kíváncsisága megvolt.

— Igen, tudom — felelte Eliza elpirulva. — A minap említettem, milyen gyalázatosan viselkedett Darcyval szemben; és legutóbb, Longbournban, saját fülükkel hallhatták, milyen modorban nyilatkozott arról az emberről, aki olyan jóságos és bőkezű volt hozzá. És vannak még egyéb körülmények is, amelyekről nem szabad, nem érdemes beszélnem; de hihetetlen, mi mindent hazudott össze az egész Pemberley-családról. Abból, amit Miss Darcyról mondott, meg voltam győződve, hogy egy büszke, zárkózott, kellemetlen leánnyal fogok találkozni. Pedig ő maga is tudta, hogy az ellenkezője igaz. Tudnia kellett, hogy kedves és szerény, amilyennek mi láttuk.

— És Lydia erről semmit sem tud? Csak ő ne tudná, amiről te meg Jane, úgy látszik, pontosan vagytok értesülve?

— Oh igen; az egész dologban ez a legrosszabb. Míg Kentben nem voltam s gyakrabban nem találkoztam Darcyval és rokonával, Fitzwilliam ezredessel, én sem tudtam az igazságot. Mikor aztán hazakerültem, úgy volt, hogy az ezred egy vagy két hét mulva elhagyja Merytont. Ebben a helyzetben sem Jane, akinek mindent elmondtam, sem én nem tartottuk szükségesnek, hogy nyilvánosságra jusson, amit mi tudunk. Mert hiszen senkinek sem lehetett haszna abból, ha tönkretesszük Wickham jóhírét az egész környék előtt, amely őt nagyon becsülte. Sőt amikor már elhatározták, hogy Lydia Brightonba megy Forsterékkal, egy pillanatra sem jutott eszembe, hogy fölvilágosítsam őt Wickham jellemé-

ról. Hogy ilyen következménye lehessen a dolognak, erre nem gondolhattam, ezt könnyen beláthatják.

— Akkor hát nem is volt okod föltenni, hogy szerelmek egymásba, amikor mind elmentek Brightonba?

— Nem is sejtettem. Egyiken sem láttam semmi jelét; ha csak a legcsekélyebbet lehetett volna észrevenni, elhihetik, a mi családunk semmiesetre sem olyan, hogy szó nélkül hagyta volna. Amikor Wickhamet odahelyezték, Lydiának nagyon megtetszett, de így voltunk vele valamennyien. Két hónapon át Merytonban vagy a környéken minden leány magánkívül volt érte; de ő soha egyet sem tüntetett ki feltűnően a figyelmével, és így az eszeveszett és vad rajongásnak rövid periódusa után Lydia letett róla s megint más tisztek lettek a kedvencei, akik jobban foglalkoztak vele.

Könnyű elképzelni, hogy akárhányszor vitatták is meg újból az érdekes tárgyat, reményeik, aggodalmaik, sejtelmek semmi újjal nem gyarapodtak, viszont az egész úton mindig újra meg újra visszatértek rá. Eliza pedig folyton csak erre gondolt. Annyira gyötörte őt a félelem és az önvád, hogy pillanatokra sem tudott megkönnyebbülni vagy elfeledkezni.

Oly gyorsan utaztak, amint csak lehetett, egy éjszakát az országúton töltöttek s másnap délben már meg is érkeztek Longbournba. Eliza megnyugvással látta, hogy Jane-t nem merítette ki a hosszú várakozás.

A Gardiner-gyerekek kiszaladtak, hogy láthassák a kocsit s a ház lépcsőjén álltak, amikor befordult a kertbe; s amikor a kapuhoz ért, örömteljes meglepetés sugárzott az arcukon és egész lényükön, ide-oda ficáinkoltak és ugrándoztak, és ez volt az első, kedves bejelentése az érkezőknek.

Eliza kiugrott a kocsiból, sietve megcsókolta mindegyiket s rohant az előszobába, ahol rögtön Jane-nel találkozott, aki anyja szobájából jött szaladva a lépcsőn.

Eliza melegen átölelte, mindkettejüknek könny szökött a szemébe s már a következő pillanatban megkérdezte Eliza, hallottak-e valami újat a szökevényekről.

— Még nem, — felelte Jane. — De most, hogy a bácsi itt van, azt hiszem, minden rendbe fog jönni.

— Apa Londonba ment?

— Igen, kedden, ahogy megírtam neked.

— S azóta gyakran kaptatok róla hírt?

— Egyetlenegyszer. Szerdán írt néhány sort. Tudatta, hogy szerencsésen odaérkezett és közölte velem az utasításait, amire külön megkértem. S csak annyit tett hozzá, hogy nem ír, amíg valami fontosat nem tud jelenteni.

— És a mama hogy van? S hogy vagytok mindnyájan?

— Mama, remélem, meglehetősen érzi magát, ámbár lelkileg föl van dúlva. Az emeleten van s nagyon meg fog örülni mindnyájatoknak. Ki sem mozdul a szobájából. Mary és Kitty, hála Istennek, jól vannak.

— De te, te hogy vagy? — kiáltotta Eliza. — Olyan sápadt az arcod! Mennyi szenvedésen mehettél keresztül.

De Jane váltig erősítette, hogy kitűnően érzi magát, és beszélgetésüknek, mely azalatt folyt le, míg Gardineréket lefoglalták a gyerekeik, most véget vetett az egész társaság bejövetele. Jane nagybátyjához és nagynénjéhez szaladt és hol könnyezve, hol mosolyogva hálálkodott mindkettejüknek.

Amikor mind elhelyezkedtek a szalonban, a többiek is újra elkérdezték ugyanazt, amit Eliza, s ők is rájöttek, hogy Jane nem tud újat mondani. De vérmes reménysége, amely szívjóságából fakadt, most sem hagyta el Miss Bennetet; még mindig számított arra, hogy jól fog végződni a dolog és minden délelőtt jöhet levél vagy Lydiától vagy az apjuktól, arról, hogy mit végeztek, vagy esetleg arról, hogy meglesz az esküvő.

Pár pernyi beszélgetés után mind fölmentek Bennetné szobájába, aki pontosan úgy fogadta őket, amint várni lehetett — siránkozva és jajveszékelve, miközben átkozta Wickhemet gaz viselkedéséért és elpanaszolta, hogy ő mit szenved s vele milyen kegyetlenül bántak; és szidott mindenkit, kivéve azt az egy személyt, akinek rövidlátása és elnézése volt legfőbb oka annak, hogy Lydia elbukott.

— Ha keresztülvihettem volna az akaratomat, — hogy az egész családdal együtt elmehessek Brightonba, ez nem tör-

ténhetett volna meg. De szegény, drága Lydiámnak nem volt senkije, aki vigyázott volna rája. Miért engedték meg Forsterék, hogy náluk nélkül csatangoljon? Valami nagy hanyagságnak kellett történnie az ő részükről, mert nem olyan leány ő, hogy ilyet tegyen, ha törődtek volna vele. Mindig gondoltam, hogy nem olyan emberek, akikre rá lehet bízni Lydiát, de mint mindig, most is letorkoltak. Szegény, édes gyermekem. És most Bennet is elment, tudom, hogy ha rá akad valahol, meg fog verekedni Wickhammel, aki meg fogja őt ölni és aztán mi lesz belőlünk? Bennet még ki sem hűlt a sírjában, amikor Collinsék már ki fognak bennünket dobni, és ha te nem leszel jó hozzánk, bátyám, én nem tudom, mihez fogunk kezdeni.

Mindnyájan hangosan tiltakoztak e szörnyűséges gondolatok ellen, és Gardiner, miután többszörösen biztosította őt hozzá és egész családjához való szeretetéről, megmondta neki, hogy már másnap Londonban akar lenni és mindenképpen segédkezni Bennetnek, hogy rátalálhassanak Lydiára.

— Ne kínozd magad rémlátásokkal, — tette hozzá — ámbár helyes, ha az ember el van készülve a legrosszabbra, de azt sem kell bizonyosra venni. Alig egy hete, hogy elutaztak Brightonból. Pár nap múlva többet fogunk tudni róluk; s amíg nem bizonyos, hogy nem esküdtek meg és nincs szándékuk megesküdni, ne tekintsük az ügyet elveszettnek. Mihelyt Londonban leszek, fölkeresem a sógoromat, elviszem őt a mi házukba és aztán majd együtt megbeszélhetjük, hogy mi a tennivaló.

— Oh, kedves bátyám! — felelte Bennetné — én is szóról-szóra ugyanezt kívánom. Ha Londonban leszel, nyomozd ki őket, akárhol bujkálnak és ha még nem esküdtek meg, eskettesd meg őket. Ami a menyasszonyi ruhát illeti, azt nem kell megvárniok, mondd meg Lydiának, annyi pénz kap, amennyit akar s majd megveheti a ruhát esküvő után. De ami a legfőbb, ne engedd Bennetet párbajozni. Mondd el neki, milyen rettentő állapotban vagyok, — hogy elvesztettem a fejemet a nagy ijedelemtől, — olyan remegéseim vannak, meg szédüléseim, — olyan oldalnyilásaim, fejszagatásom meg szívdobogásom, hogy sem nappal, sem éjjel

nincs nyugalmam. És mondd meg az én drága Lydiámnak, hogy ne rendeljen ruhát addig, míg velem nem beszélt, mert ő nem tudja, melyek a legjobb áruházak. Oh bátyám, hogy te milyen jó vagy! Tudom, hogy te majd helyreigazítasz mindent.

Gardiner ismételtén megígérte neki, hogy a legkomolyabban kezébe veszi a dolgot, de azért mégis lelkére kötötte, hogy mérsékelje magát, ne rettegen, de ne is reménykedjék túlzottan, és addig beszélt neki, amíg beadták az ebédet s le kellett menniök; Bennetné aztán szabad folyást engedhetett érzelmeinek a házvezetőnél előtt, aki a leányok távollétében ápolta őt.

Ámbár bátyja és sógornője meg voltak győződve, hogy erre az elzárkózásra semmi komoly ok nincsen, nem is akarták ellenezni, mert tudták, hogy Bennetnének nincs elég esze ahhoz, hogy befogja a száját a cselédség előtt, amikor felszolgálnak, és előnyösebbnek tartották, hogy összes aggodalmait és balsejtelmeit a személyzetnek csak egy tagjával közölhesse, akiben még leginkább megbízhattak.

Az ebédlőbe Mary és Kitty is lejöttek nemsokára, akik külön-külön szobájukban annyira el voltak foglalva, hogy nem tudtak hamarább megjelenni. Az egyik a könyveitől jött, a másik az öltözőasztaltól. De azért mindkettejüknek nyugodt volt az arcuk; változás egyikén sem látszott, hacsak az nem, hogy kedvenc testvéreinek elvesztése miatt, vagy azért, mert önmagára is volt oka haragudni, Kitty hangja valamivel bosszúsabb volt, mint rendesen. Mary azonban eléggé tudott uralkodni magán és komoly, fontoskodó arccal súgta oda Elizának, miután elhelyezkedtek az asztalnál:

— Nagyon szerencsétlen dolog ez, amelyről valószínűleg még sokat fognak beszélni. De legyünk mi a gát a rosszindulat árja ellen és csepegtessük egymás szívébe a testvéri vigasztalás balzsamát.

Miután látta, hogy Eliza nem hajlandó felelni, hozzátette még: — Bármily nagy csapás is ez Lydiára nézve, azt a hasznos tanulságot meríthetjük belőle, hogy a női erény elvesztése pótolhatatlan kár, hogy egyetlen ballépés beláthatatlan romlásba visz, hogy a jó hírnév, amilyen ragyogó,

épp oly romlandó s hogy a gyarló férfinemmel szemben a nő nem vigyázhat rája eléggé.

Eliza álmélkodva nézett rája, de annyira szenvedett, hogy egyáltalában nem tudott felelni. Mary viszont a nőket fenyegető Gonosszal szemben tovább vigasztalta magát effajta erkölcsi kivonatokkal.

Délután a két legidősebb Bennet-kisasszony egy fél-órára négy szemközt lehetett és Eliza rögtön felhasználta a jó alkalmat, hogy kérdéseket tegyen, amelyekre Jane ugyanolyan mohón felelt. Miután mind a ketten együtt keseregtek az esemény rettentő következményein, amelyekre nézve Elizának semmi kétsége sem volt s amelyeket Jane sem tartott teljesen kizártnak, Eliza tovább fűzte a beszélgetést és ezt mondta: — De most mondj el nekem egyenként mindent, amit még nem hallottam. További részleteket akarok hallani. Mit mondott Forster ezredes? A szökés előtt nem volt fogalmuk semmiről? Okvetetlenül látták őket együtt!

— Forster ezredes megvallotta, hogy ő nem egyszer gyanított szerelmet, kivált Lydia részéről, de semmi oka sem lehetett a nyugtalankodásra. Sajnáltam az ezredest. Végtelesen figyelmes és jóságos volt hozzánk. Ide készült, hogy biztosítson bennünket, mennyire szíven viseli a dolgot. Pedig akkor még sejtelve sem lehetett arról, hogy nem mentek Skóciába. Mihelyest tudomást szerzett erről, rögtön csomagolt és jött.

— És Denny meg volt győződve arról, hogy Wickhamnek nincs szándékában házasodni? S tudta előre, hogy szökni akarnak? S az ezredes magával Dennyvel beszélt?

— Igen, de az ezredes kérdésére Denny tagadta, hogy bármit is tudott volna tervükről és nem mondta meg, hogy ő mit gondol. Nem ismételte meg azt a kijelentését, hogy nem fognak megesküdni, és hajlandó vagyok ebből azt következtetni, hogy előbbi kijelentését félreértették.

— Azt hiszem, Forster ezredes jövetele előtt itt mindenki bizonyosra vette, hogy megesküdtek.

— Ki gondolhatott volna egyébre? Én egy kissé nyugtalankodtam, féltettem Lydia boldogságát ettől a házasságtól, mert tudtam, hogy Wickham viselkedése nem volt min-

dig kifogástalan. Apa és mama semmit sem tudtak erről, csak azt érezték, hogy ez a házasság milyen esztelen. Kitty, akit érthető diadallal töltött el, hogy többet tud nálunknál, megvallotta akkor, hogy Lydia az utolsó levelében előkészítette őt erre a lépésére. Kitty, úgy látszik, már hetek óta tudta, hogy szeretik egymást.

— De nem a brightoni utazás előtt?

— Nem, azt nem hinném.

— És Forster ezredesen nem látszott, hogy ő maga is rossz véleménnyel van Wickhamról? Ismeri őt igazi mi-voltában?

— Be kell vallanom, nem nyilatkozott róla oly kedvezően, mint azelőtt. Azt mondta, hogy meggondolatlan és tékozló. Amióta ez a szomorú esemény történt, azt is beszélük, hogy sok adósságot hagyott hátra Merytonban. De ez talán nem igaz.

— Oh Jane, ha nem titkolódzunk annyira és továbbadjuk, amit tudunk róla, ez nem következhetett volna be.

— Talán jobb lett volna — felelte Jane. — De leleplezni valakinek korábbi vétkeit, amikor nem tudhatjuk, nem változott-e meg azóta: ez igazolhatatlannak látszott. Minket a legjobb szándék vezetett.

— És Forster ezredes nem mondja el részletesen, mit írt feleségének Lydia?

— Elhozta a levelet, hogy olvashassuk.

Jane kivette jegyzőkönyvéből és átadta Elizának. A levél így szólt:

«Kedves Harrietem, —

nevetni fogsz, ha megtudod, hova mentem, és nekem is nevetnem kell, hogy milyen meglepetés ér téged holnap reggel, amikor hiába fogtok keresni. Gretna Greenbe megyek, és ha ki nem találod, hogy kivel, azt fogom mondani, hogy ostoba vagy, mert csak egy ember van a világon, akit szeretek és az egy angyal. Sohasem lehetnék boldog nála nélkül és így nem baj, ha megszököm. Ne írd meg nekik Longbournba, ha nem akarod, annál nagyobb lesz a meglepetésük, ha majd én írok nekik s így írom alá a nevemet: Lydia Wickham. Jó

tréfa lesz. Úgy nevetek, hogy majd kiesik a toll a kezemből. Ments ki Pratt előtt, hogy nem válthatom be az ígéretemet s nem táncolhatok vele ma este. Mondd neki, remélem, nem fog haragudni rám, ha megtud mindent, s hogy szívesen táncolok vele a legközelebbi bálon, ha megint találkozunk. A ruháimért majd küldök, mihelyt Longbournban leszünk; de szeretném, ha megmondanád Sallynak, hogy a hímzett muszlin-ruhámon van egy nagy lyuk, azt foltozza ki, mielőtt becsomagolná. Isten veled. Üdvözlöm Forster ezredest. Remélem, isztok szerencsés utazásunkra. Szerető barátnőd

Lydia Bennet.»

— Oh, meggondolatlan, meggondolatlan Lydia! — kiáltotta Eliza, miután végigolvasta a levelet. Micsoda levél! Hogy' lehet így írni olyan pillanatban. De legalább azt mutatja, hogy *neki* komoly volt az úticélja. Ha Wickham később megtántorította is, Lydia szándéka nem volt szégyenletes. Szegény apa! Hogy' lesujthatta!

— Soha még ilyen rémületet nem láttam emberben. Teljes tíz percig még csak szólani sem tudott. Mama rögtön beteg lett és az egész ház felborult.

— Oh, Jane, — mondotta Eliza — volt legalább egy cseléd a házban, aki'estére már nem tudott mindent?

— Nem tudom. Remélem, hogy volt. De ilyenkor nem tud az ember eléggé vigyázni. Mamának rohamai voltak, s bár én mindent elkövettem, hogy segítségére lehessenek, azt hiszem, nem tettem annyit, amennyit kellett volna. De úgy irtóztam attól, ami esetleg történni fog, hogy majdnem minden erőm elhagyott.

— Ápoltad őt, ez nagyon is megviselt téged. Nem vagy jó színben. Oh, csak melletted lehettem volna! Így minden gond és aggodalom csak a te válladra nehezedett.

— Mary és Kitty nagyon jók voltak s minden fáradságot szívesen megosztottak volna velem, de én ezt nem tartottam helyesnek. Kitty sovány és gyöngye, Mary pedig annyit tanul, hogy nem lehet megfosztani a pihenésre szánt óráitól. Philips néni kedden jött át, apa elutazása után, és itt maradt csütörtökig. Igazán nagy hasznát vettük és nagy megkönnyeb-

bülés volt mindnyájunk számára. És Lady Lucas szintén nagyon jó volt hozzánk, már szerdán reggel átjött, hogy kifejezze részvétét s felajánlotta, hogy akár őt, akár egyik leányát vegyük igénybe, ha szolgálatunkra tud lenni.

— Maradt volna inkább otthon! — kiáltotta Eliza. — A szándék talán jó volt, de ilyen bajban az ember mennél kevesebbet akar látni a szomszédjaiból. Segíteni nem tudnak, a részvétük pedig elviselhetetlen. Diadalmaskodjanak rajtunk messziről és érezzék jól magukat.

Aztán az érdekelte, hogy édesapjuk, amíg Londonban lesz, miként szándékozik eljárni, hogy rátalálhasson Lydiára.

— Azt hiszem, Epsomba akart menni, — felelte Jane — ahol utoljára váltottak lovakat, hogy beszéljen a postakocsisokkal, akikből talán ki tud csikarni valamit. Főcélja kinyomozni, mi volt a száma a bérkocsinak, amely Claphamból vitte el őket. A kocs londoni fuvarral jött, s mivelhogy apa úgy gondolja, hogy egy úrnak és egy hölgynek átszállása egyik kocsiból a másikba akárkinek feltűnhetett, Claphamben is fog tudakozódni. Ha ki tudná nyomozni, hogy a kocsis melyik ház előtt tette le az utasát, akkor ott kutathatná tovább és akkor nem volna lehetetlen kideríteni a kocs számát s hogy hol az állása. Egyéb szándékairól nem tudok, mert annyira sietett, amikor elment, s úgy föl volt dűlva, hogy még ennyit is nehezen tudtam kivenni belőle.

XLVIII.

Másnap délelőtt az egész társaság reménykedve várt levelet Bennet úrtól, de a posta megjött és egy árva sort sem hozott tőle. Családja tudta róla, hogy rendes körülmények között a leghanyagabb és legkésedelmesebb levelező, de azt remélték, hogy a mostani helyzetben meg fogja magát erőltetni. S így azt kellett következtetniök, hogy nem volt semmi jó híre számukra ; de legalább ezt szerették volna bizonyosan tudni. Gardiner csak a postát várta be és rögtön utána kocsira ült.

Az ő elutazása után legalább bizonyosak lehettek a felől, hogy ezután állandóan fognak értesülni arról, ami történik,

s Gardiner a búcsúzásnál megígérte, hogy rábeszéli Bennetet, térjen vissza Longbournba, mihelyt csak lehet, Bennetnének nagy vigasztalására, aki már csak ebben látta a biztosítékát, hogy az urát nem fogják párban megölni.

Úgy volt, hogy Gardinerné a gyermekekkel együtt pár nappal tovább marad Hertfordshire-ben, mert azt gondolta, hogy jelenlétével hasznukra lehet unokahúgainak. Velük együtt ápolta Bennetnét és szabad óráikban nagy örömet jelentett számukra. Másik nagynénjük is sűrűn jött át hozzájuk s amint mondotta, azzal a céllal, hogy földeritse és felfrissitse őket, de sohasem jött a nélkül, hogy valami új adatot ne szolgáltatson Wickham tékozlásáról és feslettségéről, és ritkán ment el úgy, hogy még jobban el ne csüggesztette volna unokahúgait.

Most egész Meryton azon dolgozott, hogy befeketitse azt az embert, aki még csak három hónappal előbb majdnem fényes angyal volt a szemükben. Azt mondták, hogy minden boltosnak tartozik a piacon és viszonyait, amelyeket egytől-egyig a nőcsábítás rangjára emeltek, kiterjesztették minden szatócs családi köréig. Mindenki kijelentette, hogy a legromlottabb fiatalember a világon, és mindenki kezdett rájönni arra, hogy sohasem is bíztak az ő látszólagos jóságában. Eliza, ámbár a felét sem hitte el annak, amit beszéltek, épp eleget tartott elhithetőnek ahhoz, hogy hűgának romlását csak még bizonyosabbra vegye; sőt Jane is, aki még kevesebbet hitt el nekik, majdnem reménytelennek látta a helyzetet, annyival is inkább, mert ha csakugyan Skóciába mentek volna, amit addig még sohasem tartott lehetetlennek, most már itt volt az ideje, amikor minden valószínűség szerint hallaniok kellett volna róluk.

Gardiner vasárnap ment el Longbournból; kedden a felesége levelet kapott tőle, amelyben az állott, hogy rögtön megérkezése után megtalálta sógorát, akit sikerült is rávennie, hogy hozzájuk jöjjön Gracechurch Streetre; hogy Bennet már előbb járt Epsomban és Claphamben, de nem tudott kielégítő felvilágosításokat szerezni; most már kutatni fog London összes jobb fogadóiban, mert Bennet lehetségesnek hiszi, hogy rögtön a megérkezésük után, mi-

előtt még lakást szereztek, egy ilyen fogadóban szálltak meg. Maga Gardiner nem vár eredményt ettől a próbálkozástól, de minthogy a sógora nagyon akarja, mindenesetre támogatni fogja benne. Hozzátette, hogy Bennet semmi áron sem akar elmenni Londonból s megígérte, hogy legközelebb megint fog írni. Utóirat is volt, amely így szólt :

Írtam Forster ezredesnek s megkértem, tudja meg, ha lehetséges, a fiatalember ezredbeli barátjaitól, nincsenek-e Wickhamnek rokonai vagy ismerősei, akiknek valószínűleg van tudomásuk arról, hogy Londonnak melyik részében rejtőzködik. Ha volna valaki, akitől némi valószínűséggel remélhetné az ember, hogy egy ilyen támaszpontot adhat, ennek döntő eredménye lehetne. De jelenleg semmire sem tudunk támaszkodni. Forster ezredes mindenesetre el fog követni mindent, hogy ebben segítségünkre lehessen. De megfontolva a dolgot, Lizzy talán jobban megmondhatná, mint bárki más, hogy vannak-e élő rokonai.

Eliza rögtön tudta, miért hivatkozik rá a nagybátyja, mint tekintélyre. De nem volt módjában oly kielégítő felvilágosítást adni, amelyet nagybátyjának a bókja megérdemelt volna. Sohasem hallott semmit Wickham rokonságáról, apját és anyját kivéve, akik mindketten már sok évvel előbb meghaltak. De azért lehetséges volt, hogy néhány tiszttársa többet tud mondani erről és, bár Elizának nem voltak vérmes reményei, ettől a próbálkozástól mégis lehetett várni valamit.

Longbournban most minden egyes nap az aggodalmak napja volt ; s a nap legaggodalmasabb percei azok voltak, amikor a postát várták. Minden délelőtt a levelek érkezésével kezdődött a lázas türelmetlenség. Akár a jót, akár a rosszat csakis a levelekből fogják megtudni, s minden egyes naptól azt várták, hogy valami fontos újságot fog hozni számukra.

De mielőtt még Gardiner megint hallatott volna magáról, levél érkezett apjuk címére, máshonnan, Mr. Collinstól, s minthogy Jane-nek utasítása volt, hogy felbontson minden levelet, mely Bennet távollétében jön az ő nevére, rögtön hozzá is fogott az elolvasásához ; és Eliza, aki tudta, hogy

milyen érdekesek mindig Collins levelei, Jane válla fölött belenézett és szintén elolvasta. Így szólt :

«Kedves Uram!

Rokoni viszonyunk és társadalmi helyzetem révén egyformán indítatva érzem magamat arra, hogy kifejezzem részvételemet a fájdalmas csapás fölött, amely oly mélyen sujtotta, s melyről tegnap nyertünk értesülést egy hertfordshire-i levélből. Legyen meggyőződve, kedves uram, hogy Mrs. Collins és én is őszintén együttérzünk önnel és egész tiszteletreméltó családjával jelen szenvedései közepett, amelyek kétségkívül a legkeserűbbek, mert olyan okból erednek, amelyet nem szüntethet meg az idő. Részemről egy érv se hiányozzék, amely enyhítheti e kemény sorscsapást s amely vigaszára lehet abban a helyzetben, amelynél nincs fájdalmasabb egy szülői szívre nézve. Ezzel összehasonlítva leányának halála áldásnak volna nevezhető. És annyival sajnálatosabb, mert, mint kedves Charlotte-omtól értesülök, joggal tehető fel, hogy leányának ez a feslett viselkedése nagyfokú vétkes elnézésből ered, ámbár Mrs. Bennetnek és önnek vigasztalására egyúttal hajlandó vagyok azt gondolni, hogy veleszületett hajlamai is csak rosszak lehetnek, mert különben oly ifjan hogy' vétkezhetett volna ily szörnyűséges módon. Bárhogy áll is a dolog, önt mélységesen kell sajnálnunk s e nézetemben nem csupán Mrs. Collins osztozik, de egyszersmind Lady Catherine és leánya is, akiknek szintén előadtam az ügyet. Vélem egyetértően ők is aggódnak a miatt, hogy egyik leányuk e ballépése nem lesz-e ártalmára a többiek szerencsésének ; mert, mint maga Lady Catherine kegyesen mondotta, ki akarna rokonságba lépni ilyen családdal? És ez a szempont engem arra is indít, hogy fokozott megalégedéssel gondoljak vissza egy bizonyos eseményre, amely mult év novemberében történt ; mert ha nem úgy történt volna, most én is bele volnék keverve az Ön bánatába és szégyenébe. Tehát fogadja meg a tanácsomat. Kedves uram, vigasztalódjék, amennyire lehet, méltatlan gyermekét vesse ki örökre a szívéből, csak hadd érjen meg az ő undok bűnének a gyümölcse. Vagyok, kedves uram, stb. stb.»

Gardiner nem írt újra, csak miután választ kapott

Forster ezredestől és akkor sem volt semmi kellemes jelenteni valója. Nem derült ki, hogy Wickhamnek van olyan rokona, akivel érintkezést tart fenn, viszont bizonyos volt, hogy közeli rokonságából senki sincs életben. Régebben sok ismerőse volt, de mióta a hadseregbe lépett, ezek közül senkivel sem barátkozott. Így hát nem akadt senki, aki csak némi valószínűséggel is felvilágosításokat adhatott róla. Zilált pénzügyei nagyon is indokolták a nagy titkolózást s csak növelték abbeli félelmét, hogy Lydia rokonai rátalálnak, mert közben az is kisült, hogy kártyaadósságokat hagyott hátra, amelyek tekintélyes összegre rugtak. Forster ezredes nézete szerint több mint ezer font kellett brightoni kiadásainak fedezésére. Sokkal tartozott a városban, de becsületbeli adósságai még sokkal jelentékenyebbek voltak. Gardiner nem akarta titkolni ezeket a részleteket longbourni rokonai előtt. Jane borzalommal hallgatta. — Kártyás! — így kiáltott fel. — Ez egészen új dolog! Erről fogalmam sem volt.

Gardiner azt is megírta, hogy valószínűleg már másnap, vagyis szombaton, viszontlátják édesapjukat. Minthogy a sok meddő próbálkozás elcsüggesztette, engedett sógora könyörgésének, aki vissza akart térni a családjához, rábírta, hogy a további kutatást végezze teljesen a saját belátása szerint s tegye azt, amit esetről-esetre szükségesnek ítél. Bennetné meghallotta ezt, nem örült úgy, mint gyermekei várták, tekintve, hogy mennyire féltette addig az ura életét.

— Micsoda! Hazajön és szegény Lydia nélkül? Én azt hittem, nem mozdul el Londonból, míg meg nem találta őket. Ki fog párbajt vívni Wickhammel, ki fogja megesketetni őket, ha Bennet nincs ott?

Minthogy Gardinerné már hazavágyódott, elhatározták, hogy ő meg a gyermekei ugyanakkor mennek Londonba, amikor Bennet megjön onnan. A kocsi tehát elvitte őket egy darabig és visszahozta a ház urát Longbournba.

Gardinerné elutazásakor épp oly kínos zavarban volt Elizát és derbyshire-i barátját illetőleg, mint mikor Derbyshire-ből Longbournba jött. Unokahúga egyetlenegyszer sem ejtette ki előtte Darcy nevét, s bár Gardinerné olyasmit gondolt, hogy levél fog jönni Darcytól, ez a reménye füstbe-

ment. Eliza nem kapott olyan levelet, amely mögött Pemberleyt lehetett volna sejtteni.

A család jelenlegi, szerencsétlen helyzetében Eliza levertsége nem szorult egyéb magyarázatra; épp elég volt az ő nagy bajuk, ámbár Eliza, aki már megglehetősen ismerte a saját szívét, teljesen tisztában volt azzal is, hogy ha egyáltalában nem ismerné Darcy, Lydia gyalázata nem volna annyira borzalmas ránézve. Egy vagy két álmatlan éjszakától mindenestre megkímélte volna.

Bennet úr hazaérkezett s külsőleg most is a régi, nyugodt filozófusnak mutatkozott. Épp oly keveset beszélt, mint azelőtt, nem is említette, milyen ügy vitte őt Londonba, és időbe telt, amíg a leányai szóba merték hozni.

Délután Bennet úr is lejött teázni és Eliza csak akkor merte megkockáztatni az első kérdést. Pár szóval sajnálkozását fejezte ki, hogy mit kellett apjoknak végigszenvednie, mire Bennet így felelt:

— Szót sem erről. Ki szenvedjen, ha nem én? Csakis magamra vethetek azért, ami történt, és ezt viselnem kell.

— Nem szabad túlszigorúnak lennie önmaga iránt — felelte Eliza.

— Ettől igazán nem kell féltened engem. Az emberek nem olyan könnyen esnek bele ebbe a hibába. Nem, Lizzy, egyszer életemben hadd érezzem én is, hogy milyen rossz apa voltam. Nem félek attól, hogy ez az érzés le fog teperni. Meglátod, elég hamar elmúlik.

— Apa azt hiszi, hogy Londonban vannak?

— Hát persze. Hol tudnának másutt ilyen jól elbújni?

— És Lydia mindig Londonba vágyott — tette hozzá Lizzy.

— Akkor most boldog, — mondotta az apjuk szárazon — mert valószínűleg ott is fog maradni egy darabig.

Aztán, rövid hallgatás után, így folytatta:

— Lizzy, én nem haragszom rád, amiért így bevált, amit mult májusban lelkemre kötöttél, s azt hiszem, hogy a körülményeket tekintve, részemről ez nagy lélekre vall.

Elhallgatott, mert Jane jött be a szobába, hogy föl vigye anyjának a teát.

— Ez parádé! — kiáltotta Bennet — ami jólesik a szívének. Előkelőséget ád a szerencsétlenségnek! Legközelebb majd én is ezt csinálom, beülök a könyvtáramba, hálósipkával és hálóköpenyben, annyi dolgot adok mindenkinek, amennyit csak lehet; vagy talán addigra halasztom, amíg Kitty szőkik meg hazulról.

— Én nem fogok megszökni, papa — felelte Kitty bosszúsan. — Ha valamikor én mehetek el Brightonba, jobban fogom viselni magamat, mint Lydia.

— *Te* még Brightonba? Még Eastbourne-ig sem engednék el s ötven fontot nem mernék letenni biztosítéku. Nem, Kitty. Annyit legalább megtanultam, hogy óvatos legyek s érezni is fogod a következményeit. Egy tiszt sem fogja többé betenni a lábát ebbe a házba, de még a falun sem fog keresztül menni. A báloknak egyszersmindenkorra végük, legföljebb a nénjeiddel táncolhatsz, ha jólesik. És addig ki nem mozdulhatsz a házból, amíg be nem bizonyítottad, hogy a napnak legalább tíz percét hasznosan tudod eltölteni.

Kitty komolyan vette ezt a fenyegetőzést és elkezdett sírni.

— Jó, jó, — mondotta Bennet — ne légy azért boldogtalan. Ha a legközelebbi tíz év alatt jól viseled magadat, utána elviszlek egy katonai dísz-szemlére.

SZEMLE.

Székely Bertalan történeti festészete.

A nemzeti öntudat általános fellángolása, amely a XIX. század elején az érdeklődést Európa-szerte a nemzeti mult eseményei felé terelte, szükségszerűen magával hozta a történeti tárgyú festészet fellendülését is. A XVIII. század nagyméretű vallásos kompozícióinak egyeduralma helyébe a világi tárgyú történeti festészet lépett. A régi műfajok közül továbbra is kedvelték az arcképet, tájképet, csendéletet, de igazi «nagy feladatnak» a történeti képet tartották.

Ugyanebben az időben kezdett kialakulni a modern tudományos történetírás és vele kapcsolatban megszületett a történeti érzék, mely a vallásos tárgyú festészet nagy korszakaiban jóformán ismeretlen volt.

A történeti festészet nekilendülése összeesik a klasszicisztikus törekvések utolsó idejével, továbbfejlődése a klasszicizmus és romantizmus egybevegyülésével, teljes kialakulása pedig a romanticizmus diadalával. A romanticizmus legromantikusabb terméke: a történeti festészet. A különböző korok eseményeinek ábrázolása a romantikus festő képzeletét rendkívül izgatta. A tárgy és a festő lelki alkatának keverődése, a távoli és az idegen után való vágy, a végtelenség iránt való fejlett érzék, a történeti folytonosság érzéke: a legtipikusabb romantikus vonások és különösen a német romantikára jellemzők. Az olasz és francia romantikában mindebből keveset találunk, mint ahogy a két latin nemzet történeti festészete sem közelíti meg a német történeti festészet gazdagságát és változatosságát. A klasszicizmus és romanticizmus örök harcában a latin népeknél mindig a klasszicizmus kerekedik felül, míg a németeknél inkább a romanticizmus. A faji sajátságok érvényre jutása ebben a művészi küzdelemben is tanulságos módon vetítődik elénk. A magyar faj egyéni jellegét is legtöretlenebbül a XIX. század történeti ábrázolásain ismerhetjük fel. Régi művészetünk ránk maradt emlékeit sokkal inkább átítatták a külföldi hatások, semhogy a nemzeti jellemvonásokat tisztán láthassuk. A magyar művészetnek talán egyetlen korszakában sem

hangolódott olyan harmóniába a kor művészeti iránya és a nemzet lelki vágya, mint a mult századi történeti festészetben.

Amíg külföldön a romantika visszafordítja a művészek tekintetét a dicső mult nagy tettei felé és megteremti a történeti festészetet, addig nálunk ez az irány nem a divat szülötte, hanem a szabadságharc magyarjának lelki szükséglete: vágyainak, érzéseinek kifejezési eszköze.

Természetes következménye volt a történeti festészet annak a szellemi légkörnek, amelyet a folyton izmosodó nemzeti törekvések teremtettek Magyarországon, és annak a passzív ellenállásnak, amelyet az 1848-as dicsőséges föllángolás után az elnyomatás korszaka kiváltott. Nálunk a historizmus ekkor hozza legszebb virágait. A kiegyezés után, amikor az elnyomatás fölengedni és a dacos ellenállás lankadni kezdett, hervadásnak indult a történeti festészet virága, megszűnt az élményi alap. A nagy vásznak nem a multba visszavetített jelent ábrázolták többé. Patetikus, színpadias pózokba meredtek a hősök mozdulatai.

A történeti festészet virágkorában a magyar művészet évszázadok multán újra belekapcsolódott a művészet egyetemes áramlatába és a vezető nemzetek mellé zárkózott. A század második felében sohasem remélt nagy számban ápolták képzőművészeink a magyar művészet virágoskertjét. Közöttük egyike volt a legnagyobbaknak Székely Bertalan. Születésének százéves évfordulóját ünnepeljük most. Székely Bertalan művészegyénisége a magyar művészet-történetnek egyik legérdekesebb és igen hiányosan földerített fejezete. Minden kor embere önkénytelenül is a maga korának esztétikai szempontjából nézi és ítéli meg az elmúlt századok művészetét, illetőleg művészeit. Székelyt a maga korában mint akadémikus történeti festőt becsülték legnagyobbra. A XX. századnak természettől elvonatkozó esztétikája viszont lebecsüli Székelynek a naturalizmusban fogant műveit és inkább értékeli vázlatait és tájképeit, amelyeken az impresszionizmus meleg lehellete föllazítja a valóság formáit. Ő maga neve mellé büszkén írta a «történeti festész» jelzöt.

E rövid tanulmányban Székely sokrétű művészetéből történelmi erének útját kísérjük figyelemmel.

Bécsben és Münchenben tanult. Mesterei, Rahl és Piloty, nem hatottak rá irányítóan. A pilotyzmus túlzott páthoszáát, színpadias pompáját és fitogtatott anyagfestését hiába keresnök képein. Székely művészetét a Piloty-iskolával oksági kapcsolatba hozni a meg nem értés súlyos tévedése. Semmit sem tanult Pilotytól, legkevésbé a történeti tárgyért való lelkesedést. Ez a lelkesedés gyermekkori,

negyvennyolcas élményeitől kezdve a 60-as évek magyar hazafias historizmusáig állandóan lobogott lelkében. Minthogy tehetsége a monumentális felfogás felé terelte, nem lehetett más választása, mint a történeti festészet művelése. Az a színkultusz és mérsékelt naturalizmus, amely egyformán jellemző Piloty és Székely művészetére, jellemző annak a kornak egész európai művészetére, a németre épp úgy, mint a franciára.

Első nagyobb műve, amellyel nagy sikert aratott, *II. Lajos holttestének feltalálása* (1861). Bár Münchenben festette, semmi köze a Piloty-iskolához. El sem lehet képzelni nagyobb ellentétet, mint e festmény hangulatkeltő érzelmességét és a pilotyzmus kiélezett drámai hangsúlyait. Székelynél minden arra irányul, hogy a megható jelenet valóban az legyen. Az alakok ritmikus elrendezése, a tájképi részleteknek a jelenet szomorúságához való hangolása, a mozdulatok közvetlensége, mind olyan elemek, amelyeket nem találhatunk meg a hatvanas évek müncheni történeti festészetében.

Nem, Székely nem tanult Pilotytól. Tanult azonban a bécsi és müncheni múzeumok nagy mestereitől, különösen az olaszoktól. A fő tanulság, amelyet műveikből leszűrte, annak megérzése volt, hogy a nagy mesterekhez való visszatérés közelebb vezet a művészi kifejezés igazságához, mint az egykorú bálványok szolgálai követése. Későbbi utazásain a buzgó és fokozódó múzeum-látogatásoknak az lett az eredménye, hogy kompozicionális törekvéseiben sem a francia romantikusok szertelenségeit, sem a német klasszicizálók merevségét nem követte. Ihletet a korábbi századok remekműveitől nyert.

Egyetlen kortársa, aki mély és maradandó benyomást tett rá, a XIX. század közepének legkiválóbb német történeti festője, Alfred Rethel, volt. Magát a mestert nem ismerte, de saját vallomása szerint rendkívül nagyra becsülte, ami annál meglepőbb, mert Rethelben csak az utókor ismerte föl a lángelmét. Székely megérezte, hogy Rethel a maga korának egyik legnagyobb mestere. Mindamellettközvetlen hatásról nem beszélhetünk. Nagy általánosságban mind a két művész egy célra törekedett: igazi monumentalitásra, a természet tanulmányozásán alapuló kevés alakú, stilizált kompozícióra és mély eszmei tartalomra.

Kettőjük között azonban lényegbevágó különbségek vannak. Rethel tisztán vonalas látású festő, a merész és túlhangsúlyozott mozdulatok mestere, míg Székely festői hatásokra is törekedett, a forma, szín és vonal kiegyensúlyozott egységét kereste. Már a 60-as, 70-es években, sőt élete későbbi folyamán is készített olyan vázlatokat és tájképeket, amelyek az impresszionizmus, sőt az expresszio-

nizmus visszfényeit hordják magukon. Ugyanakkor történeti képein tartózkodik a «romboló» izmusoktól. A történelmi esemény megfestésénél csupán arra törekedett, hogy a rajzos plasztikával érje el az esemény drámai kifejezését. A kompozíciókhoz készített színvázlatok a gazdag tónus-változatokat kereste. Jó példák erre a *Dobozi Mihályhoz* (Szépm. Múz.) és a *Zrinyihez* (Wolfner-gyűjt.) készített színvázlatai. Csodálatos kétlakiséggel állunk itt szemben: mialatt ezeken a színvázlatokon korának tisztán festői törekvéseivel egy úton halad, történeti festményein megtagadja ezt a korszerű törekvést. És ezt tudatosan tette. A tisztán festői eszközökkel való festést nem tartotta arra valónak, hogy vele drámai jelenetek lelki és eszmei tartalmát juttassa érvényre. Székely ugyanazzal az elméleti alaposággal alkotta műveit, mint Arany János. Mint ahogy a nagy epikus költő föllállította maga elé az epikus költészet megdönthetetlen szabályait, épp így járt el Székely a történeti festészettel. Hibáztatta a XIX. század német történeti festészetének azt a törekvését, hogy az irodalommal és a filozófiával akart versenyre kelni. Székely elmélete szerint a történeti festőnek ki kell választania a történeti eseményből azt az egyetlen pillanatot, amely az illető esemény előzményeit és következményeit a legtisztábban és a legpregnansabbul magába foglalja. Ezt az «epikus» pillanatot pedig a festőnek a rendelkezésére álló eszközökkel kell ábrázolnia, nem más művészetektől kölcsönzött lehetőségekkel. Ezek az eszközök: a színfolt, a kontur és a fény-árnyék játéka. Székely ezzel megadta a történeti festészet helyes irányát, egyszer s mindenkorra elítélte a Corneliusok és Kaulbachok irodalmi szimbolizmusát. Az előzményeket magyarázó és a következményeket sejtető drámai mozzanat ábrázolására kitűnő példa *Dobozi Mihály és hitvese* (1861) című festménye. Az üldözött hős megragadja feleségét, és mielőtt az ellenség kezébe kerülne, megöli. Kétségtelen, hogy a romantikus páthosznak ez a kép túlságosan korszerű megnyilatkozása. Mindamellett a művész a tragikus hangulatot itt is tisztán festői eszközökkel éri el. Előtérben a szörnyű áldozatra elszánt hős, karjában a halálra kész hitves, nem messze tőlük a kimúlt ló hullája. A háttérből fergetegként lóháton vágató diadalmas ellenség: vázlatosan jelzett tömeg, sötét tónusaival festőien szimbolizálja az elkerülhetetlen végzetet.

A mohácsi vész (1866) című képén két festői csoport jelképezi a magyar pusztulást. Hátról az ellenállás utolsó, elhaló kísérlete, elől a mocsárba süppedés, mint a végső elpusztulás szimbóluma. Minden más festő e helyett gomolygó csataképet festett volna. Egyetlen fogyatékosága a képnek a két csoport közti tér hiányos

festői kiképzése. A vörös fény azonban, amely az egész képet be-
ragyogja, egységes hangulatot kelt.

A következő évben szintén történeti képpel lép a nyilvánosság
elő, *Az egri nőkkel* (1867). A kép megszerkesztésénél hű maradt
kánonjához. A várostromból azt a jelenetet választja ki, amikor a
rommá lőtt falakon hareoló férfigezekből kihull a kard, de helyükre
állnak a bátorszívű asszonyok, feleségek. Az ostromló törökök ereje,
mint a hullám a sziklán, úgy török meg a hős asszonyok kardcsapása
alatt. Rövid, tömönatokban előadott drámai jelenet. Az elnyomatás
szomorú korszakában Székely is a mult eseményeiben keresett vigasz-
talást. *Az egri nők* festésének évében a jelen is szolgáltatott számára
történeti eseményeket. I. Ferenc József a külföldön ért vereségek
hatása alatt hatalmának megerősítése érdekében kiegyezett Magyar-
országgal. A kiegyezést követte a császár magyar királlyá koronázása.
Székely volt megbízva a *Koronázási album* elkészítésével. A nagy
ünnepélyek legfontosabb jeleneteiről helyszínen készített színvázla-
tokat. A kisméretű képek nem hatnak egyszerű vázlatoknak, hanem
befejezett egészeknek, mint hamar szétfoszló benyomások impresz-
zionista elvek szerint való megrögzítései. Ezeken a képeken Székely-
ben fölülkerekedett az ösztönös festő, lerázva az elméletek bilincseit.
Sajnálatos tény, hogy a fölszabadulás csak rövid ideig tartott. Követ-
kező képen, *V. László és Cillein* (1871) már ismét a tudós tanár higgadt
megfontolása érvényesül.

A kép a térbeli elosztásnak, mint a drámai szerkesztés főkellé-
kének, remek példája. Baloldalt az ifjú király, amint Cillei valami
fontos okmányt irat vele alá, mialatt Baloldalt a bajadérok tánca
elénk tárja egyetlen jelenet keretében az esemény előzményét és
következményét. Mindenki rögtön tisztában van azzal, hogy miről
van itt szó: látjuk Cillei célját, látjuk a cél elérésére alkalmazott
eszközt. Időbeli és térbeli események egybefonódnak, a nélkül, hogy
gondolnánk rá. A kép drámai tömörséggel mutatja be, hogy az ifjú
lélek megrontását miként érte el az aljas főúr. Ezt a lelki tartalmat
tömörebben, drámaiban, világosabban alig lehet elképzelni. A drámai
sűrítésnek olyan mesteri megoldása ez, amelyre kevés példa akad
az újabb történeti festészetben. A két jelenet színbeli elkülönítése
szintén hozzájárul a cselekmény hangulati hatásának növeléséhez.

Székely Bertalan rendes polgári életet élt, nem volt benne
semmi a művészbohémiaiból. A családi élet szentségében látta az
élet beteljesülését. Lelki alkatának ez a hangsúlyozott családiassága
a történeti tárgy kiválasztásában is nyilatkozik. A nemzeti mult
nagyjainak életében kereste és találta meg azokat a történeti epizó-

dokat, amelyek a családi étellel vannak kapcsolatban. Ilyen tárgyú képei között talán a legsikerültebb *Thököly Imre búcsúja apjától*. A nagy hős életéből ez a jelenet érdekelte a legjobban. Az ifjú Thökölyt melegszívű, rajongó fiúnak állítja elének. Az előtérben az ősz apa, beteg és kétségbeesve, középen a távozó ifjú, kissé patetikus pózban. A háttérben néhány katona tartja az ellenségtől döngetett kaput. A képnek ez a részlete természetesen a legsötétebb. Kitűnő példája a festői eszközökkel elért szimbolikának: a bizonytalan jövő komor hangulatát kelti bennünk.

Történeti tárgyú ciklusának utolsó nagy alkotása *Zrínyi ki-rohanása* (1879). A hősiesség hazaszeretetének, önfeláldozásnak drámai megörökítése a festői lehetőségek igénybevételével pompásan sikerült. A kitárult várkapun beáradó napfény ragyogásában áll a hős, Zrínyi Miklós. Lelkesítő mozdulattal hívja poros, véres, agyongyötört hajtársait a szabadságot hozó halálba. Talán a kép születésénél fölzsongtak a mester lelkében negyvennyolcas emlékei, a honvédek halált megvető, önfeláldozó hazaszeretete.

Székely Bertalan kezdettől fogva a legalaposabb előtanulmányok után fogott kompozícióinak végső kidolgozásához. Ez a túlzott gondosság a tárgyi beállítás és a technikai megoldás közvetlenségének nem ártott olyan nagy képességű művésznél, mint Székely. Ellenkezőleg, azt eredményezte, hogy az ábrázolt jelenet lélektani helyességében és a művészi eszközök alkalmazásának biztonságában minden magyar figurális festőt fölülmult. Történelmi képei a magyar történeti festészetnek méltán népszerű alkotásai. Lelki tartalmuk a kevésbé művelt nézőt sem állítja nehéz probléma elé, művészi megoldásuk pedig a szakszerű kritikát is teljes elismerésre bírja. Az a kissé hűvös nyugalom, amely drámai jeleneteinek feszültségét is mérsékli, sajátosan Székely-vonás és éppen ez különbözteti meg azoktól a külföldi mesterektől, akiknek hatását igyekeznek egyes művészeti írók Székely művészetében felfedezni. A józan mérséklet minden magyar művésznek jellemzően nemzeti vonása a Báti mestertől napjainkig. A francia romantika szertelenségei is csak olyan másodrendű művészek műveiben találtak visszhangra, akik a művészet-történeti tárgyalás keretében alig jönnek számításba. Helytelen az a módszer, amely egyes mozdulatmotívumok vagy színfolt-elhelyezéseken vélt találkozások alapján az egykorú művészek között hatásbeli kapcsolatokat keres, holott ez többnyire csak a korszerű párhuzam következménye. Székely Bertalan kapcsolata mind a párizsi romantikus történeti festőkkel, mind a müncheni pilotymussal csak külsőséges, a lényegét nem érinti. A fontos az, hogy Székely Bertalan,

minden eklekticizmusa ellenére, lényegében önálló művész, aki maga teremtette meg magának, önmagából és számtalan inspirációból, a maga művészi kifejezési módját és ezt tanítványai okulására ő maga is összefoglalta *A figurális rajz és festés elvei* című, 1877-ben megjelent könyvében. Itt tárgyalja mindazt, amit az európai művészet évszázadokon át a természetábrázolás terén eredményezett. Ez a tudatos eklekticizmus többé-kevésbé a XIX. század valamennyi figurális festőjét jellemzi, kivéve az impresszionistákat. Székely nem csatlakozott az utóbbiakhoz, s ha futó vázlatain és remek tájképein mutatkozik is valami halvány rokonszenv az impresszionista törekvésekkel, a figurális és gondolati tartalmú feladatok megoldásánál egyedül azt az eljárást tartotta helyesnek, amelyet minden idők nagy figurális festői alkalmaztak.

Ez a műzeális megalapozottság Székely történeti kompozícióinak épp oly velejárója, mint tájképeinek az impresszionizmussal rokon, könnyed, foltos kezelése.

Legtökéletesebben a freskókon érvényesíthette művészi elveit. Az impresszionizmussal itt hiába kísérletezett volna. Helytelen lenne szemére vetni, hogy a falfestésben nem csatlakozott a Puvis de Chavannes-féle új irányhoz. Semmilyen irányhoz sem csatlakozott, hanem fölállított magának egy programmot és azt követte. Ez a program röviden a következő: a falfestészet követelte dekoratív keretben, az eszményített természetábrázolás eszközeivel, gondolati tartalmú figurális kompozíciókat alkotni.

Székely művészetének első nagy korszaka, a történelmi táblaképek, a nyolevnanas években lezáródik. A második korszak legjelentősebb alkotásai falképei. Nem történeti tárgyú falképeit nem tekintve, történelmi vonatkozású művei közül sorrendben elsők a pécsi székesegyházban készült freskók (1887—1889). A Szűz Mária és a Szt. Mór-kápolna falait magyar történeti vonatkozású vallásos kompozíciókkal díszítette. Az előbbiben Szent István, Szent Imre, Szent László, Boldog Margit és Kapisztrán életéből, az utóbbiban Szent Mór, Pécs első püspökének életéből vett jeleneteket ábrázolt.

Ezek a freskókon a naturalista ábrázolás még túlnyomó, bár ugyanakkor a dekoratív törekvés is érvényre jut. A csodálatos gyöngédséggel megfestett tájkép (Szent László átkel a Dráván), az átszellemült gyermekarc (Margit a zárdába lép), a pompás magyar típusok (I. Endre koronázása), a szerzetesek portrészzerű ábrázolása (Szent Mór prédikál) stb. mind feltűnő példái a programmszerű naturalizmusnak. Mindamellét ez a naturalizmus soha sem válik a freskószerűség hátrányára, sohasem aprólékosan részletező. Éppen

az a csodálatos ebben a naturalizmusban, hogy szigorú szűkszavúságával képes a valóság illuzióját kelteni.

A naturalisztikus elemek azonban nem csökkentik a freskók dekoratív hatását. A művész szívesen foglalja a jeleneteket építészeti keretbe, háromszoros tagolással, még akkor is, ha az ábrázolt esemény egy összefüggő jelenetet alkot. A mintás szőnyeg-háttér és a mozdulatok ritmikus egymásba-kapcsolása rendkívül emelik a dekoratív hatást. A kevés árnyékolás és a síkszerűség hangsúlyozása annyira következetes, hogy a néző gyakran üvegfestmény- vagy mozaik-szerűnek érzi a freskót.

Ami a kompozíciók gondolati tartalmának művészi eszközökkel való közlését illeti, Székely már itt a legtöbbet mondja a legkevesebb szóval. Amilyen mértékben leegyszerűsíti a naturalisztikus rajzot, épp oly minimumra csökkenti a jelenet szereplőinek számát. A cselekményt éppen csak egy-két kifejező mozdulattal és gesztussal, s a lelki tartalmat jellemző fejtartással jelzi. A szűkszavúságnak már itt eljut a végső határáig.

A Máttyás-templom történeti falképein (1890—1896) tanúságot tesz a freskófestészet követendő mintaképei, az olasz quattrocentisták mellett. Különösen feltűnő az olasz hatás azon a két feketeseregbeli harcson, akiket a templom jobb oldalhajójában, Máttyás címerétől jobbra és balra festett.

A kecskeméti városháza dísztermében megfestette a Vérszerződést és I. Ferenc József megkoronázását (1896—1897). Ez utóbbi freskó festésénél fölelevenedhetek lelkében azok a káprázatos színhatások, amelyeket a koronázáskor volt módjában megcsodálni. Bár a freskónak megfelelően a színek tompítottabbak, mint hasonló tárgyú olajképein, mégis sikerült neki egyszerűbb eszközökkel is kifejezni a jelenet színpompáját.

Székelynek több freskója csak a vázlatig jutott. Befejezésükben, falra átvitelükben hosszas betegeskedése megakadályozta. Ezek között a vázlatok között van történeti tárgyú is: a Vajdahunyad várába szánt *Csodaszarvas regéje*. E terveken sikerült Székelynek teljesen megoldani azt a problémát, amelyet maga elé tűzött, hogy dekoratív keretben gondolati tartalmat közöljön. Itt mindaz, amit főntebb elemzett történeti falfestményein csak bizonyos mértékig oldott meg, teljes eredményében áll előttünk. Mindenekelőtt a szigorúan lineáris ábrázolás. Az adott cselekményt mozdulatvonalakra bontja és ezzel fűzi, fonja, bogozza csodálatos képzelettel. Ennek a mozdulat-ritmikának legtokéletesebb példája a nőrablást ábrázoló jelenet. Itt minden a mozdulatért van. A művész tudatosan kerüli a realitást. Egyedüli

célja, hogy a kijelölt falterületet a kar és kéz ritmikus játékaival betöltse. Az egyik mozdulat ritmikusan kapcsolódik a másikba és a néző szeme önkénytelenül követi ennek a mozdulat-sorozatnak végtelen láncát. A gazdag redőzetű ruhák is csak arra valók, hogy lebénításukkal még jobban hangsúlyozzák a mozdulatot.

Székely mozdulat-ornamentikájával teljesen egyéni úton haladt és semmiféle iskolához vagy irányhoz nem kapcsolható. Ez a lineáris mozdulatábrázolás, mint a kifejezés festői eszköze, általában jellemzi Székely freskófestészetét és többé-kevésbé megjelenik olyan képein is, ahol a naturalisztikus törekvés nem szorul annyira háttérbe, mint Vajdahunyadon.

Röviden összefoglalva : Székely Bertalan a legkiválóbb magyar képviselője a dekoratív történeti ábrázolásnak. A lelki ábrázoláshoz a stilizált naturalizmuson keresztül jut el, épp úgy, mint a XIX. század másik két nagy dekoratív falfestője : Alfred Rethel és Puvis de Chavannes, csak teljesen más technikai eszközökkel.

Balás-Piri László.

IRODALOM.

Irodalmunk kezdetei.

Horváth János: *A magyar irodalmi műveltség kezdetei*. Szent István-tól Mohácsig. Bpest, 1931. 8-r. 312 l. — *Az irodalmi műveltség megoszlása*. Magyar humanizmus. Bpest, 1935. 8-r. 307 l. Mindkettőt kiadta a Magyar Szemle Társaság.

Irodalmunk fejlődéséről nagyarányú és eredeti felfogású összefoglalás reményét keltette, egy nagyméretű és új szempontú magyar irodalomtörténet indulását jelezte Horváth Jánosnak négy esztendővel ezelőtt *A magyar irodalmi műveltség kezdetei* címmel megjelent s nagy elismeréssel fogadott, szép könyve. Remélt és várt folytatásául most jelent meg a második kötet *Az irodalmi műveltség megoszlása* címmel. De nemcsak folytatása ez az első könyvnek, hanem kiegészítője is. Az első kötet központjában a középkori magyar nyelvű kolostori irodalom ismertetése állott, amelyben tetőződött s magának irodalmi nyelvet és formákat képzett ki irodalmunknak a középkor egyetemes vallásos szellemében fogant ága. A most megjelent második kötet a magyar humanizmust ismerteti, amely megosztja s ez által gazdagítja az addig egyneműen vallásos költészetet, az erkölcsi értékek mellett az esztétikaiak iránt is fogékonyságot ébreszt, a nagy vallásos közösségi tudat keretein belül egy új közösségi öntudatot, a nemzetit fejleszti ki s az egyéniség jogaira is eszméltet. A két kötetben így teljessé válik a félezer esztendőre terjedő magyar középkori irodalmi műveltség rajza, olyan szerves összefoglalásban, az adatoknak olyan gazdagságával, a rendszerezésnek olyan tudatos következetességével, a fejlődés menetének és kapcsolatainak olyan meggyőző érztetésével, amely szinte teljesen új megvilágításban állítja elénk középkori irodalmunkat. Bizonyára lesznek még eredményes kutatásai a magyar irodalomtörténet-írásnak erre a korra vonatkozólag, megoldásra fogja juttatni számos ma még eldöntetlen kérdését, de lényegében aligha fog változtatni azon a képen, amelyet Horváth János festett róla ebben a két kötetben.

Kisérreljük meg e kép vázlatának nyujtását Horváth János eredményeinek bemutatására.

Előre kell bocsátanunk, hogy ő mást ért irodalmon és irodalmi életen, mint magyar elődei, és így természetesen fejlődését is más szempontból, eredeti felfogással rajzolja. Míg régebben általában a közönségtől való elvonatkozásban vizsgálták az irodalmi élet jelenségeit, ő az írókéhoz hasonló jelentőségű szerepet tulajdonít az olvasóknak is. Olyanféle viszonynak tekinti az írókét és olvasókét, amilyen természetű a tanítóé és tanulóé, s a nevelés eredményéhez hasonló kifejezéssel nevezi író és olvasó együttműködésének eredményét is. Azt, amit *irodalom*, *irodalmi élet* kifejezéssel szoktunk nevezni, ő *irodalmi műveltségnek* mondja.

Szerinte tehát az irodalom írók és olvasók viszonya írott művek közvetítése útján. Nem holt betűk összessége, hanem eleven, folyton módosuló és fejlődő szellemi élet, amelynek azonban állandó tartalma is van. Egy-egy kor irodalmi életét azok a tényezők határozzák meg, amelyek közrehatnak az író és olvasó viszonyának létrejöttében; ezek formálják ki stíljét, ízlését. Kollektív eredményül bizonyos állásfoglalás alakul ki az irodalommal szemben, amelyet Horváth János irodalmi tudatnak nevez. Ennek korszakos változásai szerint állapítja meg «a fejlődés ízületei»-t, irodalomtörténetünk korszakait.

Az így értelmezett s lényege szerint szellemi folyamat gyanánt felfogott irodalom fejlődéstörténetének két elvi követelményét a tárgyi hűségben és az önelvűségben jelöli meg. Az előbbi arra kötelezi művelőjét, hogy a fejlődésben mutatkozó változás jelenségeit lelkiismeretesen vegye számba s ezzel biztosítsa a fejlődés rajzának történeti igazságát; az önelvűség pedig arra eszmélteti, hogy a fejlődésben a változó elemek mellett olyan is van, ami minden irodalomban állandó. Ez teszi lehetővé számára az egységes szempontú rendszerezést. Egyik követelmény tehát az összefoglalás tagoltságát, a másik pedig egységét biztosítja. A tárgyi hűségű és önelvű rendszerezés vezető szempontjául szerzőnk az irodalmi tudatot jelöli meg. Az ilyen elvi alapra felépített rendszerezés vezethet el Horváth János szerint az irodalomtörténet végső céljához: «a történeti folytonosság egészének összzszemléleté»-hez, «genetikus önismeret»-éhez.

Nagyon vázlatos és leegyszerűsített foglalata ez azoknak az elveknek, melyeket a tudományos irodalomtörténet alapelveiül fogalmazott meg a szerző évekkel ezelőtt egy nagyon gondolatébresztő tanulmányában s amelyeknek most mintegy gyakorlati alkalmazását nyújtja irodalomtörténetében.

A magyar irodalom történetének első nagy «ízületé»-t, a középkort tárgyalja két könyve. Kapcsolatukat maga a szerző akként jelöli meg, hogy az első a «középkori szellemű» irodalom fejlődését mu-

tatta be Szent Istvántól Mohácsig; a második a humanista műveltségben fogant irodalmisággal foglalkozik, felbukkanásától a reformációig. Nagy Lajos korától fogva tehát a két kötet időköre azonos.

A magyar irodalom fejlődését rajzolva, természetesen az «irodalmisság csiraszerű jelentkezései»-ből indul ki szerzőnk. Minthogy szerinte irodalom nincs írott szövegek nélkül s pogánykori magyar szövegről semmi nyomunk sincs, pogánykori magyar irodalomról nem beszélhetünk. Irodalmunk története csak a keresztyénség felvételével kezdődik. «Nem az ősi pogány, hanem az új, idegen, keresztyén műveltség hozta létre a magyar irodalmat, helyesebben mondva: származtatta át a keresztyén latin irodalmat a magyarság tulajdonába is. A magyar irodalom létesülése Szent István nagy művének, népe megtérítésének közvetlen folyománya volt». Ezért látja szerzőnk a magyar irodalom nagy paradoxonját abban, hogy egy magyar nyelvű irodalom létesülésének a latin föllendülése volt egyik feltétele. De ha már kirekeszti szerzőnk a népköltészeti, általában szájhagyomány útján terjedő költői anyagot az irodalomból, milyen sorsot juttat annak a pogánykori hagyománynak, amelynek megvoltát ő sem vonja kétségbe? Szerinte az ősi hagyomány egy része a keresztyénség felvétele után is lappangott még egy ideig, míg végül legalább egy részét, a legszívósabbat, sikerült átmenteni «az ősi nyelvvel együtt a jövevény litteratúrába». Ez volt szerinte a magyar műveltség történetében az első irodalmi szempontú rétegeződés, egy irodalmi, meg egy irodalomalatti rétegre hasadás, mely annál teljesebb, mert nyelvi-
leg is elkülönülést jelent.

A latin nyelvű irodalom megindulásához s az irodalmi szempontú rétegeződéshez harmadik jelenségül a latin nyelvűből apránként egy magyar nyelvű irodalom kiválása járult, s ebben a három jelenségben látja szerzőnk a magyar középkor legfontosabb irodalomtörténeti tényeit. Ezeknek kifejtése szolgál vizsgálódása tárgyául, s szinte magából a tárgyból adódóan hasad tárgyalása két nagy részre. Egyik a latin nyelvű litteratúra megindulása, másik a magyar nyelvű irodalom kiválása. Természetesen a latin litteratúra nagy részben nem volt egyéb, mint az egyház hivatalos szövegeinek forgalomba hozatala s csak csekély része mondható a műveltségben megerősödő magyar szellem termékének. Ezek közt már olvasmányszámba menő, hazai tárgyú és eredetű szövegek is maradtak fenn, amelyek, bár szűkebb körben, szükségkép magukkal hozták a közönség fogalmát. Ezekkel indul meg az önálló magyar irodalmi tevékenység. «A legenda-és gesta-irodalom egymással többszörösen összeszőződő termékeiben a keresztyén magyarság történeti eszméletének első nyilvánvaló

jeleit s aránylag tömeges jelentkezésükben a magyar irodalom első lendületét üdvözölhetjük . . . A latin írástudás magyar hagyományok megörökítésével válik irodalomná.» A mohácsi vést megelőző fél-században, a magyar középkor végén már mozgalmyszerűleg csoportosuló, nevezetesebb irodalmi jelenségeket is találunk. Általában a vegyesházi királyok uralmának két százada a magyar nyelvűségbe való átszivárgások kora. A kor szerzetes írói már megteszik az első lépéseket arra, hogy az irodalmi műveltségbe bevonjanak olyan rétegeket is, amelyeket a latin nyelv nem tudása kirekesztett onnan, s ezzel még a reformáció megindulása és a humanizmus átnemzetiesedése előtt, saját vallási eszményeik szolgálatában lerakják a magyar nyelvű irodalom alapjait. Ennek az immár nyelve szerint is magyar irodalomnak a kiválását ismerteti a könyv terjedelmesebb része. E népszerűsítő irodalom elterjedésének természetesen csak akkor nyílt meg a lehetősége, amikor már széles magyar rétegeknek sikerült közvetlen érintkezésbe lépniök a deák kultúrával. Ebből a szempontból a XV. század volt döntő jelentőségű, melyet a szerző «az átmenetek érdekes századá»-nak nevez. Ekkor már bátran mondható, hogy volt közönség, amely igényt tartott latinból fordított olvasmányokra. A Jókai-kódex jelentőségét éppen abban jelöli meg szerzőnk, hogy ez már ennek a feltételnek a jelentkezéséről tanúskodik. S az eredményt ezekbe a szép szavakba foglalja : «Az 1500-as évek tájékán meglepő jelenséget tapasztalunk : itt, a könyvnyomtatás kezdő korában, mintegy megszervezetten toppan elénk kézzel írt magyar kódexek tömege ; humanizmus és reformáció határmezsgyéjén s a latin nyelvű irodalmiság tetőpontján, kivirul a középkori szellemű és magyar nyelvű kolostori irodalom ; az országos hanyatlás Mátyás utáni évtizedeiben, melyek szinte zuhanvást vezetnek Mohácshoz, fellendül, korszakos műveltségi tény gyanánt bukkan fel a nemzeti nyelvű vallásos irodalom. Néhány évtized tüneménye az egész ; törökvilág és reformáció még java virágjában letöri s roncsaival, az összeomlott magyar középkor ereklyéivel — menekülő apácák futnak Nagyszombat felé». Egész kolostori irodalmunk természetesen a latin függvénye, abból van compilálva, de mégis már fejlettebb, haladottabb irodalmi fokot képviselnek magányos olvasásra szánt szövegei. Ezekben vonul be a regényes, szórakoztató, humoros elem s a világibb szín irodalmunkba. Egész kolostori irodalmunkat azzal jellemzi, hogy «műformáival egyetemben nem egy idegen műveltség nyers átvétele, hanem két műveltségi tényező egyeztetése és összeolvasztása. Egyik a világi magyarság gazdag, spontántermésű nyelv- és formahagyományja, másik az egyházi latinság szelleme, évezredes irodalmi gya-

korlattel megszábályozott nyelv- és gondolatformái. Rejtegetett . . . oly csírákat, melyek zavartalan folytonossággal kifejlészthettek volna egy, a vallásostól lassanként eltávolodó (de vele nem ellenkező) világias szépirodalmat. A „mostoha körülmények“ útját vágják ennek.» De megőljöje lett a középkor szellemének fejleményeiben az a humanizmus is, melyet most megjelent könyvében tárgyal szerzőnk.

A fejlődésnek az a folyamata, melynek rajza a könyv tárgyát adja, a szerző fogalmazásában így hangzik: «A Szent István korában megindult, tiszta vallásos szellemben fogant irodalom még korántsem termette meg a maga legérettebb gyümölcseit, mikor a világi eszményű, olasz eredetű humanizmus némi úttörő előzmények után Mátyás támogatásával nálunk is honosodni kezdett. Ezzel kiteljesedtek kolostori és udvari irodalomnak a környezet és hivatás másféleségéből folyó, eredendő árnyalati különbségei, s nyilvánvalóvá lett az irodalmi műveltségnek rég készülődő „differenciálódása“: vallásos és világi ágra való megoszlása».

A könyv gerince a Mátyás király alatt végbement nagy «műveltségváltás» megvilágítása. Eddig a magyar irodalmi fejlődésnek inkább csak jelentéktelen epizódjával tekintették a humanizmust, mivel nem vált szélesebb rétegek mozgalmává. Ezzel szemben Horváth János nyomtatékosan hangoztatja e mozgalom jelentőségét. Igaz, hogy csak a legműveltebbeknek volt a műveltségváltása, de ahhoz, hogy az írásbeli műveltség alsóbb rétegekbe is leszivárogon, száza dok szükségesek. Csaknem félezer év kellett ahhoz, hogy a Szent István-féle műveltség a kolostori irodalom útján elnépszerűsödhetett. S mire ez megtörtént, a műveltséget megindító réteg, a főpapság, már újat kezdeményezett s az alsóbb réteg kezdhette előlről. «Az egykori indító cserbenhagyta a végre megindulót, az egykori ösztönző a végre megérkezettet». A korváltásoknak ismert kergetősdije ez, amely alól a magyar humanizmus korváltása sem kivétel s amelyet olyan elmélyedéssel és olyan érdekesen rajzol könyvében szerzőnk.

Ennek a korváltásnak keretétül széles korrajzot s gondos művelődéstörténeti háttérrel nyújt. Ismerteti a renaissance gyökereit, eszményeit és törekvéseit. Lényegében az európai műveltség nagyarányú elvilágiasodási folyamatát látja benne, melynek megindítói az olasz nemzeti újjászületés, a polgári értelmiségi osztály kialakulása s a pogány latinítás művelése voltak. Megállapítja, hogy az olasz trecento renaissance-a már az Anjouk alatt megkezdte átterjeszkedését hozzánk, sőt itt genialis továbbfejlesztőkre s észak — Prága — felé tovább származtatókra is talált. Zsigmond kancelláriáját már áthatja a humanista szellem. Itt kezdi pályáját a magyar kancelláriai huma-

nizmus megalapítója, Vitéz János, ki Hunyadi Jánossal, majd Mátyással együtt működve megteremti a magyar humanizmus első korszakát, melynek világhírű díszé Vitéz unokaöccse, Janus Pannónius. Szépen fejt ki szerzőnk, mint kezd ez utóbbiban eltávolodni a költészet a vallási közösség ihletforrást nyújtó területéről s hangot adni a nemzetinek és a magánember egyéni érzelmeinek. Janus Pannóniusban látja a patriotizmusnak első tudatosabb képviselőjét s a középkori személytelenséggel ellentétben a költőnek mint magán-személynek első tolmácsát költészetünkben. Anyja, Vitéz Borbála, az első magyar anya, akit költő-fia megénekel s ezzel halhatatlanná tett, s ő szövegezte meg először költészetünkben a maga fiatal szívének feljajduló ragaszkodását az élethez.

Ez a sok elemében magyar humanizmus egészen olaszossá válik Mátyásnak Beatrixszel kötött házassága után. Mátyás vonásai is csak ekkor teljesednek ki azzá az igazi renaissance-fejedelemmé, amilyen gyanánt a köztudatban él. Humanizmusának részletes méltatását nyújtja szerzőnk a katonai, jogtudományi és törvényhozói tudományokban egyaránt. A korabeli humanizmusnak nemcsak arányai figyelemre-méltók, hanem szerves egysége, mozgalmoszerű egybetartozása is kétségtelen. Halálával ez az udvari humanizmus elvesztette «energia-központját», de tovább virágzott, alkalmazkodva a változott viszonyokhoz. Ez egy új típust fejlesztett: a hatalmi pozíciók megszerzésére törekvő párt-humanistáét. Egyre nagyobb méretűvé válik a középkori szellemtől való eltávolodás is, amit elősegített az elvilágiasodásnak a Jagellók korában meggyorsult folyamata. Jelentékeny csoport humanista már Erazmushoz s jórészt Lutherhez is húz és töri az utat a reformáció előtt. Sőt a kolostorok falai közé is behatol ez a humanista műveltség s éppen a kolostori irodalom termékei közt maradtak fenn első magyar nyelvű emlékei, bizonyosságul annak, hogy a humanizmus térhódítása a nemzeti nyelvű irodalom terén is megtörtént, még a reformáció előtt, sőt mintha egyenesen ennek a jegyében történt volna a magyar nyelvű világi költészet megindulása.

Végeredményül megállapítja, hogy «a magyar humanizmus nem ideigvaló, elszigetelt kedvtelése és fényűzése volt Mátyás királynak és udvarának, s nem halt meg övele. Forrás az, s épp oly hatalmas folyamait táplálta az európai és magyar műveltségnek, mint az első, melyet a szent király fakasztott nemzete számára. Szent István, meg Hunyadi Mátyás: két nagy áramlás kútfejei; s hagyatékuk egymáshoz való viszonyának koronkénti alakulása szabta meg műveltségünk s benne irodalmunk történeti nagy változásait».

Nagyon sovány és szegényes vázlata ez a gazdag tartalmú két

kötetnek s inkább csak az eredmények kiemelésére szolgál, mint a gondolatmenet érzetetésére. Nem nyújthat fogalmat arról a dús ismeretanyagról s arról a mintaszerű módszerességről, amely létrehozta e két kötetet. Rendkívül tanulságos szerzőnk kalauzolása mellett nyomon kísérnünk irodalmi életünk kibontakozását a szerény kezdetekből; rátalálnunk a fejlődés első csíráira, amelyeknek eddig csak dús hajtásait, virágait és terméseit ismertük. Örömmel eszmélünk arra is, hogy középkori irodalmunk utolsó nagy összefoglalásának megjelenése óta milyen alapos és sikeres bűvárlatok történtek régibb irodalmunk tisztázatlan kérdéseinek megoldására.

Tudós elmélyedéssel és biztos kézzel tárja fel szerzőnk szellemi jelenségek gyökérszárait s állapít meg közöttük finom és rejtett összefonódásokat. Nemesak az újabb kutatások eredményeit ismeri és használja fel lelkiismeretesen, hanem a művelődéstörténet és egyetemes irodalom dús anyagából is kiaknáz mindent, hogy mennél több kapcsolatot állapítson meg a jelenségek közt s mennél több világosságot derítsen a régi idők homályába. Ennek következtében nem egyszer találkozunk nála irodalomtörténetünk megszokott kereteiből kiszökő terjedelmesebb részletekkel. A magyar humanizmusról szóló könyve a maga egészében is inkább nagyon alapos, széles és vonzó műveltségtörténeti kép, mint irodalomtörténet. Egy nagyon érdekes kor képe, melyben még egyszer fölragyog hazánkban a nemzeti királyság fénye, élénk diplomáciai tevékenység, nagy külföldi sikerek s magas műveltségének híre becsületet szereznek a magyar névnek távol országokban is. Egy kornak a képe, melyről élénk tárul a humanista világ minden érdekessége, furcsa existenciái és különös életpályái s cselvetései és fondorlatai mellett a művészetért való határtalan áldozatkészsége. Szinte egy érdekes olvasmány izgalomával mélyedünk el annak az ezerszálú kapcsolatnak a fölfejtésébe, amely a külföld tudós világához fűzött akkor bennünket, annak a nagy szellemi forgalomnak a leírásába, melynek értékes gócpontjával tekinthetjük akkor hazánkat. Mintaszerű az a körültekintő gond, amellyel ezt a sokfelé ágazó, bonyolult hálózatot fölfejtí Horváth János. Valóban hálára kötelezte irodalomtörténetünket azzal a derekas munkával, amellyel a magyar humanizmusnak eddig rendezetlen anyagát rendbeszedte s jól áttekinthető csoportosításba foglalta, az egészet kiemelte a halvány általánosságok ködéből s szervesen hozzákapcsolta irodalmunk fejlődéséhez, amelyhez eddig csak hozzá volt csapva.

Készültségének alaposságáról könnyen meggyőznek jegyzetei, maguk a könyvek pedig minden lapjukon bizonyítják lelkiismeretes-

ségét, kitűnő önfegyelmét s szigorúan rendszeres gondolkodását. Erős, de elfogulatlan bírálattal szűri át anyagát s egyszersmind valami gyöngéd, szerető méltánylás is nyilatkozik nála a kezdetleges jelenségekkel szemben. «Megható látvány»-nak mondja egy irodalom legkezdetén a tudatos író- és szerkesztő-tehetség szerénykedő tiltakozását. Nagy méltánylással szól az ó-magyar Mária-siralomról. A magyar költészet fényes jövőjéhez méltó kezdetnek, a kiváló üdeségű reprodukció remekének mondja s fordítóját nagy fogékonyságú igazi költőnek. Kizártnak tartja, hogy első vagy éppen egyetlen műve lett volna a fordítónak, vagy hogy ez lett volna az első kísérlet latin egyházi költészet átültetésére. «A magyar műköltészet kezdeteinek vagyunk itt tanúi: naív magyar forma és európai érzelmi műveltség biztos, meleg kézfogásának». Hasonló melegséggel méltatja az Érdy-kódex íróját, a Karthauzi Névtelent. Ez a kódex szerinte «egy kiváló tudós egyéniség . . . irodalmi ihletének szülötte . . . Semmi kétség; fordu ó ponton állunk, melyen túl már nem kolostori központok és magányos megrendelők, hanem hovatovább írói személyes kezdemény és hatni akarás intézik az irodalom sorsát. A „penitenciatartó néma remete“ már útban van ez új korszak felé s névtelensége kámszája alatt a felszabaduló írói egyéniség tüzei gerjednek.» Nem bizonyos, hogy az utókor magáévá teszi-e ezeket az értékeléseket, de az bizonyos, hogy a nemes, gyöngéd fogékonyságnak szép nyilvánulásai maradnak mindenkor.

Mintaszerű szép példáit idézhetnők belőle a tömör, lényegre világító jellemzésnek is. Éles szemmel jellemzi kódex-irodalmunkat, mint irodalmi típust s különbözőségeit a mai irodalomtól; kitűnő kódex-irodalmunk szövegművészetének műfajok és szövegtípusok szerint való megvilágítása és ismertetése. Nagyon szép, szinte emlékkőre kívánczón lapidáris Hunyadi János jellemzése. Klasszikusan renaissance-lángelmének mondja ezt a «tiszteletre hívó férfias, szép jellem»-et, kihez fogható nincs is több nálunk. Méltó ehhez a képhez az a jellemzése is, amelyet Mátyás királynak «példátlanul éles metszésű egyéniség»-ről nyujt.

Horváth János kritikái felülvizsgálat alá vette az eddigi eredményeket, de férfias felelősségérzettel teljes bírálat alá. A magyar tudományosság legszebb hagyományának alapján áll: keressük az újat, de becsüljük meg a régit is.

Kéky Lajos.

Egyházi irodalom.

Szentek élete. Balanyi György, Sebes Ferenc, Szamek József és Tomek Vince közreműködésével szerkesztette: dr. Schütz Antal. Budapest, Szent István Társulat 1932—34. 4 kötet 1400 oldal. — Lendvai István: *Róma tornyai alatt.* Mozaikok az örök városból. Budapest, Szent István Társulat 1934, 202 lap. — Gáspár Jenő: *A világ orvosa.* Regény. Budapest, Szent István Társulat, 1933. 440 lap.

Nagy eseménye a magyar katolikus könyvkiadásnak az a négykötetes *Szentek élete*, amely Schütz Antal egyetemi tanár szerkesztésében jelent meg 1932—34-ben. Öt piarista lelkes együttműködésének és szorgalmának gyümölcse ez a négy kötet, öt kiválóan készült szerzetes (Balanyi György, Schütz Antal, Sebes Ferenc, Szamek József, Tomek Vince) írta meg kifogástalan tárgyismerettel és egységes szempontok alapján azt a művet, amelynek hiányát már régen érezte a magyar katolikus közönség. Több mint negyven éve, hogy megjelent Dedek Crescens Lajos *Szentek élete* c. nagy munkája és több mint húsz éve a Vogel-féle *Szentek élete* átdolgozott kiadása megjelenésének. Dedek könyve igen népszerű volt: nagy anyagával, feldolgozásának irodalmiságával a kényesebb igényeket is kielégíthette. Könyve azonban, mint az előtte és utána megjelent magyar hagiografiai művek, — köztük az én könyvem is: *Szentek legendái* (1926) — egyáltalán nem készültek filológiai és teológiai kritikával, nagyjórészt a legendás anyagot ölelték fel. Ennek is megvolt a célja: a hitbuzgalom fokozása a hagyomány kincseinek feldolgozása révén. A legendák a keresztény századok népköltészetének legszebb gyöngyszemei és a történelem tanúsága szerint mindig kedvelt olvasmányai voltak a keresztény híveknek. Azonban a modern kor kezdi már kritikus szemmel nézni a hagyományt és maga az egyház is megköveteli, hogy a híveknek szánt legendás olvasmányok kiadásai-ban félreérthetetlenül fel legyen tüntetve, hogy itt nem történeti tényekkel, hanem legendákkal van dolguk az olvasóknak. Igaza van az egyháznak, mikor az írókat a történeti tények és a legendás elbeszélések gondos elkülönítésére utasítja és helyesen tették a szerzők, hogy művükbe csak olyan adatokat vettek fel, amelyek a komoly történeti kutatás előtt is megállják helyüket; ahol pedig mégis helyet adtak valamely érdekes vagy költői szempontból kívánatos legendás adatnak, ott ezt a körülményt mindig gondosan feltüntették. Mint maguk mondják a nagy mű előszavában: «Vigyáztunk arra, hogy a kegyeletet és a mai ember érzékenységét ne sértsük, de biz-

tunk abban, hogy a szenteknek a történeti igazság a leghatalmasabb fegyverük és erejük». Így az ő előadásukban a szentek élete a maga komoly valóságával hat. Ez a módszer értékes, helyes, az így megjelent *Szentek élete* alkalmasabb mély és tartós erkölcsi hatás keltesére s az áhítat és buzgóság fokozására, mint a nyers legendakincs bármily szép költői előadása.

Így a tudós piarista szerzők műve nemcsak egyházi szempontból fog maradandó hatást gyakorolni, hanem filológiai tekintetben is úttörő. A szerzők lelkiismeretesen felhasználták az egész idevágó gazdag irodalmat, ismerik az eredeti forrásokat is és szigorú s józan kritikával rostálták meg anyagukat. Ez a *Szentek élete* — ellenállhatatlanul ez az érzés támad az emberben a könyv olvasása közben — valójában felöleli az egyház egész történelmét: a szentek életének tükrében, ebben a történetileg is hiteles előadásban, elvonul előttünk az egyház egész küzdelmes és dicsőséges története; a szentek — itt látjuk igazán — nem csupán és nem első sorban legendák hősei, hanem az egyháztörténelem egyes korszakainak heros eponymosai, az egyház időszerű nagy eszméinek hordozói és hősei. Ezt a termékeny gondolatot a tudós szerzők igen helyesen szemléltetik abban a hasznos összeállításban, amelyben az egyháztörténelem korszakai és eszményei sorrendjében összeállították a művekben tárgyalt szentek jegyzékét (IV. 415—423). Ez a jegyzék egyúttal azt is szemléltetően mutatja, hogy a szentek koszorúja nem zárult le és alaptalan az a szemrehányás, hogy az egyház csak akkor tudott szenteket avatni, mikor hiányzott a kritikai ellenőrzés és tág tere volt a legendák felburjánzásának, ellenben a modern kritikai szellem és ellenőrzés megölte a szentek szaporításának lehetőségét. Erre fényesen rácafol az egyház történelmének utolsó évtizede, amelyben a modern hitvallók egész sorát iktatta a boldogok és szentek sorába XI. Pius pápa. Az egyház földje termékeny, Krisztus vetése szüntelenül csírázik, és jólesik olvasnunk, mikor ezt az igazságot a tárgyilagos tudomány módszereivel és eszközeivel tárják szemünk elé.

Lendvai István római utikönyve (*Róma tornyai alatt*) színes és eleven tollra valló följegyzések az örök városról. Róma már a pogánykorban himnuszokra ragadta látogatóit, fénye és ragyogása elkápráztatta a szemeket és lelkeket s ha annakidején már a pogány írók úgy emlegették, mint a világ büszkeségét, Prudentius óta lángra kap a keresztény hazaszeretet, amely a maga büszkeségének tekintti Rómát, Szent Péter városát, a hit rendíthetetlen kőszikláját. Érdekesek a Róma-járók írásai: ugyanaz az élmény, ezer meg ezer lélek hangszerén, csodálatos zenekar, áradó és lelket indító szimfónia!

Lendvai könyvének egyes fejezetei újságcikkek, amelyek az időszzerűség lázában születtek, a friss események hangulatában, de túlnőnek ezen a műfajon, van bennük valami többlet, az örökkévalóságnak valami láthatatlan lehellete árad el mindegyiken, akár Mussoliniról beszél, akár a pápáról. Ott vibrál mindegyik cikkében a laikus Róma elpusztíthatatlan és éppen most újraéledő, örök történelmi ereje, és a keresztény Róma forró és termékenyítő lelke. Legnagyobb értéke szemléletének a módja : sub specie aeternitatis nézi a Várost és héroszait, emlékhelyeit, hangulatait, különösségeit, akár a Forum rózsái hangolják lírára, akár Mussolini tüzes riadóját hallgatja, akár bíborosok requiemjén borong, akár a római harangok bűgását hallgatja, akár Michelangelo fölséges Mózesé előtt alázkodik, akár régi magyarok nyomait keresi áhítatosan az örökváros kövein. Másik nagy értéke az erős egyénítés : minden benyomását átszűri lelkén, sohasem a tárgyakat és az emlékeket fényképezi, hanem mindig a lelkében támadt képeket és hangulatokat pergeti le előttünk. Meggyőző és őszinte mindaddig, amíg nem igyekszik túlságosan pontos lenni : amint Baedeker-adatokkal józanít ki és latin idézetekkel oktat, azonnal megtörik a varázs. Jól tette volna, ha a könyv számára átsimította volna az eredeti tudósításokat és lecsiszolt volna róluk minden szögletet és érdességet. Hogy csak egyetlen példát említsek : a Rómát járó magyarokról írt cikke hoz néhány adatot, ezekkel aztán megbontja az egységes hangulatot, viszont oktató célját sem éri el, mert aki ismeri Riedl Frigyes remek kis könyvét (*Magyarok Rómában*), annak szemében feltétlenül dilettáns kísérletezés marad Lendvai adatszerűsége.

A könyv cikkeiben általában több a pátosz, mint a melegség, több a tiráda, mint a mélység. De néha-néha a szerző túlfűtött és szónokias egyénisége lehalkul és szerzetesi alázatossággal hajlik meg az egyszerű csodák fensége előtt. Ilyenkor csöndes muzsika módjára szüremlenek a szívbe sorai és éppen ezek a sorok teszik kis könyvét kedves és hangulatos olvasmánnyá.

Nagy igényekkel jelentkezik a Szent István-Társulatnak egyik nagyszabású kiadványa, Gáspár Jenő *A világ orvosa* című terjedelmes regénye az őskereszténység legelső éveiből. Sienkiewicz *Quo vadisa* óta tucatszámra jelentek meg regények, amelyek a kereszténység első küzdelmes századait választották történelmi háttérül, de a lengyel regényíró sikerét egyik sem tudta még csak meg sem közelíteni. Sienkiewicz a tárgy újszerűségének köszönhetette óriási hatását : az első könyv volt, amely költői képekben és gazdag képzelettel bemutatta az első század római keresztényeinek küzdelmes életét.

Ugyanez volt Lewis Wallace *Ben-Hur*-jának a varázsa és sikerének titka. Velük kezdődik az ókori tárgyú regények divatja. Ennek a szinte áttekinthetetlen regénysorozatnak közös baja az ókor hiányos ismerete és a túlságos archeologizálás. Ez a kettő látszólag ellentmond egymásnak, de a paradoxon érvényes: a Sienkiewicz után következő írók el akarták kerülni a mester túlságos alaposságát és az ellenkező hibába estek. Kevesebbet tanultak, de annál több fantáziával dolgoztak. Így regényeik felemás képeket adtak az ókorról: költőileg tökéletlen, tárgyilag hibás képeket. Ezt pedig az olvasók csalhatatlanul finom ösztönrel megéreztek: egy sem akadt az epigonok közt, aki a két nagy regény sikerét csak meg is közelítette volna. Sajnos, a legnagyobb igényű ilyen magyar kísérlet, Balassa Imre *Krisztus* című regénye sem kivétel, pedig ez tárgyilag hibátlan, költőileg értékes munka, szárnyaló képzelettel meglevenített rajza a Golgota tragédiájának. A közönség nem hisz már az antik tárgyú regények költőiségében és őszinteségében s talán ez a közömbösség-áradat sodorta magával ezt az értékes könyvet is. Talán ez és talán még valami: az, hogy az írók javarésze valami színpadias konstrukciót lát az antik világban, valami tőlünk egészen idegen exotikumot, szónokokat, államférfiakat, bölcselőket, hadvezéreket, héroszokat és szereplőket, nem pedig húsból és vérből való embereket, akiknek az életformája lehetőleg lényegtelen pontokon (főképpen az ú. n. modern technika vívmányai tekintetében) eltérő a miénktől, akik azonban éppen úgy szerettek és gyűlöltek, mint jómagunk. S mindaddig nem is lesz sikere ilyen tárgyú regénynek, amíg az író, kifogástalan tárgyismeretek alapján, meg nem látja, meg nem érzi és meg nem rajzolja az ókor emberének regényében a heroszon, szónokon, államférfin és hadvezéren túl — az embert is.

Ennek a felismerésnek hiánya érezhető Gáspár Jenő nagyszabású regényében is. Gáspár is a régi, hivatalos és iskolás szemüvegen át nézi az antik Rómát: ha könyvét olvassuk, Rómában, a Kr. u. I. században nem volt más, mint orgia, dáridó, szerelem, kicsápongás, erkölcstelenség, császári zsarnokság, őrzöngő hatalmaskodás. Téves fogalmat kapunk az ókorról az ilyen beállítottság alapján; az olvasó sohasem fogja megtudni, ha más könyvet nem olvas történetesen, hogy ebben az időben is voltak dolgos és becsületes családapák, tisztességes hivatalnokok, vergődő kisemberek, feddhetetlen jellemű nagyurak, erényes és tisztetletreméltó nagyasszonyok, volt fegyelmezett hadsereg, kifogástalanul működtek az állami hivatalok a birodalom minden részében, lázasan dolgozott a kereskedelem, az ipar és ontotta az aranyat a latifundium. Sohasem

fogja megtudni ebből a könyvből, milyen volt a római üzleti élet, milyenek voltak a lakásviszonyok, milyen volt általában a középosztálybeli polgár élete.

Alaptémája Szent Péter római működése, az a titkos munka, amelynek során átgűrta a züllött világváros lelkét, meghódította legjobbjait Krisztus hitének. Ennek a történesnek során bemutatja az író a császári Róma életét, természetesen a hagyományos elképzelés alapján: a császári udvar léhaságát, a császárok, a nők és az udvari emberek erkölcstelenségét és züllöttségét, ami ugyan hálás, de ezerszeresen elcsépeelt tárgy, csupa közhely, nagyobbrészt Suetonius pletykagyűjteményének hajmeresztő adattömege. Bemutatja a Kelet életét is, a judeai rómaiak és zsidók helyzetét, állásfoglalását, és természetesen nem engedi el Salomét, hogy a Messalinának meglegyen a keleti párjuk is, és a római orgiákat egy kis keleti hisztéria ellensúlyozza. Az események színhelye szüntelenül változik; hol Nyugat, hol Kelet, mert az író semmit sem akar elengedni, ami a hagyományos ókor-ábrázoláshoz tartozik. Van a regényben filozófiai vita, van kocsiverseny, van színházi előadás, van Bacchus-ünnep, vannak magánorgiák, éjjeli tivornyák s minen egyéb. Ezek a részletek szétfeszítik a regény szerkezetét s óriásivá duzzasztják terjedelmét.

Nem elemezhetem részletesen: hol és miben hamis az a kép, amelyet az író az ókorról rajzol, mert ehhez egész tanulmány kellene. Lényegtelen hibákat sem akarok kiélezni (Grablió, e helyett: Glabrio; Tusculana, e. h. Tusculanae Disputationes stb.), de meg kell említeni, hogy nagyon valószínűtlen valamennyi akkor élt író és költő szerepeltetése egyszerre a császári udvarban, Valerius Catullus nevű szereplő, még hozzá veronai ember, a regényben félreértésekre adhat alkalmat: Valerius Catullus, a költő, már kb. Kr. e. 53-ban meghalt. Az akkori emberek sem beszéltek kivétel nélkül azon a szónokias hangon, amelyet az író ebben a regényében állandóan használ. A társalgási nyelv, a mindennapi érintkezés stílusa éppen olyan egyszerű volt, mint ma.

A pátosz csak akkor van helyén a könyvben, mikor belső tűz fűti át: Szent Péter szavaiban. Általában azok a könyv legsikerültebb fejezetei, amelyekben Szent Péter szerepel. Itt helyénvaló és korszerű az, amit az író az *Apostolok cselekedeteiből* merít, de itt is túlzás Szent Péternek előkelő lakomán szerepeltetése. Abban az időben a kereszténység rejtett szekta volt Rómában, az első keresztények a legalsó néposztályokból verődtek össze s ha voltak is számottevő emberek, akik megtértek, az ilyesmi csak nagy titokban történhetett. Ezek-

ben a Szent Péter-jelenetekben van élet és igazság, legtöbbször van történeti hűség és életszerűség is, ezeket a jeleneteket mindig valami belső tűz fűti s át- meg átlengi Krisztus hitének, a rejtett mag titkos csirázásának megdöbbentő misztikuma. Itt is zavar, hogy Szent Péter alakját mindig szimbolikusan állítja be, a «világ orvosa» mindig valami grandiózus képen jelenik meg és szinte már ott sugárzik feje fölött a jövő dicsőség glóriája. Szent Péter egyszerű és ismeretlen ember volt Rómában, egyelőre jelentéktelen ember, és az író számára el sem tudok képzelni hálásabb feladatot, mint a maga egyszerűségében és jelentéktelenségében bemutatni Krisztus nagy apostolát, az első pápát, a környező társadalom értetlenségében és megvetésében, mindennapi küzdelmes életében és munkájában, fáradságos térítésében, tanulatlan elméje földöntúli bölcsességében. Ha a szerző így rajzolta volna, előttünk, akik tudjuk, hogy mi lett az apostol elvetett magvaiból, igénytelen alakja királyi magasságokba növekedett volna. Így szép barokk szobor lett belőle, hittel és szeretettel faragott anachronizmus.

Révay József.

NÉMET KÖZÍRÓ

A LEGNAGYOBB MAGYARRÓL.

(Zarek Ottó Kossuth könyve és Széchenyi.)¹

A külföldön újabban divatos regényes életrajzok egyike gyanánt jelent meg a német birodalomból nemrég hazánkba «költözött» német közírónak és regényírónak Kossuth Lajosról írt terjedelmes német nyelvű kötete.

A munka végén bibliografiai «utalás»-ban a szerző azt állítja: «Célja volt Kossuth nagy egyéniségét egészében fel-fogni és felépíteni», — «Kossuthról, erről a korról és e korszak egyéniségeiről egyéni képet nyerni és ezt a képet megeleveníteni.» Beszámol Zarek arról is, miként készült ez a könyv. Az egyik nyilvános könyvtárban egy évig olvasgatott és felsorolja a használt forrásmunkákat.

E cikkben nem kívánok foglalkozni a kötetnek Kossuth Lajost tárgyaló részével. De azt kérdezniem kell, miként lehet Kossuthról, koráról és e korszak egyéniségeiről tárgyi-lagos könyvet írni, ha a szerző kezébe sem vesz, még kevésbbé tanulmányoz igazi alapvető munkákat.

Ilyenek pl.: az abszolutizmus korára nézve Berzeviczy Albertnek három kötetben (I. 1922., II. 1926., III. 1932., tehát több év előtt) megjelent, eredeti forrástanulmányokon alapuló, nagyszabású műve,² az 1848—49. évek történetéről Károlyi Árpádnak két kötete, Kossuthról Hegedűs Lorántnak érdekes és értékes «biographie romancée»-ja stb., és a

¹ Otto Zarek: *Kossuth*. Die Liebe eines Volkes. Bibliothek zeitgenössischer Werke. Zürich, 1935; 651 lap, 9 ábrával. A magyar kiadásról nem szólok.

² Ezt a standard work-ot és Károlyi Árpádnak *Gróf Batthyány Lajos felségárulási pere* c. munkáját a M. Tud. Akadémia két egymást követő évkörben nagyjutalmával tüntette ki.

nagyterjedelmű és sok becses munkát felmutató Széchenyi-irodalom.

Aki a Legnagyobb Magyarról — különösen ennyire elítélőleg és részben kicsinylőleg — szándékozik írni, annak előbb lelkiismeretesen olvasni kell azoknak a munkáit, akik évtizedekig tanulmányozták ezt a lángelmét, ezt a fajáért és népéért égő és önmagát emésztő óriási «egyéniséget», mégpedig az embert is, az igazi államférfit is; ezer év magyar és kétszáz év világtörténelmi vonatkozásában is maradandó nagyságot. Tanulmány tárgyává tették őt műveiben és száz év után virágzó alkotásaiban is. Ezek az írók: — hogy csak néhányat említsek — Berzeviczy Albert (számos remek tanulmány¹), Angyal Dávid, Beöthy Zsolt (*Romemlékek*, két kötet), Concha Győző, Gaal Jenő (*Széchenyi nemzeti politikája*, két kötet), Gyulai Pál, Hegedűs Loránt, Horváth Mihály, Imre Sándor, Kautz Gyula, Kaan Károly, Károlyi Árpád (*Széchenyi döblingi hagyatéka* és a fennebb említett két kötet), báró Kemény Zsigmond (évszázad múlva is értékes tanulmányai), Péterfy Jenő, Prohászka Ottokár, Ravasz László, Schaffer Károly, Szekfű Gyula és Zelovich Kornél stb.

Komoly tudósok ilyen alapvető köteteinek és tanulmányainak ismerete nélkül Széchenyiről képet formálni, vagy éppen dőlyfösen ítélni — enyhén szólva — «szerénytelenség» és írói vakmerőség!

Természetesen éppen úgy olvasnia kellett volna a szerzőnek, mielőtt művében Széchenyiről írni akar, a *Naplókat*, amelyeket Viszota Gyula évtizedek hangyaszorgalmú tevékenységével rendezett sajtó alá; a Legnagyobb Magyarnek eddig több kiadásban megjelent műveiből legalább azokat a részleteket, amelyek Széchenyi «egyéniségéről» képet adnak, továbbá eddig megjelent *Leveleit*² és *Beszédeit*; vagy legalább

¹ *Gróf Széchenyi István.* (Magyar Könyvtár 507—508.) Akadémiai elnöki megnyitóbeszédok 1910. (Akad. Értesítő XXI. 246. sz.), 1925. (Akad. Ért. XXXVI. 430. sz.), 1930. (U. o. XL. 445. sz.), 1933. (U. o. XLIII. 455. sz.).

² A *Leveleknek* teljes kiadását a M. Tud. Akadémia és a Magyar Történelmi Társulatnak együttes közreműködésétől csak a jövőben várjuk. Az eddig megjelenteket három kötetben Mailáth Béla rendezte sajtó alá.

olvasgatni a Széchenyi-anthológiákat¹ és a Gaal Jenő szerkesztésében kitűnő íróink által írt *Széchenyi eszmevilága* című köteteket.

Mi lett a következménye annak, hogy Zarek ilyen komoly munka nélkül ír könyvében Széchenyiről?

Nem általánosságokban és nem frázisokkal beszélek.

Idézem a könyvet és cáfolni fogom megdöbbenő és minden magyart elkeserítő állításait.

Széchenyi jellemzése Zarek könyvében.

A szerző bizonyára nem szándékosan akart a Legnagyobb Magyarról torzképet festeni. Részben töredékes ismeretek alapján, részben írói fantáziáját szabadjára eresztve, önkényesen, részben tán abból a botor ötletből, hogy aki magyar főúr, az okvetlenül népgyűlölő és «feudális», — olyan jellemzést ad Széchenyiről, amely a lángeszű és lángszívű államférfiúnak minden tisztelőjét tiltakozásra indítja.

Zarek ábrázolása szerint előttünk áll egy dölyfös mágus, aki gőgösen lenézi a kismemeseket is, a köznépet pedig éppen gyűlöli, megveti és eltiltja magától.

«Fél a profán tömeggel való érintkezéstől, mint a bramin a páriától.» (71. l.)²

«Nem akar egy asztalnál ülni azokkal, akik vele nem egyenrangúak.» (71. l.)³

A komoly tudományokra is csak azért adta a fejét, mert «únta magát a falun.» (65. l.) (Ezen csak nevetni lehet.)

Még az irálya is «arrogans» (70. l.) («arrogant»).

Széchenyi jellemzésének még lényegesebb részét alább szó szerint nyomatom le.

Nehogy a fennebb idézett, aránylag kisebb jelentőségű

¹ Ezekből jelentősek Berzeviczy Albert kiadványa; továbbá Fekete és Váradi munkája: *Széchenyi vallomásai és tanításai*, végre Szekefy Gyula munkája: *Széchenyi igéi*.

² «Er fürchtet die Berührung mit der profanen Masse, wie der Brahmane die Berührung mit dem Paria.»

³ «Er will nicht an einem Tische sitzen mit denen, die nicht seinesgleichen sind.»

állításokra később vissza kelljen térnem, lássuk mindjárt most: mit érnek ezek?

«Nem akar egy asztalnál ülni a nem-főrangúakkal?»

Látszik, hogy Zarek nincs tájékozva Széchenyi fellépésének egyik legjelentősebb céljával. Ő maga ezt így jelölte meg: «vezérszándéka és foglalatossága volt mesterséges intézetek segítségével» a központban egyesítés (*Világ* c. m.) és a koncentráció (a *Hitel* c. m.). Az egyesülésre alapította «összeboncolt és így erőtlenné hazájának előmenetelét» és természetesen ebből nem zárta ki sem a polgárt, sem a nem-nemeseket, sőt e miatt kereste az érintkezést kereskedővel, üzletemberrel, írókkal stb.

Az általa alapított Magyar Tudományos Akadémiában — kivéve elnöktársát, gróf Teleki Józsefet — az első években csak az Igazgató-Tanácsban volt néhány főrangú, tehát Széchenyi az előkészítő ülésekben és az egész Tudós Társaság «életrehívása» végett tartott megbeszélésekben évenként rendszeresen «együtt ült» nemcsak köznemesekkel, hanem olyan kiváló magyar férfiakkal is (Schedel Ferenc titoknok, Czuczor Gergely), akik nem voltak a kiváltságos osztály tagjai. Több akadémikus, akiket Széchenyi ajánlott, a polgári osztályból került ki. A «gőgös mágnás» magára veszi az Akadémiában a «pénztári ellenőr» tennivalóit, csak azért is, hogy bizonyítsa, hogy a Társaság tagjainak ilyen nem kellemes igazgatási tennivalók végzésére is önként kell vállalkozni.

E mellett évtizedeken át nemcsak hétről-hétre és napról-napra megbeszéléseket folytat, hanem baráti hangon (nem leereszkedő, hanem szívélyes szavakkal, per: Édes jó Fiam!) levelez Tasner Antallal, akit azzal is kitüntet, hogy *Napló*-nak átolvasását és megőrzését reábizza.

«Gőgösen lenézi a kisnemeseket?»

Kölcsey Ferenc *Országgyűlési Napló*jában¹ 1832. december 18-ról ezt jegyzi fel: «Hátam megett hangosan nevemet kiálták. Megfordultam és íme gróf Széchenyi, az Akadémia alapítója állott előttem és kezemet fakadozó örömmel ragadá

¹ Olcsó Könyvtár 416—420. szám. Második kiadás.

meg» (11. lap). Ugyanott (16. lap): «A kancellár ebédje után gróf Széchenyi vont magához és szekérbe ülve, a gróf lakásához mentünk».

Azt a köznemest (százszámra voltak ilyenek), akit becsül, ő keresi fel, kocsijára ülteti, lakására hívja!

Ha volt is benne úri, ha úgy tetszik, főúri önérzet, ez nem a mágnás dölyfe, amely csak a származást vagy a nemesi diplomát nézi, hanem összefüggött az ő európai műveltségével, családi neveltetésével és annak a rendnek szokásaival, amelyből származott s amelyben élt.

Igenis, leszólta, munkáiban gúnyolta és bizonyára nem kedvelte azokat a parlagi, durván viselkedő köznemeseket, akik abban az időben magukat külsejükben is elhanyagolták, a nemeseknek azt a nem rokonszenves, nagy tömegét (lásd: Forintos és társai Zalában), akik büszkék a valamelyik felmenőjük által szerzett kutyabőrre, de se nem tanultak, se nem haladtak és abban az időben úgy viselkedtek (Széchenyi jelenlétében, utazáskor, hajón vagy társaságban köpdöstek stb.), hogy ez a «maszatos» népség nevelésre és felemelésre szorult.¹

Panaszkodik is Széchenyi, hogy elfordultak tőle «a leg-hosszabb bajszúak» és akik csak akkor követték volna, ha «tárogatóval és dudával, penészes szokásokkal, káposzta vagy pipa szagával járta volna a verbungost» (*Világ* c. műve 64. és köv. lapjai).

Az ilyen, akkor bizonyára nagyszámú köznemestől való tartózkodás nem népgyűlölet, hanem a művelt európai embernek természetes ellenszenve a póriás szokásokkal és elmaradt életmóddal szemben. Nehogy félreértsenek, kiemelem, hogy természetesen akkor is nagy számban voltak olyan, egészen más értékű magyar köznemesek, akik külföldi folyóiratokat olvastak, angol nyelvű munkát magyarra fordítottak, haladtak a korrallal és szokásaikban nem volt kifogásolni való.

¹ Vess össze Arany László *Déliabok hőse* című művében a tiszazugi gavallért, aki vendége jelenlétében a cselédségnek «lábát, belét . . . stb.» szidja s akire a költő felkiált: «Oh, mennyi öserő, de mennyi vadság!»

Széchenyi bizonyára méltán megvetette azokat a köznemeseket vagy főurakat is, akikben «az öltözetben, bajúszon és sarkantyún kívül szinte egy férfiúra ismértető jel sem található» (*Stadium*, 142. lap) és akik mégis a földesúri törvényszéken kívül a «legkegyetlenebb önkény eseteit követik el», úgyhogy azokkal «foliántokat tölthetni» (*Stadium*, 142. lap). Széchenyi ígéri, hogy ezeket rendre ki fogja tálni és «20 esztendei gyűjteménye készen áll».

Zarek szerint Széchenyi gyűlölte és «megvetette» a magyar népet.

A szerzőnek legmerészebb és legtévesebb állításai közé tartoznak, hogy :

Széchenyi, mint a magyar főurak mindegyike, «megvetette» a népet (226. l. utolsó bekezdés), (verachtete er das Volk) ;

«az önmaga iránt elfogult gróf soha nem szűnt meg mágnás lenni, megvetette a népet. Azt hitte, használhat hazájának a nélkül is, ha nem szereti a népet» (237. lap) ;

«Széchenyi arisztokrata . . . szereti az országot, de általában gyűlöli a népet» (239. lap). («Er liebt sein Land, er hasst das Volk schlechthin».)

Mindenekelőtt vegyük szemügyre az első állítást :

Széchenyi, «mint a magyar főurak mindegyike, megvetette a népet» (verachtete er das Volk) (226. lap).

Ez az általánosítás bizonyítja, hogy a szerző nem tanulmányozta a XVIII. század végének és a XIX. század elejének magyar történelmét. Cáfolatul elsősorban a Legnagyobb Magyar családjából említem kiváló nagybátyját, gróf Festetics Györgyöt és atyját, Ferenc grófot. De ezenfelül felsorolhatnám a magyar főurak egész seregét, akik ebben az időben is írásban és tettekkel bizonyították, hogy szívükön viselik és javítani kívánják a jobbágyok sorsát.¹

¹ Pl. a Dessewffyek, Fekete József, a Károlyiak, Telekiek, különösen gróf Draskovics János, akinek nyilatkozatát Marczali Henrik idézi *Az 1790—91-i országgyűlés* c. műve 281—82. lapján : «Csak nézzük figyelemmel adózó alattvalóinkat és meglátjuk, hogy

Az 1790-i emlékezetes dietát kevéssel megelőzőleg Széchenyi Ferenc *Pártatlan gondolatok* («Unparteiische Gedanken») című művében, amelyet Zarek a Nemzeti Múzeum kéziratárában találhatott volna meg, kívánta, hogy «a mágnások mondjanak le kiváltságaikról, a rendek pedig egyezzenek meg a jobbágyokkal. Lényeges engedményeket kell tenniök; legjobb, ha a nemesség a jobbágyoktól átveszi a hadiadót».

Ismert tény, hogy Széchenyi Ferenc az aratás befejezte után az összes munkások jelenlétében felszólította István fiát, csókolja meg a kérgestenyerű aratógazda kezét, «mert ezeknek a munkásoknak köszönhetik, hogy kényelmesen élhettek.» Ugyanő végrendeletében¹ meghagyta fiának: «A pénzt csak letétnek tekintsd, amit nem viszel Isten elé, csak az erről való számadást. Ehhez a pénzhez nem egy munkásnak, jobbágnak a könnye tapad és ezt le kell szárítani a minden szenvedők Atyja nevében. Fia legyen igazságos és emberséges jobbágyaihoz... Remélem, — így végzi — szolgáláidnak ápolója, jobbágyaidnak jótévője fog válni belőled».

Az is lett a nagy férfiú, akit a szerző megvádol, hogy «megvetette a népet».

A könyvből nemcsak hű képet, hanem megközelítőleg tájékoztatást sem kapunk Széchenyi Istvánnak óriási méretű, korszakos egyéniségéről.

A Legnagyobb Magyar *Naplójában*, ahol legtitkosabb gondolatait is papírra veti, már fiatal korában feljegyzi, hogy «megkedvelte huszárjait» (1820. augusztus 9.), «alapjában szereti a nemességet is, de látja elmaradottságukat, azt, hogy közülük sokakban milyen kevés a műveltség és azért óhajtaná őket tanítani, «felemelni» (1820. december 24.); «vére-

---

majdnem leroskadnak terheik alatt. Kell, hogy mi, a nagyok, a kicsinyeket magunkhoz emeljük». A mult század elején ilyen magyar főúr báró Eötvös József, akinek regényeiről, pl. a *Falu jegyzője*, úgy látszik, Zarek úr szintén nem tud; a köznemesek sorából pedig Deák Ferenc, Kölcsey és a nagyoknak egész tömege, közülök Bezerédj István, aki jobbágyainak önként engedte el az úrbéri szolgáltatásokat.

¹ Idézi Komlóssy Ferenc *Gróf Széchenyi István élete*, 11. lap.

vel és életével szeretne rajtuk segíteni, sorsukat elviselhetőbbé tenni.»¹

Ellenben felháborította Széchenyit már kora fiatalságában a köznemesség egy részének «igaztalan vaksága, büszkesége és önszeretete, önzése és hiúsága, amelyet le kell leplezni és meg kell büntetni».

Feltárta hibáikat : «kevés ismeret, kevés tanultság, kevés érdem, igen nagy önhittség» (*Napló*, 1828. május 1-ről, III. köt., 204. l.). Csakugyan bántó lehetett az akkori nemesség egy részének tunya tétlensége, vagy úri dorbézolósa, az, hogy csak előjogaikra gondoltak, és botor volt az a sok önáltatás, az ilyenfajta önámítások : a magyar az Úrnak választott népe, extra Hungariam non est vita, «csak Magyarországon van igazi szabadság» (Széchenyi *Naplói*, II., 101. ; 1820. december 24-éről székelyhídi élmény) és efféle balgaságok.

Még mielőtt a nyugati államokban (az 1830-i júliusi forradalom stb. által) jelentős forradalmi események mentek volna végbe, Széchenyi már 1825. decemberben a főrendiházban nagyon élesen felszólalt a jobbagyság helyzetének javítása érdekében ; és hosszabb előkészület és érett megfontolás után² az egész rendszerét jellemző keresztyén ember-

¹ Gróf Széchenyi István *naplói*. Szerkesztette Viszota Gyula. II. köt. 54., 101., 363. lapok.

² Ezt az előkészületet és elhatározását Széchenyi a *Kelet Népe* című művében (Akadémiai kiadás, 1905, 20—21. l.) így adja elő : 1825-ben «kimondhatlan s több napi belső küzdések után . . . megesküszöm magamnak, tehetségemben semmit, tiszta szándékomban, férfiúi szilárdságomban annál többet bízván, hogy miután világosan mutatkoznak lelkem előtt nemcsak a feltámadásnak, de nemzetünk egykori nagy kifejthetőségének is legbizonyosb jelei, mindent el fognék követni, . . . habár veszнем kell is, mit e kettős célnak elérésére cselekedni lelkem sugal. És akkor lépek . . . hátramaradó éltemet a hazának szentelvén, a nyilvános élet tövismezejére, . . . azon komoly elhatározottsággal, hogy én fognám, ha senki más, nemzetünk egykori fényének megvetni alapját, vagy legalább ezen célnak szentelni vég lihegéséig földi pályám . . . Senki nem tekinté mélyebben a szándékolt kivitelnek lehetlenséggel határos tömkelegébe, mint én . . . Mennyire fogám fel kimondhatlan szövevényes körülményeink közt a teendőik sorát . . . minden lepleg nélkül előadandom . . . Semmit se tettem rögtönzéseként vagy pillanati felhevülés következtében. Vérem meggondolatlanul soha el nem ragadtott . . .»

szerepet érzésének hatása alatt három első nagy művében kifejtette reformkívánalmait.

E kívánságok közt voltak : a jogegyenlőség megvalósítása (*Stadium* XII. táblás törvény V. cikk), az ősiség eltörlése (U. o. III. cikk), a nem-nemesek is szerezhessenek földbirtokot (U. o. IV. cikk), ha pedig ingatlant szerezhetnek, kell nekik teljes személy- és vagyonbeli bátorság, azaz törvény előtti egyformaság.

A nemesek megadóztatására, amit később még a negyvenes évek első felében sem lehetett keresztülvinni, első lépésül több mint 10 évvel azelőtt kívánta Széchenyi, hogy a nemesek járuljanak hozzá a házipénztárhoz és az országgyűlési költségekhez, továbbá, hogy a vizek elrendelése (vízszabályozás), utak készítése és jókarban tartása, valamint a belvámok mindenkitől (tehát a nemesektől is) egyenlően fizetve legyenek (*Stadium* u. o.).

Már a *Hitel* című művében (1830) kifejtette Széchenyi, hogy a jobbágyok és a földesúr közti jogviszonyt és gazdasági viszonyt át kell alakítani;¹ kimutatta, hogy a robot és a szakmáymunka tarthatatlan és kiterjeszkedett egyéb gazdasági kérdésekre is.

És amint külföldi utazásai alatt mindig «hazáján függött tekintete», úgy itthon tett látogatásai alatt az úrbéri, jogi, gazdasági, közlekedési viszonyokat vizsgálva, azt fontolgatta : miként lehetne emelni elmaradt nemzetét?

1823. május 9-én Somogy megyében, Somssich Pongrácnál tett látogatása alkalmával írja *Naplójában* (II. köt. 363. lap) : «Magyarországon nincs igazi szabadság, a nemes ugyan úr, de a paraszt szolga és rabszolga.»

¹ Ifjabb Iványi-Grünwald Béla a *Hitelnek* a Fontes-sorozatban megjelent kiadásához írt bevezetésében (48. lap) kimutatta, hogy Széchenyi nem elégedett meg a jobbágy és földesúr közti kapcsolatnak emberesebb szabályozásával, ennél tovább akart menni és a jobbágy és a földesúr közti gazdasági viszonyt akarta megváltoztatni. Viszont ki kell egészíteni az ő fejtegetéseit azzal, hogy Széchenyi *Naplójában* már évekkal a *Hitel* megjelenése előtt kívánta a jobbágyság politikai felszabadítását is ; a *Stadium* c. műve kéziratában, 1831-ben, pedig ezt már kifejezetten óhajtotta is.

1825. szeptember 25-én Pozsonyban, az országgyűlés megkezdése előtt felpanaszolja, hogy ennek az antiliberális alkotmánynak védelmezése nem nemes feladat, 400,000 nemes akarja előjogait és kizárólagos kiváltságait érvényesíteni tízmillió jobbággal szemben. (*Napló* II. köt. 609. l.)

1828. július 17-én pölöskei birtokán tartózkodván, *Naplójában* (III. köt. 225. l.) ezt a következtetését veti papírra: «A jobbágy viszonya a földesúrhoz oly kevéssé van megalapozva, hogy szabadelvűen (tehát ő az volt) és igazságosan gondolkozó ember számára más jövedelemnek kellemesebbnek kell lennie, mint a magyar földbirtokból származónak . . . Mindenütt bőség és szegénység egymás mellett. («Überfluss und Armut Hand in Hand»).

Széchenyi követelte azt is, hogy a nem-nemesek önmaguk számára választhassanak törvényes pártvédelmet (*Stadium XII* táblás törvény, VI. cikk.).

Mindezek a kívánalmak, amelyeket a cenzor, «mivel az alkotmányt megtámadják», kifogásolt is, bizonyítják, hogy Széchenyi haladásra akarta bírni a nyugati államoktól akkor messze elmaradt faját és mivel az 1790—91-i országgyűlésen a többség a szabadabb reformokat, sajnos, nem engedte megvalósuláshoz juttatni; mivel továbbá az 1827: VIII. törvénycikk által kiküldött újabb bizottság javaslata a rendi különbségnek határozott fenntartását kezdeményezte: ¹ ő korát megelőző reformer és nemzetnevelő gyanánt lépett fel.

Szemben azzal az állítással, hogy «megvetette» a nem-nemest, térkimélése végett csak egy idézetet a *Világ* című művéből. A főurak és köznemesek hibáit nemcsak oldalakon, hanem íveken keresztül fejtegeti.² Ugyanakkor a nem-nemesekről így ír: «A parasztságban a nemzetiségek (felsorolja: . . . sváb, tót, oláh, rác stb.) mind szűkebb határok közé szorítják a törzsökös magyart, aki . . . minden kivétel nélkül

¹ Erre az 1827. évi munkálatra írta Széchenyi (*Levelei* I. köt. 200. l.) Wesselényinek: «Nincs benne egyetlenegy talpkő, nincs egy lat filozófia».

² Lásd pl. *Hitel* c. műve (1830. évi kiad. 242. és köv. l.); *Világ* c. műve «Magyarország állapotja» cím alatt (43—58. lap).

az országnak legszebb lakosa. Ezen magyar parasztság a magyarság utolsó gyámola». (*Világ* c. műve, akadémiai 2. kiadás, 46. lap.)

Tehát nem a főurakban és a köznemesség százezreiben bízott Széchenyi, hanem a magyar jövőt a nép széles rétegeinek felemelésével kívánta munkálni. Elfogulatlan ember beláthatja, hogy az ilyen újító nem gyűlölte és nem vetette meg a jobbágyot.

Széchenyi támadásai alapján még a művelt és európai látkörű főurak közül is többen (gróf Dessewffy József, a *Taglalat* szerzője és mások) rossz néven vették, hogy a nemeséget és a főurakat támadja, a jobbágyokat pedig felizgatta földesuraik ellen.

Mindezekből bizonyítható, hogy Széchenyi az akkori nemeseknek és főuraknak hibáit és fogyatkozásait bírálta és óhajtotta megszüntetni, de nem fajtát gyűlölte vagy ítélte el. Ellenkezőleg, már ebben a fiatal korában, amint a *Napló* számos részletéből is kitűnik, teljesen átérezte azt «az erős faj- és hazaszeretetet», amely «valóságos szenvedély» volt, uralkodott minden érzésén és túlélte minden más rajongását, amelyet pedig sokan cselekedetei főrugójának tartanak». ¹

A rajongás egyik vagy másik szép leány vagy asszony iránt, — amely 1814—1835 közt annyszor megszólal a *Napló*-ban papírra vetett önvallomásokban, — keletkezett és változott. Kiváló nő csak attól fogva gyakorolt rá állandóbb és nagyobb befolyást, amikor gr. Seilern Crescentiát megismerhette. De azután is, amikor már az egyik vagy másik szerelem elhalványult vagy meg is szűnt, lelkében változatlanul megmaradt a magyar faj iránt érzett szeretete és annak a hivatásszerű kötelességnek a tudata, amellyel éppen ő tartozott hazáját és nemzetét a tespedésből és elmaradt állapottából felemelni. Ez a kettős érzés, illetőleg tudat már 1820—25

¹ Évtizedek előtt kiemelte ezt Gyulai Pál *Gróf Széchenyi István mint író* (*Emlékbeszédek* I. köt. 371. lap) c. munkájában. Széchenyi bevallotta (*Naplói*, II. 54. l.): «teljesen meghat, ha valami hazait látok, úgy hogy már egy-egy hegedű és cimbalom sírós hangulatba hoz».

közt nagy elhatározásokra¹ indította. Ez lelkesítette élete végéig, hisz a döblingi magányban 1854—1860 közt is hazájáért fáradt, munkált, kockáztatta szabadságát és végeredményben e küzdelem vértanúja lett.

Még azt sem lehet állítani, hogy Széchenyi, habár az erre méltó magyarokat szenvedélyesen szidta és ócsárolta, habár ő volt az, aki először hirdette: elmaradt, tespedésben van nemzetünk, az egész magyar fajt lekicsinyelte volna.

Ellenkezőleg, ő a magyarnak még nagy jövőt jósolt.

Lélektanilag lehetetlen is volna megmagyarázni, hogy valaki gyűlöli, vagy megveti a saját népét, holott egész élete munkáját, évtizedeknek reggeltől-napestig tartó keserves robotját e nép felemelésének szenteli. Mint gazdag és kiváltságok birtokában levő férfi kényelmesen élhetne. E helyett jövedelmének jelentékeny részét s azután késő aggkoráig szellemének gazdag kincseit ennek a népnek szánja. Nem a mágnásoknak, hanem az egész nemzetnek, amelybe felveszi a jobbágytságot és a városi polgárokat is.

Ezért igaz, hogy ő: «megszerette pusztuló faját».

Megírta ezt a legremekebb magyar órában Arany János, akihez, sajnos, a Zarekek nem tudnak felemelkedni.

Széchenyi a «feudális»(?) főúr.

Gondolatunk szálljon vissza a 110 évvel ezelőtti időre.

A saját előre gondosan megfontolt és kiszámított elhatározásából megjelenik a történelem színpadán a magyar főúr, aki rendi kiváltságait ki akarja terjeszteni az országnak minden lakosára, hevesen és hatásosan, évtizedeken át küzd a saját és mágnástársainak előjogai ellen; élesen bírálja a magyar nemességnek és a főúrnak jelentékeny részét; szinte dühös kifakadásokkal megbélyegzi a földesúri önkényt, (annyira, hogy a vele egyrangúak és egy-két nemes ezt szemére is hányják); más jogrendszert óhajt a rendi alkotmány helyett; ezzel megnyitja «az igazi reform-

¹ V. ö. fennebb a *Kelet Népe*ből közölt idézettel. 264. l. a 2. jegyzetben.

korszakot» és műveiben, valamint egész élete munkájában lerakja az újabbkori Magyarország alapjait.

Erről a nagy férfiúról írja Zarek egyebek közt a következőket :

«Kossuth fenyegetve látta céljait a grófnak (Széchenyinek) feudális konoksága által».¹

Aki a feudális szónak valódi jelentését ismeri, csodálkozva fogja (ezeket olvasva) kezét összecsapni vagy azt hiszi, hogy sajtóhibáról van szó.

De a jámbor olvasó kissé később, a kötet 287. lapján megint ezt találja :

«Széchenyi sohasem akart az országban a feudális urallommal felhagyni».²

Két lehetőség van : vagy a szerzőnek sejtelmese sincs arról, hogy a «feudális» szó mit jelent, vagy pedig egyáltalán semmit sem olvasott Széchenyinek a régi (általa is feudálisnak jelzett) alkotmány megváltoztatása végett kifejtett fáradozásairól, sem az ő munkáiban ezt a kérdést tárgyaló érveléséről.

Széchenyi nagyon jól tudta, mit jelent a feudális szó, hiszen 1824. június 12-én elkezdte fordítani De Lolme genfi ügyvédnek *The constitution of England* (London, 1814) c. művét, amely a feudalismust is tárgyalja.³ Ezenfelül egyik allegoriájában — nehéz szerkezetű műveinek érdekesebbé tételé végett többször ilyen beszúrásokat vet papírra — (*Világ*, 68—69. l.) leírja azt az álmát, amelyet a magyar jövőről álmodott. Kis kézirat, melyet vasládában kincs gyanánt őriztek, fejti ki azt az igazságot : «A magyar gyermeknép, de minden lehet, mert lelki s testi erő rejtezik fiatal keblében. Minden lehet, ha át akarja látni, hogy semmi. Csak két ellensége van : az Előítélet s Elbizottság. Szép jövő várja, ha» . . . Itt — írja Széchenyi — egy, «a magyar fővárosban ablakom előtt a sárban elakadt német «furmán»

¹ «Kossuth fand seine Ziele, durch den feudalen Starrsinn des Grafen bedroht.» (238. l.)

² «Széchenyi hatte niemals die feudale Vorherrschaft im Lande aufgeben wollen».

³ Ezt a fordítást közölte Viszota Gyula a *Naplók* III. köt. 383—442. l. A fordítás töredék maradt.

(fuvaros) kiáltozásával fölébreszte . . . s akaratom ellen is nap estig feudális alkotmányunk jutott eszembe». (*Világ*, 69. l.)

1825 óta állandóan és következetesen ezt a feudális állapotot kívánta megszüntetni, az ellen küzdött, teljes kép-teienség tehát éppen őt, a legelső nagyhatású magyar szociálpolitikust, aki e mellett a nemesi jogok védelmét kiterjeszteni óhajtotta a jobbágyokra is (*Stádium*. Akad. kiadás 138—139. l.), — feudálisnak nevezni. Ellenkezőleg, az ő gondolkozásának és érzületének vezérelve: a magyar faj legnagyobb részének, tehát a széles népretegeknek felemelése, jogokban való részesítése és lehető boldogítása.¹

Jogosan nem lehet Széchenyinek szemére vetni azt sem, hogy az úrbériségből az akkori nemességre háruító jogokat kárpótlás nélkül egy tollvonással nem akarta megszüntetni. Ő maga írta gr. Desseffy Józsefnek a *Taglalatban* elhangzott szemrehányására, hogy ez «rablás» lenne. Akik keresztül éltük a gyalázatos emlékü proletárdiktatúra hónapjait láthattuk, hogy a nagy rablók és a kis tolvajok miként szüntették meg (a maguk zsebe, illetőleg haszna javára) a tulajdonjog intézményét és miként kommunizáltak el a cipőktől és kalapoktól kezdve a nagybirtokig mindent, amit elrabolni hatalmukban állt. De ez a közönséges gonosztevők forradalmi büntetteinek folytatólagos sorozata volt.

Hivatott, az agrár kérdésekben is kiváló szakférfiú¹ írta meg a magyar agrár fejlődés történetét. Sebess Dénes mutatta ki, hogy az 1848: XV. tc. csak elvi kijelentést tartalmazott; az ősiség megszüntetése az abszolút kormányra maradt. Sebess kifejti, hogy a magyar földbirtokosokat minden átmenet nélkül megfosztották a jobbágymunkától; viszont a jobbágság földhöz jutott ugyan, de minden gazdasági tudás és minden felszerelés nélkül. Ennek folytán mind a földbirtokosok, mind a jobbágyok súlyos válságon mentek keresztül. (Id. mű 35. l.)

Széchenyi, mivel nem volt forradalmár, nem forradalmi,

¹ Helyesen fejtik ezt ki Fekete József és Váradi József i. m. 25—26. l.

² Zilahi-Sebess Dénes nyug. államtitkár, a felsőház tagja, a tudós bíró: *Magyar Agrár-Evolúciók* c. művében 1934, 30—36. l.

azonnali átalakulással, hanem a törvényhozásnak lassú, fokozatos munkájával óhajtotta újból szabályoztatni, de természetesen nem feudális alapon, a földesúr és a jobbágy közti gazdasági viszonyt; a nemességnek megfelelő kárpót-lásával és a jobbágyságnak kedvezőbb gazdasági helyzetbe juttatása által.

Nem feudális álláspont az sem, hogy Széchenyi a lassú reformok útján, amelyeket fokozatosan óhajtott keresztül-vinni, a «kiművelt emberfőknek», a jobbaknak uralmát akarta biztosítani. Tehát nem a műveletlen, a demagógok által vezetett (l. Madách: *Az ember tragédiája*, az athéni jelenet, V. szín) nagy tömeg uralmát, hanem az arra hivatottaknak kormányzását. Az arra hivatottakét, tekintet nélkül arra, hogy az illető (Schedel, Tasner, Czuczor, Vajda Péter stb.) felmutathat-e nemesi adománylevelet, illetőleg armalist vagy nem.

Széchenyi «őrülsége» (így!) és Kossuth-gyűlölete.

Az olvasó joggal kérdezheti, miként kerül együvé ez a kettős cím.

Zarek érdeméből.

A szerző nagyon magas paripáról beszél, amikor (429. l.) a komoly és hivatott történetírókról valamint mindazokról, akik hazánkban évtizedek óta vizsgálták a Széchenyi-problémákat, így ír:

«Szerecsenmosdatás (így!) — a történetíró ajándéka — újból és újból megkísérelte Széchenyit tisztázni az «őrülség» (Wahnsinn) gyanújától.»

Éz Zarek szerint «gyermekes törekvés.»¹

Ezzel kapcsolatban azt állítja Zarek: (416. l.) Széchenyi gyűlölete Kossuth ellen kezdettől fogva «wahngefärbt» volt.

Más helyütt: «Düh, ingerültség, utálat nem magyarázák meg eléggé ennek a (Kossuth ellen érzett) gyűlöletnek a

¹ Die Mohrenwäsche — Geschenk der Geschichtsschreiber — versuchte immer wieder, Széchenyi von dem «Verdacht» des Wahnsinns zu reinigen. Wie sehr spottet solch kindisches Bestreben schick-salhafter Fügungen.» (Zarek m. 429. l.)

kataraktáját ; így ír valaki az örület szélén, hogy az ő világot, a belső rendet szét fogják rombolni». (299. l.)

A szerzőt, úgy látszik, nem figyelmeztették arra, hogy az agy kutatás, az orvostudományi lélektan és általában az orvosi és filozófiai tudományoknak mindazok a részletei, amelyeket alaposan tanulni kell, mielőtt valaki ilyen szakkérdésben ítéletet mer mondani, mennyire haladtak az utóbbi évtizedekben. Gyulai Pálnak erős és hatalmas kritikai tolla majd megostorozná azt, aki ilyen szakkérdésben a legnagyobb felületességgel ítél komoly történettudósok és orvosprofesszorok indokolt, tudományos, szakszerű véleménye fölött.

Tudnia kellene a szerzőnek azt is, hogy hazánkban, világszerte ismert kiváló orvosprofesszor, Schaffer Károly évek óta foglalkozott tudós tanulmányokban Széchenyi idegbetegségével.

Kimutatta Schaffer, hogy Széchenyi idegbetegségben szenvedett ugyan, de 1848. szept. elején bekövetkezett súlyos megbetegedéséig rendes elméjű volt.

Csak az ő mély, égő faj- és hazaszeretete magyarázza meg hazafiúi fájdalmának szélsőséges túlzását, valamint a saját felelősségének és igaztalan önvádjának kítőréseit,¹ amelyek 1848. szeptembertől 1852-ig tartottak. Hogy 1853 után mennyire nem volt «őrült» a Legnagyobb Magyar, azt Döblingben készült remekművei, főleg a *Blick* bizonyítják.

Ami pedig azt illeti, hogy a Kossuth-gyűlölet mániákus irigység volt, éppen oly remekül, mint amilyen tömören megírta Berzeviczy Albert² (a Hítel centenáriuma alkalmából tartott akadémiai elnöki megnyitó beszédében), hogy amikor Széchenyi a *Kelet Népe* c. művében Kossuthtal szembe állt, «csak az elvakultság láthatott ebben féltékenységet (Zarek szerint éppen irigységet); meggyőződés volt, mély, szent meggyőződés, mely azután szinte apokaliptikus erővel nyilvánkozott meg a Politikai Programtöredékekben».

¹ Meggyőzően fejtette ezt ki Gyulai Pál: *Széchenyi utolsó évei. Emlékbeszéd* I. köt. 333—368. l.

² *Budapesti Szemle* 1930. áprilisi füzet.

Hisz mély értelmével Széchenyi előre látta, hogy a nemzet a forradalom felé és vesztébe rohan, egyes izgatók a felforduláshoz vezetik és ettől akarta ő szeretett faját megóvni.

Az 1848-i radikális uszítók, pl. a hirhedt Madarász László, az ú. n. gyémántos miniszter, könnyen kiabáltak szájhős frázisokat; — mikor a katasztrófa bekövetkezett, a lopott értékekkel éppen úgy megszöktek, mint a kiváló Szabó a *Honi Védegylet*nek a jóhiszemű tagok által befizetett 84,000 forintjával. Ők azután késő vénségükig külföldön kényelmesen éltek, míg sok nemes magyar férfi bitóra vagy börtönbe jutott, Széchenyi pedig, amikor hazáját elveszettnek vélte, kétségbeesett.

Ez nem «privát tragikum» volt, amint Zarek (480. l.) állítja, hanem az egész magyar nemzet tragikuma.

A szabadságharcnak dicső emlékei engem is épp úgy lelkesítenek, mint annak idején a német költőt. (Családomnak legnagyobb dicsősége, hogy boldogult édesapám 1848/49-ben honvédfőhadnagy volt.) De azért áldani kell annak az emléket, aki a fokozatos haladást kívánta és mély értelmével előrelátva a bekövetkező szomorú évtizedeket, meg akarta kímélni nemzetét a vérveszteségtől és polgártársait az abszolutizmus korának, 18 évnek szenvedéseitől.

Vegyes észrevételek.

Könyvet kellene írnom, ha egyéb megjegyzéseimet is tüzetesen ki akarnám fejteni.

Így csak néhány, legjelentősebb megjegyzésre szorítkozom.

Zarek (429. l.) szemére veti Széchenyinek, miért nem bírta rá Kossuthot együttes munkára.

Azért, mert ilyen mélyértelmű ember tudta, hogy ez sikertelen kísérlet lenne. Kossuthnak lángeszét és szónoki rendkívüli tehetségét tárgyilagos ember nem tagadja. De két nagy férfiú közt nem képzelhető nagyobb érzelmi és értelmi ellentét, mint Széchenyi és Kossuth közt.

Kossuth, a nagytehetségű agitátor és izgató, páratlan szónoklataival, ha kell, hadsereget toboroz; könnyen mondja

ki 1848. márciusában a nála járt szerb küldöttségnek : «Akkor döntsön a kard». Éppen úgy, mint könnyen vágta oda : «Nélkületek és ellenetek, ha kell». Csodálatos tehetségeit a külföldön is hazája érdekében szabadságharc megindítására kívánja felhasználni és bizton várja a sikert, ami nem következik be. Ezzel szemben Széchenyi, amint Ravasz László egyik tanulmányában kiemelte, mint «igazi próféta» előre látja az izgatásokból és a forradalmi lázból hazájára váró rettentő megpróbáltatásokat ; tudja, hogy a heves modor, a lázítások, a *Pesti Hírlap* cikksorozatainak taktikája és irányzata mind kockáztatja a haladást és azt a célt, amely felé ő maga is tör ; esdve kérve-kéri Kossuthot 1841-ben is, 1847-ben is : hagyjon fel az eddigi iránnyal. Azután az első magyar minisztériumban «együtt munkálkodnak», Széchenyi kérelmi, kocsijára véve, üdülésre bírja, csendesíteni kívánja izgatott minisztertársát, Kossuthot. Hasztalan. Angyal Dávid kimutatta,¹ hogy kettejük közt több okból, a melyekről külön tanulmányt kellene írnom, «ki nem békíthető ellentét volt, és pedig ez két egyáltalában ki nem békíthető lelki alkat ellentétéből származott».

*

Zarek kötete szomorú példája annak az eltévelyedésnek, hogy a szerző valamelyik történelmi korszaknak általa kiválasztott nagy embereit úgy akarja emelni, hogy a főhőse mellett álló történelmi egyéniségeket (ebben a munkában Deák Ferenc, báró Eötvös József stb.) egészen elhanyagolja, vagy pedig annak ellenfeleit kisebbiti, esetleg éppen igaztalan színben tünteti fel.

Ez az eset ennek a korszaknak két igazán rokonszenves, nagy, korrekt és tragikus sorsú férfiánál.

Gróf Batthyány Lajost Zarek tehetetlenséggel (Hilflosigkeit) és politikáját tudatos tunyasággal (bewusste Trägheit) (420. lap) vádolja ;

gróf Teleki Lászlóval kapcsolatban pedig (603. lap) az árulás (Verrat) szót használja. Még azt is írja, hogy Teleki árulás által veszett el (durch Verrat verloren).

¹ A *Károlyi-Emlékkönyvben* 40—65. l.

Élesen kell visszautasítani mind a két állítást.

Batthyányról Károlyi Árpád mutatta ki, — érenél maradandóbb emléket emelve ennek a vértanunak, — hogy a törvényesség, a szigorú jog, a komoly kötelességteljesítés mintaképe volt s életét és egészségét kockáztatva, mindent megtett a végből, hogy hazáját a katasztrófától megmentse.

Teleki László ennek a szép, de szomorú korszaknak szintén egyik legrokonszenvesebb alakja és az, hogy ő nem akarta nemzetét újabb vérontásnak és előrelátható újabb kudarcnak kitenni s ezért (1860-ban) elfordult Kossuth politikájától, csak az ő higgadtságát és államférfiúi belátását bizonyítja, de árulásnak nem minősíthető.

Amikor Zarek az 1831. évi zemplénmegyei kolera-zavargásokat tárgyalja, kárörvendve említi azt is: most bosszulta meg magát, hogy a magyar nemesség a nemzetiségeket műveletlenségben és tudatlanságban hagyta (86. l.). Mielőtt ezzel az igaztalan váddal előállt, kiváló magyar pedagógusoknak (Fináczy Ernő, Kornis Gyula stb.) műveiből megtanulhatta volna, hogy éppen Magyarországon, és pedig az 1790—91-i országgyűlés alkalmából a nagy magyar kultúrpolitikus, Ürményi József érdeméből készítettek olyan oktatásügyi szabályzatot, amelyről Kornis Gyula bebizonyította, hogy az általánosan kötelező ingyenes népoktatás elvén épült fel és Franciaországot kivéve nincs egy állam sem, amely abban a korban ezt a munkálatot meghaladó törvényt vagy javaslatot mutathatna fel.

Azt még könnyen elviselhetjük, hogy külföldről hazánkba jött író az első esztendő, amelyet köztünk tölt, mindjárt arra használja fel, hogy német nyelven írt munkában igaztalanul kisebbiti nemzetünket; de azt már nem hagyhatjuk szó nélkül, hogy ugyanő nagyjainkat is éppen a németül olvasó nagyközönség előtt kedvezőtlen színben tünteti fel.

A magyar történettudósoknak lesz majd kötelessége, hogy német és egyéb idegen nyelven is a valóságnak megfelelő jellemrajzot adjanak a Legnagyobb Magyarról.

BALOGH JENŐ.

SZENT MARGIT SKÓCIAI KIRÁLYNÉ MAGYAR SZÁRMAZÁSA.

I. Történelmi háttér.

Anglia történetének kevés epizódja van, mely annyira megkapott volna történetírót és költőt¹ egyaránt, mint az angol-szász királyfiak száműzetése a távol Magyarországra, az életben maradt Edward visszatérése angol hazájába s családjának további sorsa a norman hódítást követő évtizedek mindent felforgató viharaiban. Magának a történelmi háttérnek rendkívülsége is mindenkorra biztosítja az érdeklődést Anglia drámai mozzanatokban leggazdagabb századának, a XI. századnak eseményei iránt, melyeknek hősei — igaz, hogy nagyjára csak passzív hősei — részben a Magyarországra menekült angol királyfiak és azoknak utódai. A királyfiaknak, különösen az életben maradt Edwardnak sorsa, viszontagságos menekülése a dán hódító elől, hosszas, szinte negyven évig tartó száműzetése a messze Magyarországon, az angol trón egyedüli törvényes örökösének, a Cerdic és Nagy Alfréd véréből való utolsó sarjnak Angliába való visszatérése, hirtelen halála, gyermekeinek, különösen Margit leányának szerepe Skóciának, de Angliának történetében is, a romantikának oly gazdag színeivel vonta be a történelmi valót, hogy ez események előadása inkább költőnek, mint krónikásnak tollára kívánkozott. Nem meglepő, hogy az első, szinte egykorú feljegyzés Edwardnak Angliába való visszatéréséről az ősrégi angol-szász krónikában verses alakban csendül meg, és hogy bizonyos költői lendület szárnyal

¹ L. különösen E. Bulwer Lytton: *Harold, the Last of the Saxon* és Ch. Kingsley *Hereward the Wake* c. regényeit. Bartók József *Bertalan vitéz históriája* szintén e tárgykörből merít.

még a száraz évkönyvekben és krónikákban is, valahányszor a sokat hányatott angol királyfiról és családjának sorsáról van szó. Költészet és való sajtyszerűen fonódott össze abban a számtalan középkori változatban, mely az angol-szász királyfiakról mesél és költői hangulat árad el még ma is, ha ezen ősrégi történeti események legnemesebb alakjáról, Margitról emlékezik meg a történet. Jellemző, hogy — bár élete sok epizódját őrizte meg a hagyomány és a történelem — még anyja származását sem tudják biztossággal megállapítani, annyira előtérben van az ember és a szent nagysága, dicsőítése. Még Freemann is, e kor legalaposabb ismerője, a norman hódításról írt klasszikus nagy művében¹ csak általánosat, téveset ismer Szent Margit származásáról. Erre a kérdésre vonatkozólag a bizonytalanságnak, a ködös homálynak eltávolítása, s egyúttal a kialakult angol és német történeti köztudat tévedéseivel való szembehelyezkedés e sorok közvetlen célja és feladata.

A középkori krónikák gazdag változataiból az előzmények történelmi magvának kihámozása ha nem is könnyű, de nem lehetetlen feladat. A részleteket az angol történelmi tudomány — különösen Freemann nyomán — biztos kézzel rajzolta meg. Amikor Eadmund Ironside, az angolok utolsó törvényes királya 1016. november 30-án meghalt, két kis fia állott a dán trónbitorló, Nagy Kanut útjában. Svédországba küldi a még csak csecsemőkorban lévő kis hercegeket, hogy féltestvére, Olaf, ölesse meg őket. Szégyelte volna, ha ez a gyilkosság Angliában történt volna. A kegyesszívű Olaf nem teljesíti a parancsot, hanem István magyar király udvarába küldi a két kis fiút, kiknek itt szíves fogadtatásban,

¹ *The History of the Norman Conquest, of England, its causes and its results.* Oxford. Az angol-szász királyfiak története nálunk általában Kropf Lajos cikke alapján ismeretes: *Kik voltak az angol-szász hercegek Szent István udvaránál s mi lett belőlük?* Századok, 1887. 783—92. A kérdést azonban történelmi irodalmunk már régóta ismeri. L. D. Cornides: *Regum Hungariae qui Seculo XI. regnare, genealogiam illustrat.* Posonii et Cassoviae, 1778. V. ö. Katona: *Hist. Crit. Reg. II.* 97—108. *Tud. Gyűjt.* 1833. VII. 123—124. *Krit. Lapok* 1836. 131—136. *Századok*, 1878. 668—669.

pártfogásban van részük. Ez alkalmasint még 1017-ben vagy 18-ban történt, hisz Olaf 1018-ban meghalt, Nagy Kanut 1019-ben Dániába látogatott el, nem lett volna bátorságos a kis királyfiakat ott találni.

Itt, a magyar király udvarában nőtt fel tehát az utolsó angol király két fia: Eadmund és Edward. De Eadmund, úgy látszik, fiatalon meghalt, csak Edward maradt életben. Hazájában is bizonyára elfelejtve, itt nálunk körülbelül négy évtizedig él. Nem tudjuk, a királyfiakkal együtt jött-e anyjuk, Ealdgyth, Magyarországra, azt sem tudjuk, hogy e hosszú idő alatt volt-e Edward királyfinak valami kapcsolata a távol Angliával.¹ Amikor 1057-ben, majdnem negyvenévi száműzetés után, Angliába visszatért, bizonyára inkább magyar, mint angol.

Közben Nagy Kanut és családja kihalt. 1042-ben, mikor királyválasztásra kerül a sor, Hitvalló Edward, Eadmund Ironside öccse kerül trónra, mely voltaképp — angol szokás-jog szerint — az ifjabb Edwardot, a hazánkban élő királyfit, illette volna. Hitvalló Edward, ki Normandiában nevelkedett (neki is menekülnie kellett Kanut elől), uralkodik tehát Angliában. De neki nincsenek gyermekei, az angol trónnak ismét nincsen örököse. Kiszámíthatatlan zavarok és veszedelmek várnak e viharos időkben Angliára. Most ebben az aggasztó politikai helyzetben kezdenek a távol Magyarországon élő angol királyfira, a mi Edwardunkra visszaemlékezni, mint az angol korona egyedüli törvényes várományosára. 1054-ben küldöttség megy el érte — Kölnbe, III. Henrik német császárhoz. Az ő közvetítését kérik, hogy a magyar király engedje haza Edward királyfit és családját. Aldred worcesteri püspök, később yorki érsek volt az angol kívánság szószólója Kölnben. Nagyszerűen fogadják, egy évig ott tartják, de azért mégis eredménytelenül tér haza.²

¹ Gaimar verses krónikája szerint (később idézzük) Hitvalló Eduard, még mielőtt király lett volna (tehát 1042 előtt) Magyarországra jött unokaöccsei segítségére.

² Florence of Worcester tud a legtöbbit arról: MLIV. Aldredus Wigorniensis episcopus... magnis cum xeniis regis fungitur legatione ad imperatorem. A quo simul et ab Herimanno Coloniensi

Valószínűnek tartjuk, hogy a hatalmas német császár nem óhajtotta az angol királyfi visszatérését Angliába, hogy — amint látni fogjuk — bizonyos céljai voltak vele Magyarországon. Mert csak III. Henrik német császár halála után egy esztendővel (1057) került Edward családjával együtt Angliába. De az angol nemzet reménye nemsokára Londonba való visszatérése után meghal, családja — felesége, Agátha, és három gyermeke: Margit, Christine, Edgar — évekig Angliában él, bizonyára a déli grófságokban azon magyar urak társaságában, akik őket Angliába kísérték és velük később Skóciába is elmentek. Mert hisz a hastingsi csata után (1066) a viszontagságos sorsú családnak Angliában nem lehetett maradása. A gyermek Edgar volt a törvényes trónörökös, épp úgy szállka Hódító Vilmos szemében, mint annakidején atyja és ennek bátyja, a Magyarországra száműzött királyfiak, Nagy Kanutéban. Hastings vihara után a család menekülésre gondol, és mint több régi angol krónikából tudjuk, reményeiben csalódva, vissza akar térni Magyarországra.¹ Hajóra szálltak, hogy a magyar haza felé meneküljenek, de a sors másként határozott. Skócia, sőt Anglia történeti eseményei is más mederbe folynak, ha a véletlen, egy hirtelen kitört tengeri vihar a menekülő családot Skócia felé nem sodorja. Angol és magyar kísérőikkel együtt értek oda. Ne felejtjük, hogy az angol nemzeti párt reménye a fiatal Edgar volt, egyedüli sarja Cerdic és Nagy Alfréd dinasztiajának. Hatalmas főuraknak és főpapoknak volt ő király-jelöltje. Csakhogy a fiatal herceg nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket. Az angol párt egyideig kitartott mellette, Stigand, canterbury-i érsek vezetése alatt, két ízben

---

archi praesule magno susceptus honore, ibidem per integrum annum mansit; et regis ex parte imperatori suggessit, ut legatis in Hungariam remissis, inde fratrualem suum Eadwardum, regis videlicet Eadmundi Ferrei-lateis filium, reduceret, Angliamque venire faceret. Mon. Hist. Brit. — V. ö. *Anglo-Saxon Chron.* Anno XLIV. Mon. Brit. I. 322.

¹ V. ö. Aelred *Genealogia* (734—5), Roger de Wendover (Mon. Germ. XXVIII. 28), Higden *Polychronicon* (Scr. Rer. Brit. 41. VII. 188.) stb., stb.

választották meg királynak,¹ bár sohasem koronázták meg, de végtére ez a szellemileg — úgy látszik — nem kiváló, erkölcsi felfogásában sem elég komoly ifjú királyfi megelégedett avval, hogy «kényelmes és elégedett életmódot folytasson mint norman pártfogójának barátja és kitartottja».²

Későbbi életéből egy szentföldi útjáról tudunk és lehetségesnek tartjuk, hogy onnan magyarországi szülőföldén át tért vissza.³

Christine nővére apáca lett, egyideig testvéreivel együtt élt, később (1086) Edgárnak Hódító Vilmostal való kibékülése után a délangliai Romsey-kolostorba vonult. Életéről nem sokat tudunk, de Anselmmel, a híres canterbury-i érsekkel való személyes ismeretségéből és abból, hogy Margit nővére, a skót királyné, rábízta leánygyermekének neveltetését, arra lehet következtetni, hogy jelentősebb szerepet játszott a kor eseményeiben.⁴

A három testvér közül Margit az, akinek neve és emléke történelemben és legendaköltészetben még ma is él. Skóciának nemcsak királynéja, hanem nemzeti szentje is, ki minden női erénnyel tündököl, nemcsak a kortársaknak, hanem a késő utókornak is áhítattal megcsodált eszményképe. Amikor a menekülő család alkalmasint másodízben kötött ki Skócia partjain, a még ma is Margarets Hope-nek nevezett rév közelében, a szépséges és szelídlelkű Margit annyira megtetszett III. Malcolm (Canmore) skót királynak, hogy ez megkérte kezét. Némi huzavona után megnyerte.⁵ Malcolm

¹ Interemto Heraldo, Stigandus Cantuariensis Archiepiscopus et praeclari Comites Eduinus et Morcarus, aliique primates Anglorum . . . Edgarum Clitonem filium *Eduardi Regis Hunorum*, filii Edmundi Irnesidae . . . Regem statuerunt Ordericus Vitalis. Alább id. munk. 300.

² Freemann id. m. II. 370.

³ Szentföldről való visszatérését a görög és német császár által való fogadtatását l. W. of Malmesbury krónikájában. (*Patrologia*, CLXXIX. 1233. lapon.)

⁴ L. életrajzát a *Dict. of Nat. Biogr.*-ban. Cristina thaes aethelinges swuster beah unto mynstre to Rumesege, underfeng halig reft (*Anglo-Saxon Chron.* I. 353.)

⁵ Thaet heo hine ne nanne habban wolde. (*Anglo-Saxon Chron.* I. 340.)

nevét jól ismerjük Shakespeare *Macbeth*jéből is. Ő a meggyilkolt Duncan legidősebb fia és — a történelemben is — Macbeth legyőzője (1057. aug. 15.), ki a távol Magyarországból ideszakadt hercegkisasszonyt valószínűleg 1070-ben¹ feleségül veszi — Skócia nagy szerencséjére, mint ezt a kor valamennyi történetírója tudja és vallja. Mert Malcolm nagy és alapjában véve nemesszívű harcos, de nyers uralkodó, ki még nyers erkölcsű nemzet fölött uralkodik, feleségének rendkívüli hatása alatt azonban megváltozik, úgy hogy túlzás nélkül állíthatjuk, hogy a Malcolm korában megindult reformmunka Skócia egyházi s politikai életében is Margit szelíd befolyásának volt tulajdonítható. Abban a korban, mikor az ős kelta egyházi élet bizonyos tekintetekben Rómával éles ellentétben áll, Margit Róma felé irányítja a skót egyházi életet, nemesíti a még zord erkölcsöket és szokásokat, úgy hogy már egykorú krónikák is Margit királynét Skócia civilizátorának mondják.² Legendákból és a történelemből ismert életének minden mozzanata, minden ténykedése alkalmas arra, hogy őt adoptált hazájának védszentjévé tegye a köztisztelet. Az *Acta Sanctorum* (Die Decima Junii) részletes terjedelmességgel beszéli el a nagy királyné élete történetét, csodás tetteit, kit 1251-ben szentté avattak, bár már életében szentnek tartotta a közfelfogás.³ Jelentősége Skócia történetének e korszakában, királyi férje útján gyakorolt befolyása a skót egyházi közéletre, szokások, erkölcsök, felfogás finomításában, nemesítésében kétségtelenül annyira

¹ Freemann id. m. IV. köt. 782—786.

² Az angol-szász krónika szerint Isten rendeltetéséből ment Skóciába és lett Malcolm király felesége, «mert az ő rendeltetése volt Isten dicsőségét nevelni az országban és a királyt a tévedések útjáról eltéríteni és őt népével együtt jobb útra terelni és elnyomni a gonosz szokásokat, amelyeket a nemzet előbb gyakorolt». (*Anglo-Saxon Chron.* MLXVII. Cott. Tiber. B. IV.)

³ V. ö. A. Leslaeus: *Leben der Heiligen Margarithae Königin in Schottland*. Linz, 1693. Leslaeus szerint Agatha, Margit anyja, Fekete Henrik német császárnak lánya, és így szerző szerint Margit «ein edles Berl des Engel- und Deutschlands (aus welchem sie herstammte: des Ungerlands aber allwo Sie geboren... ein kostbares Kleinod gewesen ist)». 17—18. lap.)

kimagasló, hogy Skócia méltán tiszteli nemzeti szentjét a Magyarországból odaszakadt herceglányban. De még ebben korántsem merül ki Margit történeti hivatása. Ismételnünk kell az angol történelmi irodalomnak számtalanszor hangsúlyozott megállapítását, hogy nincsen házasság Anglia történetében, mely oly nevezetes és századok eseményeinek kialakulására annyira döntő volna, mint éppen Margitnak Malcolm királlyal kötött frigye. Azonkívül, hogy Skóciát bizonyos mértékig angollá tette (ez a folyamat pontosan e korban kezdődik és az ő nevéhez fűződik),¹ nem szabad elfelejtenünk, hogy az ősi angol királyok vére most csak Margitban keringett még. Testvérei — Edgar, ki sohasem nősült meg, Christine, az apáca — nem jöhettek számításba. Angliában évtizedeken keresztül farkasszemet nézett egymással a két nagy párt, melynek vetélkedése, egymás elleni gyűlölete újabb háborúkkal, pusztító megrázkódtatásokkal fenyegette a szerencsétlen szigetországot: a norman hódítók és az angol meghódítottak ellentéte áthidalhatatlannak látszott. Ennek a végzetessé válható feszültségnek véget vetett egy szerencsés házasság: Margit leányát, Matildot nőül vette Hódító Vilmos fia, I. Henrik angol király. A norman hódítók és angol alattvalók kibékülésének feltételei evvel a házassággal adva voltak. De először még sok akadály volt, hisz voltak, — különösen norman részen — akiknek érdekükben állott a tervezett házasságnak megghiúsítása. Ezek most azt hozták fel, hogy Matild apácának nevelkedett, kolostori fogadalmat tett. Matild Anselmhez, a híres canterbury-i érsekhez írt igen érdekes levélben élénken tiltakozik a ráfogás ellen: igaz, hogy Christine nagynénje apácának akarta nevelni, de ő sohasem viselte a rákényszerített fátyolt, sohasem tett kolostori fogadalmat. A fátyolt, mihelyt nagynénje hátat fordított, földre dobta, lábbal taposta. Anselm bölcsesége és tapintatossága egyengette a királyi házasság megkötéséhez az utat. 1100. november 11-én tartották meg a menyegzőt, aznap koronázta meg Anselm Westminster Abbeyben angol királynévá. A «jó Maud királyné»-ról számtalan

¹ V. ö. Freemann IV. 511.

monda keringett soká a középkorban, mert Matilda mindenben anyjához méltó leánya volt Margitnak. Az övéhez hasonló kegyeletet, alázatosságot, szelidlelkűséget látunk jellemében, jóságos volt — szinte válogatás nélkül — szegényekhez, koldusokhoz és betegekhez. Anglia művelődésére is nagy hatással volt. Ha a gazdag hagyományokat mellőzzük a «jó Maud»-ról, ott van Robert of Gloucesternek róla írott dicsőítése, hogy «annyi jót tett Angliának, amit meg sem lehet írni, sem meg nem lehet érteni». A mellett korát messze meghaladó műveltsége lehetett, amint Anselmhez írott levelei is bizonyítják.¹ Műveltségével, az irodalom, költészet pártfogásával is méltó párja volt tudós hajlamú királyi férjének, Henrik Beauclerknek.² De házasságának történeti jelentősége mégis abban van, hogy evvel a norman és angol ellenfelek közötti, nagy veszélyeket magukban rejtő ellentét, gyűlölet megszűnt. Margit leánya eszköze volt a nagy történeti kibékülésnek, Cedric, Nagy Alfréd vére, tovább élt Margiton és Matildon át királyi utódaikban. A norman trónbitorlásból jogos trónkövetés vált e kibékítő házasság útján.

Még itt se szabad megállapodnunk, ha Margit, ill. lánya házasságának történeti jelentőségét, a vele járó következményeket mérlegelni akarjuk. Matild leánya, ugyancsak Matild, tehát Margitnak unokája tudvalevőleg az első Plantagenet királynak, II. Henriknek (uralkodott 1154-től 1189-ig) anyja. Margit és Matild útján tehát nemcsak a norman uralkodók, hanem a Plantagenetek hatalmas dinasztiája is, mely Anglia sorsát 330 évig irányította és a leghatalmasabb uralkodókat adta a középkori Angliának, az ősi angol királyi házból származtak. Ez a nagy történeti háttér, ezek az Anglia történetére évszázadokra kiható következményei

¹ S. Anselmi, Cantuar. archiep. opera omnia. *Patrologia* CLIX. 88. 131—132, 134—136, 156. V. ö. Hildebert (cenoman. episcopus) Matildról írt költeményét: *De Mathilda proba regina Anglorum*: Est rosa de radice rosae; de religione Relligio; pietas de pietate fluit. De stella splendor, de magno nomine majus... *Patrologia* CLXX. I. 1444. lap.

² V. ö. Capgrave: *Chronicle of England*. Script. Rer. Brit. I. 133. lap. Will. of Malmesbury. *Patrologia* CLXXIX. 1371. lap.

Margit és III. Malcolm házasságának. Skócián kívül tehát Anglia történetében is a magyarországi születésű hercegisasszony jelentősége messze túlszárnyalja a királynék szokásos szereplését.

Ezeket előrebocsátva joggal kérdezhetjük éppen mi, kiknek országában született és nevelkedett az angol-skót történet egyik legnemesebb nőalakja, ki akaratlanul is — s mint láttuk, századokra kihatóan — nagy történelmi változásoknak volt előkészítője, kicsoda volt ez a Margit, a skótoknak későbbi szent királynéja, leánya útján kibékítője normanoknak és angoloknak, dédanyja a Plantagenetek hatalmas dinasztíájának? Magyarországon született és itt nevelkedett,¹ de vajjon a magyarországi származáson túl van-e közünk Szent Margithoz? Ezzel elérkeztünk a régi angol, illetőleg skót történet egy igen sokat vitatott kérdéséhez, melyre mindmáig nem kaptunk kielégítő választ. Általánosan elterjedt angol és német történeti felfogás szerint Margit anyja, Ágota, Gizella első királynéknak valami rokona, német hercegisasszony, aki Szent István udvarában élt és akivel itt ismerkedett meg a száműzött Edward királyfi.² Mi a legrégebb angol krónikák alapján, szembehelyezkedve e nézettel, az eddigi idevonatkozó kutatásoktól eltérő eredményekhez jutottunk, mert a legrégebb feljegyzések mérlegelése, történeti értékük latolgatása, a krónikák számtalan változatának logikus összeegyeztetése azt a meggyőződést érlelte meg bennünk, hogy Szent Margit édesanyja, Agátha,

¹ A baranyamegyei Püspöknádasdot tartják általában Margit születési helyének. V. ö. Katona: *Hist. Crit. Reg. Hung.* IV. 239. — II. Endre okleveléről, mely a «terra Britannorum»-ot említi, l. *Hasznos Mulatságok* 1828. I. 331—335. Horvát István figyelmeztet a Magyarországon lakó britekre, de nem tudja, kik azok. Rézbányay József Nádasdot jelöli meg Margit születési helyének (*Kath. Szemle* 1896. 68—97.), de — ismételhetjük e pontban Mátyás Flórián véleményét — pozitív nyomunk nincsen a püspöknádasdi elmélet támogatására. Itt csak valószínűségről van szó.

² Ebben a nézetben van Freemann is, mint említettük, legalaposabb ismerője e kornak: «Agatha seems most probably to have been a niece of the Hungarian Queen and of the sainted Emperor.» *Id. m.* II. 622.

nem német hercegkisasszony, nem unokahúga vagy távoli rokona Gizella királynénak, hanem édes leánya Szent István királyunknak és Gizellának, és hogy ilyenképpen Szent Margit az első magyar király unokája. Ennek az előrebocsátott feltevésnek valószínűségét be kell bizonyítanunk.¹

II. Mit tudnak a legrégebb angol krónikák Margit származásáról?

a) Agatha, Margit édesanyja, a német császár rokona.

Ismeretes, hogy magyar krónikákban, történeti feljegyzésekben nyomát sem találjuk a számkivetésben Magyarországon élt angol királyfiakról való megemlékezésnek. S így természetesen Margit királyné származására nézve sem találhatunk semmiféle támpontot. Amit a kérdésről tudunk, azt angol krónikákból tudjuk. Itt azonban változatokban, eltérésekben, tévedésekben oly meglepően gazdag anyagot találunk, hogy csakis az adatoknak kritikai megrostálása és igen óvatos mérlegelése után tudunk az ellentmondások között eligazodni és a történelmi valószínűséget kiemelni mindabból, amit későbbi századok képzelete költött a meseanyaghoz. Épp az anyag rendkívül gazdagsága hatott megtévesztőleg majdnem mindenkire, ki a kérdéshez hozzászólt. És így komoly fejtegetések alól is kicsúszott a talaj, mihelyt szinte

¹ A nagytudományú Cornides D. ugyanahhoz az eredményhez jutott: *Regum Hungariae qui seculo XI. regnavere*, *Genealogiam illustrat. Posonii et Cassoviae*, 1778. 232—239. l. — Cornides az *Acta Sanctorum* adatain indul, de nem ismerhette a legrégebb angol krónikákat és az azokban foglalt feljegyzések összefüggését. Komolyan számba nem vehető feljegyzésekre (Bromton, Knygthon) is támaszkodik és így érvelése nem volt meggyőző erejű. Végső következtetését azonban — bár részben kétes értékű adatok alapján — helyesnek tartjuk: *Agatham igitur S. Stephani filiam, non levi conjectura jam, sed scientia, ac veluti manibus oculisque tenemus. Tres ex filia hac nepotes numeravit Sanctus Rex Noster: Edgarum, Margaretham Reginam Scotiae et Christinam.* — Wertner Cornides okoskodását nem fogadja el . . . «Valószínű, hogy Ágota vagy Istvánhoz, vagy ennek nejehez valami közel rokonsági viszonyban állhatott . . .» Wertner Mór: *Az Árpádok családi tört.* 1892. 51. l.

egykorú feljegyzéseknek és jóval későbbi, történeti értékűnek egyáltalán nem tekinthető adatoknak sajátságos összekeverése volt az okoskodás és a következtetés alapja. Ebbe a hibába esett az *Acta Sanctorum* krónikása nagy, tudományosan is értékes munkájában, ebbe mások is, kiknek ugyanaz volt kiindulásuk pontja. Ezen megtevesztő eljárással szemben mi csupán csak a legrégebb, egykorú, vagy pedig paulo post feljegyzésekre fogunk támaszkodni és csak azt vizsgáljuk, amit körülbelül a XII. század közepéig tudtak az angol-szász királyfiakról és Margit származásáról is. Mert amit a Margit gyermekeivel egykorú nemzedék feljegyzett, annak mindenestre több súlya van történelmi hitel szempontjából, mint a későbbi krónikák kiszínezett elbeszéléseinek, melyek tévedéseket, ellentmondásokat automatikusan adtak át egymásnak és a történeti köztudatot ilyenkép teljesen megzavarták. Ezeknél legfeljebb az a tanulságos, hogyan homályosították el a kérdést, vontak le következtetéseket általánosságokból és kétértelműségekbe. Mellőzve a későbbi, történeti szempontból értéktelen változatokat, tehát csakis a legelső hiteles feljegyzésekre, azok forrására és eredetére fogunk szorítkozni, hogy igazi értékük szerint láthassuk és értékelhessük azokat. Csakis e legelső feljegyzések kritikai egybevetéséből vonható le bárminemű következtetés.

Kétségtelen, hogy a száműzött királyfiakról Angliában legtöbbet Aldred worcesteri püspök tudott (meghalt 1069-ben).¹ Politikus, pap, követ, sőt katona is volt. Rómában járt, 1054-ben — mint láttuk — Hitvalló Edward III. Henrik német császárhoz küldte avval, hogy a német császár közvetítésével a magyar királyt vegyék rá, hogy Edward trónörökösét engedje vissza Angliába. Láttuk, hogy egy évig maradt Kölnben, ahol az Aachenből odament császár és Herman érsek fényesen fogadták, ünnepelték, megajándékozták. 1058-ban a Szentföldre zarándokolt, Magyarországon át. Az utat bizonyára azért választotta úgy, mert felébredt érdeklődése azon ország iránt, mely évtizedekig adott hajlékot Edwardnak és családjának. A krónikás szerint ő volt az

¹ L. életrajzát a *Dict. of Nat. Biogr.*-ben.

első angol püspök, ki ezt az utat megtette.¹ 1060-tól kezdve yorki érsek, 1061-ben ismét Rómában találjuk. A hastingsi csata után is feje volt az angol nemzeti pártnak. A gyermek Eadgarnak, Edward és Agatha fiának, jogai mellett kardoskodott, de az ügy reménytelensége és kilátástalansága arra bírta az érseket, hogy Berkhamsteadben meghódoljon normandiai Vilmosnak.² Bár ő koronázta meg, és bár sokat volt Vilmos udvarában, sohasem alacsonyodott le a Hódító eszközéül. Amikor a dán flotta Észak-Angliába betört, Aldred hazája újabb megpróbáltatásán kétségbeesve, megtört szívvel halt meg 1069. szeptember havában. Anglia leg-hűségesebb fiát vesztette el benne.

Nem ismerünk angol államférfit, ki a kort mozgató erőkről és személyekről annyit tudhatott volna, mint Aldred, senkit, ki Edward királyfi és családja sorsáról is annyit hallhatott volna, mint a sokat utazott, széles látkörű worcesteri püspök. Követjárása Kölnben, utazása Magyarországon át, majd később Edgar Atheling ügyének támogatása épp elég bizonyítása ezen állításunknak. És így nem is véletlen, hogy épp Worcesterből, Aldred püspök székhelyéről ered az első híradás Edwardnak Magyarországból családjával való visszatéréséről. Az angol-szász krónikának worcesteri változatában találjuk a következő versbe szedett feljegyzést 1057. alatt: «Ez évben jött Eadward Atheling Angliába. Fia volt Eadward testvérének, Eadmundnak, kit vitézsége miatt Ironside-nek neveztek. Ezt az Athelinget Cnut király Magyarországba küldte, hogy ott eltegyék láb alól; de ő itt derék férfivá serdült fel Isten akarata szerint, itt a *császár rokonát* kapta feleségül és tőle szép nemzedék származott: neve Agatha volt . . .»³ Ez az első történeti feljegyzés, mely-

¹ MLVIII. Aldredus Wigorniensis episcopus . . . Herimanno cujus supra meminimus reddito, mare transiit et *per Hungariam* profectus est Hierosolimam; quod nullus archiepiscoporum vel episcoporum Angliae catenus dinoscitur fecisse. Florence of Worcester 609. (id. kiad.)

² L. Florence of Worcester, 614—615.

³ MLVII. Her com Eadward Atheling to Englelande. Se waes Eadwerdes brothor sunu kynges. Eadmund cing Irensid waes geclypod. For his snellscipe. Thisne aetheling Cnut haefde forsend on Unger-

nek hitelességében kételkedni nincsen okunk. Hisz tudjuk, hogy a híres angol-szász krónika feljegyzései egykorúaktól, az események szemlélőitől és tanuitól származnak legnagyobb-részt.¹ Aldred környezetéből származik kétségtelenül a worcesteri feljegyzés az 1057-i esztendőből. Feltűnő, hogy Agatha, a mi Margitunk édesanyja úgy szerepel, mint a császár rokona (caseres maga). Magyar származásáról nincsen szó. De ez angol szempontból érthető is. Ha feltesszük, hogy Agatha Szent István és Gizella leánya, természetesen egyúttal rokona, illetőleg unokahúga Szent István sógorának, II. Henrik német császárnak is. Agathának és evvel együtt gyermekeinek, főleg Eadgar trónörökösnek, a német császárral való rokonsága jó ajánlólevél volt abban a korban, melyben, mint látni fogjuk, az angol politika tudatosan kereste a német császári házzal való barátságot. Az evvel való vér-rokonság külön súlyt adott Eadgar trónörökös ügyének, nagyobb tekintélyt kölcsönzött neki is, testvéreinek is, mint ha csak az Angliában kevésbé ismert magyar királytól származtatták volna édesanyját, Agathát. Ez — azt hisszük — a magyarázata annak, hogy már az első feljegyzés is oly kifejezetten hangsúlyozza Agathának a «császár»-ral való rokonságát.

A következő feljegyzés ismét Worcester felé vezet, bizonyosága annak, hogy ott tudtak legtöbbet Edward családjáról Aldred követjárása révén. A krónikás ezúttal ismeretes : ez pedig Florence of Worcester.² A számkivetett királyfiakról azt tudja, hogy a svéd király őket a magyar királyhoz, Sala-

---

land to beswicane. Ac he thaer getheh to godan men swa him God uthe & him well gebyrede, swath he begeat thaes caseres maga to wife & bi thaere faegerne bearnteam gestrynde. Se was Agathas gehaten. *Anglo-Saxon Chron.*

¹ L. különösen a Hódító Vilmosról írottakat 1087. alatt. *Anglo-Saxon Chron.*

² Életrajzát l. a *Dict. of. N. B.*-ben. 1118-ban halt meg. Worcesteri szerzetes, krónikájának címe: *Chronicon ex chronicis*. A címből is látjuk, hogy műve kompiláció: Marianusból merít, továbbá az angol-szász krónikából, amelynek anyagát más forrásokból is bővíti. Marianus krónikája semmit sem tud az angol-szász hercegekről. *L. Mon. Germ. Hist. V.* 481—564.

monhoz küldi.¹ Az egyik, Eadmund, fiatalon hal meg, a másik, Edward, feleségül veszi Agathát, kitől Margit és Christina leányai, valamint Eadgar fia születik. Szó szerint idézzük Florence idevágó feljegyzését, mert ez kiinduló pontja későbbi tévedéseknek: «Qui (t. i. a svéd király) illos ad regem Hungarorum, Salomonem nomine, misit nutriendos, vitaeque reservandos. Quorum unus, scilicet Eadmundus processu temporis ibidem vitam finivit: Eadwardus vero Agatham, *filiam germani imperatoris Henrici* in matrimonium accepit; ex qua Margaretam, Scotorum reginam, et Cristinam sanctimonialem virginem, et clitonem Eadgarum suscepit».² Itt kétértelműség van, mely félrevezetett kortársakat is, valamint későbbi krónikaírókat és okozója volt annak a zavarnak, mely még ma is homályba rejti Margit, illetőleg Agatha származását. A «germanus» szónak kettős a jelentése: «német» vagy «testvér, közeli rokon, sógor».³ Felületes olvasás szerint Edward, a Magyarországon élő angol királyfi feleségül vette Agathát, Henrik német császár leányát. Ez, mint tudjuk, lehetetlenség. II. Henrik — mert hisz csak róla lehet szó — szent házasetet élt, soha gyermeke nem volt.⁴ Agatha nem lehetett leánya. A «germanus» szó másik jelentését kell olvasnunk és a mondatot úgy értelmezni: Edward pedig Agathát, Henrik császár rokonának (sógorának?) leányát feleségül vette és tőle Margitot, a skótok királynéját, Christine apácát és Eadgard Athelingot nemzette.

A német császárral való rokonságot hangsúlyozza tehát

¹ Salamon tévedés Stephanus helyett. A német császárokat is (II. Henrik és III. Henrik) állandóan összetévesztik az angol krónikák.

² Id. kiad. MLVII. évhez, 594. lap.

³ ... *Germanus* pertinet ad *affinitatem*, *propinquitatem*, *similitudinem*. *Thesaurus Linguae Latinae*, Lipsiae, 1919. *Affinitas* = házasság útján származott rokonság, *sógorság*. A rokonsági viszonyok megjelölése a középkori krónikákban tudvalevőleg nem szabatos. A «germanus» szó is sokféle értelmezést enged meg.

⁴ Hogy egy kései krónikás, John Capgrave szavait idézzük: *Hujus Henrici uxor dicta est sancta Chunegundis... ex consensu utrorumque virgines permanserunt. Liber de Illustribus Henricis. Script Rer. Brit. 7., 15. lap.*

Florence of Worcester is, mert hisz a német császár hatalmas, ismeretes uralkodó volt, a vele való rokonság pedig fölötte kívánatos. Sógora — ha a «germanus» szót így akarjuk értelmezni — a mi Szent István királyunk, kinek Agatha leányát vette el az angol-szász királyfi és így Florence of Worcester feljegyzése Agatháról, mint a német császár unokahugáról, összhangban van az angol-szász krónika idézett, idevonatkozó adatával, mely szerint Agatha: «caseres maga», a császár rokona.

Kérdés, nem önkényes-e a «germanus» szónak megkísérlett magyarázata. Vajjon csakugyan rokont, testvért, vagy sógort kell-e azon értenünk, nem pedig németet? Egy, néhány évtizeddel későbbi krónika, melyre mint elsőrangú forrásra még vissza kell térnünk, Aelred rievaulx-i apát krónikája, analóg kifejezést használ ugyancsak Agathára vonatkozóan. Miután az angol király követsége történetét a német császárnál elmondta, elmeséli azt is, hogy a császár a követet hosszú ideig ott tartotta, míg a hajókat előkészítették, melyeken Edwardot feleségével és gyermekeivel Angliába küldik: «Imperator... Eadwardum cum uxore sua Agatha germani sui filia liberisque eius, Edgar Edeling, Margareta atque Christina, ... ad Angliam mittit».¹

Nyilvánvaló, hogy a «germanus» szó semmiesetre sem németet jelent itt és hogy Florence of Worcesternél is «rokon»-t, esetleg «sógort»-t kell olvasnunk. A kértételműség Worcester krónikájában azonban megmaradt és annál inkább téveszthetett meg későbbi krónikásokat, mivel szó szerint volt szokás a krónika elbeszélését átvenni. Így Simeon of Durham sokszor idézett híres krónikája is Agatha származására nézve csak a Florence of Worcesterstől tudottakat ismétli és azért idevágó feljegyzésének — a krónika egyéb fontossága mellett — sincs történeti értéke.²

¹ Beati Aelredi Abbatis Rievallensis opera omnia. *Patrologia*. 1855, CXCv. 734.

² Simeon of Durham életéről igen keveset tudunk. Tán 1138 előtt halt meg. *Historiae Regum Anglorum et Danorum* című krónikájában kétségtelenül legérdekesebbek azok a részletek, melyek a durhami kolostor (Észak-Anglia) pusztulásáról szólnak. Malcolm

A két legelső feljegyzés szerint tehát, mely a worcesteri kolostorból és végső eredményben magának Aldred püspöknek környezetéből ered, a Magyarországból Angliába került Agatha a német császár rokona. Bár tudjuk, hogy ez csak II. Henrik lehetett, idők folyamán háttérbe szorult és a Szent Henriknél jóval ismertebb hatalmas III. Henrikre gondoltak. Az ő nagy híre, hatalma, dicsősége felette kívánatossá tette a «császár»-ral való rokonságot Angliában. Nem meglepő ennek a rokonságnak hangoztatása, nemcsak Henrik német császár nevének fénye, varázsa miatt, hanem azért sem, mert az angol politika Hastings előtt tudatosan kereste a kapcsolatot a német császári birodalommal. Ennek első jeleit már Nagy Kanut idejében látjuk, ki Gunhild leányát Konrád fiának, a későbbi III. Henrik császárnak adta feleségül. Ez 1036-ban történt, Gunhild azonban már 1038. július 18-án meghalt, mielőtt férje a császári koronát viselte volna. Amikor III. Henrik lett a német császár (1046), akinek akaratától függött a pápai szék betöltése, melyen egyideig rokona, IX. Leó uralkodott, az angol politikai tájékozódás a német császár birodalma felé is megerősödött. Angol főpapok elmennek a pápa által egybehívott zsinatokra (Rheims, Mainz), német papokat hívnak Angliába, kiknek magas méltóságokat, főpapi hatalmat adnak, az angol nemzeti párt — mintegy ellensúlyozni akarván Hitvalló Edwardnak a normanok felé hajló politikáját — céltudatosan mélyíti és terjeszti ki a német birodalommal fennálló kapcsolatokat. Főleg Harold, a későbbi király volt szószólója annak az irány-
nak még akkor is, mikor a hatalmas III. Henrik már meghalt. A Németország felé forduló nemzeti párt rokonszenve, melynek Hastings után is Aldred volt a feje, megérteti velünk, hogy éppen a worcesteri krónikákban találjuk Agathának s a jövődöbéli angol királynénak a német császári házzal való rokonságát ilyen hangsúlyozott formában. Ha — csak feltételesen írjuk még — a magyar király leánya volt is, mint a császár közel rokonának súlyban, jelentőségben sokkal

---

skót királya, Margit férjére igen nehéz szívvel gondol, kemény szavakkal ostorozza kegyetlenségét. *Script. Rer. Brit.* 75. I—II.

nagyobb a jövődöbeli angol királlyal, a mi Edward hercegünkkel való házassága. Mert ez a császár oly nagy, hogy hatalma még Rómáénál is nagyobb. Szinte büszkélkedve hangsúlyozza az angol-szász krónika, egy helyen, mikor Margitnak a német császárral való rokonságát említi: «Henrik császárnak Róma fölött hatalma volt».¹

Megtévesztőleg hathatott Aldred kölni követjárása is azokra, kik az események összefüggését nem ismerték. Miért ment a worcesteri püspök a császárhoz, mikor az angol-szász herceg Magyarországon volt? Bár ismerjük a küldöttség célját, mégsem tudjuk, hogy Aldred követsége, majdnem egy évig tartó távolléte miért nem járt közvetlen eredménnyel. III. Henriknek meg kellett halnia, mielőtt Edward királyfi, a császár halálát követő évben, 1057-ben visszatérhetett Angliába. Ebből arra lehet következtetni, hogy a német császár a visszatérést nem kívánta. Ha Agatha, Edward neje, csakugyan Szent István leánya, akkor a nagyravágyó német császár pártfogoltjának, Péternek megvakíttatása és meggyilkolása után bármikor találhatott ürügyet és alkalmat a magyar trónöröklés rendjébe való beavatkozásra. Ez a körülmény tán megmagyarázná tartózkodását az angol kérelemmel szemben.²

Eddigi fejtegetéseinkben azt láttuk, hogy a legrégebb feljegyzések Agatha származásáról határozatlanok, megtévesztők. Florence of Worcester kétértelmű kifejezése még inkább növelte a rejtélyt, hisz a jobban tájékozott szerzeteskrónikások jól tudták, hogy II. Henrik német császárnak nem volt gyermeke. Lehet, hogy ez az ellentmondás volt kiindulópontja egy igen híres, jólértesült krónikás tévedésének, ki Agatha származására magyarázatot keresett és talált. Ez William of Malmesbury, kinek *Gesta Regum*-ja a XII.

¹ «Hire modor cynn gaeth to Heinrice casere, *the haefde anwald ofer Rome*». Anglo-Sax. Chron. Mon. Germ. XIII. 116.

² Van arra adatunk, hogy Aba Sámuel idejében a német császár egy pannoniai hereget akart magyar királynak megtenni (Gombos F. Albin szíves közlése). Vajjon lehetséges-e, hogy ez a mi Edwardunk lenne? Nem tudjuk, de Ordericus Vitalis és Gaimar később tárgyalandó krónikája megengedne ilyen feltevést.

század első felének tán legnépszerűbb és legelterjedtebb krónikája. E soká híres mű első két könyvében aránylag kevés a Malmesbury kezétől származó kiegészítés, a III. könyv azonban (1066—87-ig) elsőrangú történeti forrás. Az angol-szász hercegek történetét természetesen Malmesbury is ismeri. Nevük nála Edwin és Edwardus. A húnok (magyarok) királyához jönnek, az ő udvarában tartózkodnak. Az idősebb nemsokára meghal, a fiatalabb, a többször említett Edward herceg Agathát, a *királyné hűgát*, veszi feleségül.¹

Malmesbury tévedése nyilvánvaló. Gizella királynénak hűgáról mitsem tud a történelem, de ha lett volna is, akkor körülbelül 20—22 évvel idősebbnek kellett volna lennie Edward hercegnél. Gizella királyné atyja, Henrik, 995. aug. havában halt meg. Malmesbury Agathájának tehát 1017-ben, mikor Edward alig lehetett több 1—2 évesnél, legalább is 22 évesnek kellett volna lennie . . . Krónikásunk vagy téved, vagy szándékosan változtatott, hogy a császárral való rokonságot valamiképpen megmagyarázza.

A legrégebb feljegyzések szerint tehát Agatha

a) a német császár rokona (angol-szász krónika),

b) a német császár közel rokonának (sógorának?) leánya (Florence of Worcester, utána Simeon of Durham és

mások).

A két változat között nincsen ellentét és végül

c) Agatha a magyar királyné hűga. Ez nyilvánvaló tévedés.

Az egyik változat (a) általános, — a másik (b) kétértelmű, a harmadik (c) pedig kimondottan téves — és ilyenképpen nem is lep meg az a sok ellentmondás, amelyet későbbi krónikákban találunk Agatha, illetőleg Margit leánya származására nézve. A XII. század második felében, a XIII. és a XIV. században a krónikások jóformán csak általánosat vagy téveset vehettek át az eddigi tárgyalt forrá-

¹ «Minor Agatham reginae sororem in matrimonium accepit.» *Script. Rer. Brit.* 90. I. 218. Több tévedés nyilvánvaló Malmesbury-nél: az idősebb királyfi neve a többi forrás szerint Eadmund. Ők maguk nem mehettek («Hunorum regem petierunt») a húnok (magyarok) királyához, hisz egészen kicsik voltak.

sokból és tán ez a magyarázata annak, hogy Margit anyai származását mindmáig nem ismerjük.¹

¹ A szokatlanul gazdag anyag mellett sem találunk jelentősebb új mozzanatot Agatha származásáról. E feljegyzéseknek a mi kérdésünkre vonatkozólag semmiféle bizonyító erejük sincsen. Ez okból nem térünk a későbbi krónikák anyagának részletezésére és e helyett általánosságban csak a Roll's Series (*Script. Rer. Brit.*) gazdag gyűjteményére, Roger Twysdenre (*Historiae Angl. Scriptores* X. Londini MDCLII.) utalunk. Feltűnő eltérés Roger de Hovedennél (megh. 1201 körül) van, ki szerint Eadmund fiai *Oroszországba* menekültek Kanut elől. Hasonlóan ír Adamus Bremensis, az — úgy látszik — egyedüli egykorú német krónikás, ki az angolszász királyfiakról megemlékezik: «Frater Adelradi Emund, vir bellicosus, in gratiam victoris veneno sublatus est; filii eius in *Russiam* exilio dampnati . . . (1069—75 körül írt. *Mon. Germ. Hist.* VII. 342.). Bár kétségtelenül tudjuk, hogy a királyfiak Magyarországon éltek, Adamus Bremensis feljegyzésének tán van annyi alapja, hogy Oroszországon át vitték a fiúkat Magyarországba. Az angolszász krónika határozottan mondja, hogy Edward Magyarországon serdült fel («he *thaer getheh* to godan men»), Florence of Worcester is úgy tudja, hogy régóta élt Magyarországon («Clito Eadwardus. . . de Hungaria, quo *multo anno*, ut praediximus, in exilium missus fuit, Angliam venit». Id. kiad. 608.) Gaimar szerint öt napig utazik Oroszországon át, hatodik napon érkezik Magyarországba:

K'en sul cinc jurs passant Susie,
E vint en terre de Hungrie.
Le siste jur est arivez
De Suz Gardimbre, la citez . . .

(Id. kiad. 4581 és kk. sorok.)

E legrégebbi, részben jól értesült feljegyzésekkel szemben elesik az a feltevés, hogy a királyfiak Oroszországban nevelkedtek volna. V. ö. Karácsonyi János tévedését: *A magyar nemzet áttérése a nyugati kereszténységre*. 1927. 109—10. l. Egy másik eltérés a legrégebbi forrásoktól: Robert of Gloucester (1260—1300 között) és Wyntoun skót krónikája szerint Eadmund, az idősebb királyfi a magyar királylányt, Edward pedig a német császár rokonát, Agathát veszi feleségül. Ez a változat leelőször Aelred később idézendő krónikájában fordul elő, kb. egy századdal az angolszász királyfinak Angliába való visszatérése után. Egykorú és paulo post krónikák mítsem tudnak Eadmund házasságáról és ezért e késő variációhoz fűzött elméleteknek nincsen senmiféle történeti alapjuk.

b) Agatha, a magyar király leánya.

Azon krónikákkal szemben, melyek Agathának a német császári házzal való rokonságát domborítják ki és amelyekből magyar származásra legfeljebb következtetni lehet, vannak jól ismert és nálunk egyáltalában nem ismert feljegyzések a XII. század első feléből, melyek Agathát minden kétséget kizáróan a magyar király — tehát Szent István — leányának mondják. A legismeretesebb Ordericus Vitalis elbeszélése.¹ Életrajzi adatait tőle magától ismerjük. Tudjuk, hogy Angliában született (1075), ahonnan tízéves korában Normandiába, a saint evrouli kolostorba került. Nagy történeti művét ott 1124 és 1142 között írta meg. Ordericus ilyenképpen kortársa Florence of Worcesternek, William of Malmesbury-nak, de a norman kolostorban természetesen egészen más forrásokból szerkeszti *Historia ecclesiasticá*ját, mint a worcesteri és malmesbury-i szerzetesek. Saint Evroul-apátságban nemcsak kéziratokat, krónikákat láthatott, másolhatott,² hanem alkalma volt a világ eseményeiről is sokat hallani. Előregedett lovagok, kik kereszties hadjáratokban, olaszországi expedíciókban, Hódító Vilmos vagy fiainak hadjárataiban vettek részt, zarándokok, kik a Szentföldről érkeztek, szívesen keresték fel a nyugodalmas apátságot, mely Angliával is, Olaszországgal is állandó összeköttetéseket tartott fenn. És bár a *Historia Ecclesiastica* «mindent feláldoz annak, hogy érdekesen meséljen» és sokszor a képzeletre bízta magát, ha egy-egy esemény elbeszélése bizonyos kikerekítést kíván, azért mégis kétségtelen, hogy írója igen szorgalmas anyaggyűjtő, aki sokat hallott és tudott kora és a közelmúlt eseményeiről. Aránylag sokat tud a Magyarországon számkivetett angol-szász hercegekről is. Szerinte Kanut király a két királyfit Dániába küldi, ahonnan a magyar királyhoz kerülnek. Eadmund meghal, Edward pedig

¹ *Orderici Vitalis Angligenae coenobii Uticensis monachi Historia ecclesiastica*. Patrologia CLXXXVIII. *Mon. Germ. Hist.* XX. 50—82. XXVI. 11—28.

² *Orderic Vital et l'Abbaye de Saint Evroul*. Alençon, 1922. I. Ouvrages consultes par Orderic Vital. 40—61. I.

a magyar király leányát kapja feleségül és — meglepő fordulat! — a magyarok fölött uralkodik.¹

Itt két mozzanatot kell kiemelnünk: Ordericus Vitalis szerint Agatha a magyar (hún) király leánya, ami, mint láttuk, egyáltalában nincsen ellentétben az angol-szász krónika és Florence of Worcester előadásával, hisz mint Szent István lánya rokona a német császárnak, Szent István sógorának, itt tehát kiegészítő magyarázatát kapjuk az előbbi krónikák általánosságának, melyek Agathának csakis a német császári házzal való rokonságát emelik ki. A másik mozzanat, hogy Edward, Margit atyja, a magyarok (húnok) királya volt.² Ennek a történeti naívságnak tán mindössze annyi alapja lehet, hogy a magyar király országának bizonyos kisebb területét adhatta az angol-szász hercegnek lakóhelyül.² Ha a magyar király csakugyan adott bizonyos területet Edward hercegnek, akkor talán van alapja annak a feltevésnek is, hogy az angol-szász herceg lakhelye Baranyában lehetett és hogy Püspök-Nádasdon kell keresnünk Margit szülőhelyét. Ennek az ötletnek alapja egy 1235-i oklevél, mely egy baranyamegyei részt «terra Britannorum»-nak mond. Rézbányay nézetének van valószínűségi alapja, arról azonban, hogy Imre halála után Agatha férjének trónrajelöltsége bármily formában szöbakerült volna, mitsem tudunk.

¹ Canuthus . . . Eduardum vero et Edmundum filios Edmundi, elegantes albeolos, in Daciam relegavit, et Sueno regi Danorum fratri suo, ut eos interficeret, mandabit. At ille generosus et innocentes pueros nequiter necare contempsit, sed orta occasione regi Hunorum illos quasi nepotes suos obsides dedit. Ibi Eadmundus clito immatura morte obiit. *Eduardus vero Dei nutu filiam regis in matrimonium accepit, et super Hunos regnavit.* Edgarum vero Adelinum, et Margaritam reginam Scotorum, et Christianam sanctimoniam genuit . . . Orderici Vitalis Angligenae coenobii Uticensis monachi *Historia ecclesiastica.*

² Edgar Atheling életéről, Hastings utáni sorsáról, szentföldi útjáról is sokat mesél krónikájában. Következétesen úgy említi, mint a húnok királyának fiát. Margitról is írja: Hae minirum filia fuit *Eduardi regis Hunorum*, . . . et exsul conjugem accepit cum regno filiam Salamonis regis Hunorum. 745. l. 619—622. l.

³ De v. ö. jegyzetünket a német császár királyjelöltjéről 292. l.

Ordericus Vitalisnak ezen érdekes, bár jól ismert elbeszélése nem magában álló. A látszat szerint függetlenül tőle, de erősen romantikus kiszínezéssel, körülbelül ugyanabban az időben, Észak-Angliában ír ó-francia nyelven verses krónikát Geoffrey Gaimar.¹ Történeti értéke ennek a műnek, mely észrevehetőleg költői hatásra is törekszik, kétes, forrásait az egy angol-szász krónikán kívül nem ismerjük, bár többször hivatkozik előttünk ismeretlen krónikára, tán elveszett északangliai feljegyzésekre. De mivel meglepő egyezéseket látunk — a költői eltérések mellett is — Ordericus Vitalis krónikájával, érdemesnek tartjuk Gaimar versére is a figyelmet felhívni.

Magáról Gaimarról keveset tudunk. Bizonyára normandiai származású, aki Anglia északi részében (Lincolnshire-ben) élt és dolgozott. Ralf Fitzgilbert feleségének, Custance-nak kérésére írta meg verses történetét, ez a Fitzgilbert pedig barátja volt Walter Especnek, ki Rievaulx-apátságot alapította Yorkshire-ben. Tőle kapott könyvet Custance közvetítésével Gaimar. Érdekes mozzanat ez a közvetett kapcsolat a rievaulxi apátsággal, mert, mint látni fogjuk, épp ott a skót királyi családdal, Margit fiaival való személyes ismeretség alapján biztosabban tudtak Margit származásáról, mint bármely más kolostorban. Ezt kell előrebocsátanunk, ha Gaimar sok tekintetben kétes értékű verses krónikájának idevágó részleteit idézzük. Az Especkel való közvetett ismeretség, kapcsolata a nevezett apátsággal, az északangliai, valamint a skóciai események gazdagabb ismeretét eredményezte. Malcolmról s Margitról, fiaikról is bőségesen értesülhetett Gaimar krónikájának tanúsága szerint. Feltűnő az is, mily terjedelmesen, mily gazdag kiszínezéssel ír a Magyarországra szakadt angol-szász herceg szerencséről.²

A két kis fiút Gaimarnál a királyné tanácsára küldik idegen országba. Walgar dán nemesre bízzák a gyermekeket, ki őket Dániába viszi, hol néhány évet töltenek. Mivel azon-

¹ L. *Estoire des Engles* . . . Maistre Geffrei Gaimar. *Mon. Hist. Brit.* 764—830. és *Script. Rer. Brit.* 91. I—II.

² L. különösen a 4581. sortól kezdve.

ban a fiúk itt is veszedelemben forognak, Walgar Oroszországon át Magyarországba viszi őket a magyar királyhoz és királynéhez. Ők a dán nemest már régebbi időkben ismerték, azt is tudták, hogy a kis fiúk Anglia trónjának jövőbeli örökösei. A magyar király szívesen fogadja őket, pártfogását ígéri. Ott nevelkednek a királyfiúk, Eadgar, mikor 19 éves elmúlt, beleszeret a magyar király leányába, feleségül kapja, miután előbb kedvese volt (!). A király összegyűlt alattvalói előtt férjhez adta Edgarhoz leányát és mindenkinek tudtára hozta, hogy mivel fia nincsen, Edgar lesz majd örököse.¹ Ettől az Edgartól és feleségétől, a magyar királyleánytól származik Margit királyné, kinek Skóciába való érkezéséről, házasságáról Malcolmmal, hat fiáról annál is inkább emlékezik meg Gaimar, mivel ők a régi angol királyok leszármazottjai Margit királyné által. Érdeemesnek találjuk a megemlítésre, hogy az ó-francia vers egy — más krónikában nem található — epizódot mesél Hitvalló Eduard életéből. Normandiából, mielőtt angol király lett volna, állítólag Magyarországra jött, hogy unokaöccseinek, kik a magyar trón örökösei, segítségére legyen Velecase népe ellen.² A fantasztikusan kiszínezett történetből a következő mozzanatokat emeljük ki: Agatha a magyar király leánya, férje, az angol-szász herceg úgy szerepel, mint a magyar trón örököse, mivel a magyar királynak nem volt fia. Ezekben mindenestre érdekesen találkozik Gaimar a Normandiában élő Ordericus Vitalis idevágó feljegyzéseivel.

¹ Li reis sa fille a Edgar donat ;
 Veanz sa gent cil l'epusat ;
 E li reis a fist tuz saver,
 Apres son jour sait Edgar heir.
 Puis k'il n'ad fiz, de li hair fist,
 Pur sa ainé fille k'il prist.

² Eadward . . . Alez estait en Hungrie,
 A ses cosinz en aie,
 A une guere k'i avaient : .
 Cels de Velecase la fesaient.

A *Script. Rer. Brit.* II. 151. l. jegyzete szerint itt tán célzás van Szent István valamelyik legutolsó háborújára.

Mellőzve itt is későbbi, hasonló felfogással írt krónikákat, melyek amúgy is csak régebbi feljegyzéseket, esetleg szóbeli hagyományokat örökítettek meg, és így közvetlen történeti értékük nincs,¹ szembeállítjuk mármost az eddig tárgyalt legrégebb feljegyzéseket abból a korból, kb. a XII. század feléig, amikor kortársak tudása és tanúskodása is még élő forrása lehetett a történeti közhitnek. Két típusát állapíthatjuk meg a Margit származására vonatkozó változatoknak: az első, mely Agathának a német császárral való rokonságát hangsúlyozta, worcesteri feljegyzésekre megy vissza, végső eredményben Aldred worcesteri püspök közvetlen környezetéből származik, a másik változat nem a német császári házzal való rokonságot hangsúlyozza, hanem a magyar királytól való egyenes leszármazást. A két variáció közötti ellentét, mint említettük, csak látszólagos, lényegileg fedik egymást, hisz ha Agatha Szent István és Gizella leánya, természetesen közel rokona, unokahúga II. Henrik német császárnak. A genealógiai törzs ugyanaz, csak más-más ágról nézték.

*

A kérdés már most csak az, hogy a legelső krónikákon kívül, melyeket akkor írtak, mikor Szent Margit gyermekei még éltek, van-e még más, *személyes* érintkezésen alapuló feljegyzés a híres, már akkor is szentnek tartott skót királyné származásáról? Van-e az eddigi feltevéseken kívül meggyőzőbb erejű bizonyíték Szent Margit magyar eredetéről?

A skót királyné életét, csodás tetteit megírta gyóntatója, a sokat vitatott Turgot durhami szerzetes, későbbi st. andrews-i érsek.² Ezt az életrajzot, melyet az *Acta Sanctorum*-ból ismerünk, Matild királyné, szent Margit leánya meg-

¹ Hector Boece: *The Buik of the cronicles of Scotland* (angolra fordítva). *Script. Rer. Brit.* 6. II. 659. és kk. lapok. Hosszasan meséli el Walgarus követjárását a két királyfival Magyarországra Salamon királyhoz. Az idősebb meghal, az ifjabb, Eduard, nőül veszi a magyar király lányát, Agathát. Boece életét, munkája történeti értékét l. a *Dict. of Nat. Biogr.*-ban.

² Életrajzát l. a *Dict. of Nat. Biogr.*-ben.

bízásából írták és ez feltétlenül hiteles adatot tartalmazna Margit anyai származásáról is. De erről semmiféle megemlékezés itt nincsen, csupán csak atyját, Edwardot, ill. nagyatyját, Edmundot, említi. Az *Acta Sanctorum* tehát semmit sem árul el Margit anyai származásáról, fontosnak csak az atyai származás látszott, az, hogy Margit az ősi királyi ház sarja.¹ Turgot életrajza tehát nem igazít útba, más nyomon kell keresnünk.

Első életrajzírói közül ismerünk még olyan kortanút, ki Margit fiaival való benső ismeretsége és bizalmas barátsága alapján feltétlenül tudott a nagy királyné származásáról. Ez pedig Ethelred vagy Ailred (1109?—1166). Dávid király, Margit legifjabb fia, udvarában nőtt fel, a skót király fiával együtt.² Alázatosságáról, jóságáról, nagy tudományáról híres ember lett Ethelredből, kinek királyi barátja püspökséget szánt, de ez meglegedett a rievaulx-i apátsággal. Ez a nagy-hírű ember,³ ki világot is látott, hazája viszonyait is jól ismerte, királyi jötevőjével nemcsak az egyházat érintő kérdésekről szokott beszélgetni, hanem — mint tőle magától tudjuk — Dávid sokszor mesélt kedvelt apátjának a királyi családban történt eseményekről és érdekességekről. Ismételten hangsúlyozza Ethelred, hogy magától a királytól hallotta ezt vagy azt, saját szemével látta («vidi oculis meis»), amit az olvasó épülésére ír. Kétségtelen, senkitől sem nyerhetünk oly megbízható értesülést, mint a rievaulx-i apáttól, Szent Margit fiának bizalmas barátjától. Vajjon tud-e valamit Ethelred Margit anyai származásáról? A *Genealogia Regum Anglorum* c. művének ajánló levelében Henrik herceghez, a

¹ Vita Auct. Theodorico Monacho Dunelm. Confessario ipsius Sanctae . . . Margitot 1250-ben avatták szentté.

² Margit hat fia közül hárman voltak egymás után Skócia királyai, Dávid, a legfiatalabb, méltó fia szent anyjának, 1124-től 1153-ig uralkodott. Az ő fiával együtt nőtt fel Ethelred: «cum quo . . . vixi et puer cum puero crevi, cujus etiam adolescentiam agnovi, quam . . . sicut patrem suum quem prae cunctis mortalibus dilexi, — nunquam mente vel affectu reliqui . . .» mondja később idézendő *Genealogiájában*.

³ 1191-ben avatták szentté. Művei a *Patrologia* kiad. jelentek meg. (CXCv. Beati Aelredi Abbatis Rievallensis opera omnia.)

későbbi Plantagenet-királyhoz fordul, arra biztatván a jövődöbeli angol uralkodót, hogy legyen méltó nagy rokonához, Dávid királyhoz, kinek utolsó óráit, halálát — non historiando, sed lamentando — meséli el. Halálos ágyához hozták Margit királyné híres fekete kis keresztjét, drága örökségét a királynénak, ki — mint Ethelred megjegyzi — *angol és magyar királyok* nemzetségéből származik.¹ Itt van a megerősítése annak, amit eddig a legrégebb feljegyzéseknek összehasonlítása alapján sejtettünk. Ethelred értesülése Margit anyai származásáról kétségtelenül Dávid király környezetéből, tán magától a királytól ered, ebből pedig az következik, hogy maga a királyi család a magyar királytól (tehát Szent Istvántól) tartotta magát anyai ágon leszármazottnak. A rievaulx-i apátnak ezen közlése szubjektív jellegű, és mint ilyen, megbízhatóbb tanúskodás más krónikából mechanikusan és akárhányszor tévesen átvett feljegyzésnél.² Tökéletes

¹ Hanc religiosa regina Margareta, hujus regis mater, quae de semine regio Anglorum et Hungariorum exstitit oriunda, allatam in Scotia quasi munus haereditarium transmisit ad filios . . . (*Genealogia* id. kiad.)

² Ethelred (Aelred) maga is kompilált rövid krónikát Genealogiájában, («Sicut igitur in veracissimis et antiquissimis historiis vel chronicis potui reperire . . .») e feljegyzései azonban másodkézből vettek, egymásnak ellentmondók, forrásérték szempontjából nem jöhetnek számításba. V. ö. az ellentétet: «Rex Hungariorum . . . Edmundo filiam suam dedit uxorem; Edwardo filiam germani sui Henrici imperatoris in matrimonium junxit . . .» (733) és alább: «Imperator Edwardum cum uxore sua Agatha germani sui filia liberisque ejus ad Angliam mittit . . .» (734). Ethelred napjaiban a monda már szövögette szálait. Az idősebb királyfőről, Edmundról valamennyi régebbi feljegyzés azt tudja, hogy korán halt el (Ordericus Vitalis szerint is «immatura morte»). Házasságáról sehol nincsen szó. Ethelred különféle, egymásnak ellentmondó forrásokból merít, nyilvánvaló, hogy itt maga sem tud eligazodni. Forrásértéke csak szubjektív megjegyzésének van: «Margareta, hujus regis mater, quae de semine regio Anglorum et Hungariorum exstitit oriunda». Margit királyi fiától hallhatta, kinek elbeszéléseire — családi körből is! — sokszor szokott hivatkozni («illius referam opus, quod ex ore . . . David regis audivi . . . 716., ejus opus quod nobili rege David referente cognovi, legentibus declarabit . . .» 735. Meghitt viszonyát a királyhoz l. a 715—6. lapokon: «Ego autem . . . memor beneficiorum tuorum, dulcissime domine et amice, quae mihi ab ineunte aetate impendisti, . . . memor bene-

összhangban van jóformán mind avval, amit a legrégebb krónikákban olvasunk Agatha származására vonatkozólag. Ezek szerint tehát Szent István leánya. És evvel közös nevezőre kerül az első feljegyzések minden változata, látszólagos ellentmondása, melyek egyedül ennek a feltevésnek alapján egyenlítődnek ki. Ez a magyarázata azután annak is, ami egyébként érthetetlen volna, hogy Szent István halála után is Magyarországon maradt Edward angol-szász királyfi családjával 1057-ig, mindaddig, míg az angol trón örökösét Angliába nem hívják; ez a magyarázata, hogy a hastingsi vihar után, mikor a királyi család ügye Angliában reménytelennek, elveszettnek látszott, az özvegy Agatha gyermekeivel *Magyarországba* akart visszahajózni. (Mit keresett volna egy német hercegleány Magyarországon? Nem természetes volna-e, hogy a német császár oltalma alá menekül?) E feltevés alapján megértjük azt is, hogy miért kísérte ki oly sok magyar nemes — állítólag maga I. András magyar király természetes fia is — a királyi családot Angliába, majd pedig Skóciába. A tények egybekapcsolódó logikája tehát azt látszik bizonyítani, hogy Agathát Szent István leányának kell tartanunk. Ez a végső következtetése mindannak, amit e bonyolult kérdésről tudunk, e feltevésben találkoznak a származás kérdésének összekuszált szálai. Ha ez így van, és mai tudásunk szerint ebben kételkedni nincsen okunk, akkor Magyarország nemcsak nagy királynét, nemzeti védőszentet adott Skóciának, hanem Margit leánya, Matild útján közvetve elősegítette az angol-normann kibékülést is, és Szent Istvánunkban őst adott a legnagyobb angol dinasztiának, a Plantageneteknek, kiknek ereiben — anyai ágon — Árpádok vére is folyt.

III. Magyar nemesek Skóciában.

Ismeretes, hogy Agathával együtt több magyar nemes ment ki Angliába (1057-ben), majd pedig Skóciába, akik

volentiae qua in ommibus petitionibus exaudisti, memor amplexuum et osculorum in quibus me . . . dimisisti . . . stb.) — Dávid király kétségtelenül úgy tudta, hogy angol és *magyar* királyi nemzetségből származik. Ethelred értesülése királyától eredhet.

soká viruló, híres skót családoknak lettek ősei. Boece verses krónikájában öt ilyen családot említ: a Giffurd-, Maule-, Borthuik-, Fethikran- és Chreichtoun-családokat, melyek a távoli Magyarországból származtak és Malcolm királytól gazdag adományokat nyertek, pénzben és földben.¹ Idevonatkozólag még hiányzik a részletkutatás, mely pedig érdekes eredményekkel járhatna magyar szempontból, de a névsor nem is teljes, mert kimaradt belőle két híres nagy család, mely szintén a Skóciába vándorolt magyaroktól származtatja magát: a Leslie- és a Drummond-család.² Bennünket e dolgozat keretében az utóbbi érdekel. Ez a híres család, mely a Stuartokkal is tart rokonságot, a Magyarországból való Mauritiustól, egy előkelő nemes embertől származtatja magát.³ Bátor és erős ember volt Mauritius, ő mentette meg Agatha családját, mikor a vihar Skócia partjai felé sodorta hajójukat. Margit kérésére Malcolm király nagy földet adományozott neki, ugyanakkor kapja a Drummond nevet és skót nemesi címet is: három hullám jelképezi a tengeri ve-

¹ Giffurd Maule, Borthuik also,
Fethikran, Creithoun, all thir and no mo.
Fyve of thir last, alss far as I can spy,
Come with this Edgar *out of Ungary* . . . Id. kiad.

Horvát István (*A Skóciai régi magyarok*, Hasznos Mulatságok. 1828. I. 313—315.) felhívja a figyelmet a régi skóciai magyarokra. Egy angol főnemes báró Podmaniczky Józseftől párizsi tartózkodása alatt azt kérdezte, nincsen-e valamely nyoma a magyar történelemben annak, hogy magyarok Angliába költöztek. Ő levéltárából be tudja bizonyítani, hogy ősei magyarok voltak. «Arra illő figyelmezni . . . az angoly kutfő és a Magyar Történelemnek velősebb esmérete ezen elavult régiségekre is képesek napfényt eresztetni.»

² Venere etiam ex Ungaria cum Agatha complures, ut Crychtoun, Fodringhame, Giffert, Maulis, Brothik, et alii: inter quos Bartholomaeus Leslie, generis nobilitate animique insita magnitudine praestans . . . *De origine Moribus et rebus gestis Scotorum* libri decem. Authore Joanne Lesleo, Episcopo Rossensi, Romae MDLXXVIII.

³ *The Genealogy of the Most Noble and Ancient House of Drummond*. By the Hon. William Drummond, 1681. (Újból kiadva korlátozott példányszámban, Glasgow, 1889.) Sir Eric Drummond, a Népszövetség volt főtitkára is e családból származik.

szedelmet, melyből a menekülő családot kimentette. Ez a Mauritius Drummond hűséges kísérője volt Malcolm királynak, kivel együtt esett el 1093-ban.¹

Wertner Mór szerint² György fia volt, ki némelyek szerint András és Béla fivére, mások szerint Andrásnak fia. Thuróczi krónikájából tudjuk, hogy I. András királynak volt egy György nevű törvénytelen fia, egy Maróton lakó kedvesétől.³ Valószínű, hogy idősebb volt Salamonnál és Dávidnál, András törvényes fiainál.⁴

Ha igaz a Drummond-család ősrégi hagyománya, hogy Mauritius a tengeri viharból kimentette Agatha családját, nem lehetett fia ennek a maróti Györgynek, hisz 1057-ben ment ki Magyarországból, valószínűleg már felserdült ifjú lehetett. Itt — adatok hiányában — homállyal állunk szemben, amelyen nem tudunk átlátni. Ha igaz azonban az a sokszor emlegetett változat, hogy a skót Drummond-család Georgiustól, I. András törvénytelen fiától származik, akkor ez a Georgius azonos Mauritiussal (Marót-Mauritius?), a *Genealogy* őseivel. És ez esetben Georgius-Mauritius, mint az Árpád-családnak — bár törvénytelen — sarja közel rokonságban állott Margit királynéval. Így érthető volna a Drummondok Franciaországba szakadt ága címerének jellegéje is: Sanguis Regum Hungariae⁵ (Magyar királyok vére), mert hisz a magyar királyok vére folyik ereikben, érthető volna magyar nemeseknek tömeges kísérete Agathával, Angliába, majd Skóciába, a királyi vérből való herceggel egyetemben. Érthető, hogy Margit királyné annyira szívén viselte Mauritius—Georgiusnak boldogulását Skóciában, a családi hagyomány szerint is az ő kérésére tüntette ki annyira Malcolm a Drummond-család

¹ *Genealogy* 18. lap.

² *Az Árpádok családi története*. Nagybecskerek, 1892. 618—619. l.

³ «De concubina autem quam habuit de villa Moroth genuit Georgium.»

⁴ Duxit autem sibi uxorem, filiam Ducis Ruthenorum, de qua genuit Salomonem et David. — Thuróczi.

⁵ I. B. Rietsap: *Armorial Général*. I. kötet. Gouda, 1883. Drummond comtes de Melfort — France.

magyar őst.¹ Hisz vérbeli rokona volt a királynénak. És érthető volna, honnan kaphatta Margit legkisebb fia, a későbbi híres Dávid király Skóciában egészen szokatlan nevét.² Ha *Georgius*, ki magyar krónikák szerint I. András törvénytelen fia, ez a Skóciába kivándorolt Drummond-ős, akkor ő természetes testvére Salamonnak, a későbbi magyar királynak, és öccsének, Dávidnak, ki 3 vagy 4 éves kislány lehetett, mikor Margit szüleivel 1057-ben Angliába költözött. És akkor nem lehetetlen, hogy Margit királyné kis rokona után nevezte el később legifjabb fiát. Itt vannak alig-alig látható szálai ősrégi kapcsolatoknak Magyarország és Skócia között, szálak, melyeknek egy-egy halvány nyoma itt is, ott is, Magyarországnak is, Skóciának is történetében sejthető.

Ilyen vékonyka, inkább csak sejtett, mint észrevett szál az a hasonlóság is, amelyet a legenda Szent István és Malcolm élete ellen törő orgyilkosokról tud. Dávid király mesélte el Malcolm esetét Ethelred apátnak, onnan vette át a középkori krónikák irodalma.³ A skót király élete ellen törnek, akár csak a Szent István-legendában a mi királyunkéra. Malcolm megtudja az ellene készülő összeesküvést, kérdőre vonja az orgyilkost, a bűnös térdreesik, töredelmesen bevall mindent. Malcolm megbocsát neki éppúgy, ahogy Szent István megbocsátott az orgyilkosnak. Itt nem szükséges a Szent István-legendája és a Malcolm-epizód közötti hasonlóságra utalni, itt inkább az a gondolat merül fel, vajjon nem Margittól hallott-e Malcolm szent királyunk nagylelkűségéről és nem ennek hatása alatt cselekedett-e ő is hasonló esetben? Hisz láttuk, hogy mennyire befolyása alá került a skót király felesége szelídlelkűségének.

Valóban emlékei-e ezek a ködbevesző nyomok hajdani kapcsolatoknak Magyarország és a távoli szigetország között? Nem tudjuk. Olyanok, mint az elhomályosuló mécses pislogása vak sötétségben. De mi hálásak vagyunk ezért a parányi fényért is, mely ősrégi korok életére, érintkezéseire vet sokat sejtető világosságot.

FEST SÁNDOR.

¹ A Drummond-család első férfitagjai sokszor kapták a Malcolm nevet. L. *Genealogy*.

² Freemann sem tud arra id. munkájában választ adni.

³ Aelredi *Genealogia*. Id. kiad. 735.

A KARAKTEROLOGIA ALAPKÉRDÉSEI.

— Harmadik közlemény.¹ —

V.

Látjuk, hogy már a karakterologiai tulajdonságok megállapítása igen nagy nehézségekbe ütközik és nem egy bizonytalanságot kénytelen vállalni, mivel teljes kiküszöbölésük úgyszólván lehetetlen. Itt pedig aránylag biztos tapasztalati talajon mozgunk. A nehézségek és a bizonytalanságok ugrás-szerűen megnőnek abban a pillanatban, amikor a karakterologia ötödik feladatkörére térünk át, az egyéniségtípusok megállapítására. Mert hiszen itt csakis tapasztalatilag megállapítható, speciális egyéniségalkatokat kell megrögzítenünk, amelyekben tehát a tapasztalati egyéniségvizsgálat valamennyi nehézsége benne rejlik. Ámde a karakterologiai típusok speciális és mégis egyénfeletti, az egyének kisebb-nagyobb köreire egyetemesen érvényes egyéniségalkatokat jelentenek: megállapításuk tehát nem lehetséges a közvetlen tapasztalástól való bizonyos fokú elszakadás, azon való felülemelkedés nélkül. Ekkor pedig a közvetlen tapasztalás segítségével már nem áll teljes mértékben rendelkezésre, de a szabatosan és szükségképpen belátható, legegyszerűsebb elvek bizonyossága sem érhető el: a speciális egyéniségtípusok nem láthatók be az egyetemes egyéniségalkatok megismerésének aránylag elég nagy bizonyosságával és ezekből az alkatokból le sem vezethetők, azokra maradéktalanul vissza sem vezethetők, mert éppen az empirikus egyéniségtulajdonságoktól függenek és előre meghatározhatatlan számban lehetségesek.

¹ Az előbbi közleményeket lásd a *Budapesti Szemle* 1935. évi 692. és 693. számában.

A karakterologiai típusok köre az a kör, amely a szaktudományokban általában a konkrét tapasztalati adottságok hiperindividuális, de még specifikus összefüggéseinek, viszonyainak, megféleléseinek, törvényeinek, típusainak mindig erősen hipotetikus köre. Mivel pedig a karakterologia mint szaktudomány egyike a legbonyolultabb tárgyú szaktudományoknak, elképzelhető, mennyire bizonytalan és nehéz feladat a karakterologiai típusoknak valóban tudományos jellegű felállítása. És jellemző módon éppen ezen az igen érdekes, de legnehezebb és legnehezebben ellenőrizhető területen burjánzik a modern karakterologiai irodalom legtöbb hajtása; ez egymagában elég igazolása annak a gyanúnak, hogy bizony a gazdag modern karakterologiai irodalom nagy része még csak most van a tudománnyá alakulás folyamatában.

Hogyan képzelhető el mégis a karakterologiai típusok megállapítása és összegyűjtése? Megállapításuk és gyűjtésük első sorban csak alapos, részletes és gazdag empirikus karakterologiai anyaggyűjtésből, egyéni tulajdonságkutatásból eredhet. E mellett azután a közönséges és mélyebb emberismeretben lecsapódott egyéniségtípusok, valamint a szorosan vett karakterologiai vonatkozású irodalomban felmerülő karakterologiai típusok is óvatosan, kellő kritikával felhasználhatók az emberi egyéniségek e mintaparkjának, a karakterologiai típusgyűjteménynek a létesítésében. Mint keret és korlát szolgálhatnak az egyetemes egyéniségstruktúrák, amelyekben belül bontakoznak ki előre meg nem határozható számban az egyéniségtípusok. Először az egyszerűbb, egyegy struktúrán belül meghatározott típusokat kell lehetőleg megállapítani és csak azután lehet e rész típusok bonyolult összeszővődését mindenoldalú egyéniségtípusokká, törvényszerű kapcsolataikat és vonatkozásaikat is vizsgálat alá vonni: ez az utolsó talán a legérdekesebb, de mindenképpen a legnehezebb és a legbizonytalanabb karakterologiai feladat.

A széles tapasztalati megalapozás útján való típusösszeállításra itt semmiképpen sem vállalkozhatunk; csupán néhány jellegzetes példát hozhatunk fel az egyéniségtípusok

köréből. E célból először néhány ismertebb és jelentősebb karakterologiai típustant mutatunk be; legalkalmasabban Kretschmer Ernő típusaival kezdhetjük. Kretschmer *Körperbau und Charakter* (5—6. k. 1926.) című könyvében a testalkat-típusok megkülönböztetéséből indul ki; típusaira klinikai megfigyelések közben jutott és elméletét részletes klinikai kutatással igyekszik támogatni. Három fő testalkat-típust különböztet meg. Az első a leptosom (asthenikus) típus; ez aránylag sovány testalkatú, átlagban rendes magasság mellett; vérszegény, keskenyvállú, vékonycsontú, gyöngye izomzatú, ernyedte, petyhüdt bőrű, keskeny, lapos mellkasú, subnormális súlyú és mellbőségű; ez a típus részben korán öregszik; nőknél gyakran sovány és alacsony növésű.

Arányai:

	Férfi	Nő
Testmagasság	168·4	153·8
Súly (kilókban)	50·5	44·4

Mivel ez a típus lehet teljesen egészséges, jobb a leptosom (keskeny, finomtestű), mint az inkább beteges szélsőségre mutató asthenikus (gyöngye) név.

A második az atlétatípus; arányai:

	Férfi	Nő
Testmagasság	170·0	163·1
Súly (kilókban)	62·9	61·7

Jellemzői a csontváz, izomzat, bőr erős fejlettsége, széles váll és erős mellkas, erős, magas fej, szabad nyak, egyenes fejtartás, plasztikus izomzat, durva csontozat, inkább hosszú kar és lábszár, nagy kéz és láb, normális zsírképződés, durva bőr; a termet nem ritkán a 180 cmt meghaladja, egész megjelenése némileg otromba, nehézkes.

A harmadik főtípus a pyknikus (πυκνός sűrű, tömött, erős); arányai:

	Férfi	Nő
Testmagasság	167·8	156·5
Súly (kilókban)	68·0	56·3

Jellemzői a zsigertartók (fej, mell, has) nagy terjedelme, nem szükségképi, de gyakori hajlam a törzs elhíjasodására,

váll és végtagok vékonyabb alkata mellett; középmagas, tömzsi alak, puha, széles arc, rövid masszív nyakon, hájas has mély, domború mellkas alatt; a végtagok inkább rövidek, puhák, gömbölyűk, kevés izom- és csontrelieffel, sokszor finom, törékeny, kecses jelleggel; a bőr puha, izomzat közép-erős. Gyakori a testsúly fázisos ingadozása lelki fázisváltásokkal kapcsolatban; a jellegzetes alkat inkább csak a 40 év felé alakul ki teljesen és a 60-on túl nem ritkán elmúlik erős involúció következtében.

Meg kell jegyeznünk, hogy megfigyeléseink szerint Kretschmer mindhárom típus átlagsúlyát igen alacsonyan állapítja meg; ezt talán a felhasznált anyag túlnyomó klinikai volta és a némettség háború alatti és utáni súlybeli lefogyása okozza.

A három főtypus mindegyike egészséges, legfeljebb szélsőségeiben — különösen a leptosom, ekkor már asthenikus — beteges hajlamú. Egymásba változatosan átmennek és így egymással bizonyos fokig kombinálódnak is: ezért felismerésük nem mindig könnyű, mivel nem ritkán ellentétes színű, de lényegtelen vonások mögé rejtőzik az igazi típus. A három főtypuson kívül vannak még különféle kisebbkörű, az átlagtól erősen eltérő, úgynevezett diszplasztikus speciáltípusok az emberi alkatok között, gyakori és szoros vonatkozásokban súlyos mirigyopathológiákkal.

Feltűnő a bemutatott testalkat-típusok és egyes konstitucionális elmebajok között fennálló számszerű összefüggés, amely arra utal, hogy az illető elmekór alapjául szolgáló rendes lelki konstitúció és a testalkat-típus között is hasonló összefüggés áll fenn.

A testalkat és a lelki habitus között való összefüggésre a következő táblázat hivatott némi fényt deríteni; ez a két jellegzetes elmebaj-típust öleli fel: a cirkuláris maniakus-depressziós elmebajt, amelynek jellemzője a szélsőségesen felcsigázott és sokszor jó kedv, majd szélsőséges levertség váltakozása, valamint a schizophren elmebajok körét, amelyet különcség, rögeszmékbe való belefúrtság, hozzáférhetetlen, elzárkózó, bizalmatlan természet jellemez.

	Cirkuláris	Schizophren
Asthenikus-leptosom	4	81
Atléta	3	31
Asthenikus-atléta kevert.....	2	11
Pyknikus	58	2
Pyknikus vegyülékalakok	14	3
Diszplasztikus	—	34
Nem osztályozható alakok	4	13

Ennek alapján Kretschmer a következőket állapítja meg :

1. A maniakus-depresszív lelki hajlam és a pyknikus testalkattípus között világos biológiai rokonság áll fenn.

2. A schizophren lelki hajlam és az asthenikus (leptosom), atléta és egyes diszplasztikus testalkattípusok között világos biológiai rokonság áll fenn.

3. Fordítva csupán csekély affinitás áll fenn schizophren és pyknikus alkat között egyrészt, cirkuláris és asthenikus-atléta-diszplasztikus alkat között másrészt.

Más kutatók hasonló, bár nem mindig ennyire feltűnő eredményekre jutottak.

A testalkat részletes jellemzésére is rátér Kretschmer ; itt csak egyes fontosabb eredményeit ismertetjük. Az asthenikus-schizophrennek fejalkatát szögprofil, hosszúorrú profil, megrövidült tojásalak jellemzi ; feltűnő a fokozott orrhossz és az alsó állkapocs hypoplasiája, elégtelen előretörése közötti aránytalanság. Az atléta-schizophreneket meredek tojásalakú, durva magas fej jellemzi ; különösen a középaremagas. A pyknikus-cirkulárisok arca a lapos ötszögtípust mutatja. A testfelület jellegzetes vonásai közül a szőrözet a schizophreneknél aránylag erős elsősleges szőrözetet (haj, szemöldök, pilla, lanugo) és aránylag gyér másodlagos szőrözetet (genitális, hónalj-, testszőrözet, szakáll, bajusz) mutat ; a cirkulárisoknál a másodlagos szőrözet jóval erősebb, az elsősleges inkább gyengébb szokott lenni. Az arcszín a cirkulárisok túlnyomó részében piros, a schizophreneknél sápadt. Ami az elme- és az úgynevezett belső bajok közötti összefüggést illeti, a schizophrenia a tuberkulózissal szert kapcsolódni, a cirkuláris elmebaj esetleg anyagcserekórokkal, elhízással stb. A schizophren eseteknek legalább egy része

az ivarmirigyek rendellenességével szövődik össze, ami az elmebaj tüneteiben is kifejezésre jut. A cirkuláris típus átlagos ösztönelevenítségével és egészséges erejével a schizophren típus gyakori szexuális ösztöngyöngesége, ösztöningadozása és homoszexuális hajlama, egyáltalában szexuális bizonytalansága áll szemben.

Ezek után az alapvető megállapítások után Kretschmer rátér a konstitúció felépülésének a vizsgálatára. A testalkat és elmebaj közötti megegyezések az esetek nagyobb részében feltűnő törvényszerűséget mutatnak. Az esetek kisebb számában azonban a típusok vagy elmosódva vagy pedig a rendessel ellenkező kapcsolatban jelennek meg: pl. asthenikus-cirkuláris és pyknikus-schizophren egyénnél. Ezek az esetek további megfontolásokat tesznek szükségessé. Mindenekelőtt az átöröklés bonyolult törvényszerűségeit kell itt figyelembe venni. Lehetséges, hogy a testalkat és a lélekalkat tipikus kapcsolata helyett ellentétes öröklési tényezők részben a test, részben a lélek alkatában nyilvánulnak: ekkor nyerjük például az asthenikus-cirkuláris alakot. Ez a keresztbenfedés (Überkreuzung) jelensége. Ezenkívül még a Hoffmanntól hangsúlyozott jelenségváltozást emeli ki Kretschmer: ez az egyéni élet folyamán, különböző életkorokban, különféle típusokhoz tartozó mozzanatok egymás utáni fellépését jelenti; például egy túlnyomóan pyknikus egyén serdülő korában fellépő asthenikus vonások, vagy biológiai értelmű jellemváltozások stb. tartoznak ide. E kiegészítő megfontolások segítségével, amelyek a tipikus kapcsolatoknak az egyéni átöröklésben való kombinálódására és ezért különféle megnyilvánulására vonatkoznak, iparkodik azután Kretschmer a bonyolultabb egyéni esetek tipikus struktúráját megérteni.

Érthető tehát, hogy a testalkat és az elmebaj nem állanak egyenes klinikai viszonyban. A testalkat nem a psychosis tünete, hanem a testalkat és psychosis, testi funkció és belső bajok, egészséges személyiség és hereditás — ezen Kretschmer a konstitúció magvát alkotó genotípus megjelenési alakjának, a fenotípusnak megjelenését érti közeli vérrokonoknál — mindannyian résztünetei az alapjukat alkotó konstitucionális felépülésnek; e résztünetek között van affinitás, de csak mind

együtt ítélni meg helyesen. Mindehhez járulnak az egyéni jelleg meghatározásában még külső tényezők, mint kívülről szerzett betegségek, — például tuberkulózis, vérhaj — táplálkozás, munka, amelyek a testalkatot mind, de általában csak másodsorban, meghatározzák. Fontos kérdés még a konstitúció és a fajta (rassz) összefüggése, amelyre azonban Kretschmer nem tér ki.

A temperamentumtípusok osztályozásával és meghatározásával is megpróbálkozik Kretschmer. Összefüggésük felderítésére a legalkalmasabbnak a számos összehasonlítást megengedő karakterologiai családkutatást tartja. E célból több családot megvizsgál és eredményeit táblázatokban közli.

Tudjuk, hogy cirkulárisnak nevezi Kretschmer a maniákus-depresszív elmebajt. Az erre való hajlamosságot, amelyben pathologikus vonások felismerhetők, de még nem beszélhetünk elmekeőről, cikloid-temperamentumnak nevezi; az ennek megfelelő egész alkatot, amelyik tehát általában egészséges és csak néha beteg, ciklothym (körkedélyű) temperamentumnak mondja. A schizophren elmebajra hajlamos lelki alkatot schizoid, a megfelelő egészséges (és beteg) habitust schizothym temperamentumnak nevezi. Karakterologiai vázlatait a cikloidokon kezdi; eljárásában Bleuler úttörő leírásaira épít, amelyeket Bleuler főleg schizophrenekre vonatkozólag adott.

Cirkuláris elmebetegek kórelőtti jellemvonásainak statisztikai feljegyzése és feldolgozása alapján Kretschmer először a következő általános vázlatot adja a cikloid lelki alkatról:

1. társas, jószívű, barátságos, kedélyes;
2. vidám, humorista, élénk, heves;
3. csendes, nyugodt, nehezen vevő, lágú.

Ez a típus nem emberkerülő, de legalább is nem misanthrop; egyik fajtája a csendes, nyomott, nehezen vevő, könnyen szomorú kedély, amelyben a hypomanikus oldal csak gyöngén jut érvényre. A másik fajtában éppen ez az oldal erős: ő heves, de egyenes, nem intrikus és nem haragtartó, friss, vidám. Nem «ideges». Mindegyik fajta aránylag eleven kedélyvilágú. Beállítása társas, emberbaráti, realisztikus és

alkalmazkodó; önzése inkább naiv, némileg anyagias hajlamú; megértő, nem elveken lovagló. Munkakedve nagy, eleven, gyakorlatias energiájú; a depresszív fajta gyakran vallásos. A hypomanikus típus felfogása gyors és extenzív, nem mélyre hatoló, de sokat átfogó; rendszertelen. A depresszív fajta hasonló, de lassúbb, nehézkesebb, lomhább tempójú. Az első mozgékony, a második tempós. A cikloid-típus változatai közé tartoznak a félénk, veszekedő, valamint a pedáns, rendszeresen tépelődő, a feltaláló hóbortban szenvedő alakok: mindezekben azonban már schizoid behatás mutatkozik.

Míg a cikloid lelki alkat aránylag egyszerű, könnyen megérthető, addig a schizoid típusok éppen ellenkezőleg, igen bonyolultak, nehezen érthetők és kiismerhetők. Kretschmer szerint igen élesen elkülönül bennük a lelki felszín és a lelki mélység: amaz brutális, nyomott, mogorva, ironikus, érzékenyen félénk, sokszor unalmas és általában talányos; emez — ha az érzelmi elbutulás elmebaja nem változtatta vigasztalan romhalmazzá — többnyire jelentős értékeket, nem egyszer nagy kincseket rejt, művészi, filozófikus értékeket stb. A schizoid ember befelé él: Bleuler szerint autismusban — szenved, ha már beteges. Cirkuláris psychosisok gyakran nehezen különböztethetők meg az egészséges alkattól, a schizophren körök nem egyszer még nehezebben: egymástól azonban igen élesen elválnak. Amazok hullámokban vonulnak át a lelki életen, emezek lökésekkel: néha egészen összedöntik, máskor csak némileg elferdítik. Nem lehet tudni, mikor múlnak el a schizophren kórok: sokszor jól titkolva egészségeseknek látszóban húzódnak meg. A schizoid vonások főkora a serdülőkor: e kor schizoid vonásaiból értékes, egészséges schizothym alkat, de súlyos schizophrenia is kialakulhat. Csak az egész schizoid formakör felderítése útján, legkevésbé a súlyos betegeken, mint inkább tehetséges, sőt lángeszű schizoid és schizothym költők, írók stb. önmegfigyelése és megfigyelése alapján lehet ennek az alkatnak jobban mélyére látni. A kór kialakulása többnyire a serdülőkor és az azt követő idő, ritkábban az involúció — 40 éven túl lévő — kora. A schizoid jellemvonások a következőképpen csoportosíthatók:

1. nem társas, csendes, tartózkodó, komoly (humortalan), különc ;

2. félénk, érzékeny, finom érzelmű, ideges, izgatott. — Könyv- és természetbarát ;

3. irányítható, jóakarató, derekas, egykedvű, tompa-elméjű, buta.

A schizoid temperamentumok az ingerlékeny és a tompa pólusai között foglalnak helyet, többnyire túlérzékenyek és hűvösek egyszerre : üveglap van közöttük és az emberek között. A mimóza-típus az egyik szélsőség, az érzelmi görcsben és bénulásban szenvedő, teljesen eltompultnak látszó, de legmélyén gyakran még túlérzékenységet rejtő típus a másik véglet. Hyper- és anaesthetikus vonások vegyülnek a schizoid típusokban, mint a cikloidokban vidámság és nyomottság. A kóralakulás rendszerint a hyperaesthesiától az eltompulás, az anaesthesia felé halad. Szociális beállításuk negatív vagy eklektikus és szeszélyes, félénk, tartózkodó. Különcök, mogorvák ; ha aktívak, nem egyszer feltaláló- és próféta-hajlamúak. Arisztokratikus felfogásúak, idealisták, rajongók, sokszor erősen vallásosak, abszolutisták, elveken lovaglók. Önmaguk elemzői, tragikus hősöknek születtek szemben a tragikus kialakulás végletéig soha el nem jutó cikloidokkal. Vagy merev önzők vagy önfeláldozó altruisták. Sok speciális változatuk és vonásuk közül megemlíthető az érzelmi merevségben szenvedők legelterjedtebb típusa, amelyekhez sok mintagyermek tartozik, a gyakorlatiasság, ügyesség, életrealitás hiánya, a sokszor fenséggel övezett személyiség kilukadása egyes pontokon, ahol trivialitás, brutalitás tör be ; idevaló a hirtelen haragú-tompa és a tompa-brutális típus, a környezet zsarnoka, a minden értékesre közömbösen néző, továbbá a száraz típus ; «sroff», kegyetlen, gyűlölködő gyakori vonásaik. Az engedékeny, hajlékony, gyors vagy lassú cikloidokkal szemben a schizoid merev, szívós vagy ugráló szeszélyű ; jellemző, hogy «gondolkodása», azaz érzelmi élete ellentétekben mozog, rajong vagy útál, imád vagy gyűlöl, az önbizalom tetőfokán vagy a kétségbeesés mélyén van, jelszava «mindent vagy semmit», érzelmi életéből a középső hangok hiányoznak.

Kretschmer a maga két lelki főtípuskörét az egészségesekre is kiterjesztve, a normális cyklothym és schizothym alkatot is vizsgálja. Mindkettőnek több típusát különbözteti meg: a cyklothym körben először a fecsegő, vidám, játékos, szeretetreméltó, de néha fecsegésével és tapintatlanságával terhes típust; másodsor a nyugodt humoristákat, akik nem sokat beszélnek, de megfigyelnek; ha felmelegedtek, kitűnő tréfás megjegyzéseket tudnak tenni, kiváló mesélők, társaságban elevenek, jóindulatúak, jó emberkezelők, szeretik a becsületes, népies jelleget, de nem az «elvszerűt» és kedélytelen; harmadsor a csendes kedélyemberek békés, társas, kissé érzelmes, kis igényű típusát; negyedsor a kényelmes élvezőket, az életművészek sekélyes, anyagiás fajtaját; ötödsor a tetterős gyakorlati emberek fáradhatatlan, okos, ügyes, de határozott, szókimondó, jókedvű, öntudatos típusát.

A schizothym alkatok között megkülönbözteti először az előkelő, finomlelkű, gondozott, esztéta, érzékeny, könnyen sértődő, arisztokratizáló, közelállók iránt bensőségesen érző, különben hűvösebb, kimért típust; másodsor a világtól idegen idealistákat, akik kedvenc ideáik, bölcséleti eszméik körében, eszményi hivatásuknak élnek, szeretik a szobát vagy a magányos természetet, az emberekkel való érintkezésben félszegek, csak kevéssel szemben melegednek fel; erős öntudatosság és elégtelenség érzelme között ingadoznak, bizonytalanok az életben. A külső kényelmet nem keresik, sokszor szarkasztikusok, ingerlékenyek, mogorvák, mások naivak, igénytelenek és önfeláldozók. Némelyik szereti a fórumot. Erkölcsileg idealisták, rigoristák; néha farizeusok. Az előbbi és ez a típus is igen értékes lehet. Harmadsor a hűvös úri természeteket és egoistákat különbözteti meg; közöttük jó katona- és hivatalnoktípusok találhatóak; ez a fajta veszélytől nem fél, merev, hideg, parancsoló, érdeköre szűk, de határozott, hivatás- és rangérzéke fejlett; elvekre és becsületre tart, sértődő, nehezen bocsát meg. Vagyvagy-ember, ellenfelét nem becsüli, önkörében korrekt és lekötelező. Más köröket nem ért, de a teljesítményt becsüli. Jó parancsnok és bürokrata, de rossz emberkezelő. Negyedsor a száraz, bénalelkű típus tartozik ide.

A test- és a lélekalkat viszonyának ismertetett törvényszerűsége az egészségesekben is feltűnő.

A temperamentumok elméletével, ezzel az ősrégi elméleti tárgykörrel, amellyel már Aristoteles is foglalkozott, fejezi be Kretschmer testalkattani és karakterologiai vizsgálatait. Három meghatározással kezdi. Konstitúción érti valamennyi átöröklésen nyugvó, genotipikusan megrögzített individuális tulajdonság összességét; persze az egyéni élet egyes szerzett vonásait sem lehet ebből teljesen kizárni. A konstitúció fogalma pszichofizikai, az egész biológikumra kiterjed, a testi és a lelki jelleg egybeszőződésére, egységére irányul. A testalkat és a személyiség alkata, amelynek viszonyát Kretschmer vizsgálta, a konstitucionális tényezők közé tartozik.

Tisztán lélektani a jellem fogalma: ezen valamely ember érzelmi-akarati reakciólehetőségeinek összességét érti Kretschmer, amint azok életének alakulása folyamán keletkeztek az öröklési és az exogén, a külső tényezőkből, a testi behatásokból, lelki nevelésből, környezetből és élmények nyomaiból.

A temperamentum jelentését biológiai alapon nyeri: megkülönbözteti a lelki apparátusoktól, amelyek a lelki ingerek képzetszerű feldolgozását egészen a mozgató impulzusokig közvetítik. Testi megfelelőjük az agycentrumok és pályák az érzékszervekkel és mozgatókészülékekkel: tehát az érzékszervi-agy-mozgató készülék. A lelki apparátusokkal szemben állanak a temperamentumok, amelyeknek vérchemiai, valamint humorális (testnedvi) feltételeik vannak; testi reprezentánsuk az agy-mirigykészülék. A temperamentumok tehát a léleknek azt a részét alkotják, amely valószínűleg humorális úton van a testalkattal kapcsolatban. A temperamentumok érzelmi színezetet adva, gátolva és hajtva nyúlnak bele a lelki apparátusok szerkezetébe. A következő lelki minőségekre vannak befolyással: a lelki érzékenységre; a hangulati színezetre; a lelki élet tempójára (szívós, elugró stb.); a psychomotilitásra (mozgékony, kényelmes, béna, merev, feszes, puha stb.). Hatással vannak az intelligenciára, a szemléleti és a képzettípusra is. A temperamentum akut vegyi hatásokra könnyen reagál: exogénekre, például alko-

holra, morfiúmra, és endogénekre, például fáradtságokozta önmérgezésre vagy betegségokozta vegyi hatásra egyaránt.

Az agy szerepe a temperamentumoknál is fontos, de talán inkább másodlagos (nem másodrendű!), semmint elsődleges értelemben. Elsődleges testi befolyásolóik a mirigyek, az endokrin-rendszer; a pajzsmirigy, az ivarmirigy lelki befolyásoló szerepe közismert (kretinizmusnál, basedovnál, eunuchoid jellegnél stb.); ámde az egész vérchemismus általa a nagy vérmirigyek (máj, hasnyálmirigy), valamint a testszövetek általában befolyással vannak a temperamentumra. Hogy az agy nem elsődleges szerepű, azt onnan is látjuk, hogy a maniakus-depresszív elmekór, valamint a schizophrénia agy-anatómiai képletei semmi különöset sem mutatnak, az elsónél a képlet egyenesen negatív lehet; viszont az utóbbival olyan jelenségek járnak együtt (testalkat, szexuális ösztön jellege stb.), amelyek legalább is az ivarmirigy szerepére utalnak, ennek kóros funkcióira az egész endokrin és agyrendszerrel kapcsolatban. Az is feltűnő, hogy az egyes vérmirigyek lelki hatása túlnyomóan a lelki érzékenység terén nyilvánul. Esetleg két nagy hormoncsoport befolyásolja a lelki életet a ciklothym, illetőleg a schizothym temperamentum irányában.

A ciklothym és a schizothym természet ismertetett általános különbségein és összefüggésein kívül Kretschmer a következő speciális tehetségekre nézve is innen vél fényt deríthetni.

	Cyklothym	Schizothym
a l k a t		
költők (művészek)	realisták humoristák	pathetikusok romantikusok formaművészek
tudósok (teorétikusok)	szemléletesen leíró empirikusok	exakt logikusok rendszerezők metafizikusok
vezetők (praktikusok)	nekirontók gyors szervezők megértő közvetítők	tiszta idealisták deszpóták és fanatikusok hideg számítók

E táblázat értelmében osztja fel Kretschmer a cyklothym, illetőleg schizothym lánghelméket is; ezeket azután külön könyvben is tanulmányozza (*Geniale Menschen* 1929).

Mit látunk itt? Kretschmer megkülönböztet testalkat-típusokat és megkülönböztet lélekalkat-típusokat; az utóbbiak között a főtípusokon belül részletesebben jellemzett al-típusokat is ad, részben a lelki irányulások segítségével. Megpróbálja továbbá a testalkat-típus és a lélekalkat-típus teljes egyéniség-típusokban való összeszővődését fel-deríteni: itt azután az egyéniség felépülésének nagy bonyo-lultsága és a testalkat-lélekalkat határozott kettőssége nagy nehézségeket, sok bizonytalanságot okoz és az összeszővő-désnek csak az esetek többségében való tipikus megállapít-hatóságát eredményezi; a típus-összeszővődések sokkal bi-zonytalanabbak a résztípusoknál, mert az összeszővődés, az átöröklés variálós és kombinálós szerepe folytán is, igen sok-féleképpen jöhet létre. Végül megpróbálja Kretschmer azt is, hogy a testalkat és a lélekalkat egyes típusainak tipikus összeszővődése alapján bizonyos támpontokat nyújtson a testalkatról a lélekalkatra való következtetésnek; ez azon-ban már a karakterologia következő kérdéscsoportjára vezet át. Kár, hogy Kretschmer nem vizsgálja részletesebben a testalkat-típusoknak a biológiai fajtával való kapcsolatát: könnyen lehetséges, hogy az északi fajta és a leptosom típus, a dinári fajta és az atléta-típus, valamint az alpesi fajta és a pyknikus-típus között, legalább is Európában, szorosabb kapcsolat áll fenn; ebben az esetben testalkat-típusai nem a biológiai rassz-típusoktól független testi őstípusok, hanem éppen csak némileg kezdetleges rasszbiológiai testtípus-meghatározások volnának, ez azonban még bizonytalan.

Kretschmer mellett Klages Lajos a karakterologia egyik legkiválóbb kiépítője és művelője. Klagesnél azonban a típus-tan, Kretschmerrel ellentétben, háttérbe szorul. Ez sok tekin-tetben igen bölcs önmérsékletre vall. Klages szorosan vett karakterologiai vizsgálatai általában igen megfontoltak és sokban nagyon találók, ezért még akkor is felhasználhatók, amikor Klages legkevésbé sem óvatos, hanem inkább szer-telen és fantasztikus metafizikája is befolyásolja szempont-

jaikat és eredményeiket : mert ez a kétségtelenül káros befolyás az egészséges és geniális tapasztalati megfigyelést mégsem borítja el egészen. Hogy ez a metafizikai befolyásolás Klagesnél milyen természetű és jelentőségű, azt éppen a Klagesnél csupán másodrendű szerepű, nem hangsúlyozott, de azért nem is jelentéktelen tipológiai próbálkozás példáin látjuk.

Klages a maga karakterológiáját kifejezéstani vizsgálatokkal szoros kapcsolatban építi fel. És itt azt az elvet hangsúlyozza, hogy a jellem legjobb szemléleti kifejezője a testi mozgás, illetőleg ennek eredménye, például a fiziognómiában vagy főleg az írásban. Az egyéniséget kifejező mozgásképek azonban általában kétértelműek, két vonásból összeszővődő és ellentétes értelmű lélekalkatot jelenthetnek. Hogyan? Itt jutunk a metafizikai magyarázathoz.

Klages úgy látja, hogy a valóság és főleg az ember két tényező küzdelméből épül fel. Az egyik az élet : ez pozitív, teremtő, alkotó, mindenképpen gazdag valóságérő, amelynek két oldala van. A külső, kifejező oldal a test, a belső oldal a jelentés, a lélek : ehhez pedig az ember lelki életéből az ösztönös erők, a szemléleti és a képzelő erő, valamint az érzelmi élet tartoznak ; csupa színes, meleg, irracionális, produktív tényező. Az étellel szemben azonban egy másik valóságtényező is áll : a szellem. Ez rideg, hideg, negatív, romboló, megmerevítő, élősdi, diabolikus hatalom, amely az élet háttára ült és erejét szívja ; így elhatalmasodik benne és az embert fokozatosan megmerevíti. Mert ez a szellem főleg a hideg értelem, az önző intellektualitás, amely az ösztön elszíntelenített hatóerejét gátló céljaira befogva még az akarat alakjában is megjelenik. Ez a tagadó, életlő elv, a szellem, küzd az emberben az étellel, a lélekkel és küzdelmükből alakul ki az egyéni jellem. Ennek egészében vett nagyságát, gazdagságát az élet bősége, gazdagsága adja meg : vannak gazdagabb, bővebb és szegényesebb, vékonyabb életű egyéniségek. Az életgazdagság így mintegy a fő egyéniségkategória, amely sokoldalú és sokféle jellemalkatban valósul meg. És a kisebb vagy nagyobb életbőségű jellemalkatban állnak egymással szemben a szűkebb, Klages értelmezésében vett, lelki és szel-

lemi erők. Így áll például szemben az ösztön- és az érzelmi elevenség az akarat erejével, vagy a szemléleti és képzeleti erő a logikai képességgel. Lehetséges, hogy az egyén érzelmi és ösztönélete gyenge, de akarateréje még gyengébb : ekkor kifejező mozgásai változékonyak, nem merevek lesznek. Ámde mozgalmasság és változatosság jellemzi a nagy akarateréjű, de még elevenebb ösztönösségű és érzelmű egyén kifejező mozgásait is : míg tehát amott a szabálytalanság igen csekély akaraterőt jelent, addig itt igen nagy érzelmi elevenség kifejezője. Fordítva : a szabályos kifejezőmozgás lehet rendkívül gyenge ösztön- és érzelmi erő jele, amelyet már a közön-séges, sőt kicsinyes, pedáns akaraterő is megmeregít, megfegyelmez ; de jelentheti a nagy elevenséget fegyelmező hatalmas akaraterőt is. Ilyenféleképpen hasonlítanak egymáshoz egyrészt az igen gyöngye logicitású és az igen erős szemléleti-képzeleti erejű, másrészt az igen gyenge szemléleti-képzeleti erejű és az igen erős logicitású egyén egyes kifejezései is : a két ellentétes, de hasonló kifejező vonásokban megnyilvánuló alkattípust azután a kifejezés élettartalma, általános életgazdasága alapján különböztethetjük meg.

Itt látunk tehát jellemtípusokat Klagesnél : ezek egyes egyéniségalkatok ellentétes életerejű megvalósulásai. Kétségtelen, hogy a típusokban is, kifejezéseik hasonlóságában is sok tapasztalati igazság van és Klages tanítása a karakterológiának mind típustani, mind kifejezéstani területén használható. De nem az alapjául szolgáló igen fantasztikus és tarthatatlan metafizika folytán, hanem az életgazdagság tényleges tapasztalati különbségei következtében ; valamint azért, mert az érzelem és az akarat, továbbá némileg hasonlóan a szemléleti és képzeleti erő és a logicitás valóban egymást mintegy ellensúlyozzák a lelki életben. Ezt az ellensúlyozást, amely a lelki élet összhangját, mindenoldalúságát célozza és gyakran el is éri, néha azonban az egymást ellensúlyozó, ellenkező hatású, de egyformán lelki-szellemi erők küzdelmét is eredményezi a lelki életben, Klages jól meglátja, de rosszul értelmezi át egy metafizikai harcos és végzetes ösdualizmussá. Ezért karakterologiai megállapítása metafizikai tanításának torz volta ellenére is használható, de a

metafizikai megalapozás tarthatatlansága folytán tisztára empirikus értékű marad, azaz nem szolgáltat olyan elvi kereteket, amelyek az egyéniség felépülésének valamiféle határozott és elégséges alapjait kimerítően átfognák. Így ennek az igen mélyre látó karakterologiai kategória- és alkattan-nak minden mélysége mellett is voltaképpen csak empirikus-típuselméleti értéke van, bár a legtöbb karakterologiai típus-tannál tovább, éppen mélyebbre hatol.

A tisztán tapasztalati alapú karakterologia tarka száz-felé ágazását, bizonytalanságát és határtalanságát jól mutatja az egyik legismertebb karakterologiai kutató, Utitz Emil karakterológiája (*Charakterologie*, 1925). Pedig Utitz ismeri azt a jellemtani alapfogalmat, amelynek a segítségével jól használható karakterologiai típusokat nyerhetünk. Ez a fogalom a lelki dimenzió fogalma: ez nem más, mint a lelki irányulás, amelyet a karakterologiai kategóriák vizsgálatában megismertünk. Utitz jellemtani «vezérvonalai» ugyanis lényegükben a lelki dimenzió vagy irányulás fogalmával azonosak. Ilyen főbb vezérvonalak Utitznál az irányulás célja, amelynek egyszerűsége vagy sokszerűsége szerint beszél egy- és többdimenziós jellemekről. Másodszor az irányulás módjára is vonatkoznak vezérvonalak: ilyen az irányulás és vele az élmény erejének, valamint mélységének vagy testes-ségének a szempontja, vezérvonala. Mint további vezérvonal az élet és irányulásainak a ritmusa szerepel. További vezérvonalak is az irányulás módja körébe tartoznak: ilyenek az aktivitás, a tudatosság, az énszerűség foka. A reagibilitás részben még az irányulás módjával kapcsolatos, de részben további külön karakterologiai kategória körébe esik; viszont az egyéniség «álarcai», vagyis az irányulás «őszintesége» avagy «mesterkéltisége», «színészi volta» megint az irányulás módjának, ősiségi fokának a körébe való. A vezérvonalak tehát megfelelő karakterologiai alapok lehetnek: ámde Utitznak az a meggyőződése, hogy karakterologiai kategória-rendszer felállításának lehetőségétől még messze vagyunk, a vezérvonalakat is csak véletlenül felszedetteknek bélyegzi. Így mindig megvan az a lehetőség, hogy akárhány további vagy akármilyen más vezérvonalakkal egészíthetjük ki vagy

helyettesíthetjük a felsoroltakat, vagyis ezeknek voltaképpen csak célszerűségi és nem tudományos igazságértékük van: célszerűbb vagy kevésbé célszerű, de mindenképpen relatív szempontok ezek bizonyos jellemvonások megragadására. Ez körülbelül meg is egyezik Utitz felfogásával, aki a karakterológiában a metafizikai kérdéseket kikapcsolhatónak véli; már pedig, amint láttuk, általános ember- és lélektani, végső fokon pedig metafizikai megalapozás nélkül a karakterologiai kérdések semmiképpen sem ölthetnek tudományos alakot, mert tisztán tapasztalati úton elindulva éppen az emberi egyéniségtan a legtarkább változatosság területe. Ezen a területen minden, a pusztán konkrét individuális leírás túlmenő tétel az egyéni vélemények és beállítások határtalan mezejére siklik, mihelyt egyedül a csaknem mindenféle karakterologiai feltevést támogató tapasztalati megállapításra épít. Itt a határtalan kombinációk és feltevések tudományosnak aligha nevezhető birodalma nyílik meg: a tisztán empirikus alapú karakterologia egyetemesítő tételei a tudomány névre aligha tarthatnak számot. Így van ez főleg éppen az eo ipso egyetemesítő és egyúttal tapasztalati alapot igénylő karakterologiai típusstannál: ha ez csak tapasztalati alapú, akkor tudományos színű szépirodalommal lesz. A legtöbb karakterologiai «író» valóban ilyesmit tesz: néhány alapötlet szerint karakterologiai típusokat állít fel, amelyeket érdekes példákon illusztrál; de természetesen annyi-féle az ilyen típuslehetőség, sőt az ilyen típusféleség is, ahány eredeti szellemű karakterologiai író és ahány újszerű ötlete. Ez azonban egymagában nem tudomány, mert itt tapasztalatilag minden és semmi sem igazolható; a felállított tipológia rendszeres egysége, zártsága és egyáltalában tárgyi jogosultsága pedig csak éppen metafizikai és általános ember- és lélektani alapokból volna kimutatható. Ezek nélkül tehát a karakterologiai típusstann többé-kevésbé szellemes tudományos játék.

Utitz komolyságra törekvő tipologiai kísérlete is csak ilyen ötletszerű felosztást ad, amelynek bizonytalanságát maga is érzi. E szerint négy csoportban vannak 1. hivatási, 2. világnézeti, 3. erkölcsi, 4. gonosztevő jellemek; 1. formális,

2. materiális, 3. cél-, 4. komplex jellemek ; 1. idő-, 2. népi, 3. kulturális jellemek ; végül 1. endogén és 2. sorsjellemek. Ebben a felosztásban kétségtelenül van mélyebb értelem is, de azt mintegy véletlenül, az ügyes és szerencsés megfigyelés alapján találja el Utitz. Az első csoport nyilvánvalóan rosszul választott, mert nincs egységes felosztási alapja : hiszen a gonosztevő jellem az etikai jellemekbe, ezek a világnézetiekbe tartoznak, az utóbbiak pedig nem állnak a hivatásbeliek mellett, hanem rendszerint egybeeszővödnek. A formális jellemeken az egy vagy több dimenziálisokat érti, materiálison az akarati, értelmi, érzelmi stb. típust ; a céljellemet lelki irányulásainak céljai szerint határozzuk meg, a komplex jellem mind ezek és további vonások összeszővődését mutatja. Itt tehát az első három típus meglehetősen egységes alapú, a negyedik inkább hozzájuk biggyesztett. A nép-, kor- és kultúrjellemek aránylag jobb típusháromságot adnak. Endogén jellem a főleg önmagából, sorsjellem a főleg életsorsának befolyása alatt kibontakozó : ez is jó típuspár. Egyes Utitz-féle jellemtípusok tehát a második részben vázolt karakterologiai kategóriáknak elég jól megfelelnek, de valamennyien együtt önkényesen felszedett és következtelen felosztású típusokkal való kísérletezés képét mutatják.

A felsorolt karakterologiai tipológiákon kívül egész sor változatosabbnál változatosabb tipologiai kísérlet volna a modern karakterologiai irodalomból összeállítható ; hiszen ezen a téren az anyag gazdagsága és plaszticitása, sokféle alakíthatósága folytán az eredetiségre való törekvéseknek és az «érdekes beállítások»-nak a legkönnyebb és a könnyű tudományra vágyó laikus közönség előtt legsikeresebb irodalmi feladatköre van. Legújabbán főleg a rassz-karakterologia divatos, amely az egyéniségek fő típusait az első sorban biologiailag meghatározott emberfajtákban látja. A német nemzeti-szocialista eszmekör főleg a Gobineau és Chamberlain által propagált rassz-karakterologia továbbszövésének kedvez, amely az északi embertípusban véli az emberiség legértékesebb fajtáját ; az északi típuson kívül természetesen a többi emberfajta karakterológiáját is törekszenek

a rassz-karakterologusok megrajzolni. Az emberfajta kétségtelenül a testalkat fontos típusféleségét jelenti, bár valószínűleg nem az egyetlen; említettük, hogy Kretschmer testalkattípusai alighanem kapcsolatosak egyes európai emberfajtakal; de nagy kérdés, vajjon bármilyen biológiai rassztípusokkal egyenesen azonosíthatók-e. Már ez a tény is mutatja, hogy a rassztípus valószínűleg nem az egyetlen testalkatbeli típusféleség; és a lelki típusok meghatározásában a biológiai rassznak kétségtelenül nem kis, de egyáltalában nem kizárólagos, sőt — mivel test és lélek mégis csak lényegileg különböző tényezők — nem is döntő szerepe van.

Hogy komoly kutatók értékes próbálkozásai is milyen bizonytalan képet eredményeznek ezen a területen, arra jó példát szolgáltat G. Heymans és E. Wiersma kérdőíve, amelynek segítségével a lelki átöröklést kívánták vizsgálni és amely voltaképpen a lelki tulajdonságok részletes karakterológiai tipológiájának főleg empirikusan összeállított kereteit volna hivatva nyújtani. A tulajdonságok, amelyeknek vizsgálatát a kérdőív kívánja, a következők:

I. Mozgások és cselekvés.

Mozgékony és szorgos, avagy higgadt és nyugodt. — Mindig, időnkint munkakedvű vagy lusta. Többnyire, pihenőkor is, foglalkozik avagy kényelmes. — Hajlik arra, hogy kötelesség-kívánta munkáját nem kötelező (pl. egyesületi stb.) munka miatt elhanyagolja. — Halogató vagy frissen nekilátó. — Könnyen elcsüggedő, kitarító, makacs. — Impulzív vagy megfontolt, élvek embere. — Határozott vagy határozatlan.

II. Érzelmek.

Érzelmes vagy nem az (lágý vagy hűvös). — Hirtelen avagy tárgyilagos. — Ingerlékeny vagy jóakarató. — Kritikus vagy idealizáló. — Hiszékeny vagy gyanakvó. — Türelmes vagy türelmetlen. — Vidám vagy nehézlelkű, változékony vagy egyenletes. — Félénk, aggodalmas vagy könnyűvérű.

III. Másodlagos funkciók.

Gyorsan vígasztalódik vagy tartós benyomású. — Gyorsan vagy nehezen kibékíthető. — Kitarító vagy változó

hajlamú. — Régi emlékeket megőriz vagy az új felé tekint. — Makacs véleményű (vesszőparipákon nyargaló) vagy más felfogás számára hozzáférhető. — Változást kedvelő vagy a szokás embere. — Hajlik foglalkozásának változtatására. — Hiú tervek után szalad. — Távoli jövőre vagy a közeli eredményre ügyel. — Elvei mellett kitart vagy nem.

IV. Értelmiség és hasonlók.

Értelmes, felületes vagy buta. — Emberismerő. — Találékony vagy kevésbé gyakorlatias. — Széles látókörű vagy korlátolt. — Önálló vagy szajkózó. — Megnyilatkozásaiban határozott vagy óvatos. — Képességek. — Furfangosság. — Beszédes vagy magába vonuló. — Szeret mesélgetni. — Hosszadalmas vagy tömör. — Felmelegítő. — Könnyen vagy nehezen beszél nyilvánosság előtt. — Megfigyelőképesség. — Zenei hallás. — Ügyes vagy ügyetlen. — Emlékezőképesség.

V. Hajlamok.

Ínyenc. — Iszákos vagy absztinens. — Kicsapongó vagy mértéktartó. — Önelégült vagy önbíraló. — Hiú. — Becsvágyó. — Pénzsóvár vagy önzetlen. — Zsugori, takarékos, pazarló. — Adósságesináló. — Uralomvágyó, irányítható. — Szigorú, gyöngéd, «túlgondos». — Jóságos. — Résztvevő, önző, kegyetlen. — Emberszerető. — Radikális, reformátor, konzervatív. — Politikailag tevékeny. — Hazafi. — Természetes vagy mesterkélts. — Tüntető, zárkózott, képmutató. — Becsületes, diplomatikus, intrikus. — Hitelt érdemlő vagy csaló. — Megbízható, csak legális, nem becsületes. — Vallásilag melegen érző, konvencionális, szkeptikus. — Gyermekebarát. — Állatbarát. — Magasabban vagy alacsonyabban állókkal szeret érintkezni. — Ezekkel egyforma vagy különféle hangú. — Bátor, félénk, gyáva. — Kimenős, otthonülő, remeteszerű. — Tárgyakról, személyekről, magáról szeret beszélni. — Illetlen vagy illedelmes kifejezésű. — Sokat olvas; rendezett, zavaros reprodukció. — Elvont gondolkodó. — Gyűjtő. — Anarchista, spiritiszta, teozófus, vegetárius, röviden: újító. — Sportkedvelő. — Értelmi játékokat szeret. — Szerencsejátékot szeret. — Járatos mások rokoni és vagyoni viszonyaiban.

VI. Különféle.

Bókoló, udvarias, goromba. — Szórakozott. — Tiszta vagy rendetlen. — Pontos. — Beszédében: méltóságteljes, kimért, tárgyilagos, kedélyes, irónikus, levegőbe beszélő. — Hanghordozásában: széles, vontatott, kiabáló, töredezett stb. — Sokat, keveset, sohasem nevet. — Betegségben bátor, türelmes, félénk. — Lelki zavarok.

A kérdőív adatai a lelki átöröklésre egyes kiragadott feltűnő lelki tulajdonságok vizsgálata útján némi fényt vehetnek és a kérdésekre nyert válaszok feldolgozása szerint valóban vetettek is. Ámde ebben a tekintetben is feltűnik az összeállításnak meglehetősen rendszertelensége. Még a főcsoportok is inkább csak bizonytalan tapasztalati összegyűjtésen alapulnak; ezt az utolsó csoport világosan mutatja. Ilyen öröklési természetű lélektani vizsgálódásokban a testi tulajdonságok vizsgálatának mellőzése mindig nagy hátrány: mert ez által egészen bizonyosan sok fontos biológiai felvilágosítást elveszítünk. Maga a lelki karakterológiai kép, amely az egyéniséget sokféle típus hálózatában iparkodik megfogni, sokoldalú ugyan, de majdnem csak empirikus összeállítása következtében rendezetlennek és nagyon bizonytalannak tűnik fel: hiszen akárhány vonás kicserélhető, elhagyható vagy hozzátehető a kérdőívben foglalt tulajdonsághalmazhoz.

Mindezek a vázlatok világosan mutatják az egyéniség-típusok elfogadható tudományos felállításának óriási nehézségeit. Tudományos érték dolgában csak némileg is alapos és elfogadható karakterológiai típus-tan kidolgozása csakis úgy képzelhető el, hogy ha az igazolt és mennél teljesebb karakterológiai kategória-rendszer nyomán és keretei között a lehetőség szerint sokoldalú empirikus vizsgálódás alapján állítjuk fel mindenekelőtt a legjelentősebb egyéniségtípusokat. Ezek még kétségtelenül véges számúak és különféle tipikus összeszőrvődéseik is azok; de a kevésbé alapvető és általános, vagyis a konkrét egyéniséghez közelebb álló, speciálisabb típusok már óriási, egészében áttekinthetetlen, esetleg végtelen számban lehetségesek. Itt azután már az emberi tudomány határán túl vagyunk s a szabad meg-

figyelő és a gyakorlati emberismerő, valamint a korlátlan lehetőségekből szabadon válogató, jellemalkotó művész birodalmába jutottunk: ez az *élet* folyton változó, rendkívül érdekes és tanulságos, de a tudományos tipologia számára kimeríthetetlen színpada.

Tudományosan elfogadható és következetesen tovább fejleszthető karakterologiai típus-tant tehát csak akkor lehet alkotni, ha a karakterologiai kategóriák és struktúrák elmélete már eléggé ki van dolgozva. Ennek a keretében azután a tapasztalás folytonos segítségülvételével, nagy körültekintéssel és óvatossággal fel lehet állítani egyéniség-típusokat. Ezeknek a vezérszempontjait éppen a kategóriák és struktúrák szolgáltatják, amelyek a típusok rendszerességét, szempontbeli tisztaságát és legalább bizonyos mértékig a főtípusok kimeríthetőségének a feltételeit is megadják.

Itt azonban már a megindulásnál is nagy nehézség támad. Hiszen mindjárt a testi kategóriák alapján nyerhető tipologia a legbizonytalanabb szaktudományi területekre tartozik: a biológiai embertan részletes és alapos kidolgozásától ugyanis még igen messze vagyunk. Ezen a téren részletes biológiai anthropographiára van szükség, amelynek alapján az anthropo-biológiai fajtaelmélet, továbbá az esetleg a fajtákat metsző, másféle testalkat-típusok elmélete felállítható: ma még mindkettő igen kezdetleges állapotban van. Ha ez biológiailag szilárdan megalapozva kidolgozható, akkor tudományosan biztosított véges számú legfőbb biológiai rassz- és másféle testalkat-típusokat nyerhetünk; ilyen módon az is eldönthető lesz, vajjon az utóbbiak közé tartoznak-e a Kretschmer-féle testalkat-típusok is. Lehetséges, hogy ezek több emberfajtán keresztülmennek és biológiai forrásaik talán a belső secretiós rendszer egyes, a fajta-meghatározó tényezőkkel közvetlenül össze nem függő tényezőiben van; ha viszont Kretschmer testalkat-típusai nem mindenféle emberfajtára lehetnek jellemzők, akkor a fajta-meghatározottságtól is függenek és nem önálló testi főtípusok.

A szűkebbkörű testalkat-típusok máris határtalan nagy számúak: hiszen a Kretschmer táblázatában felsorolt vala-

mennyi testi kategória rengeteg számú különféle méretben és funkcióképességgel lehetséges. Csak a láb hossza, vagy az egyes szervek hatóképessége szempontjából rengeteg típus lehet; mindezek pedig egymással határtalanul kombinálódhatnak és az öröklés révén valóban határtalan gazdagságban kombinálódnak is. Így a már individuális, de még a hyper-individuális speciális testalkat-típusoknak áttekinthetetlen gazdagságát nyerjük, amelynek legfeljebb egyes főtípusok szerint való osztályozása és azután e főtípusokon belül határtalan továbbgyűjtése lehetséges.

A lelki élet szempontjából tekintve az egyéniségtípusoknak nem kisebb gazdagsága tárul elénk. Kereshetünk és felállíthatunk típusokat a vázolt lelki erők és struktúráik alapján: a cselekvő akarat, a gyakorlati belátás, a gyakorlati ügyesség, az egész gyakorlati én-alkat, hasonlóképpen az elméleti és az alkotó én-alkat egyes erői és egész struktúrája alapján, továbbá a figyelem, az emlékezet, a motorika, az ösztönösség fajtái szerint. Ezeknek a tényezőknél intenzitása, kitartása stb. egymagában is és egymáshoz viszonyítva is bizonyos fokig mérhető, számszerűleg is megállapítható; de már itt a mérés számára hozzáférhetetlen területekre, mert éppen a személyiség szabad őselevenítségéhez is jutunk. Így például a közönséges életben meglévő és kísérletileg többé-kevésbé megállapítható akarat-erő és kitartás mértéke egyáltalában nem mindig ad felvilágosítást arról, hogy ugyanannak az egyénnek rendkívüli körülmények között mekkora akaratereje és kitartása lesz: ebben az érzelmi hajtórugók változó szerepén kívül belejátszhatik az a teljesen szabad és kiszámíthatatlan elhatározás, hogy A-esetben «nem érdemes» erősnek, kitartónak lennem, de B-esetben annál inkább. Ez már a lelki irányulások kérdése, amely számszerűleg és főleg mérésekkel alig, legfeljebb egyes viszonylagos adataiban és így is bizonytalanul hozzáférhető. A lelki erők tipológiája tehát maga is rendkívül gazdag terület, amelynek változatosságát az egyes lelki erők és alkatok különféle összeszővődési lehetőségeivel még óriási mértékben megnő. Tipológiai vizsgálata részben mérésekkel és számokkal is folytatható, részben egészen másféle leíró és elemző

módszereket igényel; ezek persze éppen olyan fontosak és eredményesek, mint a mérő-számoló módszerek, sőt nem egy tekintetben fontosabbak és kevésbé nélkülözhetők, bár általában nem annyira szabatosak.

A lelki irányulások célja szerint is jól meghatározható típusokat nyerünk: idevalók a Spranger-féle életformák, mint egyes, a lelki irányulás célja szerint meghatározott karakterologiai főtípusok; ezek — a kutató, a művész, a gazdasági, a hatalmi, a szociális és a vallásos ember — már nemcsak alapvető egyéniség-alkatok, hanem egyúttal az élet tapasztalati kibontakozásának megfelelő speciális, bár még igen általános karakterologiai típusok, éppen főtípusok. Közéjük volnának sorolhatók például a technikus, a jogász és a vitális egyéniségtípus is. A felosztási alap azonban nem egészen egységes: a lelki irányulás céljának «szélesség» és «magasság» szerint való szétkülönülése itt egybe van foglalva és ezért a felosztás nem ad eléggé koordinált típusokat; például a vallásos embertípus nem úgy különbözik a kutatótól, mint ez a művésztől vagy a gazdasági embertípustól. Ezért összeszővődéseik is, amelyek újabb komplex-típusokat adnak, igen eltérő természetűek. A helyes tipologia itt a cél szélességi és magassági dimenziói szerint külön típus-csoportokat alkot és azokat az én-irányulás és tárgy-irányulás szerint elkülönülő típusokkal is kiegészíti.

Az irányulás jellege, módja is fontos típusmegkülönböztetések alapjait szolgáltatja. Itt nyerjük a különféle geniális, okos, majmoló, buta stb. típusokat, valamint az egyenes és raffinált, számító, valamint különféle ressentiment-jellegű, például irigy, féltékeny, belekötő típusokat; továbbá a tárgyilagos és szubjektív, mély és felületes, dilettáns, színészi egyéniségfajtákat; végül a reflexió különféle mértéke és fajtája szerint elkülönülő típusokat.

A tárgyi tudattartalom gazdagsága, rendezettsége, mélysége szerint tudós és tudatlan, lexikális és elvszerű, csillagászati és művészettörténelmi vagy nyelvtudományi, műző-gazdasági, kertészeti, katonai stb. tudású, emberismerő típusok különíthetők el, még a főtípusok esetében is rendkívüli változatossággal; ezek főleg a lelki irányulások célja sze-

rint elkülönülő típusokkal mutatnak szorosabb kapcsolatokat.

Érettség tekintetében gyermeki és gyermekes, serdülő és serdülőszerű, ifjú és ifjúi, felnőtt és felnőttes, öreg és öreges típusok találhatóak, amelyek még össze is szövődnek. Viszont a testileg is, lelkileg is jelentős és nem mindig teljesen egybevágó férfi és női, férfias és nőies típusok a nemi különbségből adódnak.

Végül a sorssal és az egyéni reakcióval kapcsolatban a hereditás, az élménysors és az egyéni feldolgozás típusaival találkozunk: itt vannak az erősen praeformált típusok egészen a különféle terheltségekig, az élménysorstípusok a szerencse gyermekeinek típusától a súlyos szerencsétlenség, betegség, balsors nyomta típusokig, a sorsfeldolgozó típusok az odaadóan küzdőtől a tragikus módon harcolókon vagy a sorsukat szinte fel sem vevőkön át a puha elomlóig stb. Mindezek immár egy rendszeresen kialakuló és rendszeres típus-összeszövődést is lehetővé tevő tipológiának a fővonásai: részletes kidolgozása természetesen a karakterologia egyik kimeríthetetlen feladatköre.

BÁRÓ BRANDENSTEIN BÉLA.

A BENNET-CSALÁD.

(Pride and Prejudice.)

— Huszadik közlemény.¹ —

XLIX.

Két nappal Bennet úr visszaérkezése után Jane és Eliza a kis erdőben sétáltak a ház mögött, amikor megpillantották a házvezetőnőt, aki feléjük tartott, s minthogy rögtön arra gondoltak, hogy anyjuk hívatja őket, ők siettek elébe, de a várt hívás helyett Hillné így szólt Jane-hez, amikor közelébe értek :

— Bocsánat, kisasszony, az alkalmatlankodásért, de úgy sejtem, hogy jó híreket kaptak Londonból s ezért voltam bátor idejönni.

— Hogy' érte, Hillné? Semmit sem hallottunk Londonból.

— Jaj, drága kisasszony! — kiáltotta Hillné nagy meglepetéssel — hát nem tudja, hogy a gyorsposta levelet hozott a gazdánknak Gardiner úrtól? Félórával ezelőtt jött a küldönc és Bennet úr levelet kapott.

A leányok elrohantak, még arra sem szánva időt, hogy egy szót szóljanak egymáshoz. A hallon keresztül a reggelizőbe rohantak, s onnan a könyvtárba. Apjuk sehol sem volt : már az emeleten akarták keresni, az anyjuk szobájában, amikor szembejött velük az inas és így szólt :

— Ha a gazdám tetszik keresni, a cserjés felé indult.

Erre a hírre megint keresztülrohantak a hallon s átvágtak a pázsiton Bennet úr után, aki meggondolt léptekkel tartott a cserjés felé, amely a park sövénye mellett húzódott.

¹ Az előbbi közleményeket lásd a *Budapesti Szemle* 1934. évi 675., 676., 677., 678., 679., 680., 681., 682., 683., 684., 685. és 1935. évi 686., 687., 688., 689., 690., 691., 692. és 693. számában.

Jane, aki sem oly fürge, sem oly gyakorlott futó nem volt, mint Eliza, hamarosan elmaradt, mialatt Eliza lélekszakadva utólérte apját és kíváncsian kiáltotta feléje :

— Oh, papa, mi újság? Mi újság? Levelet kapott a bácsitól?

— Igen, a gyorspostán jött.

— És hát milyen újságot mond — jót, rosszat?

— Mi jót lehessen itt várni? — mondotta Bennet s kihúzta zsebéből a levelet. — De talán szeretnéd elolvasni.

Eliza türelmetlenül ragadta ki a kezéből. Jane most ért oda.

— Olvasd hangosan, — mondotta az apjuk — én magam alig tudom, hogy mi van benne.

Gracechurch Street, hétfő,
augusztus 2-án

Kedves Sógor,

végre hírt adhatok unokahúgomról és egészben véve olyat, amely remélhetőleg örömmel fog eltölteni. Alighogy szombaton elutaztál, sikerült kinyomoznom, hogy Londonnak mely részében rejtőzködnek. A részleteket majd csak élőszóval fogom elmondani. Most elég annyi, hogy megtaláltuk őket. Beszéltem mind a kettővel.

— Akkor úgy van, ahogy mindig reméltem — kiáltott fel Jane. Megesküdtek!

Eliza tovább olvasott :

— Beszéltem mind a kettővel. Nem esküdtek meg, sőt azt sem látom, hogy lett volna ilyes szándékuk ; de amennyiben hajlandó vagy teljesíteni azokat a föltételeket, amelyeket én a te nevedben vállaltam, remélem, nemsokára meglesz az esküvő. Tőled mindössze annyit követelnek, hogy biztossítsd szerződésileg Lydia számára a reaeső részt abból az ötezer fontból, amelyet gyermekeid a ti halálotok után örökölnek ; azonkívül kötelezd magadat, hogy amíg élsz, évente száz fontot juttatsz neki. Mindent számbavéve olyan föltételek, amelyeket én habozás nélkül elfogadtam, már amennyiben följogosítva éreztem magamat, hogy eljárjak a te nevedben. Gyorspostával küldöm e levelet, hogy minden

jdőveszteség nélkül választ kaphassak tőled. Ezekből a részletekből könnyen megértheted, hogy Wickham viszonyai nem oly reménytelenek, mint általában hiszik. A világot e tekintetben félrevezették s én boldogan mondhatom, hogy összes adósságainak kifizetése után is marad még egy kis pénze, amelyet hozzátehet az unokahúgom saját vagyonához. Ha, amint bizonyosra veszem is, olyan meghatalmazást küldesz, hogy teljes joggal járhassak el nevedben, rögtön utasítani fogom Haggerstont, készítse el a szerződést, ahogy kell. A legcsekélyebb okod sem lehet rá, hogy visszajöjj Londonba, ülj szép nyugodtan odahaza és bízzál meg az én buzgalmamban és körültekintésemben. Válaszolj, amily gyorsan csak lehet és közöld velem a legvilágosabban, hogy mit akarsz. Mi úgy gondoltuk legjobbnak, hogy Lydia a mi házunkból esküdjék, s remélem, ezt te is helyesled. Lydia nem jön hozzánk. Mihelyt még valami bizonyosat tudok, azonnal értesítelek. Szerető stb.

Gardiner Edw.

— Lehetséges-e? — kiáltott fel Eliza, miután befejezte az olvasást. — Lehetséges-e, hogy Wickham mégis elveszi?

— Akkor Wickham nem olyan haszontalan ember, mint hittük — mondta Jane. — Kedves apám, gratulálok.

— Felelt már a levélre? — mondotta Eliza.

— Nem, de nagyon sürgős volna.

Eliza aztán komolyan könyörgött neki, hogy egy pillanatot se veszítsen.

— Oh, édesapám, jöjjön a házba és írjon rögtön. Gondolja meg, hogy ilyen esetben perceken múlik minden.

— Ha apának kellemetlen a dolog, megírom én a levelet helyette.

— Nagyon kellemetlen, — mondotta Bennet — de meg kell lennie.

E szavakkal velük együtt visszafordult s megindultak a ház felé.

— És ha szabad kérdezni, — mondotta Eliza — — én azt hiszem, a föltételeket teljesíteni kell.

— Teljesíteni! Csak azt szégyellem, hogy olyan keveset kér.

— És az esküvőnek meg kell lennie! Ő már ilyen ember!

— Igen, igen, az esküvőnek meg kell lennie. Semmi egyebet nem tehetünk. De én nagyon szeretnék tudni két dolgot; egyik az, hogy a nagybátyátok mennyi pénzt tett le ezért; a másik, hogy miképpen fogom neki visszafizetni?

— Pénzt? A bácsi? — Hogy' érti ezt, apa?

— Úgy értem, hogy nincs olyan férfi, aki feleségül venné Lydiát arra a csábító ígéretre, hogy halálomig száz fontot kap évenként s halálom után ötvenet.

— Nagyon igaz, — mondotta Eliza — bár ez eddig nem jutott eszembe. Kifizetik az adósságait és még marad valami! Oh, csakis a bácsi tehetette. Áldott jó ember. Attól félek, hogy saját magát nyomorította meg. Ezt nem lehetett kis összeggel eligazítani.

— Nem! — mondotta Bennet. — Wickham bolond volna, ha egy fillért is elengedne tízezer fontból. Sajnálám, ha mindjárt rokonságunk kezdetén ilyen rossz véleménnyel kellene lennem róla.

— Tízezer font! Isten őrizz! A felét sem lehetne visszafizetni.

Bennet úr nem felelt és gondolataikba mélyedve hallgattak mind a hárman, amíg a házhoz értek. Apjuk aztán fölment a könyvtárszobába megírni a levelet, a leányok pedig bementek a reggelizőbe.

— És igazán meglesz az esküvő! — kiáltotta Eliza, amikor magukra maradtak. — Milyen furcsa! És még hálát kell adnunk érte. Akármily csekély kilátásuk van is a boldogságra, s akármily alávaló Wickham jelleme, örülnünk kell, hogy meglesz az esküvőjük. Oh Lydia!

— Azzal a gondolattal vigasztalom magamat, — felelte Jane — hogy Wickham nem venné feleségül, ha nem volna igazán szerelmes beléje. Ámbár a mi jó bácsink bizonyosan rendezte az adósságait, nem hiszem, hogy csak megközelítőleg is tízezer fontot adott volna neki. Hiszen ennek az összegnek a felét sem tudná nélkülözni.

— Ha sikerülne megtudnunk, mennyit tettek ki Wickham adósságai, — mondotta Eliza — s hogy mennyi pénz maradt neki Lydia számára, akkor pontosan kiszámíthatnók,

mennyit adott Gardiner nagybátyánk, mert Wickham magánvagyonra nem tesz ki hat pennyt. Nagybátyánk és a néni jószágát soha vissza nem fizethetjük. Hogy házukba fogadták, hogy védelmezik és támogatják, ez részükről olyan áldozat s Lydiának olyan szerencséje, hogy esztendőig sem tudjuk leróni érte a hálánkat. Most már bizonyosan náluk van! Ha ez a jószág nem töri őt össze, sohasem fogja megérdemelni, hogy boldog legyen! Mit szólhatott Lydia, amikor először találkozott a nénivel?

— Igyekezzünk elfelejteni mindent, ami történt, bármelyik részen, — mondotta Jane. — Én hiszem és remélem, hogy még boldogok lesznek. Hogy hajlandó Lydiát feleségül venni, ez remélhetőleg azt bizonyítja, hogy észhez kapott és a jó útra tért. Kölcsönös szerelmük erőt fog adni nekik. Én azzal biztatom magamat, hogy szépen be fognak rendezkedni s olyan okosan fognak élni, hogy elfelejtetik velünk egykori esztelenségüket.

— Mind a ketten úgy viselkedtek, — felelte Eliza — hogy sem te, sem én, sem mások nem fogják soha elfelejteni. Kár erről beszélni.

Csak most jutott eszükbe, hogy anyjuk minden valószínűség szerint egy betűt sem tud még arról, ami történt. Azért is fölmentek a könyvtárba s megkérdezték apjuktól, nem óhajtja-e, hogy közöljék a dolgot anyjukkal. Apjuk éppen írt, föl sem emelte a fejét és hűvösen felelte :

— Ahogy akarjátok.

— Elvihetjük a bácsi levelét, hogy fölolvassuk neki?

— Elvihettek, amit akartok, csak menjetek.

Eliza fölvette a levelet az íróasztalról s aztán együtt fölmentek a lépcsőn ; Mary is, Kitty is ott voltak az anyjuk mellett, így hát csak egyszer kellett elmondani az egész dolgot. Némi előkészítés után, hogy jó hírt fognak hallani, Jane fölolvasta a levelet. Bennetné alig bírt uralkodni magán. Alig hallotta meg Jane-től, hogy Gardiner föltevése szerint Lydia esküvője hamar meglesz, kitört belőle az öröm, amelyet minden következő mondat még jobban felkorbácsolt benne. Olyan izgalmas és szenvedélyes gyönyörűség fogta el, mintha sohasem lett volna bizonytalan az ijedelemtől és a gyötrel-

mektől. Elég volt annyit tudnia, hogy leánya férjhez fog menni. Egy pillanatig sem féltette Lydia boldogságát s nem feszélyezte az a gondolat, hogy Lydia milyen ballépést követett el.

— Édes, édes Lydiám! — kiáltotta. — Ez igazán örvendetes! Férjhez fog menni! És én viszont fogom látni! Férjhez megy és még csak tizenhat éves. Az én jóságos, derék öcsém! Tudtam, hogy így lesz. Tudtam, hogy ő mindent rendbehoz. Oh, hogy' vágyódom már Lydia után, — meg a kedves Wickham után is. De a ruhák! A menyasszonyi kelengye! Rögtön írok a sógornőmnek. Lizzy, kérlek, szaladj le apádhoz s kérdezd meg tőle, mennyi pénzt szán a ruhákra? Maradj, maradj, majd én magam megyek. Kitty, csöngess Hillnének. Egy pillanat alatt készen leszek. Drága, édes Lydiám! Milyen boldogok leszünk, ha megint találkozunk.

Legidősebb leánya e heves kitöréseket azzal próbálta némiképpen enyhíteni, hogy ráterelte a beszédet Gardiner eljárására, amely kötelezettséget ró az egész családra.

— Mert ezt a szerencsés megoldást — tette hozzá — nagyrészt az ő jóságának köszönhetjük. A mi meggyőződésünk szerint kötelezettségeket vállalt magára, hogy pénzt adhasson Wickhamnek.

— Hát ez nagyon rendben van — kiáltotta anyjuk. — Ki tegye meg Lydiáért, ha nem a tulajdon nagybátyja? Ha nem volna saját családja, minden pénzét nekem kellene örökölnöm meg az én gyermekeimnek. És egypár ajándékot nem számítva, ez az első eset az életben, hogy kaptunk tőle valamit. Jaj! Én olyan boldog vagyok. Az egyik leányom férjes asszony lesz nemsokára! Mrs. Wickham! Milyen jól hangzik. És csak júniusban múlt tizenhat. Úgy reszketek, hogy tollat sem tudnék fogni a kezembe. Majd diktálok és te megírod. Apáttal majd aztán beszélem meg a ruhapénzt. De a holmikát rögtön meg kell rendelni!

Aztán rátért a vászon, csalánszövet és posztó különböző fajtáira s rögtön meg is rendelt volna egy csomó dolgot, ha Jane, ámbár nagynehezen, rá nem veszi, hogy várjanak ezzel, amíg meg lehet kérdezni az apjukat. Egy nap ide vagy oda — jegyezze meg Jane — igazán nem fontos, és Bennetné

olyan boldog volt, hogy nem mutatkozott olyan makacsnak, mint rendesen.

— Mihelyt felöltözködtem, megyek Merytonba s elmondom testvéremnek a jó hírt, aztán visszajövet meglátogatom Lady Lucast és Tongnét. Kitty, szaladj le és fogass be tüstént. A friss levegő bizonyosan jót fog tenni nekem. Lányok, nektek semmi sem kell Merytonból? Oh, itt jön Hillné! Kedves Hillné, hallotta már a jó hírt? Miss Lydia férjhez megy s maguk mind kapnak egy pohár puncsot, hogy vígan legyenek az esküvője napján.

Hillné rögtön áradozni kezdett örömeiben, a többi között Eliza is fogadta a gratulálását, aztán belebetegedve a sok bolondságba, szobájába menekült, hogy nyugodtan gondolkozhassék.

Szegény Lydia helyzete legjobb esetben is elég szomorú; és hálát kell adni azért, hogy nem még szomorúbb. Eliza így érezte; és ámbár, ha előre nézett, sem igazi boldogságot, sem anyagi jólétet nem várhatott húga számára, visszanézve és elgondolva, hogy még két órával előbb is milyen félelem gyötörte, teljes mértékben átérezte, hogy milyen szerencsés fordulat állt be életükben.

L.

Bennet úrban már régebben is gyakran felmerült az az óhaj, bár ne költötte volna el a teljes jövedelmét s minden évben félretett volna egy összeget gyermekeinek és feleségének javára, ha Bennetné őt túlélné. Ez az óhaja most erősebb volt, mint valaha. Ha ez irányban nem mulasztja el a kötelességét, most Lydia becsületét és tisztességét vissza lehetett volna szerezni a nélkül, hogy a nagybácsihoz kellett volna kölcsönért fordulni. És az az élvezet, hogy Nagy-Britannia egyik leghaszontalanabb fiatalemberét rá kelljen beszélni a Lydiával való házasságra, akkor talán a legszűkebb családi körre szorítkozott volna.

Komolyan bántotta, hogy ennek az ügynek, amely senkire nézve sem volt előnyös, egyedül a sógora fizesse a költségeit, és elhatározta, hogy hacsak lehetséges, meg-

tudja, mennyit költött Gardiner, hogy mennél előbb megéríthesse.

Amikor összekeltek Bennet úrral, teljesen fölöslegesnek érezték, hogy takarékosan éljenek, mert bizonyosra vették, hogy fiuk fog születni. S mihelyt ez a fiú nagykorú lesz, a kötött birtok felszabadul, úgy hogy az özvegy és a gyermekek el vannak látva egész életükre. Öt leány jött egymásután a világra, de a fiút még mindig várták. És sok évvel Lydia születése után Bennetné még mindig erősen hitte, hogy a fiú jönni fog. Aztán kétségbeesve felhagytak a reménnyel, de akkorra már elkéstek a takarékoskodással. Bennetnének semmi érzéke nem volt a gazdálkodáshoz s csakis férjének zárkózott és független életmódja gátolta meg azt, hogy jövedelmükön felül ne költsenek.

A házassági szerződés ötezer fontot biztosított Bennetnének és gyermekeinek. De hogy milyen arányban osztassék fel ez az összeg az utóbbiak között, ez a szülők elhatározásától volt függővé téve. Ez volt az egyik pont, amelyet most, legalább is Lydiára vonatkozólag, tisztázni kellett, és Bennet úr nem is habozhatott, hogy elfogadja-e az elébe tett ajánlatot. Sógorának jóságát hálálkodó, de nagyon velős szavakkal köszönte meg, aztán közölte vele, hogy föltétlenül helyesli, amit addig végzett s hajlandó vállalni mindazokat a kötelezettségeket, amelyeket Gardiner az ő nevében vállalt. Soha azelőtt nem gondolta volna, hogy ha Wickhamet rá lehet bírni a leányával kötendő házasságra, neki ez oly kevés kényelmetlenséget fog okozni, mint ez a mostani egyezmény. Az az évi száz font, amelyet nekik fizetnie kell, alig tíz fontjába kerül, mert hiszen Lydia eltartása és zsebpénze s az állandó pénzajándékok, amelyeket az anyja kezén keresztül kapott, együttvéve majdnem kitétek száz fontot.

Hogy az ő részéről csak ily csekély megerőltetésre van szükség, szintén nagyon kedves meglepetés volt Bennet számára ; mert most csak az a kívánsága volt, hogy mennél kevesebbet zaklassák őt az üggyel. Miután elmúltak az első dührohamok, amelyeknek a hatása alatt nagy tevékenységet fejtett ki a nyomozásban, Bennet úr megint csak visszasúlyedte régi közömbösségébe. Levelét hamar postára küldte ;

mert amily nehezen tudott hozzálátni valamihez, olyan gyors volt a keresztülvitelében. Részletes kimutatást kért arról, mivel tartozik sógorának, de Lydiára olyan dühös volt, hogy egy szót sem üzent neki.

A jó hír gyorsan elterjedt az egész házban és nemsokára már tudta az egész szomszédság, amely bizonyos filozófiával fogta fel az egész dolgot. A pletyka szempontjából előnyösebb lett volna, ha Lydia Londonban marad, vagy — ez lett volna a legszerencsésebb eset — elkülönítik őt a világtól s valami távoli tanyán őrzik. De az is jó anyag volt a szóbeszédre, hogy Wickham feleségül veszi; és azon a sok jólelkű szerencsekívánaton, amely a merytoni rosszhiszemű öreg asszonyok szájából régebben elhangzott, nem ez a lényeges fordulat, mert biztosnak tekintették, hogy ilyen férj oldalán nyomorúságos lesz az élete.

Austen Jane után, angolból

HEVESI SÁNDOR.

KÖLTEMÉNYEK.

Asztal.

A szív, a szív sokat tapasztal,
Mert ő a dúsan rakott asztal,
Hol Ábel ül és Káin.
Meg van terítve jóval, rosszal,
S le van fődve piros abrosszal
Az élet lakomáin.

Előbb táncot lejt rajta Ámor,
Majd lapján zordon pincér számol
És duplán fog a kréta.
S fizetni kell, ha nincs már mással:
Messzehangzó szívdobogással,
S vérezni is kell néha.

Ömlik reá ó-bor és vinkó,
Gázol benne szekér és hintó,
Rugása vad saroknak.
S egyszer, mikor nincs rajta semmi,
Sem dekányi, sem leheletnyi,
Megbillen, s összeroskad.

Kis penzió.

Kis penzió, távol hegyen,
Üres helyed az én helyem.

Üres szobád az én szobám,
Mely évek óta vár reám.

Az utat hozzád meglelem,
Mert szívem az útlevelem.

Betérek fáradt, tört utas,
Hogy áradt lelkemben kutass.

Nincs benne más, csak régi kép,
Erdő, hegyek, tó, égi kék.

Csak irgalom, csak szenvedés,
Csak békességért repdesés.

Csak szülőház, csak anyaföld,
Csak játék, ami összetört.

Csak kéz, mely kezet fogni kész,
S egy látcső, amely visszanez.

FALU TAMÁS.

SZEMLE.

A területi elvek és a magyar nyelvjárások.

— Bartoli Mátvás hatvanadik születésnapjára. —

A nyelvföldrajzi módszer és az eddig közzétett nyelvatlaszok anyaga több irányban termékenyítőleg hatott a nyelvtudományi belátás fejlődésére. A nyelvföldrajzi irány kisugárzását és egyben a mai nyelvtudománynak egyik legfontosabb felfedezését kell látnunk az úgynevezett területi elvekben is.

Bartoli elméletét az új-nyelvészeti irány (neolinguista iskola) néven ismeri a tudományos világ. Mintegy negyedszázada hirdeti a jeles olasz tudós ennek alapelveit,¹ de csak tíz évvel ezelőtt foglalta azokat rendszerbe és világos tételekbe *Introduzione alla neolinguistica* (Genf—Róma, 1925) című alapvető könyvében, valamint a Bertoni-val közösen kiadott *Breviario di neolinguistica* (Modena, 1925; új kiadása 1928) című mű második részében. Azóta nem szűnik meg hirdetni és alkalmazni az új-nyelvészeti elveket, amelyeknek megteremtésével elsősorban a francia Gilliéron nyelvföldrajzi módszerét és szellemes meglátásait fejlesztette tovább. Tudatos szembefordulást jelentenek más oldalról ezek az elvek az új-grammatikusok hangtörvény-fogalmával, egyben pedig kibővítését és átértékelését Ascoli substratum-elméletének.²

Bartoli új-nyelvészeti iránya tehát — legmélyebb gyökerét tekintve — nem egyéb, mint a francia nyelvatlasz-módszernek egyik elágazása. Az olasz tudós nem tett mást, mint hogy nagy francia mesterének, Gilliéron-nak véletlenül meglátott és önkénytelen bizottsággal alkalmazott eszméit tudományos tételekbe öntötte s azoknak érvényességét a nyelvek életében bebizonyította. S meglehetősen híven követte ebben mesterét. Egyik tudós ellenfele, Bottiglioni (a korszikai olasz nyelv- és néprajzi atlasz szerkesztője) nem is késik

¹ L. *Alle fonti del neolatino* c. értekezését a *Miscellanea di studi in onore di Attilio Hortis* (Trieszt, 1910) c. kiadványban.

² V. ö. Maver: *Slavia*, VII, 146. l.

ezt szemére vetni Bartoli-nak.¹ Pedig nincs igaza. Hiszen — mint Bartoli maga mondja² — más dolog valamit sejteni vagy öntudatlanul látni, és más ezt a meglátást tudományos tételbe önteni és bebizonyítani. Valóban, Bartoli a maga tételeivel, amelyeket nyelvatlaszok szemléletéből vont el, meglehetősen biztos eszközt adott kezünkbe mindenfajta nyelvföldrajzi anyag feldolgozására. Ez az egyik és legfőbb jelentősége az új-nyelvészeti irány tételeinek.

Ez irány másik kiindulópontját — mint említettük — az új-grammatikusok («Junggrammatiker») bírálatában kell keresnünk. Schuchardt Hugó már 1885-ben rámutatott arra a tényre, hogy az új-grammatikusok egyetlenegy tételt mondhatnak csak magukénak, s ez a hangtörvények kivétel nélküli voltának tétele. S a nagy romanista már ekkor szükségét érezte annak, hogy új-latin, illetőleg élőnyelv-ismeretei alapján felemelje szavát ez ellen a természettudományi merevségű tétel ellen, amely különösen az indogermán nyelvtörténet területén kezdett híveket szerezni magának.³ Nos, amit Schuchardt a maga széleskörű élőnyelv-ismereteire támaszkodva már egy félszázaddal ezelőtt hangoztatott, annak helyességét az új század hajnalán napvilágot látott nyelvatlaszok fényesen igazolták. Igazolták azt, hogy nem lehet a szellemi életnek olyan bonyolult összetételű kisugárzását, mint amilyen a nyelv, természettudományi következetességű törvények szűk sémájába szorítani; igazolták azt, hogy minden egyes szónak külön története van és hogy nincs meg a vélt kettősség hangtani és nem hangtani, nyelvtani és szótári fejlődés között. Ebből a megismerésből táplálkozik az új-nyelvészeti iskola is, amikor szellemtörténeti tényezőkkel igyekszik megmagyarázni mindenfajta nyelvi jelenség keletkezését és elterjedését.⁴

Ascoli Graziadio olasz nyelvtudósnak substratum-elmélete viszont arra világított rá, hogy a nyelvek, illetőleg nyelvjáráások különösségei végső fokon egy-egy új nyelvet átvevő idegenajkú nép kifejtési beidegződésének a következményei, úgy hogy pl. a toszkánai nyelvjáráás nem egyéb, mint az etruszkusok nyelvi szokásaitól módo-

¹ L. Bottigliioni: *Annali della R. Scuola Normale Superiore di Pisa*. 1932, 170. l.

² *Studi albanesi*, II. (1932), 16. l.

³ Schuchardt: *Über die Lautgesetze. Gegen die Junggrammatiker*. Berlin, 1885. Újra közölve Spitzer Leó: *Hugo Schuchardt—Brevier*. Halle (Saale), 1928². c. könyvében. L. itt 51. l.

⁴ V. ö. Bartoli: «*Ce fastu?*» *Bollettino della Società filologica friulana Graziadio Ascoli*, 1932, VIII. k., 53. l.; továbbá u. ö.: *Studi albanesi*, II, 41. l. és *Archivio glottologico italiano*, XXV. (1933), 31. l.

sított latin nyelv. A nyelvi változások legfőbb oka e szerint a substratumoknak, azaz az átvevő népek vagy fajok nyelvének hatásában rejlik. Az új-nyelvészeti iskola ezt a tételt a magáévé teszi, de egyúttal ki is bővíti, amikor azt tanítja, hogy a nyelvfejlődésben valóban a nyelvek kölcsönös egymásrahatása a legfőbb tényező. Ez pedig azt jelenti, hogy nemcsak az átvevő népnek eredeti beszédmódja hat az átvett nyelv szerkezetére és viszont, hanem az egymás mellett álló nyelvek, sőt nyelvjárások is kölcsönösen hatnak egymásra, különösképpen pedig azok, amelyek egy-egy tekintélyes szellemi központból terjeszkednek szét sugárszerűen.¹

Ezen a hármas pilléren — a nyelvföldrajzi módszer szemmel látható eredményein, az új-grammatikusok hangtörvény-tételének kritikai feloldásán és az általánosított substratum-elméleten — nyugszik Bartolinak szellemtörténeti hátterű új-nyelvészeti iránya. Három kérdést állít fel ez az elmélet. Az első kérdés ez: hogyan lehet két egyidejűleg fennálló, de minden valóság szerint különböző fejlődési fokokat képviselő nyelvi változat időrendi egymásutánját megállapítani, más szóval azt, hogy egy-egy kérdéses szópárnak melyik típusa képviseli a régebbi fokot, melyik a nyelvi újítást? Nemcsak időileg első, hanem elvi szempontból is ez a leglényegesebb kérdés mindenfajta nyelvészeti kutatásban. A felelet pedig az, hogy két fontos iránymutatónk van e kérdés megoldásában. Régebbi fokot képvisel először is az a változat, amelyik előbb jelenik meg a nyelvi szövegekben. Ezt a tételt a nyelvtörténeti kutatás már régóta használja és alkalmazza. Nehézségek csak olyan esetekben állanak elő, amikor a kérdéses szópár két tipikus változatának a nyelvtörténet szövegeiben való fellépése közt elenyészően kicsi az időkülönbség. Ilyenkor természetesen a szövegekben való megjelenés időrendjéből nem lehet teljes biztossággal következtetni a tényleges nyelvi megjelenés viszonylagos idejére. E mellett olyan szó- és alakpárok is vannak igen nagy számmal, amelyekre nézve nyelvtörténeti adataink egyáltalában nincsenek. Van-e lehetőség arra, hogy az ilyen szópárok tagjainak időbeli egymásutánját megállapítsuk? Az új-nyelvészeti irány hívei igenlőleg felelnek erre a kérdésre. Azt tanítják, hogy a szópárok vagy alakpárok formájában összetartozó változatok időrendjét a legtöbb esetben meg lehet állapítani, még pedig tisztán azoknak mai földrajzi elterjedéséből. Erre — összetartozó nyelvi változatok időrendjének megállapítására — szolgálnak a Bartoli fogalmazásában ismert területi vagy földrajzi vagy új-nyelvészeti tételek.

¹ V. ö. *Ce fastu?* 1932, VIII. k., 49., 53. l.

Ha a területi elvek segítségével megoldottuk a nyelvfejlődési fokok időrendjének kérdését, akkor már sokkal könnyebben tudunk felelni a másik két nyelvészeti kérdésre. A második kérdés ugyanis az új-nyelvészet beállítása szerint ez: hol van egy-egy nyelvi újításnak a hazája? Ezt a nyelvterületek földrajzi fekvése, illetőleg tagoltsága legtöbbször világosan megmutatja: valamely fontos szellemi központban, ahonnan az illető nyelvi újítás sugárszerűen terjeszkedik szét. Minél nagyobb a tekintélye, a szellemi fölénye valamely gócpontnak, annál nagyobb területre sugárzik szét belőle a nyelvi újításoknak egy bizonyos csoportja, amely terjeszkedése közben sokszor szinte valóságos harcot vív más központok szétáradó újításaival.¹

Harmadiknak marad az új-nyelvészek előtt az a kérdés, hogy mi a nyelvi újítások keletkezésének az oka. Ha az első két kérdést megoldottuk, akkor nagyjában már ezzel a harmadikkal is tisztában vagyunk. Megtaláljuk a nyelvi változások okát legtöbb esetben egy-egy városi központ szellemiségében, ahonnan a kérdéses újítás a tekintély erejével sugárzik szét a környező vidékre. Végső fokon egyéni eredetre utal minden nyelvi újítás vagy formaalkotás, a beszélő egyének alkotó, teremtő szellemiségére. Ha ez az egyéni újítás közös szellemi szükségletet elégít ki, akkor csakhamar áttérjed egy központnak egyik társadalmi rétegére, innen pedig más rétegekre, illetőleg egy egész vidékre.

Az új-nyelvészeti irány nyelvszemléletének és nyelvmagyarázatának legfontosabb és legsajátosabb alkotóelemét a területi elvekben látjuk. Bartoli öt ilyen elvet, helyesebben szabályosságot állított fel, amelyekből következtetni lehet két nyelvi fázis időrendjére.² Ezek szerint régebbi fokot őriz meg rendszerint az elszigetelt, a széleken fekvő, a nagyobb és a későbbi nyelvterület, valamint régebbi rendszerint az a fok is, amelyik ma már a vizsgált nyelvterület minden

¹ Az ilyenfajta nyelvharcnak szép példáját olvashatjuk Bartolinak egyik legújabban megjelent előadásában: *Impronte delle lingue di Roma e Venezia nella Dalmazia, nell'Albania e nella Grecia*. Atti della Società italiana per il progresso delle scienze. Riunione XXII, Bari, 1933 (Pavia, 1934), 124. kk. Ennek egyik részében Rómát és a görög fővárost, ezt a két hatalmas szellemi és nyelvi gócpontot állítja szembe egymással a szerző s mesteri módon elemzi azokat a tényezőket, amelyek lehetővé tették a római meg a görög nyelvnek egymásra kifejtett sajátos hatását.

² Először az *Introduzione alla neolinguistica* lapjain, legújabb fogalmazásukban összefoglalva Vidossi Józsefnél: *Il folklore italiano*, VIII. (1933), 223. k.

pontján kihalt, illetőleg kihalófélben van. Ezek közül a negyedik tétel, amely arról szól, hogy ha egy nyelv egy előbbi területről egy későbbire került, akkor rendszerint az utóbbi terület őrzi meg a régebbi nyelvi változatot, — ez a tétel, mint látjuk, már nem tisztán földrajzi, hanem inkább történeti alapon oldja meg a nyelvi újítás vagy nyelvi régiség kérdését. Az ötödik tétel pedig már majdnem kizárólag nyelvtörténeti tényekre támaszkodik, amikor egy alakpárnak ma élő és már kihalt változata közül az utóbbinak ítéli az időrendi elsőbbséget. Megvan ilyenformán minden jogunk ahhoz, hogy e két utolsót kirekesztve, csak a három elsőt nevezzük szorosabb értelemben vett területi elveknek, annyival is inkább, mert ezt a megszorítást maga Bartoli és követői is megengedhetőnek tartják.¹

Hogy' hangzik ez a három alapvető területi elv Bartoli legújabb fogalmazásában? Itt adjuk őket fontosságuk sorrendjében. 1. A szélső területek elve a következő. Ha két nyelvi fok közül az egyik szélső területeken van vagy volt meg, a másik pedig a közbeeső területeken, akkor a szélső területeken járatos változat rendszerint régibb a köztük fekvő területek változatánál. Kivételt alkot az az eset, amikor a középső területek kevésbé hozzáférhetők a közlekedés számára, mint a szélső területek.² 2. A nagyobb terület elve ez. Két nyelvi fejlődési fok közül rendszerint az a régibb, amelyik nagyobb területen van vagy volt elterjedve. Itt két eset alkot kivételt: amikor a kevésbé kiterjedt terület egyszersmind kevésbé van kitéve a forgalomnak, vagy amikor az a szélső területekből adódik.³ 3. Az elszigetelt vagy a közlekedésnek kevésbé kitétt terület elve így szól. Ha egy terület egy másiknál kevésbé van kitéve más nyelvtületekkel való közlekedésnek, akkor a kevésbé hozzáférhető terület rendszerint a régebbi nyelvi fokot őrzi meg, míg a forgalmasabb már nyelvi újítást mutat.⁴

A területi tételek korántsem lépnek fel azzal az igényvel, amelyel az új-grammatikusok hangtörvénye fellépett: a természettudományi törvények kivételnélküliségének igényével. Ellenkezőleg: csak valószínűségeket fejeznek ki s csak azokra az esetekre érvényesek, amikor a nyelvjelenségek valóban egy központból sugárszerűen terjeszkednek szét. Ha feltesszük, hogy egy nyelvi újítás valamely tekintélyes központból már az egész nyelvterületre szétsugárzott, s köz-

¹ V. ö. Vidossi i. h. 224. l. és Bartoli: *Studi albanesi*, II., 25. l.

² *Archivio glottologico italiano*, XXV., 5. l.

³ U. o. 5. l.

⁴ *Archivio glottologico italiano*, XXII., 66. l.

ben már egy újabb változat is megkezdí ugyanazon az úton a terjeszkedést, akkor egész természetesnek kell találnunk, hogy lesz idő, amikor a két változat közül a régebbi már csak a széleken tengeti életét, a középső terület pedig az újabb változatnak engedi át a teret. Ha most már egy többé-kevésbbé egységes nyelvterületnek¹ egymással közvetlen kapcsolatban nem álló két szélén azonos nyelvi változat járatos, míg a köztük fekvő terület egy másik változatot használ, akkor a legnagyobb valószínűséggel feltehetjük, hogy a szélső területek nyelvi típusa egy régebbi korban az egész nyelvterületen el volt terjedve, s ezt csak újabban szorította ki a középső vidékekről egy újabb eredetű alakváltozat. Ez a mélyebb értelme annak a — szerintünk legfontosabb — területi elvnek, amely szerint a szélső területek nyelvi fázisa régibb a köztük fekvő területek nyelvi fázisánál.

Annak a gondolatnak nyelvészeti formájával állunk itt szemben, amelyet a néptudomány szemszögéből Ratzel (1887), illetőleg követője, Frobenius (1898) fejtett ki legszebben. Ez utóbbi a művelődési körök híres elméletében abból a feltevésből indult ki, amelyből Bartoli kiindul, hogy t. i. az emberiség művelődése eredetileg egy központból (később természetesen különböző központokból) sugárzik szét. Az eredmény is ugyanaz a művelődési körök és az új-nyelvészet elméletében; ez pedig az, hogy földrajzilag egymástól távoleső területek művelődési (illetőleg nyelvi) azonossága közös eredetre mutat.² Ami a nyelvfejlődést illeti, meg kell jegyeznünk, hogy Meillet ettől a felfogástól némileg eltérő eredményre jut egyik tanulmányában.³ A francia nyelvész ugyanis azt tanítja, hogy egy-egy nyelvcsaládnak egymástól távoleső két tagja egymásnak minden tényleges befolyásolása, tehát sugárszerűen terjeszkedő nyelvi hatás nélkül is azonos újításokat hozhat létre pusztán az eredeti közös nyelvrendszerben

¹ Az «egységes nyelvterület» kifejezés természetesen nagyon viszonylagos értékű; egységesnek vehetjük egy szempontból az egész emberiség nyelvterületét, de ugyanolyan joggal beszélhetünk az indogermánység vagy a románység, illetőleg a finnugorság nyelvterületéről és korlátozhatjuk nyelvföldrajzi vizsgálódásunkat az olasz vagy a magyar nyelv, sőt pl. a szardíniai nyelvjárás vagy a székelység területére is.

² V. ö. Bartha Dénes: *A népköltés kutatásának új feladatai*. Budapesti Szemle, 235. k. (1934. dec.), 336—337. l.

³ Meillet: *Convergence des développements linguistiques*. Revue philosophique, LXXXV. (1918), febr.; újból közölve Meillet-nek *Linguistique historique et linguistique générale* (Párizs, 1926²) c. tanulmány-gyűjteményében, 61. kk.

rejlő fejlődési lehetőségek kibontakoztatása révén. Szerinte az új-latin vagy az új-arab nyelvekben található számos egyezés közül csak az egyik rész a régi latin vagy a régi arab nyelvállapot megőrzése, míg a másik rész onnan ered, hogy a közös nyelvi örökséget a különböző új-latin, illetőleg új-arab nyelvek azonos módon változtatták. Ilyenfajta párhuzamos, csak az azonos előzményekre támaszkodó külön fejlődések (nyelvi újítások) nagyobb nyelvközösségeken belül is megfigyelhetők. Az indogermánságnak pl. oly távoleső tagjai, mint egyfelől az angol és a francia, másfelől a perzsa nyelv, a birtokviszonynak ősi indogermán kifejezésmódját (latin *domus patris* vagy *patris domus*) egyformán úgy változtatták, hogy kötött szórendet és járulékszócskákat alkalmaztak a szabad szórend és a flexiós forma helyébe (angol *the house of the father*, francia *la maison du père*, perzsa *mán i pidar*). Valóban igazat kell adnunk Meillet-nek abban, hogy a rendes, keveredésen, illetőleg nyelvi kölcsönhatásokon alapuló és egyes gócpontokból kisugárzó nyelvfejlődésen kívül egy-egy nyelvrendszer belső, saját rendszerében gyökerező újításokat is szokott termelni, s hogy ilyenkor — a közös nyelvi örökség szerkezetének indításain kívül — nincsen történeti kapcsolat egy-egy nyelvcsalád különböző tagjainak azonos fejleményei között. Előfordulhat tehát a nyelvek életében az az eset, hogy egy nyelvközösségnek egymástól földrajzilag távoleső tagjai azonos nyelvi sajátosságokat mutatnak ugyan, de ezek a sajátosságok nem egyeredetűek, tehát nem megőrzött régiségek, hanem egymástól függetlenül keletkezett nyelvi újítások. Az ilyenfajta nyelvfejlődési jelenségek száma azonban meglehetősen csekély, s ezek sem annyira a nyelv anyagi (lexikális) részében, mint inkább a formai kifejező-készlet birodalmában lépnek fel. Maga Bartoli is gondolt a belső indítékokból származó párhuzamos nyelvi újítások lehetőségére. Erre vall az a körülmény, hogy a szélső területek tétélebe — mint különben mindegyikbe — felvette a «rendszerint» («di solito») megszorítást, s megengedi, hogy sajátos nyelvfejlődési tényezők hatása alatt néha a szélső területek is újíthatnak azonos módon.¹ Egyébként is folyton hangsúlyozza ő is, követői is azt, hogy a területi elvek csak a normális nyelvfejlődésre érvényesek, tehát az olyanra,

¹ A románság körében pl. a két szélső terület, az Ibér-félsziget és a Balkán, több egyező újítást mutat fel; ezeknek az egyező újításoknak egy része olyan sémita elem, amely a spanyolba közvetlenül az arabból, az oláhba ellenben török közvetítéssel került. L. Bartoli: *Bollettino dell'Atlante linguistico italiano*, I. (1933—34), 29—30. 1.

amely a nyelvek, illetőleg nyelvjárások kölcsönhatásain és egyes gócpontok kisugárzó erején alapszik.¹

Mindezek után kimondhatjuk, hogy a szélső területek tételében a nyelvfejlődésnek és nyelvi terjeszkedésnek, illetőleg mindenfajta műveltségi folyamatnak legfőbb törvényszerűsége van szerencsés kézzel megfogalmazva. Ebben kell látnunk Bartoli új-nyelvészeti irányának gyökérgondolatát s a területi elvek legfontosabbikát.² Ha a szélső területek elvét elfogadjuk, nem emelhetünk komoly kifogást a másik két területi elv ellen sem. Hiszen nyilvánvalónak látszik az eddigiek alapján az, hogy két nyelvi fok közül — a rendes terjeszkedés feltételei mellett — a régebbi változat nagyobb területen található, mint ugyanabban az időpontban az újabb változat, azaz hogy a viszonylag nagyobb terület szokta megőrizni a nyelvi régiséget, a kisebb pedig ugyanakkor az újítást használja. Az újítások rendes, sugárszerű terjeszkedésének gátat vethetnek a különböző közlekedési akadályok (földrajzi, politikai, népi, művelődési határvonalak): ez az értelme annak a tételnek, amely szerint a közlekedéstől elzárt terület szokta megőrizni a nagyobb forgalmú területtel szemben a régebbi nyelvi típust.

Azonban bármennyire meggyőzőek is ezek a tételek a maguk általános gondolati és történetiszemléleti elemeinél fogva, a nyelvtudomány mindaddig kételkedéssel fogadhatná őket, míg a nyelvi tények tapasztalati világában nincsenek kipróbálva. Tudjuk azonban, hogy Bartolit éppen a nyelvi tények vizsgálata vezette tételeinek felállításához s csak utólagosan kereste meg számukra a tágabb történeti és bölseleti alapvetést. A Gillieron-féle és más nyelvhatárvonalak ösztönző hatásáról már szóltunk. Most még hozzátehetjük itt azt, hogy Bartoli maga is kitűnő ismerője az új-latin nyelveknek és a mellett gyakorlati bűvára az olasz nyelvjárásoknak, aki különösen Venezia Giulia és Dalmácia olasz és másnyelvű tájszólásai körében tanulmányozta közvetlen közléről a nyelv valóságos életét s a nyelvfejlődés mikéntjét. Egyáltalában nem csoda, hogy a modern nyelvtudománynak a földrajzi vagy területi tételekben megtestesült vívmányai épp a román nyelvészet körében és éppen Olaszországban születtek meg. Hiszen tudvalevő, hogy a romanisták már kezdettől

¹ V. ö. Vidossi: *Il folklore italiano*, VIII. (1933), 226—27. l.

² Bartoli maga is úgy nyilatkozik róla egy ízben, hogy az «la più pacifica o la più visibile, anche per chi non abbia sott'occhio una carta linguistica, colorata o non colorata». *Bollettino dell'ALIt* I., 28. l.

fogva az élő nyelvek, tehát a tényleges nyelvjelenségek szempontját képviselték az indogermán nyelvbúvárok elvont elméleteivel s rekonstruáló feltevéseivel szemben. Könnyen is teheték, mert a világ egy nyelvcsoportjának történetét sem ismerjük oly alaposan, mint az új-latin nyelvekét, amelyeknek történeti fejlődését és földrajzi kiterjeszkedését a születés — a latinból való kiszakadás — pillanatától kezdve végig követhetjük egész a mai időkig. Aztán ott van Olaszország a maga változatos nyelvjárási képével. Keresve sem lehetne alkalmasabb talajt találni a természetes nyelvjárási fejlődés tanulmányozására. A római előtti idegen nyelveknek az olasz nyelvjárási tagozódásban mutatkozó nyomai, a mai olasznak érintkező idegen nyelvekkel való jelenlegi keveredése, jellegzetesen kifejlődött különböző olasz tájnyelveknek egymásra kifejtett kölcsönhatásai, történetileg jólismert központoknak, nagy olasz városoknak kisugárzó nyelvhatása : mindez együttvéve igen kedvező talajt alkotott a területi elvek megszületésére.¹

Ez elvek bizonyítására is a román nyelvek története és földrajzi tagozódása mutatkozott a legalkalmasabb alapnak, mert a mai nyelvterületi viszonyokból való történeti visszakövetkeztetések helyességét semmivel sem lehet oly biztosan ellenőrizni, mint a románság nyelvtörténeti szövegfeljegyzéseivel. Valóban Bartolinak — tételei elméleti megalapozása után — az volt a legelső dolga, hogy azokat az új-latin nyelvek körében kipróbálja és következtetéseit nyelvtörténeti adatokkal igazolja. Ezt az alapvető munkát végezte el az olasz tudós *Introduzione alla neolinguistica* (1925) című már említett könyvében.

Itt azonban nem állapodott meg. Hiszen az a kifogás érhet — és érte is, hogy a területi tételek érvényesek lehetnek az új-latin nyelvek sajátos fejlődésére, de ebből még nem következik, hogy alkalmazhatók volnának tőlünk távolabbeső korok nyelvfejlődésére, amilyen-nel pl. az indogermán nyelvcsalád kialakulásában van dolgunk. Bartoli azonban kimutatta, hogy a területi elvek — és különösképpen a szorosabb értelemben vett három területi elv — az indogermán nyelv kutatásában is megállják helyüket. Az indogermán nyelv hasonlításban még nagyobb a jelentőségük, mint a román nyelvek kutatásában, mert itt nem támaszkodhatunk a régebbi nyelvállapot rekonstruálásában írásos emlékekre, s így csak az egyes indogermán nyelvterületek földrajzi viszonyaiban találhatunk biztos útmutatót

¹ V. ö. Bartoli: *Bollettino dell' ALIt*, I. (1933—1934), 33, 100—101. l.

az indogermán szópárok időrendjének felderítésére. Több idevágó tanulmányában¹ összegyűjtötte azokat a szótári és nyelvtani párokat, amelyek az egész indogermánságban, illetőleg annak legtöbb tagjában megvannak, s minden egyes esetben a területi elvek alkalmazásával igyekezik eldönteni a régiség, illetőleg a nyelvi újítás kérdését. A régiség és az újítás fogalmát egyaránt az indogermán őshazára vonatkoztatja, s úgy értelmezi, hogy már az őshazában, annak egyes területein újítások keletkeztek, míg a többi területek régebbi fokot őriztek meg. De nem elégszik meg ilyen részleteredményekkel, azzal t. i., hogy minden vizsgált szópárra kimutatja, hogy annak melyik változata a régebbi, melyik az újabb indogermán fok, hanem e mellett általános megismerésre is igénybe veszi tételeit. Régen észrevették az indogermán nyelvészek azt, hogy az indogermánság egyes tagjai közt nagy különbségek vannak azoknak régiségeket megőrző vagy újításokat kedvelő természete szerint. Igyekeztek is már kezdetől fogva csoportokat felállítani az indogermánság körén belül a nyelvi konzervatívizmus foka szerint. Nos, Bartoli igazolja a területi tételekkel azt az újabb kutatók körében felmerült sejtelmet, hogy az indogermánság nyugati és északi szélső ágai sokkal hívebben és sokkal nagyobb számmal őrzik a régebbi indogermán fokot, mint a középső és a délkeleti indogermán nyelvek, amelyek nagy mértékben újítók, azaz nagy számmal mutatják fel az ősi, még a szétválás előttről származó nyelvi újításokat. Hogy mennyi részletbevágó tévedésnek volt szülőanyja az ellenkező felfogás, az a régebben általánosan elterjedt előítélet, amely az indusban látta a legrégebbi indogermán nyelvet, s hogy mennyire új távlatot nyit a továbbkutatás számára is Bartolinak a területi elvek segítségével nyert eredménye: az az elfogulatlanul ítélező olvasó előtt lépten-nyomon kiderül Bartoli fejtegetéseiből.

Nemrég jelent meg Bartolinak egy igen érdekes tanulmánya,² amelyben tételeinek alkalmazásával és bizonyításával az indogermánság körén is túlmegy. Mindenekelőtt megerősíti azokat a véleményeket, amelyek manapság épp a legilletékesebb szakemberek körében

¹ *Accordi antichi fra l'albanese e le lingue sorelle*. Studi albanesi, II. (1932), 5—73. l. — *Studi sulla stratificazione dei linguaggi arioeuropei. Parte I: Il germanico e l'armeno*. Archivio glottologico italiano, XXV. (1933), 1—51. l. — *Il carattere conservativo dei linguaggi baltici*. Studi baltici, III. (1933), 1—26. l.

² *Le origini degl'Indiani d'America lumeggiate dalle aree linguistiche*. Annali dell'Istituto superiore di magistero di Torino, VII. (1934), 335—352. l.

felvetődtek az amerikai indiánok eredetének kérdésében. Kimutatja, hogy Amerika indián lakossága nem őslakója ennek a földrésznek, nyelvük és földrajzi helyzetük vallomása szerint azonban nem eredhettek sem Európából, sem Ausztráliából. Pozitív oldalról a területi elvek fényében lehetségesnek látszik az indiánok ázsiai eredete éppúgy, mint a polinéziai. Ezeknél a kérdéseknél azonban sokkal fontosabb egy másik, amelyre Bartoli fejtegetései világosságot derítenek. Az olasz tudós ugyanis egybeállította azokat a szó-, illetőleg alakpárokat, amelyek a földkerekségnek minden nagy nyelvcsaládjában el vannak terjedve. A megfelelő szójelentések most már hivatva vannak világot vetni az emberiség ősműveltségére, maguk a szavak pedig általános elterjedtségükkel valószínűvé teszik azt a már régebben felvetődött gondolatot, hogy az emberiség műveltsége és a nyelve is egy töből sarjadt, egy művelődési központból sugárzott szét hullámzó terjedéssel. A műveltség egyeredetének gondolatára nézve hadd utaljunk itt még egyszer a Ratzel—Frobenius-féle elméletre, a nyelvek egyeredetének kérdésében pedig az olasz Trombetti Alfrédnek híres monogenesis-feltevésére.¹ Bár Schuchardt, aki több ízben és elismeréssel foglalkozott Trombetti nézeteivel, már 1919-ben rámutatott arra,² hogy a nyelvfejlődés terén nem lehet élesen szembeállítani egymással az egyeredetet (monogenesis) és a többeredetet (polygenesis), hanem a két gondolatot magasabb egységben kell összefoglalni, mégis — tekintettel ugyan az ő finom elemzésekkel nyert szintetizáló eredményeire — ma inkább a monogenesis álláspontjának adjuk az elsőséget, annak a monogenetikus felfogásnak, amelynek helyességét minden kétséget kizáró módon természetesen nem tudjuk bizonyítani, de amelynek valószínűsége — mint Bartoli is megjegyzi — sokkal nagyobb, mint a polygenesisé.

Bartoli már kezdettől fogva hangoztatta, hogy a területi tételek nemcsak a nyelvészet kérdéseiben alkalmazhatók sikerrel, hanem mindenfajta történettudomány hasznát veheti a mai állapotról való visszakövetkeztetésekben. Különösen hasznosnak ígérkeznek ezek a tételek a nyelvészettel való rokonságánál fogva a néptudományban. Ez a belátás vezette Bartolit arra az elhatározásra, hogy a nyelv-

¹ Legújabb összefoglaló tárgyalása Trombettinek *Elementi di glottologia* (Bologna, 1922—23) c. művében, amelynek hatalmas nyelvi anyaga legnagyobbbrészt az egyeredet bizonyítására van összehordva; 1. különösen 189—213. l.

² *Sprachursprung* I. SB. d. Berl. Ak. 1919; H. Schuchardt—Brevier (1928²), 254. kk.

vészek harmadik nemzetközi nagygyűlésén (Róma, 1933. szept. 19—26.) — mint az előkészítő bizottság tagja — többek közt a nyelvtörténet és a néphagyományok történetének módszerbeli hasonlóságait tűzze ki megvitatásra. A kérdéshez, amelynek Bartoli volt az előadója, többen hozzászóltak.¹ A hozzászólások közt legérdekesebb volt a Santoli Viktoré (Oslo) és a Vidossi Józsefé (Torino). Santoli arra mutatott rá, hogy a nagyobb, az elszigeteltebb és a későbbi terület elve alkalmazást nyer legalább is a népköltészet történetére irányuló kutatásokban. Vidossi pedig, aki erről a kérdésről külön cikket írt Corso Rafáel folyóiratába,² utalt arra, hogy a néptudományban is támadt — Gillieron nyelvöldrajzától függetlenül — egy földrajzi irány, a finn Krohn Gyulának s a nyomában támadt ú. n. finn iskolának földrajzi néptudománya, továbbá, hogy Krohn Gyula már alkalmazott egyes területi elveket a maga kutatásaiban, t. i. a szélső, a nagyobb és az elszigeteltebb területek elvét. Ugyancsak Vidossi — bár óvatos fogalmazásban s utalva a nyelvészet és a néptudomány anyagának különösen a terjeszkedés módjában nyilatkozó különbségeire — figyelmébe ajánlja a néptudomány munkásainak a területi elvek alkalmazását, illetőleg kipróbálását, egyben pedig különböző helyekről vett példákat ad az egyes területi tételek néprajzi használhatóságára.³ Bartolinak a kérdésről szóló összefoglaló jelentése nemrég jelent meg.⁴ Ebben levonva a különböző felszólalások eredményeit, arra a belátásra jut, hogy a nyelvészet, a néptudomány és más történeti tudományok testvérek egymással s így kölcsönösen egymás segítségére vannak utalva. Mindegyik tanulhat a másiktól, egyszer ez, máskor amaz. Valóban így állunk az új-nyelvészet területi elveivel is, amelyek szép gyümölcsöket teremtek már eddig is a nyelvészetben, de ugyanolyan szép eredményekkel kecsegtetnek a néptudományban is bennünket.

*

Íme, így áll jelenleg a területi elvek kérdése. A fentiekből bizonyára kiviláglik amnyi, hogy itt valóban nagyjelentőségű, nyelvtudományi belátásunkat elmélyítő elvekről van szó, amelyekhez

¹ L. a *Terzo Congresso internazionale dei linguisti* (Róma, 1933) c. kiadványt, 34—40. l.

² *Le norme areali ed il folklore*. Il folklore italiano, VIII. (1933), 222. kk.

³ *Il folklore italiano*, VIII., 228. kk.

⁴ *Analogie di metodo fra la storia dei linguaggi e quella delle tradizioni popolari*. Bollettino dell'ALIt, I. (1933—34), 95—105. l.

ennélfogva a magyar nyelvtudomány részéről is hasznosnak ígérkezik állást foglalni. Az elmélethez magához, valamint a vele eddig elért eredményekhez már bemutatató és bíráló fejtegetéseinkkel állást foglaltunk, hátra van azonban még annak kimutatása, hogy mit tett eddig a magyar nyelvjárástudomány a területi elvek fel- és elismerése dolgában, illetőleg hogy vajjon ezek az elvek alkalmazhatók-e a magyar nyelvnek nyelvjárási tagozódására olyan biztossággal, mint ahogy azokat Bartoli a románságra, az indogermánság egészére s általában az emberi nyelv legfőbb földrajzi tagozódására alkalmazta. Fontosnak tartjuk ezt a kérdést már csak azért is, mert úgy véljük, hogy ennek eldöntésével mi is hozzájárulunk valamivel az általános nyelvtudományi megismerés haladásához s a nyelvészet módszerének, a kutató eszközöknek csiszolásához.

A magyar nyelvtudomány mindezideig vajmi keveset tett a Bartoli-féle elvek elismerése terén. Mindössze annyit jegyezhetünk fel, hogy Vidos B. Elemér ismertette az *Introduzione alla neolinguistica* című könyvet,¹ s ugyanő részletesebben is bemutatta az új-nyelvészeti irány probléma-állításait, a területi tételeknek a latin, illetőleg az új-latin nyelvek anyagával való bizonyítását meg e körben való alkalmazását.² Vidos azonban nem megy túl az ismertető bemutatás szűkebb keretein s nem foglal állást a tárgyalt elvekhez, hacsak állásfoglalásnak nem vesszük a Tagliavini megjegyzésére való hivatkozást, aki arra hívja fel a figyelmet,³ hogy a külső indítású — nyelvkeveredés és idegen-nyelvi hatás következtében előállott — nyelvi változások mellett vannak belső — a hangsúly, mondatfonétika stb. örök törvényeiben gyökerező — változások is, amely utóbbiakra a területi elvek nem alkalmazhatók.

Sokkal előbbre vagyunk ezzel szemben a területi elvek meg-látásszerű vagy éppen tudatos alkalmazása dolgában. Az előbbire vonatkozólag legyen szabad csak Erdélyi Lajos kutatásaira hivatkoznom, akinek idevágó tanulmányaiban a régebbi kutatókra való utalás is megtalálható.⁴ Történetíróink és nyelvészeink már régebben

¹ *Egyetemes Philologiai Közöny*, LII. (1928), 140. kk.

² *A neolinguista iskola*. Magyar Nyelv, XXV. (1929), 204. kk. Vidos itt tisztán az *Introduzione* anyagát és gondolatmenetét adja, ezért nem foglalkoztunk a magunk részéről fentebb részletesen e mű bizonyító eljárásaival.

³ *Dacoromania*, IV., 993. l.

⁴ L. különösen *A székelyek eredetéhez nyelvjárásaik alapján* c. értekezését, legújabbban a *Magyar nyelvi tanulmányok* II. k.-ben (1929), 32—47. l.

észrevették, hogy a székelyek nyelve és az ország nyugati szélein lakó magyarságé sok tekintetben feltűnő egyezést árul el egymással. Ez a megfigyelés azonban csak szórványos és találmóra való összehasonlításokat eredményezett vagy éppenséggel heves ellenmondásokat váltott ki mindaddig, míg Erdélyi a kérdés nyelvi oldalát tüzetes megvitatás tárgyává nem tette. Már régebben foglalkozott ilyenfajta tanulmányokkal, 1906-ban azonban a Magyar Nyelvtudományi Társaság támogatásával tisztán abból a célból végzett nyelvjárási gyűjtéseket a helyszínen, hogy tisztázza a székelységnek és a nyugati magyarságnak nyelvi kapcsolatát. E nemű kutatásai kétirányúak. Utalt egyfelől a keleti, ő-ző székelység köréhez tartozó háromszéki nyelvjárásnak a nyugati magyarsággal való számos egyezésére,¹ másfelől pedig tüzetesen megvizsgálta a nyugati, ő-ző, udvarhelymegyei székelységnek a nyugati magyarsággal való nyelvi kapcsolatát külön hangtani, alaktani és szókincsbeli egyeztetésekkel.² Az említett tanulmányok és még több más, alkalmi egybevetés végző eredményeként kimondja, hogy «az udvarhelyi székelység főként a Dunántúl déli részével, az alsódunántúli és drávavidéki nyelvjárással s a Csallóközzel meg Vágvidékkel, a csík-háromszéki és maros-széki székelység pedig főként a Dunántúl nyugati részével (Vas és Zala megye, Őrség és Göcsej stb.) és a palócsággal hozható összefüggésbe nyelvjárási alapokon»,³ továbbá, hogy ezek az egyezések nem lehetnek véletlen találkozások, hanem «valami régi közösség eredménye».⁴ Erdélyi effajta nyelvjárási kutatásai tehát abból a meglátásból indultak ki és azt igazolták, hogy a magyar nyelvterületnek két, egymástól legtávolabb eső részén, egyfelől a keleti vagy délkeleti (székelység), másfelől a nyugati, északnyugati és délnyugati (röviden: nyugati magyarság) széleken olyan egyezések vannak, amelyek a köztük fekvő nyelvterületnek megfelelő jelenségeihez képest egy régebbi nyelvfejlődési foknak s ősi kapcsolatnak az emlékei. Mi más ez, mint a szélső területek Bartoli-féle tételének tapasztalati meglátása és egy konkrét esetre való bebizonyítása? Erdélyi azonban még sehol sem mondja ki tételszerűen, nem

¹ L. *A háromszéki nyelvjárásról c. értekezését*; legutoljára és legújabb alakjában közzétéve a *Magyar nyelvi tanulmányok* I. k.-ében (1926), 51—65. l.

² *Az udvarhelymegyei székelység és a nyugati magyarság nyelvi kapcsolata c.* és más, ehhez szorosan csatlakozó tanulmányban, *M. Ny. Tan.* II., 48—87. l.

³ *L. M. Ny. Tan.* II., 96. l.

⁴ *L. M. Ny. Tan.* II., 60. l. és több helyen.

általánosítja ezt az egyes eset szülte meglátást. Nagy haladást jelent ebben a tekintetben is — mint annyi másban — a régebbi magyar nyelvjárástudomány módszeréhez képest Horger Antalnak *A magyar nyelvjárások* (Budapest, 1934.) c. jeles összefoglaló munkája. Horger ugyanis már több ízben tesz ilyenfajta kijelentéseket: «Az Alföldről rohamosan terjednek az ilyen alakok (*ázok, fázok*) észak és nyugat felé, úgyhogy az északnyugati nyjt-en és Dunántúl ma általában ingadozik e tekintetben a nyelvhasználat. De az északi és nyugati széleken, valamint a szlavóniai nyj-ban egyes gyakoribb használatú ikes igék még ma is változatlanul csak *-m-ragúak*», amint hogy a székely nyelvjáróterületen is szinte teljes épségben maradt meg az ikes igék külön ragozása».¹ Ilyen és ehhez hasonló kijelentései kétségtelenné teszik előttünk azt, hogy nyelvjárásainknak ez a kiváló bűvára már tudatosan alkalmazza a nyelvi változatok korának, illetőleg időrendjének meghatározásában a szélső területek elvét. De használja Horger a nagyobb terület elvét is, bár jóval kisebb mértékben, mint az előbbi, és kissé más értelemben, mint maga Bartoli. Azt mondja pl. egy helyen: «Abból a körülményből, hogy az *ē* sokkal nagyobb területen vált nyiltabbá, mint az *o* és *ō*, nyilvánvalóan következik, hogy az *ē* nyiltabbá válása korábban kezdődött, mint az *o*-é és *ō*-é».² Amint látjuk, itt nem alakpárok formájában összetartozó változatok kronológiájának meghatározásáról van szó, hanem azonos irányú két, illetve három nyelvi változás korának tisztázásáról. Mindegy. Az ilyen alkalmazások azért végeredményben mégis csak a területi elvek szelleméhez igazodnak. Különben még más jelek is arra vallanak, hogy Horger a nyelvi újításoknak gócpontokban való keletkezését és sugárszerű terjeszkedését Bartolihoz hasonló módon fogja fel.³

Az alábbiakban legyen szabad kiragadnom néhány alakpárt a magyar nyelvjárások formakészletéből, olyanokat, amelyek világosan megmutatják azt, hogy a nyelvjárási változatok földrajzi elterjedéséből a magyarban is vissza lehet következtetni azoknak történeti egymásutánjára. Csak kétségtelen példákra szorítkozom, illetőleg olyanokra, amelyek Horger összefoglaló könyvében is a megfelelő földrajzi elterjedéssel és a megfelelő időrenddel vannak jelezve. Megjegyezzük itt azt, hogy Horger a maga kronológiai eredményeit legnagyobb részét kétségtelen nyelvtörténeti adatok gyümölcsötztetése és

¹ Horger: *A magyar nyelvjárások* (1934), 144. l.

² Id. mű 72. l.

³ V. ö. pl. Horger könyvében 121. §.

egybekapcsolódó nyelvjárási jelenségek összehasonlító elemzése útján nyerte s csak ritkán támaszkodik kizárólagos módon a nyelvterületek vallomásaira.

A szélső területek őrizték meg legnagyobb mértékben a régebbi változatokat, míg a köztük elterülő vidékek nyelvjárásai az újabb változatokat mutatják. Nyugaton és (dél)keleten találjuk meg a *tyúk*: *tyúk* alakpár és hasonló párok régebbi, rövid magánhangzós típusát s ugyanígy az *ëbren*: *ëbren* szópár régebbi *ëbren* alakját; a régebbi *dühüs* alakváltozatot a középső területek *dühös* alakjával szemben; a valamikor bizonyára általános elterjedtségnek örvendő *köszön* ∞ *köszönyöm* váltakozást az újabb *ny*-es elvonás helyén; itt vannak megőrizve a *váronk*: *várunk* párnak régebbi, nyiltabb hangzós típusai, az *ihatik*: *ihat*-féle alakpárok eredeti *-ik*-es változata. A nyugati, északi és a (dél)keleti nyelvjárások őrzik mai napig a következő alakpárok első, régebbi típusát: *level*: *levél*, *kez*: *kéz*, *hordaja*: *hordója*; a nem illeszkedő *-be* (*-bé*, *-bele*) határozóragot az újabb, illeszkedő *-ba*, *-be* változattal szemben; az illeszkedés nélküli *háromszër* alak típust a *háromszor* újabb formával szemben; ugyanezek a szélső vidékek használják a több 3. sz.-ű birtokos személyragnak egy nyiltabb hangzós változatát (*az ő lábok*: *az ő lábuk*), s a nyelvterületek földrajzi viszonyaiból Horger ennek a változatnak régebbi voltára következtet, bár hangtani nehézségek szólnak e feltevés ellen.¹ Egyfelől a nyugati, északnyugati és a déli szélek, másfelől a (dél)keleti terület nyelvjárásai egyeznek egymással továbbá a nyelvi régiségek megőrzésében; itt maradt fenn a *búcsú*, *gyűszű* stb. szavainknak régebbi *bócsó*, *gyűsző* stb. alakváltozata; ezek a vidékek őrizték meg ragok előtt a 3. sz.-ű birtokos személyragnak régi *é* alakját (*kezeit*: *kezeit*) és az eredeti ikes személyragokat (*iszom*: *iszok*), illetőleg az iktelenekeket (*kapsz*: *kapol* ∞ *kapó*). Arra is van számos eset, hogy az északnyugati és a délkeleti területeken maradtak fenn a régebbi változatok, míg a közbülső nyelvterület újításokat fogadott el; idetartoznak a *fonál* ∞ *fonal*: *fonál*, *rózsa*: *rúzza*, *váruk*: *várjuk* és az *is nēm*: *sēm* ∞ *sem* meg az *is nincs*: *sincs* alakpárok, amelyeknek első tagja jelöli a régebbi fokot. Az északi és a déli meg a (dél)keleti szélek közösen is tartottak fenn régebbi nyelvi fokot a köztük fekvő terület újításá-

¹ E nehézségeken úgy segíthetünk, ha visszaütő fejlődést teszünk fel, ami a nyelvjárási fejlődésben igen gyakori eset. E szerint az *-ik* illeszkedésnélküli régi változathoz először illeszkedéssel *-uk*, *-ük*, majd ebből hangsúlyedéssel *-ok*, *-ök*, ill. *-ok*, *-ék*, *-ök* fejlődött, végre azonban az egyes vidékeken még megmaradó *-uk*, *-ük* alak terjedt el.

val szemben; említhetjük itt elsősorban az *i*-zés jelenségét, amely csak ezeket a széleket hagyta érintetlenül (*édes: ídes* ∞ *ides*); a *vára*-féle igealak megőrzését (: *várt*), a hasonlító határozó régebbi *-tól, -től* ragos alakjának fenntartását (öregebb az *apámtúl: apámnál*) és még egy fontos igeragozásbeli sajátyságot. Ez pedig az, hogy ezek a szélek egyformán külön tárgyias ragozás alkalmazása nélkül mondják azt, hogy *várunk az öcsémet*, míg a közbülső területek a tárgyias ragozást használják: *várjuk az öcsémet*. Az előbbi forma régebbi nyelvvállapotra mutat, mint az utóbbi, bár tisztán alakszerkezete (nem mondatbeli funkciója) szerint ez is ősi magyar igealak.¹ Ritkább eset az eddig említettekénél — amelyekben általában a nyugati és a keleti szélek egyeztek meg a konzerváló hajlamban — az, amikor északon és a déli széleken találjuk meg a régebbi nyelvi fokot. Itt a következő alakpárokat említhetjük: *hármádik: harmadik*, illeszkedésnélküli régi *-él (magyarél)*, illetőleg *-ül (hátül)* rag szemben az illeszkedő *-ul, -ül (magyarul, hátul)* alakkal, továbbá rövidhangzós *vártál: vártál* változat; *s* idetartozik az a jelenség is, hogy ezek a szélek megőrzött régiségként névelő nélkül mondják azt, hogy *nem szeretöm pálinkát (:a pálinkát)*.

Viszonylag nagyobb területen található a magyar nép ajkán a következő alakpárok régebbi (elsőnek adott) változata: *bvár: bujár* (ez utóbbi változás — újítás — csak Dunántúl egyes részein járatos); *hetfő* rövid *e*-s alak (majdnem mindenütt használatos): *hétfő* hosszú *é*-vel; hosszú hangzós *kócs* ∞ *kúcs*: rövid hangzós *kucs* (csak Zala és Vas megyében); *émentek: emöntek* (e rövid *e* hangzós változat csak a szlavóniai nyelvjárásterületen él Zala és Vas megyén kívül); *émenni: émenni* (e zártabb hangzós újítás csak Udvarhely megyének egy kisebb vidékén); *rózsám: rázsám* (Alsófehér és Kisküküllő megyében szórványosan); *ötven: ödven* és *ötfen* (e két utóbbi a nyugati nyelvjárásterületen, illetőleg Dunántúl); *a Huszárék cselégygyük: a Huszárék cseléggye* (az első, régebbi változat az egész Dunántúl és az Alföldön). Nagyon érdekes végül a tárgynak régies, rag nélküli használata, amely Horger szerint «valószínűleg az egész nyelvterületen»,² mindenesetre azonban a nyelvterület legnagyobb részén megtalálható (*kiment bab szénnyi: babot szedni*).

Elszigeteltebb területek a többi nyelvjárásterületekhez képest elsősorban a különböző helyeken található nyelvjárásszigetek, ame-

¹ V. ö. Horger: *A magyar igeragozás története* (Szeged, 1931), 69. kk.

² L. Horger: *A magyar nyelvjárások* (1934), 167. l.

lyek más tájszólású vagy idegen nyelvű környezetbe ékelődve egy darabig megőrzik nyelvjárásuk régebbi változatait. Különböző nyelvjárászigetek őrizték meg pl. az illabiális *á* hangzót következő szótagbeli *á* előtt (*ányám: anyám*). Valamikor az egész udvarhelymegyei székelységben meglehetett a *fist* (: *füst*) változat, de ma már csak a nagyküklőmegyei Datk nyelvjárásában található, amelyet az udvarhelymegyei székelységtől újabban szigetelt el a közbeékelődött szász és oláh lakosság. Elszigeteltebbnek vehetjük a többi magyar nyelvterületnél Erdélynek, illetőleg a Székelyföldnek a nyelvjárását. Nemcsak azért, mert az erdélyi magyarság már földrajzi helyzeténél fogva nehezebben közlekedhetik a többi magyarsággal, mint ezek egymással, hanem azért is, mert — mint ismeretes — Erdély hosszú időn keresztül külön állami életet élt, mint fejedelemség, — hogy a legújabb idők szomorú különállásáról ne is beszéljünk. Ezért Erdély, illetőleg a székelység igen sok esetben régebbi nyelvi fokot őrzött meg akkor is, amikor a nyugati magyarság az újítást fogadta el. Utalunk itt elsősorban arra a régóta ismert tényre, hogy Erdély magyarsága, illetőleg a székelyek meg a csángók őrizték meg máig a magyar nyelvnek régebben roppant gazdag igealak-rendszerét (*várt vala: várt* stb). Megemlítjük azt, hogy a székelység ma is *van* nélkül mondja az ilyen mondatokat: *A küsasszony idehaza-è?* és hogy itt még ma is hallhatók az effajta ősrégi jelzős szerkezetek: *hatló hintó* (: *hatlovas hintó*). A következő párok régebbi (első) változata szintén a székelységben, illetőleg a csángók körében maradt fenn: *szovam: szavam, ifján: ifjúan, hivu: hí (hív, híj), keres-sz: keresel*.

Amint már ebből a szűk keretekre szabott összeállításból is láthatjuk, elég szép azoknak az eseteknek a száma, amikor a szélső, a nagyobb vagy az elszigeteltebb területek tartották fenn a régebbi nyelvi fokot a magyarban. Vegyük tekintetbe még azt is, hogy a fenti összeállításban közölt szópárok legnagyobb része nyelvtani természetű, tehát minden egyes szópárhoz még több-kevesebb hasonlót lehetne fűzni. A szorosabb értelemben vett lexikális szópárok felvételétől tartózkodtunk, mert itt biztos adatokra nem igen támaszkodhatni. Valószínű azonban, hogy ezekre éppúgy alkalmazhatók a területi elvek, mint a nyelvtani alakpárokra. Nem akarjuk ezzel természetesen azt állítani, mintha a magyar nyelvjárásokban megőrzött régiségek mindegyike a területi tételeknek valamelyikével volna kapcsolatba hozható. Bizonyára vannak esetek, amelyekre Bartoli tételei nem alkalmazhatók, vagy amelyek azoknak — épp a magyar nyelvjárások különös fejlődése következtében — ellent-

mondanak. Tekintetbe kell vennünk azonban azt, hogy az ilyen esetek száma vajmi csekély s hogy ezeknek egy része is bizonyára csak mai ismereteink mellett látszik Bartoli tételeinek ellentmondani. Magyar nyelvöldrajzi ismereteink ma még — sajnos — igen kezdetlegesek és igen hiányosak s ezeknek a jövőben remélhető kimélyülésétől sokat várhatunk a történeti visszakövetkeztetések terén is.

A mai nyelvöldrajzi viszonyoknak a területi elvek fényében való szemlélete nemcsak részleteredményekkel, egyes változatok kronológiájának felderítésével kecsegtet, hanem átfogóbb nyelvi, illetőleg történeti megismerésekkel is. Hadd mutassunk rá itt csak egy ilyen fontos megismerésre, amelyhez a fenti adatok alapján jutottunk.

Láttuk, hogy a magyar történettudósok és nyelvbúvárok már régen észrevették a magyar nyelvterület délkeleti szélén lakó székely nyelvjárásnak és az ország nyugati széléin járatos nyelvjárásoknak számos feltűnő egyezését. Erdélyi bebizonyította e meglátás helyességét a maga tüzetes nyelvi egybevetéseivel. Horger könyvének a szélső területi elv szellemében átvizsgált anyaga pedig az egyezés mellett még azt is bizonyossá teszi előttünk, hogy a magyar nyelvterületnek e két legszélsőbb vidéke az egyező változatokban nyelvi régiségeket, a magyar nyelv történeti fejlődésének egy régebbi fokát tartotta fenn számunkra. Ebből azonban világosan következik egy másik fontos nyelvtörténeti tény: az, hogy a székelység és a nyugati magyarság régebben közvetlen szellemi és nyelvi kapcsolatban volt egymással — mégpedig a köztük lakó magyarság közvetítésével. A nyugati és délkeleti széleken azonos módon megőrzött régiségek ugyanis csak úgy érthetőek, ha feltesszük, hogy ezek a régi alakváltozatok valamikor — talán az Árpádok idejében — a közbüleső vidékeken, tehát az egész összefüggő magyar nyelvterületen el voltak terjedve, a középső részeken támadt nyelvi újítások azonban lassanként kiszorították a régebbi változatokat, úgyhogy azok egyelőre már csak a széleken élnek. Összefüggő, nagy magyar nyelvterület, mely hosszú sáv alakjában húzódik az Alpok keleti nyúlványaitól a Kárpátok koszorújának délkeleti csücskéig — ez a magyar álom valamikor valóság volt. A mai nyelvöldrajz mást mutat. Vessünk egy pillantást a mai magyar nyelvterület térképére, s látni fogjuk, milyen erőszakosan szakítják el a székelyeket a többi magyaroktól a közbeékelődött nemzetiségek, az oláhok. Ellenségeink nem is késnek ebből a mai állapotból fegyvert kovácsolni a magyarságnak Erdélyhez formált joga ellen. Azt állítják, hogy az oláhok Erdély őslakói, a székelek későbbi települők. Erre az állításra rácáfolt a történelem s íme

rácáfol a magyar nyelvjárástudomány is, amely egy nagy olasz tudósnak tételeivel igazolja azt, hogy eleinte a székelység és a többi magyarság közt elterülő — most nemzetiségi — vidékeken is magyarok laktak. Jött azonban — jól tudjuk — a sok nemzeti csapás : a tatárdúlás, a török iga, a Habsburgok protestáns- és magyarüldözései ; nem csoda, ha az ország eredeti magyar lakossága meggyérült, s így aztán az elpusztult, azelőtt magyarlakta területekre a nemzetiségek beözönlöttek.

A magyar nyelvterület éppen középső részein sokszor elnéptelenedett az ezeréves történelem folyamán. A veszedelem megszűntével a megmaradt magyarság egy része a szélekről lassan visszavándorolt a középső részekre, másfelől pedig a magyar nemzettest szétdarabolt részei közé másnyelvű lakosság ékelődött. A magyar nyelvjárások fejlődése tehát korántsem ment olyan nyugodt, normális módon, mint például az olasz nyelvjárásoké. Éppen ezért a magyar nyelvjárások mai földrajzi tagozódásából meglehetősen nehéz nyelvtörténeti következtetéseket vonni. De ez nem jelenti azt, hogy lehetetlen. Egy igen fontos nyelvtörténeti eredményt már eddigi vizsgálódásainkkal sikerült nyernünk, s szeretnénk most még egypár hasonló fontosságú kérdésre rávillantani, amelyeknek megoldását bizvást remélhetjük a Bartoli elveitől irányított magyar nyelvöldrajzi kutatástól.

Mindenekelőtt ezt várjuk a jövőbeni magyar nyelvöldrajzi kutatástól : a legtöbb szó- és alakváltozat időrendjének tisztázását. Az ilyenfajta részletvizsgálódások egyúttal fel fogják deríteni a magyar nyelvfejlődés különböző rétegeit, amint azok a mai nyelvjárásokban megőrződtek. S a mai nyelvöldrajzi állapot vizsgálata nemcsak magukra a nyelvfejlődési rétegekre fog tudni rámutatni, hanem azoknak eredetére is. A nyelvterületek összehasonlítása révén fogjuk tudni megismerni azokat a szellemi, illetőleg nyelvi gócpontokat, amelyek az egyes korokban egyes vidékekre vagy az egész magyar nyelvterületre kiárasztották a maguk hatását. Mert régi művelődések lecsapódásával van dolgunk nagyrészen a magyar tájak nyelvi alkatában is, éppúgy mint a magyar népköltészetben és a néprajzi sajátságokban. Csakhogy míg a magyar népköltészet Bartha Dénes figyelemreméltó megállapítása szerint¹ hozzánk meglehetősen közeleső századoknak konvencionális formakészletét őrizte meg a mának, addig a nyelv mai állapota — mint régebben ismere-

¹ L. Bartha Dénes id. tanulmányát *Budapesti Szemle*, 235. (1934) : 351. l.

tes — újabb korok műveltségi hagyatékát éppúgy őrzi a maga rendszerében, mint ősrégi művelődési emlékeket. S nemcsak a maga logikai jelrendszerében — amint eddig tudtuk, — hanem még inkább a maga földrajzi tagozatában, amely a mélyebb eszmélkedés előtt nem egyéb, mint különböző eredetű és korú beszéd szokásoknak a tér egy síkjába való kivetődése és rögzítődése. Joggal várhatjuk tehát a területi elvek szellemében végzendő nyelvföldrajzi kutatástól annak felderítését, hogy nyelvjárásaink miféle magasabb szellemi központokban, művelődési gócekban gyökereznek : röviden a magyar nyelvjárások eredet-kérdésének megoldását.

Honnan, miféle művelődési gócpontokból, illetőleg eseményekből táplálkozhatnak nyelvjárásaink, ennek kézzelfoghatóvá tételére csak két példára szorítkozunk : egy újabb, némileg még ma is folyamatban levő nyelvfejlődési jelenségre és egy régebbire, amelyre másirányú kutatások már jórészt világot derítettek.

Az udvariassági kifejezések köréből ragadunk ki mindenekeelőtt egy közismert példát. Tudjuk, hogy a *kezét csókolom* köszöntésmód a Habsburg-udvar szertartásaiból került a XVIII. század folyamán a magyar főrangúak ajkára ; innen terjedt a köznemesség és a polgári társadalom körébe, míg épp a mai napokban kezd a nép a tájszólások körében is tért hódítani. Bécsből — a magyar szellemi életnek a mult századokban egyik fontos kisugárzó gócpontjából — terjedt tehát ez a köszöntési változat a társadalmi rétegek lépcsőzetén a magyar népi beszédmódba, s ugyanakkor, amikor már ide eljutott, a kiinduló réteg — az előkelők — körében kezd elavulni. Így fogják a magyar nyelvjárások még talán századok múlva is őrzeni — a nyelvterületnek legalábbis egyes pontjain — ezt a köszöntési változatot akkor, amikor a kiinduló társadalmi réteg, illetőleg a nyelvterület más részei már újabb köszöntési formát fognak meghonosítani. Csak mellékesen jegyezzük itt meg, hogy e köszöntésmód általános földrajzi elterjedése már manapság is magán hordja az elavultság, a nyelvi régiség bélyegét. Tudjuk ugyanis, hogy az elmúlt századokban ez a kifejezés egész Közép- és Nyugat-Európában el volt terjedve, míg ma csak Spanyolországban és a volt Magyar-Osztrák-Monarchia területén igazán élő forma. De ha semmit sem tudnánk a *kezét csókolom* és a megfelelő változatok történeti viszonyáról, akkor is teljes biztonsággal meghatározhatnánk e változatok időrendjét tisztán a földrajzi elterjedéséből, a szélső területek tételének alkalmazásával.¹

¹ V. ö. a szóbanforgó kifejezés történetére Kertész Manó : *Szállók az úrnak* c. műve 203. kk., legújabban pedig Nyrop-Philipot : *Linguistique et histoire des moeurs. Mélanges posthumes* (Párizs, 1934), 22. kk.

S most szóljunk néhány szót arról a régibb korokra utaló nyelvfejlődési jelenségről, amelyet nép- és nyelvkeveredés néven szoktak elkönyvelni. Joggal feltehetjük, hogy a népkeveredések — amelyekről tud a magyar történelem — nem maradtak hatás nélkül a magyar nyelvnek nyelvjárási elkülönülésére, s hogy azoknak nyomai még kijelölhetők a magyar nyelvnek mai földrajzi tagozódásából. Hogy egyes nyelvjárási szigetek vagy különös nyelvjárások sajátosságai közvetlen kapcsolatban állanak az ottani vidéken egykor végbement településsel, illetőleg népkeveredéssel: effajta állítások már felmerültek a magyar történelmi és nyelvi kutatásokban. Az ilyenfajta kapcsolatok tisztázására azonban igazában csak akkor vállalkozhatunk, ha majd egyszer az egész magyar nyelvterület nyelvföldrajzi képe világosan áll előttünk. Akkor egészen bizonyos, hogy a magyar nyelvjárások összességének földrajzi szerkezetében a területi elvek világa mellett még fel fogjuk ismerni azoknak a nép-, illetőleg nyelvkeveredéseknek a nyomait, amelyeket az őstörténeti és a nyelvészeti kutatás más eszközökkel már eddig is nagyjában kiderített. Valószínű, hogy a honfoglaló magyarság nyelvjárási tagoltsága a különböző eredetű magyar törzsek szerint alakult. Az új haza területén a letelepedés — krónikáink tanúsága szerint — törzsegységekben történt, s így a mai magyar föld nyelvjárási tagozódásának legrégebbi indítóit és hordozóit a régi magyar törzsekben kell keresnünk, amely törzsek eredeti nyelvüknek ugor vagy különböző török jellegét nyelvjárási sajátosságok formájában a honfoglalás után is megőrizték. A megtelepedés idejében azonban ezen a földön különböző idegen népek — Melich kutatásai szerint legnagyobb részt bolgár-törökök, délszlávok és ó-tótok — laktak, s a vidékenként meginduló nyelvkeveredések most már újabb magyar nyelvjárási egységeket formáltak a régebbi törzsnelvjárások mellé. A mai magyar nyelvjárási tagozatnak a törzsszerkezetben és az ezen a földön talált substratumokban találjuk meg a legrégebbi, de a mai nyelvföldrajzból még kibogozható indításait.

Ehhez a kibogozáshoz azonban nem elég csak nagyjában ismerünk a magyar nyelvjárásokat, mint ahogy — sajnos — ma ismerjük, hanem beható nyelvföldrajzi megismerésre van szükségünk. Amíg egységes munkaterv alapján gyűjtött és térképezéssel szemléltetett hatalmas nyelvjárási anyag nem áll rendelkezésünkre az egész magyar nyelvterületre vonatkozólag, addig csak a sötétben való tapogatózás volna a területi elvek rendszeres alkalmazása is. Egyebek mellett ezért volna nagy szükségünk a *Magyar nyelvatlászra*; azért, hogy ennek segítségével s a területi elvek alkalmazásával világosságot derítsünk a magyar nyelv eredetére és történeti fejlődésére, egyben

pedig a magyar művelődés nagy korszakaira és gócpontjaira. Egy «kised» társaság évekkal ezelőtt már kezébe vette ennek a nagy nemzeti és tudományos munkának a megindítását.¹ Félő azonban, hogy a közönyösség és meg-nem-értés hazai légkörében még sokáig «jámbor szándék» marad ez a magyar kincseket mentő vállalkozás. Tanulhatnánk ebben is az olaszoktól, akiknek már van országos nyelvatlaszuk is, vidéki is, de azért nagy nemzeti megmozdulás dolgozik már évek óta egy hatalmas nemzeti nyelvatlasz megteremtésén. Ez utóbbinak eszméjét Bartoli vetette fel, s ő ennek, valamint az albán nyelvatlasz munkálatainak legfőbb irányítója. Az eddigi jelentésekből úgy látjuk, hogy Bartolinak e két nagy vállalkozása méltó lesz tudós pályájának eddigi sikereihez, a területi elvek felfedezéséhez. S bizonyára éppoly fontos eszközei lesznek e nyelvatlaszok az általános nyelvi megismerésnek is, mint a területi elvek, amelyek ma már mint biztos kutatóeszközök kezdenek átmenni a tudományos köztudatba.

Papp István.

¹ V. ö. e sorok írójának tanulmányait, cikkeit a következő helyeken: *Debreceni Szemle*, 1929: 146—150, 235—249; *Teuthonista*, 1931: 311—3; Schrijnen: *Essai de bibliographie de géographie linguistique générale* (1933), 70—73; *Budapesti Szemle*, 1933. aug. 226—245; *Scientia*, 1934. júl.—aug. 27—40, 88—102. l.

IRODALOM.

Károlyi-emlékkönyv.

Emlékkönyv Károlyi Árpád születése nyolcvanadik fordulójának ünnepére. 1933. október 7. Budapest (Sárkány-nyomda), 1933. 8°, 590 l.

Legnagyobb ma élő történetírónknak, ki európai viszonylatban is a legnagyobbak közt foglal helyet, Károlyi Árpádnak, a pátriárka-kor küszöbére lépése alkalmából tisztelői hatalmas táborának egy kisebb csoportja — ebben történettudományunk régi ismert jelesei és fiatal kezdők is — szép kötetben hódolt a mester előtt.

Az a szűkebb kapcsolat, mely a *Budapesti Szemlét* kitűnő tudósunkhoz, mint a *Szemlének* még egyik, Gyulai Pál korabeli munkatársához fűzi, kinek Tisza István levelei V. kötetéről írt pompás méltatása csak a mult évben látott e hasábokon napvilágot, rója ránk azt a kötelességet, hogy — bár kissé megkéskve — foglalkozzunk a vaskos kötettel.

A harminchat szerző megannyi dolgozatát Szekfű Gyula mesteri tanulmánya vezeti be Károlyi Árpádról. Gyönyörűen jellemzi hatalmas tudományos munkásságát, a belső, okozati kapcsolatokat kereső, objektív, genetikus, igazságra törekvő, eklektikus módszerével a levéltárok néma aktái alapján, mélységes emberismerettel, remekbe készült lélekrajzait, fenkölt, pártatlan magyarságát, erkölcsi ítéleteinek nemes, megértő alaphangját, röviden azt a történetírónkat, akinek megadta az isteni gondviselés a csodálatos tehetséget, hogy megállapításait emberekről, intézményekről, korokról ellentmondás nélkül, a történeti igazságszolgáltatás végső eredményeként tegye magáévá a művelt közvélemény. Napjaink két szélsősége: a hitetlenség és a felekezeti érzékenység közepette jól esik olvasnunk Szekfű meggyőződéssének bátorságát. «Boldog, — úgymond — akinek van hite és az a történész, akinek van, a dolog természete szerint aligha tudja vallási meggyőződését mindenütt, az emberi cselekvések egész vonalán háttérbe állítani. Ezt a mély emberi dolgot be kell vallanunk, a történetírói objektivitás kívánalmainak teljes fenntartásával, de nem annak szenvedésével». Ellenben nyugodtan mellőzhetne volna «pro domo» írottak látszó megjegyzését, hogy Károlyi igazságos mérlege

tette lehetővé a gróf Batthyány Lajos főbenjáró pöréről írt monumentális munkájában Kossuthra oly súlyos tények megállapítását, «amely tényekért más, kevésbé pontosan mérlegelő és szabadabban színező író bizonyára elérte volna az érzelmi közvélemény részéről az igazmondást követő Nemezis . . .» (9. l.)

Csak egy esetben helyeselhetnők e gondolatjellel is kiemelt mondatát, még pedig ha az volt célja, hogy történezeink figyelmét felhívja Károlyi klasszikus történetírásának arra a vonására is, ahogyan ő megírja a legsúlyosabb személyi és tárgyi igazságokat még a nemzet nagyjairól is az «érzelmi közvélemény» megbántása nélkül. Ez esetben őszinte hálával tartozunk a «kevésbé pontosan mérlegelő és szabadabban színező» történetírókra vonatkozó megjegyzéséért, akik bizonyos elővéleményektől áthatva és a következményekkel nem számolva, egyoldalú megállapításaikkal olykor súlyos erkölcsi károkat okoznak a nemzetnek, mert lerombolják hérosaiba vetett hitét, a nélkül, hogy új eszményeket állítanának helyükbe.

De bármi volt is e kifogásolt mondatának célzata, a Károlyi tudós egyénisége iránt érzett őszinte nagyrabecsüléssel, finom elemzéssel és írásművészettel készült írói arcképe a legszebbek egyike, melyet valaha is magyar nyelven írtak.

A munkatársak nevének betűrendje szerint következő tanulmányok közt Álföldi András *A kettős királyság a nomádoknál* c. dolgozatában nagy gonddal összegyűjtött adatok egész tömegével mutatja ki a kettős királyság intézményét, még pedig nemcsak a törökfajú nomádoknál, hanem az összes primitív népeknél (észak-amerikai indiánok, középafrikai négerék), sőt a rómaiaknál (Romulus és Remus) és a frankoknál is (a király mellett a maior domus), nem is szólva az ifjabb királyságról nálunk az Árpádok korában. Ezt a jelenséget a «népek vallásos gondolkozásában gyökerező örökletes intézmény»-nek tartja, mire nézve a totemisztikus bizonyítékok egész sorára hivatkozik, illetőleg «a politikai egységben foglalt tömeg első életfeltételé»-nek mondja. Kár, hogy a kezdetleges népek történetének ezt a sajátos jelenségét feltáró becses tanulmány nem haladt tovább ezen a nyomon, mert rájött volna, hogy a kettősség rendszere politikailag a primitív törzsi életnek már az a magasabb fejlődési fokozata, mikor a törzsek már csak két törzsfő körül csoportosulnak, ami után életerős népeknél elég rövid idő alatt kialakul a nemzeti lét kiinduló pontját jelentő egykirály-rendszer, hogy néha még átmenetileg helyet adjon a mult idők visszatérő emlékeként a kettős királyság intézményének.

Angyal Dávid, Széchenyi életének és munkásságának egyik legkitűnőbb ismerője, Vizsota Gyula *Gr. Széchenyi István írói és hírlapi vitája Kossuth Lajossal* c. hatalmas kétkötetes publikációja alapján a nála megszokott gonddal és finom elmeélel állítja össze annak a nagy összeütközésnek kiinduló pontját, fejlődését, történeti, közjogi, osztálykülönbségből eredő és lélektani indokait, amely 1836-tól 1848-ig Széchenyi és Kossuth közt lefolyt s amely Kossuth győzelme folytán Széchenyit Döblingbe, a nemzetet pedig Világoshoz juttatta. A kettőjük politikája között vont szép párhuzam után találóan állapítja meg, hogy «mindezek ki nem békíthető ellentétek voltak a reformkorszak idején és két egyáltalán ki nem békíthető lelki alkat ellentétéből származtak» (65. l.). Mi pedig sóhajtva kérdezzük, mit alkothatott volna e két nagy férfiú a nemzet javára, ha együtt tudott volna haladni!

Asztalos Miklós *A gályarab Nikléczi Boldizsár diplomáciai utazását* ismerteti egy a XVII. század hetvenes éveiből a Nemzeti Múzeum Országos Széchenyi-könyvtárának kéziratárában őrzött emlékalbum nyomán. Helyesen így kellett volna dolgozatát címeznie: Nikléczi B. volt gályarab külföldi utazása. Nikléczi ugyanis akkor már kiszabadult gályarab volt, másfelől pedig az ókor óta csak az tehet diplomáciai utazást, akinek arra az államhatalom képviselője részéről meghatalmazása van. Ha nincs, akkor csak külföldi útról vagy propagandáról beszélhetünk. Ez volt a Niklécziék útja is, melynek teljes feltárása már csak azért is szép feladat volna, hogy ezzel összehasonlíthassuk boldogult Antal Géza, György Endre és még élő társaik 1918. végi svájci, hollandiai és meghiusult angliai útjának vajmi szerény eredményeit. Még egy megjegyzésünk van az ismertetés módjára. Egnéhány eddig tudott, nem éppen perdöntő adat helyreigazítása után tövéről-hegyére megírja, hogy 1676. februártól 1679. februárig hol és merre járt Nikléczi, és hogy bejegyzése a Julius Caesar-féle ó, vagy a XIII. Gergely-féle új naptár szerint értendő. Egy ily egészen rövid (6 l.) cikkben nincs helyén a túlzott részletezés. Elég lett volna, ha beszámol néhány szóval a bejárt országokról és a fennmaradt helyet fölhasználja a 205 kézjegy tulajdonosai közül a kiválóbbak megnevezésére (mindössze alig 20 nevet említ), hogy ezen az alapon mérje le volt gályarabjaink ma még alig ismert külföldi összeköttetéseknek egyház- és politikai történeti súlyát.

Balogh Jenő rendi igazságszolgáltatásunk ósdi büntető perjogi szabályainak és az 1790—1836 közt fölmerült reformtörekvéseknek vázolója után szép tanulmányban foglalja össze Széchenyinek főleg

a *Stádiumban*, azonfelül *Naplóiban*, *Kelet Népében* és *Beszédeiben* elszórt és nem kis fáradsággal egybegyűjtött ötleteit, javaslatait a büntető törvényhozás szükségességéről, — a törvény előtti egyenlőség elve alapján — valamint az igazságügyi szervezetről, a joghatóságról és a bűnvádi eljárásról. Joggal állapítja meg, hogy Széchenyi a büntető perjog terén is nemes úttörő eszméket hirdetett.

Baranyay Béla új levéltári adatok alapján egészen új megvilágításba helyezi azt az utat, amelyet az örökös királyság eszméje 1655-től 1687-ig, vagyis törvénybe cikkelyezéséig befutott, különös figyelemmel gróf Esterházy Pálnak, a kitűnő Miklós nádor tehetségében nem kisebb fiának szereplésére, ki a költő Zrinyi kedveltjeként híven ragaszkodott mesterének a választási királyságban a nemzet alkotmányos jogai fennmaradásának biztosítékát látó felfogásához, de a nádorrá választása után váratlanul bekövetkezett nagy török támadás, ennek nyomában pedig a császári hadak döntő győzelme folytán Lipót akaratának válik eszközévé. Az értékes tanulmánynak csak javára vált volna, ha olykor jobban tekintetbe veszi a szerző a köztörténeti eseményeket, pl. hogy az alkotmányellenes kormányzás súlyos éveit után összehívott 1681. évi soproni országgyűlés alkalmából azért kívánta az udvar is Esterházy Pálnak nádorrá választását, — bár tudta róla, hogy az örökös királyság eszméjének nem híve — mert tőle várta Tökölynek és fölkelőinek, majdnem az egész Felső-Magyarországnak visszatérését a hűségre, de javára vált volna főleg, ha nagyobb gondot fordít stílusára.

Domanovszky Sándor — egyszersmind a kötet szerkesztője — Kézai Simon krónikáját veszi mélyreható szöveg- és stíluskritika alá a hún-krónika szerzősége szempontjából. Álláspontja, ámbár a félszázéves vitát nem tekinti fejtegetéseivel lezártnak, az, hogy a hún-krónika nem Kézaitól való. Magáról Kézairól meggyőző érveléssel mutatja ki, hogy nem a Csánki által megjelölt fejérmegyei Kinzapusztán, hanem az elpusztult zempléni megyei Kézán kell keresnünk szülőföldjét.

Eckhart Ferenc Károlyi Árpádnak a *Magyar Orsz. Gy. Eml.* XI. kötetében összegyűjtött hatalmas anyaga és nagyszerű okfejtése nyomán megállapítja, hogy Bocskay és híveinek közjogi felfogása nem a reformátoroktól kifejtett, de már igen korán a katolikus egyház tanításában is feltalálható ellenállási jogra támaszkodott, — jóllehet Kálvin és Béza nézete az ellenállásról, melynek az 1562. évi debreceni hitvallás is kifejezést adott, egészen megfelelt a magyar meggyőződésnek — hanem a Hármaskönyvre. Ugyancsak Werbőczy hatását látja a Bocskay-párt kiáltványának abban a kifejezésében,

mely a mágnásokat, nemeseket és városi polgárokat «Magyarország koronája tagjai»-nak nevezi. Ha azonban alaposabban elgondolkodik Károlyi mélyértelmű megállapításán, hogy «mennyre áthatotta az aranybulla híres záradékában biztosított jog, a törvényes ellenállás elve a magyarság gondolatvilágát» (i. m. i. h. 860. l.), történeti emlékei közt megtalálta volna többek közt pl. az aranybullában foglalt szabadságok rendszeres megerősítését Nagy Lajos 1351. évi dekrétuma óta, megtalálta volna Zsigmond király fogságra vetését és megtalálta volna a kápolnai magyar-székely-szász úniót (1437) megerősítő medgyesi (1459) úniós okmányban, a (magyar) nemesek és előkelők, a székelyek összes nemzetségei és a hét szász szék egész egyetemének (universitas tota) a szent koronához, tehát nem a királyhoz való hűsége kifejezését (sub firma sinceræ fidelitatis Coronæ Sacræ Regni Hungariæ). Ez esetben rájött volna, hogy az ellenállási jog már Werbőczy előtt mélyen benne élt a magyar lélekben és nem föltétlenül bizonyos, hogy «Bocskay és hívei az aranybulla nagyjelentőségű szabadságengedményeit Werbőcziből ismerték meg.» Az aranybulla és későbbi megerősítései tehát régebbi alapon biztosították számukra az ellenállást, mint az országos törvényekbe nem iktatott debreceni hitvallás. A Hármaskönyvre való hivatkozásnak oka egyszerűen az, hogy tárgyalási alapul szolgált köztük s a Rudolf, illetőleg Mátyás biztosai között.

Eperjessy Kálmánnak a Marosról szóló dolgozata után, melyben Nagymagyarország ez ötödik nagy folyójának történetében szerepet játszott politikai, gazdasági és földrajzi tényezők egymásra hatásával, köztük a trianoni békeparancs következményeivel foglalkozik, Fekete Nagy Antal a szepesi lándzsás nemesség önkormányzatát biztosító királyi szabadságlevelek viszontagságos sorsát ismerteti az Orsz. Levéltár által 1892-ben történt megvásárlásukig.

Gárdonyi Albert becses tanulmányban mutatja ki, hogy sz. kir. városaink az őket megillető önkormányzat keretében teljes szentszéki autonómiát gyakoroltak az illetékes püspöki joghatóság alól kivett és közvetlenül az esztergomi érsek alá helyezett királyi és királynői egyházak plébánosaival együtt, akik a szentszékek elé tartozó ügyekben szintén a megyés püspökökhöz és helynökeikhez hasonló teljes jogkörrel éltek.

Hajnal István mélyreható vizsgálat alá veszi az íráshasználattal elterjedésének, az írásbeliségnek jelentőségét az emberiség fejlődése szempontjából. Megállapítja, hogy az írás nem önmagában való eszköze a fejlődésnek, hanem a mélyebb értelemben vett írásbeliség a döntő szerep. Ezt bizonyítja az egyetemes művelődéstörténet.

Az antik kultúra ázsiai elemeinek felhasználásával emelkedik fel a görög műveltség. A római birodalomban már kifejlődik az írásbeliség is, melyet amannak összeomlása után a keresztényiség vesz át a latin nyelvvel együtt. Így jut az értelmiségi papi osztály a vallási hatalom mellett az állami, kormányzati, diplomáciai, jogi, gazdasági élet legfontosabb ágainak birtokába, ami a XII. században természetesen hozta magával a pápaság hatalmi túlsúlyát. Ez a munkakör azonban elvilágiasította a papságot. Az említett századtól kezdve Firenze vezet Európában a gyakorlati írásbeliségben. Ez az alapja a firenzei gazdasági föllendülésnek és az olasz irodalmi nyelv Firenzében történt kialakulásának is. De az írásbeliségnek következménye az egész középkori fejlődés az állami, jogi, társadalmi, gazdasági, irodalmi téren egyaránt. A kapitalizmus, a közigazgatás központosulása, a franciaországi fejedelmi abszolútizmus, a humanizmus stb. szintén az írásbeliség elterjedésére vezethetők vissza. Anglia a korán átvett írásbeliséggel egész politikai és gazdasági fejlődésében megelőzi Európát. Maga a francia állam és nemzet nyelvi és területi egységében nem a királyság munkájának eredménye volt, hanem a hivatalnokosztályé, amint ez Kínában is történt a Krisztus utáni századokban. A németiség fejlődése jóval lassúbb. A német rendiség szintén az írásbeliség hatása alatt alakul ki, de minthogy itt kisebb arányú az írásoktatás, a csekélyebb fokú bürokratizálódás nem képes a rendiséget úgy elnyomni, mint Franciaországban. A magyar és lengyel fejlődés a német mögött is elmaradt.

Az elmondottak kiegészítéséül megállapítja, hogy az írásbeli-intellektuális réteg immár maga lett a társadalom és hogy az «írásbeli iskolakötelezettség» gyors érvényesülése nem a nagy föllendülés kísérő jelensége, hanem az írás óriási mértékű elterjedéséből vezetendő le utolsó századunk kultúrájának «csodálatos elmeesterségese-dése». Ehhez képest «minden lényeges európai kultúrváltozás csak úgy érthető meg, ha az írásbeliségnek szociális, szervező szerepét általános alapvetésül megvilágítjuk». A módszer szempontjából kívánja, hogy a neveléstörténet helyezkedjék az írásbeliség megfigyelésének szélesebb alapjaira és hogy minden más történeti studium is emelje ki a maga területén a «kultúrszövődés és intellektualizálódás szempontjait». Végül a szellemtörténeti módszer eredményeinek megalapozása és gyümölcsöztetése végett Vierkanttal együtt kívánja a történetírásban a szociológiai módszer alkalmazását, «amely a szellemet és realitást együtt, a valóságban elválaszthatatlanul együttes apró mozdulataiban figyeli meg».

Amily készséggel magunkévá tesszük az elgondolkodásra ser-

kentő, mélyenjáró tanulmány utóbbi kívánságait, épp oly kevéssé fogadhatjuk el azt az alaptételét, mely szerint az írás az «oka» az európai fejlődésnek (200. l.). Mert bár az írott betű egyfelől megőrzi az elődök szellemi alkotásait, másfelől pedig módot nyújt arra, hogy általa a tudósok, írók, költők újabb értékekkel vigyék előbbre kortársaik és a jövő nemzedékek tudását, műveltségét, mégis maga az írás csak eszköz és tudása még nem műveltség, hanem elsősorban ügyesség és lehetőség a magasabb műveltség megszerzésére, amint a kotta ismerete vagy az ecset, avagy a véső kezelni tudása sem jelent egyszersmind zeneszerzőt, festő- vagy szobrászművészt. Más szóval a politikai, jogi, társadalmi, gazdasági stb. fejlődés nem függvénye az írásbeliségnek, lévén utóbbi csak velejárója a műveltség fejlődésének, amelyet majd minden kultúra kitermel önmagából és színvonalához képest tovább is fejleszt, mint pl. a zsidó, az arab vagy a japáni kultúra. «A betű megöl, a lélek pedig megelevenít» — mondja Pál apostol. Ha azonban nem értünk is mindenben egyet a szerzővel, örömmel látnók, ha ezen a magyar irodalomban csaknem töretlen úton folytatná kutatásait.

Herzog József *A magyar provinciális tábla* címmel szép tanulmányban foglalja össze a jóhiszemű hitelezők védelmére 1715 óta hazánkban tervbe vett intézkedéseket, de főleg II. József rendeleteit, amelyek érvényben maradása esetén már a XVIII. század végén a maihoz hasonló telekkönyvi intézményünk fejlődött volna ki.

Hodinka Antalnak rövid cikke után, melyben 12 ó-szláv kódexnek az Athos-hegyi kolostorokból a bécsi udvari könyvtár részére 1831-ben történt megvásárlásáról számol be, Holub József megvilágítja azt a különbséget, mely régi jogunkban az ősi és a szerzeményi birtok közt fennállott. Az előbbit mint nemzetségi, családi vagyont fenn kellett tartani a család részére s így a lányok abból csak a leánynegyed erejéig örökölhettek, az utóbbi, vagyis a vásárolt birtok ellenben egyenlő öröklés tárgya volt a fi- és nőági leszármazottak közt.

Hóman Bálint a *Magyar Történet* III. kötetének egy fejezetét adja, melyben kitűnően jellemzi Zsigmond királyt és egyszersmind néhány biztos vonással rajzolja meg a magyar külpolitikában alatta bekövetkezett változást. Az Árpádok és Anjouk külpolitikája általában az olasz-magyar-lengyel elgondoláson épült fel. Zsigmond volt az első, aki Lengyelország elfordulása és a nápolyi szövetség ellenséggé válása miatt az egyre veszedelmesebb török ellen a német birodalommal való szorosabb kapcsolatban, a magyar-osztrák-cseh-német államszövetségben látja a menedéket s ezzel megveti az alapját annak a külpolitikának, melyet utóbb a Habsburgok rendszerré

fejlesztettek ki, s amely Trianonig vezérelve volt a magyar államférfiak legnagyobb részének.

Horváth János finom tollal írt tanulmányban elemzi Reviczky Gyulának, a nemzeti klasszicizmus szilárd talajáról elsőnek lesiklott, tragikus sorsú költőnek világnézete és emberi ösztöne, esze és szíve egymásnak ellentmondásából származott szomorú, belső meghasonlottságát.

Ila Bálint az 1609-ben nádorrá választott Thurzó Györgynek és rokonának, Thurzó Szaniszlónak 1608. és 1616. évekből való tervét ismerteti az ország egyes városaiban létesítendő ev. gimnáziumokról és a Galgócon közadakozásból felállítandó magyar ev. akadémiairól. A tervet Thurzó György halála után fia, a nagyreményű Imre karolja fel, de 1621-ben ő is ifjan elhunyt, majd négy évvel később Szaniszló is. Halálukkal feledésbe merült a szép terv s csak félszázad múlva jött létre az eperjesi ev. főiskola. A levéltári adatok feldolgozásával elismerésre méltó munkát végzett a szerző, de nem hagyhatjuk szó nélkül a tudományos irodalomra való hivatkozásnak azt a módját, mellyel értékes művekről egyáltalán nem vesz tudomást. Így mellőzi a régebbi művek közül Ribini: *Memorabilia Ecclesiae Augustanae Confessionis in regno Hungariae* c. Pozsonyban 1787—89-ben megjelent művét, az újabbak közül pedig Békefi Remignek *A népoktatás története Magyarországon 1540-ig*, Dézsi Lajosnak *Szenci Molnár Albertről* írt és Fináczy Ernőnek *A renaissance-kori nevelés története* c. kötetét, amely utóbbi részletesen tárgyalja a reformáció hatását a nevelésre, Luther, Melanchton és Sturm szerepével és magyarországi követőikkel (köztük Thurzó Szaniszlóval) együtt. Végül Fraknóiról csupán annyit mond, hogy «a magyar protestáns iskolázás kezdeteire fényt vetnek a már idézett művek, valamint Fraknói ismert művei» (276. l. 7. jegyzet). Hetven évvel ezelőtt megjelent munkákat így idézni nem lehet, nem szabad.

Jánossy Dénes eddig nagyrészt feldolgozatlan, sőt ismeretlen levéltári adatokon felépült, talpraesett tanulmányban vázolja a szerb politika útjait a berlini kongresszustól a szerb királyság kikiáltásáig eltelt 14 év alatt. Úgyesen jellemzi Risztics szerb miniszterelnök óvatos, kétkulacos magatartását, ki a pétervári pánszláv törekvéseket s a szintén a monarchia ellen irányuló angol-orosz Balkánpolitikát, nemkülönbén a monarchia szerb-barát politikáját egyforma szerencsével használta fel hazája javára. Másfelől helyesen világítja meg a monarchia rövidlátó Balkánpolitikáját, mely Bécs régi magyar-ellenes, szerb- és oláhbarát hagyományaihoz képest ezek szomszédainak, a bolgároknek támogatása helyett közvetlen szomszédainak

járt kezére, noha nyilvánvaló volt, hogy Milánon kívül egyetlen igaz híve sincs Szerbiában s így a szerbeknek juttatott minden előnnyel — tehát a monarchia által titkos szerződésben is biztosított királysággá való átalakulással is — (amint az — tegyük hozzá — Oláhország és Hohenzollern Károly esetében is történt) maga alatt fűrészelte a fát.

Kossányi Béla a XI—XII. századbéli «ismaelita» és «saracenus» elnevezések eredetéhez és értelmezéséhez közöl figyelemreméltó adatokat.

Lábán Antal, a szerencsétlen véget ért tehetséges, de megvesztegethető gróf Mailáth Jánosnak, számos, német nyelven írt történelmi és költői mű szerzőjének s a magyar országgyűléseken az osztrák rendőrminisztérium besúgójának arról az esetéről emeli föl a feledés leplét, mikor 1832-ben az I. Ferencnek mint osztrák császárnak Dalmáciára vonatkozó jogait netán veszélyeztető és a nevezett tartománynak reinkorporációja mellett magyar részről felhasználható, Zsigmond király által 1397-ben kiállított diplomát Zarából elhozza s magának Ferencnek adja át 500 p. frt jutalomért.

Láng Nándor Jupiter Dolichenusnak a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött bronz fogadalmi kezéről, ennek pogány- és ókeresztényen-kori jelentőségéről értekezik, elsőnek állapítván meg ennek az emléknek helyét és fontosságát Múzeumunk gyűjteményében.

Lukinich Imre Pozsony városának kifejezetten a város szolgálatára előre kiválasztott s jelentős tanulmányi segélyekkel külföldi egyetemekre küldött ifjaknak céltudatos várospolgári neveléséről közöl néhány becses adatot a XVI. század végéről.

Mályusz Elemér tollából való a kötet legterjedelmesebb és egyik legértékesebb tanulmánya, aki a vonatkozó gazdag külföldi, főleg német irodalom eredményeinek figyelembevételével készült hatalmas kortörténeti háttér megrajzolása után, a helyes értelemben vett szellemtörténeti módszer alkalmazásával nagyszerű, vonzó képet fest Árpádházi boldog Margitról. Műve kitűnő példa arra, hogyan lehet protestáns történetírónak foglalkoznia a katolicizmus egyik kimagasló alakjával, megmutatván egyszersmind, hogy emelkedett történeti felfogás mellett «a tudományos, elfogulatlan kutatást a vallási meggyőződés nem akadályozza, „átértékelés” botrányokozás nélkül is lehetséges» (345. l.).

Melich János a nála megszokott nyelvészeti felkészültséggel mutatja ki, hogy a szláv népek a IX—X. században Nagy Károlyt és utódait a német-római császári trónon hívták «král»-nak s tőlük vette át a magyar nyelv a X. században a «király» szót.

Miskolczy Gyula az 1853-ik és a következő évek kinevezetteinek személyi adatai s az egykori hivatalos jelentések alapján megállapítja, hogy hazánkban az abszolutizmus alatt tíz megüresedett fogalmazói állás közül átlagban hetet csehekkel töltöttek be, — az egész személyzetnek majdnem negyven százalékát — gyakran minimális képzettséggel is, ugyanakkor, amikor sok magyar pályázó egyetemi végzettséggel sem kapott kinevezést. Ezek a cseh beamterek voltak nálunk az abszolutizmus és a germanizáció leghívebb szolgálói, akik a rendeletek túlzottan szigorú végrehajtásával, a német nyelv erőltetésével s nem utolsó sorban sikkasztásaikkal, lopásaikkal még tetézték nemzetünk szenvedéseit. Róluk is, akik utóbb az élsődiék módjára ellepvén a vezető állásokat, belülről kezdték ki a monarchia tartó oszlopait, — nem is szólva arról a dicstelen szerepükről, mellyel a legkegyetlenebb hóhéraivá lettek az árulásaik folytán hadifogságba jutott magyar és német katonák százezreinek — elmondhatjuk Czernin grófnak, a volt monarchia egykori bukaresti követének, majd külügyminiszterének az oláhokra tett megjegyzését: «Vannak a népeknek szebb erényeik is».

Paulinyi Oszkár becses, hosszabb tanulmányban foglalja közbe a középkori magyar réztermelésnek, mely legfontosabb kiviteli cikkünket szolgáltatta századokon át, gazdasági jelentőségével.

Hasonlóképpen igen tartalmas Pleidell Ambrusnak a *fundus publicus*ról írott dolgozata. XVIII. századbeli gazdasági elmaradottságunkon, elvileg a kor merkantilista szellemének megfelelően, az állami protekcionizmus eszméjétől áthatott uralkodóink (III. Károly, Mária Terézia, II. József, I. Ferenc) is készek voltak segíteni, sőt országgyűléseink javaslatokat is dolgoztak ki a nyugateurópai államokban a fejedelmek abszolút hatalma alapján végrehajtott nagy közmunkák példáját követve, főbb folyóink hajózhatóvá tételéről, csatornák és utak építéséről, gyárak építéséről, a bel- és külkereskedelem felvirágoztatásáról. Hiába volt azonban a jóakarát: uralkodóink ugyanis az országból befolyt közjövödelmeikből — a kir. pénztárakból — nem akartak áldozatot hozni, a rendek viszont a felállítandó országos pénztárhoz nem akartak saját zsebükből hozzájárulni. A királyok és az országgyűlések közt addig húzódtak a tárgyalások, mígnem a francia forradalmi újításoktól megrettent udvar maga gáncsolta el a *fundus publicus* tervét. Mikor 1843/44-ben újból fölmerült a terv, akkorra már meghaladott állásponttá vált az abszolutizmus merkantilista gazdasági politikája s helyét a liberális kapitalizmus foglalta el, amelyre hárult most nálunk az is, amit szerencsés országokban az abszolutizmus végzett el. A szerző

ezért rendi alkotmányunkat okolja, melynek összetöréséhez «a királyságnak nem volt elég ereje», mert «a király keze meg volt kötve . . .», «de pénze sem volt a velük kapcsolatos kiadásokra. A rendeknek pedig, akiknek egyedül lett volna módjuk segíteni, főgondjuk az alkotmány körülbástyázása volt». Ez az ítélet némileg egyoldalú, mert ha megőrjük az adófizetéstől irtózó rendek maradiságát, másfelől nem mentesíthetjük teljesen a felelősség alól a nemzetünk iránt bizalmatlan bécsi politikát sem, amely az örökös tartományok érdekében első sorban arra törekedett, hogy az osztrák iparnak biztosítsa a gyarmati helyzetben tartott magyar föld olcsó nyersanyagát.

Szabó István lelkiismeretes tanulmányt írt a végvárakban 1670—1681 közt véghez vitt ellenreformációs intézkedésekről. Szívesen láttuk volna azonban, ha a kor köztörténetét kevésbé ismerő olvasóira való tekintettel néhány sorban elmondja, hogy az alkotmányunk felfüggesztésével s a végbeli magyar katonák nagy részének elbocsátásával stb. egyidejűleg foganatosított rekatholizáló törekvések célja hazánknak az örökös tartományokba olvasztása s az abszolútizmus győzelmének biztosítása volt.

Szentpétery Imre az Anjou-kori okleveleinken olvasható kancelláriai följegyzéseket teszi beható vizsgálat tárgyává és kimutatja, hogy a Közép- és Nyugat-Európában csaknem egyidejűleg érvényesülő hatások befolyása alatt indul meg nálunk is 1329—31. táján a kancelláriai jegyzetek vezetése, és hogy ennek célja a kancellária munkájáért való felelősség megállapíthatása volt.

Szilágyi Loránd dolgozatának címe szerint a *miniszteri ellenjegyzés történetéről*, valósággal azonban 1848-ig a királyi intézkedéseket írásba foglaló vagy javasoló kancellárnak (tanácsosnak) nevét, közreműködését feltüntető írásbeli kifejezésformákról értekezik, amelyek kezdettől fogva a király részéről való felelősségre vonást voltak hivatva lehetővé tenni. Jellemző nemzeti konzervativizmusunkra, hogy az első magyar felelős miniszterelnököt, gróf Batthyány Lajost kinevező királyi kézirat formulája — valószínűleg a lelkes magyar Bartal Györgynek, a m. kir. udvari kancellária tudós referendáriusának tollából, amit érdemes lett volna megállapítani — ugyanaz, amelyet Katapán fehérvári prépost, III. Béla és Imre királyaink kancellárja honosított meg 1192-ben.

Általában a szerző dicséretreméltóan oldotta meg feladatát, de egy pár tévedése előtt nem húnyhatunk szemet. Így — mint említettük — a cím és tartalom nem fedik egymást. Igazi értelemben miniszteri felelősségről hazánkban csak 1848 óta beszélhetünk. Addig, a csupán a királlyal szemben fennállott tanácsosi felelősség korában,

anakronizmus miniszteri felelősségről írni. Annál inkább meg kellett tennünk ez észrevételünket, mert mindjárt a dolgozat első bekezdésében fölveti a kérdést, «*hogy vajjon . . . a király tanácsosainak felelősége már a felelős minisztériumok megalkotása előtt is nem merült-e föl s hogy vajjon ezzel kapcsolatban, már a mult idők folyamán, nem keletkeztek-e olyan intézmények, amelyek, ha talán formában nem is, de lényegben és szellemben a modern kor miniszteri ellenjegyzésének felelnek meg?*» E kérdéséből arra kell következtetnünk, hogy lényegben a királyi tanácsosok felelősségét azonosnak tartja a modern idők miniszteri ellenjegyzésével. Holott — mint a Batthyány miniszterelnöki kineveztetési okmánya bizonyítja — a forma 650 év után is ugyanaz maradt, de a lényeg egészen megváltozott, mert 1848-ig a felelősség gyakorlatilag a királlyal szemben állott fenn, azóta pedig az országgyűléssel szemben.

Arra nézve, hogy régebbi jogtörténetünk már az 1848 : III. tc. megalkotása előtt ismerte a «*miniszteri felelősség*» elvét, hivatkozik Ladányi Gedeon 1873. és Schwarcz Gyula 1883. évi értekezéseire. Nem szólva itt másokról, csak Deák Ferencet említjük meg, aki már az 1847. évi ellenzéki nyilatkozatban szól a kormány felelősségéről, «*amely alapja leend Magyarországnak is az oly igen szükséges parlamentáris kormánynak*» . . . s «*mely törvényeinkben sem ismeretlen, s azoknak szellemével oly igen összehangzik*». Még részletesebben foglalkozik e kérdéssel Deák *Adalék a magyar közjoghoz* c. remek tanulmányában 1865-ben.

Azt is írja a szerző épp e sorok írójának egy tanulmányára való hivatkozással, hogy Ghyczy Kálmán «*rövid 24 óra alatt s ezért nagyrészt idegen alkotmányokból, s kevés azelőtt konstruált francia, belga és német chartákból róttá össze*» az 1848 : III. tc.-t, amely «*az alsóház és a főrendek tárgyalásai közben csaknem minden részében teljes átdolgozáson ment át*». Az utóbbira nézve az egykorú *Pesti Hirlap* (1848. márc. 25., 26., 29. és 30. számai) alapján ez az állítás így nem fedi a tényeket. A «*teljes átdolgozás*» kifejezés helyett «*számos módosítás*» volna a megfelelő. Épp oly túlzás az előző is, amennyiben az említett tanulmány az 1789—1831. évek közt megjelent idevonatkozó francia, belga és német törvények szó szerinti idézésével pontonként kimutatja, hogy a törvény 38 szakaszából 12 van olyan, amelyen megállapítható az idegen hatás, és hogy utóbbiak közt csupán hét szakasznál beszélhetünk valóságos átvételről. Végül stílusában óvakodnia kell az ilyen kifejezéstől : «*Azt azonban, hogy ezen, törvényileg többször is megállapított felelősség a gyakorlatban hogy nézett ki*» stb. (492. l.).

Tompa Ferenc az ősrégészet újabb kutatási módszereinek felhasználásával a lelet-kataszterek és a települések sorrendjének megállapítása alapján a szakember meggyőző biztosságával kalauzolja végig az olvasót az őskori Magyarország településtörténetén a középső paleolitikum nomád népeitől egészen a római hódításig. Több ezer évre visszamenő kutatásainak eredményét mai helyzetünkben vigasztalás-, megnyugtató-számba menő e sorokban foglalja össze: «A Kárpátok övében, ebben a csodálatos földrajzi egységben váltogathatták már az őskor folyamán a régió szélén egymást a különböző kultúrák és népek, tartósan gyökeret verni és ebben az egységben hegemoniát gyakorolni azonban csak az a nép tudott, amely a régió szívében, a Középduna és a Tisza vidékén foglalt helyet.» (511. l.)

Tóth László legújabbkori történetünknek egy eddig kevésbé ismert mozzanatát világítja meg, nevezetesen a kiegyezés után háttérbe szorult konzervatív katolikus főuraknak a Deák-párt liberalizmusa ellen gróf Apponyi Györgytől kezdeményezett konzervatív, katolikus pártalakítási és sajtóalapítási kísérletét, melyben legkitűnőbb munkatársa az élénk szociális érzéstől áthatott báró Vogelsang Károly volt, aki utóbb az osztrák konzervatív, katolikus *Vaterland*-nak lett politikailag nagynémet és föderalista szellemben író publicistája. Amennyire sajnálatos, hogy az 1875. évi fúzió után báró Sennyey Istvánnak nem sikerült életképessé tennie a felekezeten felül álló s a parlamenti váltógazdaság elveinek megfelelően a kormány vállalására is alkalmas konzervatív pártot, épp oly kevésbé volt kívánatos Apponyi törekvéseinek megvalósulása. Kísérlete egyébként annál kevésbé sikerülhetett, mert lapja, *Der Katholik*, utóbb *Das Recht* címen Pozsonyban és kizárólag német nyelven jelent meg 1872—1878 közt, a nélkül, hogy a magyar közvélemény tudomást vett volna róla.

Tóth Zoltán megállapítja, hogy a Szt. István által a németektől átvett hatalmi jelvények közt fontos szerepe volt a magyar királyi lándzsának is, amely a XII. század első felében esett ki a hazai királyi jelvények közül s így vált lassanként a korona az uralkodói hatalom elengedhetetlen kellékévé, majd idővel a magyar államiság megszemélyesítőjévé.

Váczy Péter mélyen szántó tanulmányában a szövegösszehasonlítás módszerével állítja egymással szembe Kézai Simon mester *Krónikáját* a Névtelen Jegyzőnek 100 évvel korábban írott *Gesta Hungarorum*-ával és a párhuzamos idézetekből megállapítja, hogy Anonymus a patrimoniális, Kézai pedig a rendi államfelfogás híve. Azt is helyesen állapítja meg, hogy e felfogása a XIII. századbeli skolaszticizmus és főleg Aquinói Tamás népfenség-elve mellett első sorban a kora-

beli magyar nemesi társadalomnak az előbb még királyi megye és állam életébe való bevonulása szemléletében gyökeredzik.

Varga Endre 1848/49. évi szabadságharcunk történetének legelhanyagoltabb területéről: a magyar hadsereg egészségügyi szervezetéről és annak a körülményekhez képest kielégítő, sőt részben elég magas színvonalú működéséről nyújt kitűnő összefoglaló képet.

A névsorban Varga lévén az utolsó — bár elvi okokból szívesebben láttuk volna a tanulmányok időbeli sorrendjét — dolgozata egyszersmind zárófejezete az emlékkönyvnek, mely a nem éppen sikerült cikkekkel együtt is hű tükre történettudományunk mai színvonalának, célkitűzéseinek, problémáinak, módszerének s nagyjából megnyugvással, elismeréssel fogadható eredményeinek és mint ilyen reprezentatív kötet. Ha voltak is kifogásaink, általában méltó Károlyi Árpád nemes, fenkölt egyéniségéhez és Akadémiánktól megkoszorúzott nagyszerű történetírói munkásságához.

Nagy Miklós.

A teljes magyar *Tranoscius*.

Cithara Sanctorum. Régi és új egyházi énekek, amelyeket a keresztyén egyház az év ünnepnapjain és emlékünnepein, valamint mindennemű általános és különös szükségeiben Isten anyaszentegyházának építésére nagy áldással használ s amelyeket egykor összegyűjtött és kiadott Tranovszky György lelkész, a liptószentmiklósi egyház lelkipásztora. Fordította Vietórisz József. 8-r. 781 l. Hozzácsatolva: *Phiala Sanctorum*, vagyis *Szentek kincsebányája*. Isten szent Igéjéből merített kegyes imádságok . . . Fordította D. Geduly Henrik püspök. 8-r. 153 l. Budapest, 1935. A Magyar Luther-Társaság kiadása.

Ha tisztára csak egyházi szempontból volna is értékelhető és egyedül csak a vallásos áhitat szolgálatára volna is rendeltetve ez a vaskos kötet, akkor is megérdemelné az elismerő méltánylást. De ennél többet jelent ránk nézve, vallásos jelentőségénél talán még nagyobb nemzeti fontossága.

Alföldi és felvidéki tótajkú evangélikusainknak kerek háromszáz esztendő óta kedves énekeskönyvük az ú. n. *Tranoscius*, amely érdemes fordítójának szavai szerint nemcsak igényük kielégítésére, hanem áhítatuk fokozására is alkalmasnak bizonyult, ezért hagyományos szeretettel ragaszkodtak hozzá. Az énekeskönyvet összeállítójáról, a tescheni születésű Tranovszky Györgyről (1591—1637) nevezték így el, ki előbb Cseh- és Morvaországban tanárkodott, majd gróf Illésházy hívására hazánkba jött s előbb Árva megyében, majd Liptószent-

miklóson lelkészkedett. A legjelesebb német, lengyel, tót és cseh énekszerzők énekeiből állította össze s a maga szerzeményeivel is megtoldotta híres énekgyűjteményét, melyet Lőcsén adott ki éppen háromszáz esztendővel ezelőtt, 1635-ben. A tót evangélikusok mindjárt énekeskönyvükké fogadták s azóta több mint nyolcvan kiadást ért. Gazdagságával és változatosságával rá is szolgált e kegyeletes megbecsülésre; tartalmát a fordító ezekkel a szavakkal jellemzi: «Néhol a szinte elemi egyszerűség és igénytelenség, máshol a szinte művészi választékosság és emelkedettség, de mindenütt a Krisztus vérével megváltott alázatos ember vallásos érzelmeinek őszintesége és mélysege jellemzi ezeket a buzgó énekeket, fohászokat és imákat.»

Mindez méltónak mutatja ezt a nagyhírű énekeskönyvet ritka népszerűségére, de ez a népszerűség viszonyaink között veszedelmet is rejtett magában. Nagy mértékben elősegítette a Felvidéken az akkori cseh irodalmi nyelvnek az akkori, csaknem teljes egészében egyházi jellegű tót irodalom nyelvvé válását s hatással volt még a nép nyelvére is. Nagy része van ezeknek az énekeknek, melyekhez hagyományos kegyelettel ragaszkodnak tót nyelvű evangélikusaink, abban is, hogy a magyar liturgia oly kevésbé tud tért hódítani közöttük. Nemzetiségi különülésüknek egyik főtenyezője mindig az egyház volt, az egyház ragaszkodása tót hagyományaihoz s a hívek ragaszkodása a megszokott és lelkükhöz nőtt tót énekekhez. Elismerést érdemel hát a Magyar Luther-Társaság áldozatkészsége, mellyel kísérletet tesz arra, hogy hátha a magyar Transcius is megtenné azt a szolgálatot, amelyet teljesített a tót Transcius. Nyereség lenne ez nemcsak nyelvben, hanem érületben is. Ebben áll ennek a fordításnak nemzeti jelentősége s ezért érdemi meg, hogy ezen a helyen is megemlékezzünk róla.

Tranovszky gyűjteménye az évszázadok folyamán az eredetinek körülbelül háromszorosára gyarapodott. Maga a fordító is bevallja, hogy a gyűjtemény egy része költői értékre nézve talán messze mögötte marad a többinek. Vannak közöttük terjedelmes lamentációk s életbölcseleti szabályok, de ezeket sem hagyta ki, mert az eredeti gyűjtemény szemmel láthatólag minden más vallásos könyvet és olvasmányt pótolni akar s minden alkalomra gondoskodni igyekszik az egyszerű viszonyok közt élő hívek lelki táplálékáról.

Ez az első teljes fordítása így a gyűjteménynek, amelyből egyébként többet-kevesebbet már mások is felhasználtak. Az egész munkának mintegy előkészítése húsz esztendővel ezelőtt a Nyiregyházi Kis Énekeskönyvvel indult meg. Már az is első sorban olyan gyűlekezetek számára készült, amelyeknek hívei ragaszkodnak kedvelt

énekeskönyvük anyagához, beosztásához és dallamaihoz. Ez a szempont vezetett a Transcius teljes magyar kiadásához is. Bár jutna ez is arra a népszerűségre, amelyben részesült tót eredetije! Az egyház bizalommal fogadhatja. A fordító ügyelt arra, hogy nemcsak általános, nyelvi és költői, hanem dogmatikai tekintetben is kifogástalan legyen az énekek fordítása.

A fordító hatalmas munkát végzett. Az általa magyarra átültetett énekek száma 1157, sőt ő fordította az énekeskönyvhöz csatolt imák verses részeit is. Nem volt könnyű dolga. Alkalmazkodnia kellett a hagyományos tót szöveghez s a megszokott dallamokhoz, igyekezett megfelelni a költői hűség és könnyen énekelhetőség követelményeinek is. A dallamok száma is, amelyekhez tartania kellett magát, meghaladja a négyszázat. Sikerült elérnie, ami főtörekvése volt, hogy az énekek ne tűnjenek fel idegenszerűeknek, hanem úgy hassanak, mintha eredetiek volnának. Teljesen hiányzik belőlük a keresett kenetesség, a kegyes nehézkesség; az áhitat meleg közvetlenségével, természetesen folynak sorai. Találomra legyen szabad idézni egyik énekét, nem a neves szerzők műveiből, hanem a névtelenekekből, hogy mintegy a gyűjtemény népies jellege mellett is tanuskodják.

Jézus, te kis drága gyermek,
Bölcsöd szívem mélyén leld meg ;
Tied az én szívem mélye,
Szeretettel oda térj be.

Jézus, édes kis testvércém,
Elringatlak, aludj békén ;
Álmodj szívem jászolában,
Ne hagyj meg a bűn jármában.

Jézus, örök Üdvözítőm,
Legbiztosabb megsegítőm :
Drágakőnél, nagy kincseknél,
Drágább vagy te mindeneknél.

Jézus, a te édes száddal,
Síma, kedves, szép orcáddal
Szívemet úgy megejtetted :
Rabja lett az égieknek.

Jézus, kincsem minden felett,
Hadd csókolom gyermekszemed ;
Hadd csüggjek a te karodon
Mindhalálíig, mindenkoron.

Jézus, fényes hajnalcsillag,
Mint óhajtlak, mint áhítlak!
Jászolodnál érjen végem,
Veled legyek fent az égben.

Aludj, lelkem, békességben,
Húnyd le szemed, aludj szépen ;
Elringatlak két kezemmel,
Elaltatlak énekemmel.

Ha elég szóm erre nincsen,
Lesz majd, aki megsegítsen :
Előhívok majd másokat,
Mennyei szent angyalokat.

Megtanulom, amit zengnek :
Dicsőség ott fenn Istennek,
Béke itt lenn az embernek,
S jóakarát mindeneknek.

Az énekeskönyvhöz csatolt imádságoknak gondos és sikerült fordítását, a hagyományos szép magyar bibliás stílusban Geduly Henrik püspök végezte.

Vietórisz József a jól végzett munka nyugodt öntudatával bocsáthatta el hasznos hivatása teljesítésére a teljes magyar Transzsciatust. Előszavának szép befejező soraival hálát ad Istennek, hogy munkáját, amelynek gondolata gyermekkora óta biztatta s megvalósítása élete alkonyán foglalkoztatta, «soha meg nem szűnő kegyelméből a minden okból hón óhajtott befejezéshez juttatta». Bizonyára azt érezné legszebb jutalmának, ha utat találnának ezek a kitűnő magyarsággal a költői zamattal fordított énekek azoknak a szívébe és szájára, akiknek ő elsősorban szánta.

k—s.

Károly király tragédiája.

A. Polzer-Hoditz: *L'empereur Charles et la mission historique de l'Autriche*, Paris, 1935., 380 l. — Vivian Herbert: *Kreuzweg eines Kaisers. Karl I. von Oesterreich*. Leipzig, 189 l.

Általánosan ismert gróf Polzer-Hoditz Arthurnak Károly királyról írt terjedelmes műve (*Kaiser Karl. Aus der Geheimmappe seines Kabinettschefs*. Wien 1929. 652 l.), melyet annak idején a sajtó érdekesebb részleteire kiterjedőleg ismertetett. A munka csak bevezetésében és befejezésében foglalkozott a király személyével; leg-

nagyobb részét kormányának méltatása foglalta el, melynek a szerző is befolyásos tagja volt. Talán kevésbé volt ismeretes Vivian Herbert angol publicista könyve (*The life of the Emperor Charles of Austria*. London 1932. XV. és 310 l.), mely Károly király életének egységes képét igyekezett adni. Különösen az uralkodó lemondásának körülményeit vette vizsgálat alá, főleg angol szemtanuktól szerzett értesülések alapján és egy, az uralkodó mellé beosztott angol tiszt feljegyzései nyomán, melyek annak idején általános feltűnést keltettek. Ma mindkét munka fordításban és átdolgozásban áll előttünk. Ez ismertetésüket fölötte időszerűvé teszi. Gróf Polzer-Hoditz új könyve főleg azért érdekes, mert francia fordítása teljes átdolgozás, amelyben a belpolitikai részletek elhagyásával teljes életrajzot ad, melyet szerző az előszóban emlékiratnak nevez; Vivian Herbert munkájának német fordítása pedig a németül tudó világnak lesz gyorsan terjedő ujdonságává.

Bennünket e két utóbbi munka főleg azért érdekel, mert előbbi a franciáknak, utóbbi a németeknek mutatja be Magyarországot, és mert ránk nézve nem lehet közömbös az, hogy ez a bemutatás a valóságnak megfelel-e.

Gróf Polzer-Hoditz azzal ígér a magyar kérdésben tárgyilagosságot, hogy Szent Erzsébet leszármazottjának mondja magát, de nem hagy kétséget az olvasóban a felől, hogy a tárgyilagos alapot velünk szemben nem kedvező, hanem kedvezőtlen irányban hagyja el. A tárgyilagos történetírás egyik eltérést sem veszi szívesen, de ha a szerző dicséreteivel csak komolytalanná tenné könyvét, ellenséges állásfoglalásával védekezésre is kényszerít és arra szólít fel bennünket, hogy könyvének olvasóit elfogultságból fakadó helytelen megállapításaira figyelmeztessük.

Ha nem várjuk is Szent Erzsébet késő leszármazottjától azt, hogy mindenben a magyar politika mellé álljon, de hogyan értékeljük az ő tárgyilagosságát akkor, ha már az első oldalon fikciónak nevezi a magyar nemzetállam gondolatát? Mert ebből nemcsak egyoldalúság ítélhető meg, hanem az egyoldalúságból az is kitér, hogy a szerző a magyar nemzetállam fogalmát nem ismerte. Ő ugyanis nemzet alatt fajt ért, a magyar politikai felfogás szerint viszont a magyar nemzetet a történelmi magyar állam népei együtt alkotják.

Hasonlóan egyoldalú az a megállapítása, hogy «a magyar nemzet jogainak elismerése volt az a bűn, amely miatt a monarchia 1867 óta szenvedett és ami végül sírba vitte» (17. l.), mert szerinte «a szlávokkal való megegyezés a magyar királyság egyensúlyát egy csapással módosította volna. Ausztria túlsúlyra emelkedett volna,

és ezt a túlsúlyt Magyarország elleni küzdelmében a magyarországi nemzetiségek támogatása biztosította volna» (18. l.). Szent Erzsébet késő leszármazottjának ez az őszintesége magában elárulja, mennyire indokolt volt a magyar nemzetnek az az ellenállása, melyet az osztrák államba való beolvasztás ellen századokon át kifejtett.

Abból a megállapításból, hogy a magyar nemzetállam csak fikció volt, logikusan következik, hogy az osztrák hegemonia hatalmi úton igyekezett érvényre jutni (24. l.), ami szerzőt egy alpra helyezte a cseh békedelegációval, mely azon az alapon kérte Magyarország feldarabolását, hogy ez csak 1867-ben alakult meg. Az pusztán árnyalatbeli eltérés, hogy a csehek szerint Magyarország 1867-ben hány tótot, Polzer-Hoditz szerint pedig hány németet vitt el a megamputált Ausztriából. Erről ugyan a történetírás semmit sem tud, de ha nem így fejeznék ki magát, akkor sem az osztrák centralisták nem szerezhetnék meg a magyarországi németeket, sem a csehek nem szerezheték volna meg Felső-Magyarországot. Sem Ferenc Ferdinánd trónörökös nagy terve nem találna igazolásra, pedig ez az, amiért Szent Erzsébet unokája lelkesedik, mert azt «a kiváló államférfiak és szakértők plejádja» dolgozta ki (100. l.). Mindnyájan emlékezünk erre, mert ezt az osztrák összmonarchiát akarták elseperni a szerbek, az oroszok és a románok, akikben a trónörökös kevésbé látta tervének ellenfeleit, mint a magyarokban.

Abból a beismerésből, hogy Károly király trónralépése után a koronázás elhalasztásán fáradozott, hogy azalatt a délszláv kérdést megoldja, kitűnik, hogy a szerző centralista terveit a horvátokra építette, akiket Magyarország ellen kívánt igénybe venni. Számítását azonban egy tollvonással áthúzta Tisza miniszterelnök, kinek kihallgatása után Károly király kijelentette, hogy haladéktalanul megkoronáztatja magát. Ettől kezdve a kabinetfőnök és Tisza között áthidalhatlan ellentét keletkezett. Úgy látszik, ez munkájának német kiadása óta fokozódott, mert amíg abban megemlítette Tisza tiltakozását a korlátlan bűvárhajóharc ellen (269. l.), addig ugyanezt a francia kiadásban elhallgatja, tehát a francia olvasó előtt, akinek ma több szava volna Magyarország helyreállításában, megrövidíti Magyarország érdemeit (128—30. l.). Míg a német eredetiben az 1917. március 22-i laxenburgi közös miniszteri értekezletről azt olvassuk, hogy Romániának Magyarországhoz kerülő részét a magyar közigazgatásba illesztik («*Rumänien werde sich im ungarischen Sinne einrichten*» 355. l.), addig a francia kiadásban egy rosszabb irányban végzett fordítással Magyarországot súlyos vád alá látjuk helyezve (*qui les assimileraït selon les méthodes hongroises*. 158. l.).

Tiszát sikerült — saját bevallása szerint (205. l.) — helyéről eltávolítania, ami a magyar alkotmányos fejlődéssel ellenkezett, de megfelelt annak a kívánságnak, hogy Ferenc Ferdinánd útjára lépve a két államot egybeolvassza.

Teljes tájékozatlanságot árul el a szerző azzal az állításával, hogy a háború azért tört ki, mert Magyarország Szerbiát meg akarta fojtani (250—51. l.), de ha ezzel az állításával a nyugati nemzetek előtt csak fegyvert akart kovácsolni Szent Erzsébet hazája ellen, akkor felelősségét jelentékenyen megkönnyíti az a lehetőség, hogy tudatlan nyugati államférfiak Károly király kabinetfőnökét az osztrák-magyar kérdésben szakértőként fogják tekinteni.

Nem fogadható el azon állítása sem, hogy az osztrák-magyar haderő kettéválasztása a monarchia létét fenyegette, mert míg a magyar határokat az osztrák haderő cseh kötelékei nem védelmezték, addig a magyar katona küzdött Ausztria határaiért az olaszok ellen. A szétválasztásra nem azért volt szükség, hogy az osztrák és magyar katonai kötelékek ne együtt harcoljanak a közös ellenség ellen, hanem azért, hogy megvédelmezzék az ezeréves magyar állam nagyszerűen védhető határait, melyeket az osztrák hadvezetőség a vonatkozó források szerint a bevonuló ellenség előtt nyitva hagyott.

Itt tehát nem fordítással, hanem egy új könyvvel állunk szemben, amely a címlapon feltüntetett fordítás ellenére is eredetként kerül a francia közvélemény elé. Abban az időben, mikor azt a dunai kérdések érdeklik, a magyar érdeknek súlyos kárt okozhatnak egyoldalú és célzatos megállapításai.

Vivian kitűnő könyvének német fordítása sem fordítás, hanem igen gyöngé átdolgozás, kibővítve az eredetiben hiányzó részletekkel és megrövidítve az eredeti értékét emelő érdekes adatokkal.

H. J.